

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ALİ KEMAL'İN *RAŞİD MÜVERRİH Mİ? ŞAİR Mİ?* ADLI ESERİNİN
ÇEVİRİ YAZIYA AKTARIMI VE İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve DÖNMEZ

Enstitü Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Gülsemin HAZER

HAZİRAN – 2021

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ALİ KEMAL'İN *RAŞİD MÜVERRİH Mİ? ŞAİR Mİ?* ADLI ESERİNİN
ÇEVİRİ YAZIYA AKTARIMI VE İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve DÖNMEZ

Enstitü Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

**“Bu tez sınavı 21/06/2021 tarihinde online olarak yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan
jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Yılmaz DAŞCIOĞLU	BAŞARILI
Doç. Dr. Gülsemin HAZER	BAŞARILI
Doç. Dr. Can ŞEN	BAŞARILI

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1
Öğrencinin		
Adı Soyadı	:	Merve Dönmez
Öğrenci Numarası	:	1360Y11022
Enstitü Anabilim Dalı	:	Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı	:	
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	ALİ KEMAL'İN RAŞİD MÜVERRİH Mİ? ŞAİR Mİ? ADLI ESERİNİN ÇEVİRİ YAZIYA AKTARIMI VE İNCELENMESİ
Benzerlik Oranı	:	%7
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,		
☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.		
27/05/2021 Öğrenci İmza		
☐ Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.		
Bilgilerinize arz ederim.		
...../...../20..... Öğrenci İmza		
Uygundur		
Danışman Unvanı / Adı-Soyadı: Doç. Dr. Gülsemin HAZER Tarih: 27.05.2021 İmza:		
☐ KABUL EDİLMİŞTİR ☐ REDDEDİLMİŞTİR EYK Tarih ve No:	Enstitü Birim Sorumlusu Onayı	

ÖNSÖZ

Ali Kemal, Meşrutiyet, Mütareke, Millî Mücadele gibi Türk tarihinin önemli merhalelerine şahit olmuş, muhalif denebilecek bir çizgideki eserleriyle tanınmış, edebiyatın tiyatro hariç hemen her türünde eser vermiş yazar, gazeteci, fikir ve devlet adamıdır. Çalışmanın konusu olan *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* Ali Kemal'in I. Dünya Savaşı sonlarında kaleme aldığı eleştiri türünde kabul edilebilecek bir eseridir. 18. yüzyıl vakanüvisi Raşid Mehmed Efendi'nin şair ve tarihçi kimliğini irdeleyen Ali Kemal, bu eseriyle tarihi, politik ve edebi konulara dair görüşlerini dile getirme imkânı bulurken aynı zamanda ele aldığı dönemin devlet yönetimi, tarih ve dil anlayışına yönelik eleştirilerini de aktarmaktadır. *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eseri Arap harflerinden Latin harflerine aktarmayı amaçlayan bu çalışmanın ilk bölümünde Ali Kemal'in, hayatı, sanat anlayışı ve eserleri ele alınmış, ikinci bölümde ise eser, künye, içerik bilgisi ve yazılma sebebi, eserin türü ve üslubu, eserde ele alınan konular bakımından incelenmiş, ayrıca eserin konu aldığı Raşid Mehmed Efendi tanıtılmış, üçüncü bölümde ise *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* bilinmeyen kelimeler metin içerisinde ilk geçtiği yerde köşeli parantez içerisinde verilerek çeviri yazıya aktarılmış, metnin sonuna sözlük de eklenmiştir. Ekler bölümünde Refik Halid'in *Yeni Mecmua*'da yayımlanan "Son On Senelik Edebiyata Dair Bir Hulasa" başlıklı yazısı ile ve Mehmed Halid'in *Düşünce Mecmuası*'nda yayımlanan "Tahlil ve Tenkid: Raşid Müverrih mi? Şair mi?" başlıklı yazısı Latin harflerine aktarılmıştır. Ayrıca çalışmanın konusu olan *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* ile eklenen metinlerin orijinal şekilleri de çalışmanın sonunda verilmiştir.

Çalışmanın başından itibaren sabırlı ve özverili yönlendirmeleriyle her zaman yanımda olduğunu hissettiren, çalışmanın doğru bir mecraya yönelmesini sağlayan, yardım ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen danışman Hocam Sayın Doç. Dr. Gülsemin HAZER'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez savunma sınavındaki katkılarından dolayı Prof. Dr. Yılmaz DAŞCIOĞLU'na ve Doç. Dr. Can ŞEN'e müteşekkirim. Çalışma boyunca dostluklarıyla yanımda olan Dr. Elmas KARAKAŞ'a ve Halil İlteriş KUTLU'ya, metinde geçen Arapça ifadeleri anlamamda yardımcı olan Doç. Dr. Hacı İbrahim DEMİRKAZIK'a ve ağabeyim Ekrem DÖNMEZ'e çok teşekkür ederim.

Üzerimde en büyük emeğe sahip olan anne ve babama, tüm katkılarından dolayı ağabeyim Safa'ya, evlendiğimiz yıl başlayan yüksek lisans öğrenimim boyunca beni her daim destekleyen ve bana yeni yollar açan, çocuklarımıza karşı özverili ve müşfik tavırlarıyla gözüm arkada kalmadan çalışabilmeme yardımcı olan sevgili eşim Erdem'e, bu süreçte hayatımıza katılan ve bana anneliği tattıran oğlum Ahmet Kerem'e ve kızım Ayşe İrem'e verdikleri sonsuz güç için minnettarım.

Merve DÖNMEZ

21.06.2021

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: ALİ KEMAL'İN HAYATI, SANAT ANLAYIŞI, ESERLERİ	5
1.1. Hayatı	5
1.2. Sanat Anlayışı.....	13
1.3. Eserleri.....	23
1.3.1. Şiir.....	23
1.3.2. Roman.....	24
1.3.2.1. <i>İki Hemşire</i> (1898).....	24
1.3.2.2. <i>Çölde Bir Sergüzeşt</i> (1898).....	24
1.3.2.3. <i>Fetret</i> (1911-1912).....	25
1.3.2.4. <i>Bir Safha-i Şebâb</i> (1913)	26
1.3.2.5. <i>Bir Mahkûmun İzdivacı yahud Istakad Köprüsü Cinayeti</i> <i>(1890,1891)</i>	26
1.3.2.6. <i>Kadın Mektupları</i> (1896).....	26
1.3.2.7. <i>Jülyet'in İzdivacı</i> (1898).....	27
1.3.3. Hikâye.....	27
1.3.3.1. <i>Yıldız Hatırat-ı Elîmesi</i> (1910)	27
1.3.4. Diğer Eserleri	27
1.3.4.1. <i>Sorbon Darülfünûnu'nda Edebiyat-ı Hakikiyye Dersleri</i> (1896)..	28
1.3.4.2. <i>Paris Musâhabeleri</i> (1898-1899)	28
1.3.4.3. <i>Muterizlere Ecvibe-i Müskite</i> (1898)	29
1.3.4.4. <i>Tunus</i> (1900).....	29
1.3.4.5. <i>Mesele-i Şarkıyye-i Medhal</i> (1900)	29
1.3.4.6. “Cevabımız” (1907).....	30
1.3.4.7. <i>Tarih-i Siyasi</i> (1909).....	30
1.3.4.8. <i>Edebiyat ve Siyasiyat</i> (1910)	30
1.3.4.9. <i>İlm-i Ahlak</i> (1912)	30
1.3.4.10. <i>Bir Safha-i Tarih</i> (1913)	31
1.3.4.11. <i>Rical-i İhtilal</i> (1913).....	31

1.3.4.12. <i>Raşid Müverrih mi? Şair mi?</i> (1918).....	32
1.3.4.13. <i>Ömrüm</i> (1958)	32
1.3.5. Gazete ve Mecmualar	33
1.3.5.1. <i>Gülşen</i> (1886)	33
1.3.5.2. <i>Mütalaa</i> (1888).....	33
1.3.5.3. <i>Mecmua-i Kemal</i> (1901).....	34
1.3.5.4. <i>Türk</i> (1903).....	34
1.3.5.5. <i>Yeni Yol</i> (1909).....	34
1.3.5.6. <i>Peyam</i> (1913).....	35
1.3.5.7. <i>Peyâm-ı Sabâh</i> (1920)	35
1.3.6. Basılmayan Eserleri	36
2. BÖLÜM: RAŞİD MÜVERRİH Mİ? ŞAİR Mİ? ADLI ESERİN İNCELENMESİ.....	37
2.1. Eserin Künyesi ve Tanıtımı	37
2.2. Eserin İçeriği ve Yazılma Sebebi	38
2.3. Raşid Mehmed Efendi Kimdir?	40
2.4. <i>Raşid Müverrih mi? Şair mi?</i> 'nin Türü ve Üslûbu.....	46
2.5. Eserde Ele Alınan Konular	55
2.5.1. Ali Kemal'in Siyasi ve Tarihi Konular Hakkındaki Görüşleri.....	55
2.5.1.1. Osmanlı Tarih Yazımı ve Yöntemine Dair Düşünceleri	56
2.5.1.2. Raşid'in Vakanüvisliği ile İlgili Düşünceleri	60
2.5.1.3. Osmanlı Devleti'nin 18. Yüzyıldaki Siyasi Görünümüne Dair Düşünceleri	65
2.5.2. Ali Kemal'in Edebî Konular Hakkındaki Görüşleri.....	72
2.5.2.1. Dil ve Edebiyata Dair Düşünceleri	72
2.5.2.2. Raşid'in Şairliği ile İlgili Düşünceleri	76
3. BÖLÜM: RAŞİD MÜVERRİH Mİ? ŞAİR Mİ? ADLI ESERİN ÇEVİRİ YAZIYA AKTARIMI.....	83
SÖZLÜK	169
SONUÇ	181
KAYNAKÇA	189
EKLER	194
ÖZGEÇMİŞ	270

KISALTMALAR

AKM : Atatürk Kültür Merkezi

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

 .n. :  evirenin notu

Haz. : Hazırlayan

MEB : Millî Eğitim Bakanlığı

s. : Sayfa

S. : Sayı

TDEA : Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi

TDK : Türk Dil Kurumu

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

TEA : Türk Edebiyatı Ansiklopedisi

TEİS : Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü

TTK : Türk Tarih Kurumu

y.n. : Yazarın notu

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	X	Doktora	
Tezin Başlığı : Ali Kemal'in <i>Raşid Müverrih mi Şair mi?</i> Adlı Eserinin Çeviri Yazıya Aktarımı ve İncelenmesi			
Tezin Yazarı : Merve DÖNMEZ		Danışman : Doç. Dr. Gülsemin HAZER	
Kabul Tarihi : 21.06.2021		Sayfa Sayısı : v (ön kısım) 194(tez) 76 (ek)	
Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı			
Ali Kemal, Türk siyasi tarihinin Meşrutiyet, Mütareke, Millî Mücadele gibi dönüm noktalarında yazı hayatının içinde yer alan gazeteci, siyasetçi ve fikir adamıdır. Muhalif denebilecek bir çizgide olan Ali Kemal düşüncelerini gerek edebî eserlerinde gerekse gazete yazılarında ifade etmekten çekinmemiş, ömrünün sonuna kadar aktif olarak yazmaya devam etmiştir. Yazarın çok yönlü ve hareketli yaşamı neticesinde eserleri, fikir ve önerileri araştırmacılar için dikkat çekici bir alan olma özelliğini korumaktadır. Bu çalışmanın konusu olan <i>Raşid Müverrih mi? Şair mi?</i> adlı eser I. Dünya Savaşı yıllarında yazı hayatından uzak kalarak kendini eski edebiyat ve tarih araştırmalarına veren Ali Kemal'in bu dönemdeki çalışmalarının ürünü olarak ortaya çıkmıştır. 1918 yılında Sancakçıyan Matbaası'nda basılan eser 18. yüzyılın tanınmış şair ve vakanüvisi Raşid Mehmed Efendi'nin şairliğini ve tarihçiliğini konu edinmektedir. Ali Kemal, bu eserinde Raşid'in bu iki alandan hangisinde yetenekli olduğunu belirlemeye çalışmış fakat bununla sınırlı kalmayarak eseri aracılığıyla siyasi, tarihi ve edebi konular hakkındaki görüşlerini de aktarmıştır. Bu çalışma Ali Kemal'in <i>Raşid Müverrih mi? Şair mi?</i> adlı eserinin Latin harflerine aktarılacak ele aldığı konular bakımından değerlendirilmesini kapsamaktadır. Buradaki görüşlerinden hareketle Ali Kemal'in tarih ve edebiyata dair çeşitli görüşlerinin tespit edilmesi çalışmanın diğer bir amacıdır. Çalışmanın ilk bölümünde Ali Kemal'in hayatı, sanatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, ikinci bölümünde ise çeviri yazıya aktarılan eserin künyesi, yazılma sebebi, türü, üslubu ve içeriği değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise Arap harfleriyle basılan <i>Raşid Müverrih mi? Şair mi?</i> Latin harflerine aktarılacak bilinmeyen kelimeler metin içerisinde ve sözlük halinde verilmiştir.			
Anahtar Kelimeler : <i>Raşid Müverrih mi? Şair mi?</i> , Ali Kemal, <i>Peyam</i> , Raşid Mehmed Efendi, tenkit.			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	x	Ph.D	
Title of Thesis : Transferring to the Translated Text and Analysis of Ali Kemal's <i>Is Rasid Historian or Poet?</i>			
Author of Thesis : Merve DÖNMEZ		Supervisor : Assoc. Prof. Gülsemin HAZER	
Accepted Date : 21.06.2021		Number of Pages: v (pre text) 194(main body) 76 (app)	
Department : Turkish Language and Literature			
Ali Kemal is a journalist, politician and intellectual who took part in his writing life at the turning points of Turkish political history such as Constitutional Monarchy, Armistice and the war of independence. He did not hesitate to express his thoughts in both literary works and newspaper articles, and continued to write actively until the end of his life, in a line that could be called an oppositional one. As a result of the author's versatile and active life, his ideas and suggestions remain an attractive field for researchers. The subject of this study, <i>Is Raşit Historian or Poet?</i>, has emerged as the product of Ali Kemal's works during the First World War, which he gave himself to research on ancient literature and history by staying away from his writing life. This work, published in the Sancakçıyan printing house in 1918, focuses on the poets and historiography of Raşit Mehmet Efendi, the well-known poet and chronicler of the 18th century. In this work, Ali Kemal tried to determine in which of these two areas Raşit is talented, but not limited to this, he also conveyed his views on political, historical and literary issues through his work. This study covers the evaluation of Ali Kemal's work titled <i>Is Rasit Historian or Poet?</i> in terms of the topics covered by transferring to Latin letters. Another aim of the study is to determine Ali Kemal's various views on history and literature based on his views here. In the first part of the study, information is given about Ali Kemal's life, art and works. In the second part, the masthead, reason for writing, genre, style and content of the work transferred to the translated text are evaluated. In the third part, the unknown words are given in the text and in the dictionary format by transferring the <i>Is Rasit Historian or Poet?</i> printed in Arabic letters to Latin letters.			
Keywords: <i>Is Rasit Historian or Poet?</i> , Ali Kemal, <i>Peyam</i> , Raşid Mehmed Efendi, criticism.			

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Gençlik yıllarından itibaren edebiyatla ilgilenen ve ilk olarak şiir türünde eserler veren Ali Kemal, roman, hikâye, eleştiri, anı, söyleşi gibi farklı türlerde de kalem tecrübesi kazanmış; ayrıca gazetecilik, öğretmenlik, çiftlik idareciliği ve bakanlık gibi hem özel teşebbüse hem de devlet memuriyetine dayalı çeşitli görevlerde bulunmuş, değişken bir görünüm sergileyen siyasi görüşleri ve gerilimli polemikleriyle II. Meşrutiyet sonrasında dikkatleri üzerine çekmiştir.

Öğrencilik yıllarında tarihle yakından ilgilenen, Batı’da aldığı siyaset ve tarih eğitimi etkisiyle Osmanlı’da Batılı anlamda tarihçiliği yerleştirmeye yönelik yayınlar yapan, diğer taraftan şiire, özellikle Osmanlı şiirine derin alaka duyan Ali Kemal, *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eserinde tarih ve edebiyata dair görüşlerini bir arada ortaya koyma imkânı bulur. Yazarın I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı tarihine ve Divan edebiyatına dair yaptığı araştırmaların bir sonucu olarak ortaya çıkan *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* 1918 yılında Sancakciyan Matbaası’nda basılmış, 112 sayfalık bir eserdir. Refik Halid’in *Yeni Mecmua*’da yayımlanan “Son On Senelik Edebiyata Dair Bir Hülasa” başlıklı yazısında Ali Kemal’i ve onun çıkardığı *Peyam* gazetesini eleştirmesi üzerine Ali Kemal de Refik Halid’e cevap vermek ve onun yazdığı *Yeni Mecmua* gazetesini eleştirmek amacıyla bu eserini kaleme almıştır. *Yeni Mecmua*’da Ahmed Refik tarafından Raşid hakkında yazılan bir yazıyı eserinin çıkış noktası olarak alan Ali Kemal, bu sayede dolaylı olarak *Yeni Mecmua* ile Refik Halid’i eleştirme imkânı bulmuştur. Eserde 18. yüzyıl şair ve vakanüvisi Raşid Mehmed Efendi üzerinden Osmanlı tarih yazıcılığı ve şiir anlayışı bağlamında eleştiri söz konusu olduğundan *Raşid Müverrih mi? Şair mi?*’nin eleştiri türünde yazıldığı söylenebilir.

Bu çalışmada Ali Kemal’in *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eseri çeviri yazıya aktararak künye bilgileri, yazılma sebebi, türü, üslubu ve ele aldığı konular dikkate alınıp incelenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde Ali Kemal’in hayatı ve sanat anlayışı değerlendirilmiş, eserleri türlere göre sınıflandırılarak açıklanmış, yazarın çıkardığı gazete ve mecmualar tanıtılarak basılacağı duyurulduğu halde basılamayan eserlerinin isimleri verilmiştir. İkinci bölümde *Raşid Müverrih mi? Şair mi?*’nin künye bilgileri

verilmiş, yazılma sebebi açıklanarak eserin tür ve üslup özellikleri belirlenmiş ve Ali Kemal'in *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* 'de ele aldığı meseleler tarihî-siyasi ve edebî konular şeklinde sınıflandırılarak incelenmiş, ayrıca eserin merkezinde yer alan Raşid Mehmed Efendi tanıtılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* Arap harflerinden Latin harflerine aktarılmış, ayrıca Ali Kemal'in bu eseri yazmasının gerekçelerinden olan Refik Halid'in "Son On Senelik Edebiyata Dair Bir Hülâsa" başlıklı yazısı ile Mehmed Halid'in *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* hakkında yazdığı "Tahlil ve Tenkid: Raşid Müverrih mi? Şair mi?" başlıklı yazısı çeviri yazıya aktararak çalışmanın ekler kısmına dahil edilmiştir.

Çalışmanın Önemi

Çalışmanın konusu olan *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eser Ali Kemal'in hem tarihe hem edebiyata dair bilgi ve görüşlerini içermekte, Meşrutiyet sonrası zengin fikir ortamında Osmanlı tarihçiliğinin ve edebiyatının çeşitli yönleriyle tartışılmasına imkân sağlamaktadır. Buna göre eserin Ali Kemal'in Meşrutiyet dönemi tenkit ortamındaki yerini tespit etmesi bakımından önem taşıdığı söylenebilir. Bu çalışma, *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* 'nin Latin harflerine aktararak metne günümüz okurunun ulaşabilirliğini kolaylaştırması, 18. yüzyıl Divan şairi ve vakanüvisi Raşid Mehmed Efendi'nin eleştirel nitelikte değerlendirilmesi, Ali Kemal'in edebî, siyasi ve tarihî görüşlerinin tespit edilmesi ve tenkitçi yönünün etraflıca tartışılmasının yanı sıra eserle ilgili literatüre katkıda bulunması ve sonrasında yapılacak çalışmalara önayak olması dolayısıyla önem taşımaktadır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışma, Ali Kemal'in 1918'de yayımladığı *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eserinin Türk edebiyatı ve düşünce tarihi kapsamındaki çalışmalara katkı sunması amacıyla hazırlanmıştır. Ali Kemal'in hayatıyla ilgili Ebubekir Akkaymak tarafından hazırlanan *Ali Kemal'in Kimliği ve Siyasi Faaliyetleri* isimli bir yüksek lisans tezi ile Ahmet Fikret Kılıç'ın kaleme aldığı *Ali Kemal ve Türk Edebiyatı* isimli bir doktora çalışması mevcuttur. Ayrıca yazarın gazete ve mecmualardaki yazıları hakkında yine Ahmet Fikret Kılıç'ın hazırladığı *Ali Kemal'in Gazete ve Mecmualardaki Kültür-Edebiyat-Sanat Yazıları* isimli bir yüksek lisans çalışması, akademik düzeyde yapılan en

kapsamlı çalışmalardandır. Ali Kemal'in müstakil eserleriyle ilgili yapılmış yüksek lisans düzeyinde çalışmalar bulunmakla beraber bu çalışmanın konusu olan *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eseri hakkında yapılan bir çalışma söz konusu değildir. Ayrıca Ali Kemal'in bu eserinde incelediği Raşid Mehmed Efendi'nin hayatı ve *Divan'ı* hakkında yüksek lisans çalışmaları ile Fatih Günay tarafından hazırlanan *Raşid (vakaniüvis), Hayatı, Edebi Kişiliği, Divan'ının Tenkitli Metni ve İncelemesi* isimli bir doktora çalışması mevcuttur. Ali Kemal ve Raşid Mehmed Efendi hakkında ayrı çalışmalar söz konusu olsa da Ali Kemal'in bu çalışmanın konusu olan *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* isimli eseri hakkında akademik bir çalışma yapılmamış, çalışmanın ekler kısmında verilen Mehmed Halid tarafından *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* hakkında yazılan bir değerlendirme yazısı dışında herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* Arap harflerinden Latin harflerine aktarılmış, bilinmeyen kelimeler verilerek metnin günümüz Türkçesinde anlaşılmasına yardımcı olmaya çalışılmıştır. Ayrıca eser künye, içerik, yazılma sebebi, tür ve üslup, ele alınan konular açısından incelenmiş olup bununla eseri tanıtmak, Ali Kemal'in eserde yer verdiği edebî ve tarihî görüşlerini belirlemek, araştırmacıların eser ve yazarıyla ilgili yapacağı çalışmalara kolaylık sağlamak ve *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* hakkında literatüre katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada Ali Kemal'in *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* isimli eseri Arap harflerinden Latin harflerine aktarılmıştır. Bu aktarımda orijinal metindeki sayfa numaraları köşeli parantez içinde gösterilmiştir. Çalışmada TDK Yazım Kılavuzu esas alınmış, transkripsiyon alfabesi kullanılmamış, uzun ünlüler kelimelerin karıştırılma durumu söz konusuysa gösterilmiş, aksi halde gösterilmemiştir. Düzeltme işareti ise g,k,l ünsüzlerinin ince okunmasını gerektiren yerlerde kullanılmış, nispet î'leri gösterilmiş, ayın harfini gösteren işaret sadece kelimenin karıştırılması söz konusuysa gösterilmiştir. Günümüzde konuşma ve yazı dilinde kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerde ve tamlamalarda da TDK Yazım Kılavuzu'na bağlı kalınmıştır. Farsça tamlamalarda ilk kelimenin son ünsüzü yumuşak ise tamlamada da aslına bağlı kalınarak yazılmıştır. Batı kaynaklı yabancı kelimeler ise yazarın verdiği şekilde yazılmış, orijinal halleri ilk kullanıldıkları yerde dipnotta verilmiştir. Aktarımda yazarın kullandığı noktalama

işaretlerine uyulmakla beraber bağlaçlardan sonra kullanılan noktalama işaretlerinde TDK Güncel Yazım Kılavuzu esas alınarak düzeltilmiştir.

Metinde yazarın dipnotları (y.n.) ile çevirenin dipnotları ise (ç.n.) şeklinde gösterilmiştir. Okunamayan ya da anlamı konusunda tereddüt edilen kelimelerin yanına [?] işareti konulmuştur.

Yazarın metinde verdiği şiirler, şairlerin divanlarındaki beyitlerle karşılaştırılarak farklılıklar dipnotlarda belirtilmiştir. Ayrıca manzum kısımlar ile tarihten alınan parçalarda metne sadık kalınmış, uzun ünlüler gösterilmiş, kelimeler orijinal şekilleriyle yazılmıştır.

Bilinmeyen kelimelerin anlamları ilk geçtiği yerde köşeli parantez içerisinde verilmiş, ayrıca çeviri yazı metnin sonuna bir sözlük de eklenmiştir. Metinde geçen Arapça beyit ve ifadelerin anlamları ise dipnotta verilmiştir.

Metin; künye, yazılma sebebi, içerik, ele alınan konular, tür ve üslup bakımlarından değerlendirilmiştir. Eserin daha iyi anlaşılmasını sağlamak adına metnin öznesi konumundaki Raşid Mehmed Efendi'yi tanıtan bir bölüme yer verilmiştir. Eserde ele alınan konular Ali Kemal'in siyasi ve tarihi konular hakkındaki görüşleri, Ali Kemal'in edebi konular hakkındaki görüşleri ana başlıkları altında incelenmiş, sonuç bölümünde incelemede dile getiren fikirler bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Bu bölümlerin ardından metnin çeviri yazıya aktarılmış hali, asıl metnin ve eklerin orijinal şekli ve sözlük kısımları verilmiş, ekler ve kaynakça bölümleriyle çalışma sonlandırılmıştır.

1. BÖLÜM: ALİ KEMAL’İN HAYATI, SANAT ANLAYIŞI, ESERLERİ

1.1. Hayatı

Yazı hayatına Mülkiye yıllarında başlayan Ali Kemal, pek çok türde eser vermiş, fakat daha çok gazeteci kimliğiyle tanınmıştır. II. Meşrutiyet ve Millî Mücadele yıllarında görünürlük kazanan yazar, bazı zorunlu haller dışında yazı hayatından pek kopmamıştır. Şairlik, yazarlık dışında geçim derdi nedeniyle çiftlik idaresi gibi çok farklı işlerle ilgilenen Ali Kemal, öğretmenlik, üniversite hocalığı ve bakanlık görevlerinde de bulunmuştur. Ali Kemal, çalkantılı hayatı, Millî Mücadele’ye muhalif yazıları ve genç yaşta linç edilerek öldürülmesi gibi sebeplerle pek çok araştırmacının ilgisini çekmiş bir yazar, gazeteci ve siyaset adamıdır.

1868 yılında İstanbul Süleymaniye’de doğan Ali Kemal’in asıl adı Ali Rıza’dır. Ali Kemal, isminin Ali Rıza olduğunu, hatıratı *Ömrüm*’de hocası Murad Bey’le yaşadıkları bir anı üzerinden şu şekilde nakleder:

Yine aynı derste idi. Murad Bey bana bilhassa bir iltifat gösterdi: “*Sınıfınızda ne kadar çok Ali Rıza Efendi var; altı mı yedi mi? Maalesef bu Rıza Efendiler o isme şeref verir bir liyakat gösteremiyorlar. Bereket versin ki arada bir 85 Ali Rıza Efendi var. Şâyân-ı tebriktir, bir kudret-i kalemiyyeye mâliktir. Bu yaşta bu kadar yazı yazabilmek büyük muvaffakiyet!*” Herkes bana bakıyordu (Ali Kemal, 2016: 103).

Yazar, Ali Rıza olan adını öğrencilik yıllarında gayr-i resmi şekilde Ali Kemal olarak değiştirmiştir. Faruk Gezin’e göre yazarın bu ismi tercih etmesi Namık Kemal’e hayranlığı sebebiyledir (2010: 26).

Babası Çankırı’nın Kalfat köyünde doğan ve genç yaşta İstanbul’a gelen Hacı Ahmed Efendi isimli bir zattır. Mum üreticisi ve tüccar olarak hatırı sayılır bir servet edinmiş, kethüdalığa kadar yükselmiştir. İstanbul Balkapanı’nda bir mağazası bulunan Hacı Ahmet Efendi, Balmumcu, İki Divitli lakaplarıyla tanınır (Akkaymak, 1994: 9). Ali Kemal, *Ömrüm*’de “Eski Zaman Adamı” başlığı altında babasına dair hatıralarını aktarır. Buna göre babasının öncelikle göze çarpan özellikleri çalışkanlık ve dindarlıktır. Hacı Ahmed Efendi sade bir hayat sürer, siyasetle ilgilenmez fakat padişaha gönülden bağlı biridir. Hürriyet, Kanun-ı Esasi gibi yeni fikirleri hiç beğenmez. Ali Kemal,

babasını milletin hizmetçisi, samimi bir Osmanlı olarak niteler (Ali Kemal, 2016: 23-28). Görülüyor ki Ali Kemal'in babası daha çok gelenekçi bir kişiliğe sahiptir. Onun yeniliklere, yeni fikir ve kurumlara karşı olduğu söylenebilir.

Annesi Çerkez bir cariye olan Hanife Feride Hanım'dır. Babası Hacı Ahmed Efendi'nin ikinci eşidir. Ali Kemal, hatıratında babasını uzun uzun anlatmasına rağmen annesinden sadece iki yerde bahseder (Akkaymak, 1994: 15). Hanife Feride Hanım açık fikirli, enerjik, ne istediğini bilen bir kadındır. Oğlunun Mekteb-i Mülkiye'ye girmesinde ısrarcı olmuş, hür düşünceleriyle oğlunu etkileyip yönlendirmiştir (Kuneralp, 1985: 5, akt. Kolcu, 2019: 15). Buna göre annesinin Ali Kemal'in eğitimi ve şahsiyeti üzerinde babasına nazaran daha etkili olduğu söylenebilir.

Dini bir eğitim alması amacıyla mahallelerindeki Mekteb-i Feyziye'ye verilen Ali Kemal, eğitim hayatına böylelikle başlamış olur (1874) (Kuneralp, 1993: 195; akt. Gezgin, 2010: 18). Okula başlama merasimini *Ömrüm*'de canlı tasvirlerle anlatır:

“Bilemem kaç yaşında idim, her hâlde henüz pek çocuk idim. Beni bir sabah güzelce giyindirdiler, hattâ fesime bir elmas iğne bile taktılar. Mavi kadifeden esvap, kırmızı fes, böylece süslendik. Kardeşimin oğluyla beraber bir faytona bindik. Arkamızda bir alay çocuklar, etrafımızda efendiler, hocalar, elde değnek kalfalar yola çıktık, tâ Deveoğlu Yokuşu'ndan itibaren birçok yerleri dolaşarak yine mahallemizdeki mektebe geldik, kemâl-i debdebe ile okumağa başladık. Yolda böyle alayla sokakları dolaşırken çocuklardan bir kısmı ufak bir halka teşkil ederek hem arabamızın arkasında yürüyorlardı, hem de bağıra bağıra ilâhi söylüyorlardı:

Yâ ilâhî zât-i pâkin hürmetine el-aman
Kulların kapına geldi çağrışlılar, Rabbenâ

diyorlardı. Onlardan sonra ikişer ikişer gelen birçok çocuklar ise, böyle bir beytin hitâmında” âmin” diye bağırıyorlardı. Sokaklarda gelenler geçenler bu alayı meserretle seyrediyor, pek tabîi görüyor, pek hoş buluyorlardı” (Ali Kemal, 2016: 29).

Ali Kemal, Mekteb-i Feyziye'de senelerce uzun uğraşlar sonucunda ancak biraz Kur'an okumayı öğrendiğini ifade eder. Burada bir süre eğitim aldıktan sonra 1876'da Mekteb-i Feyziye'ye göre daha gelişmiş olduğunu düşündüğü Kaptanpaşa Mekteb-i Rüşdiyesi'ne yazdırılır. (Ali Kemal, 2016: 31). Bu okulun 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sebebiyle kapatılması üzerine bir yıl eğitimine ara vermek zorunda kalır. Ertesi yıl Gülhane Askeri Rüşdiyesi'ne yazdırılır. (Uzun, 1989: 405). Fakat burası askeri bir kurum olduğundan sert ve disiplinli bir eğitim söz konusudur. Orhan Karaveli, bu disiplinli ortamın sıkıcılığı, bazı hocaların dayak ve hakaret içerikli sözleri dolayısıyla Ali Kemal'in

okuldan soğuyup uzaklaştığını belirtir (2017: 33). Mustafa Uzun da bu yıllarda Ali Kemal'in arkadaşlarıyla serserice gezip tozduğunu, okula ancak 65 gün devam ettiğini ve en nihayetinde 1881 yılında haşarılığı yüzünden okuldan kovulduğunu aktarır (1989: 405). Okuldan kovulmasının kendisini etkileyip etkilemediğini pek hatırlamadığını, ama babasını etkilemediğini dile getiren Ali Kemal, bu olayın annesi tarafından ise derin bir üzüntüyle karşılandığını kaydeder (Ali Kemâl, 2016: 37). Askeri mektepten ayrılması üzerine babası onu ticaret öğrenmesi maksadıyla İstanbul'da Balkapanı Hanı'nda bulunan mağazasına götürür. Sabahları işe gitmek için birlikte erkenden evden çıkarlar, sabah namazını Süleymaniye Camisi'nde kıldıktan sonra Ali Kemal, camideki dini ve edebi içerikli derslere devam eder. Bu dersler daha sonra Mekteb-i Mülkiye'ye girişinde ve Mülkiye yıllarında işine yarayacaktır. Bir gün camii çıkışı komşuları Başmabeynci İzzet Bey, onu bu derslerden ayaküstü sınav yapar ve okuldan kovulmuş bir çocuğun bu denli bilgili olmasına şaşırır. Babasına Ali Kemal'i Mülkiye'ye yazdırmasını öğütler. Oğlunun okuldan kovulması nedeniyle oldukça üzgün olan annesi İzzet Bey'in bu tavsiyesi üzerine ümitlenir. Oğlunu bu okula kaydolması için teşvik eder. Nihayetinde Ali Kemal, Hademe-i Hümâyün zabiti dayısının Behram Ağa'dan aldığı bir tavsiye mektubu sayesinde 1882'de Mekteb-i Mülkiye'ye girer (Ali Kemal, 2016: 37-38; Gezgin, 2010: 23).

Henüz 13-14 yaşlarında kaydolduğu Mekteb-i Mülkiye'nin Ali Kemal'in hayatında önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Önceki yıllarda okul hayatındaki başarısızlıklarıyla dikkat çeken yazar, burada geçmişteki çocuksu haşarılıklarını bırakıp edebiyat ve sanatla ilgilenir; fikren ve ruhen yaşamaya başladığını hisseder (Ali Kemal, 2016: 39). Mülkiye'ye başladığı ilk yıldan itibaren Ali Kemal, tüm boş zamanlarını okuma ve yazmaya ayıran bir öğrenciye dönüşür (Karaveli, 2017: 34); siyasi kanaatleri de yavaş yavaş bu dönemde oluşmaya başlar. O, Hocası Mizancı Murad'ın tesirinde kalarak Sultan Abdülhamid'in yürüttüğü siyaseti baskıcı ve memleketin siyasi havasını bunaltıcı bulmaktadır. Bu nedenle ilk gençlik yıllarında Abdülhamit ve onun yürüttüğü siyasete karşı çıkar.¹

¹ Faruk Gezgin'e göre Ali Kemal ve arkadaşlarının bir gece kuralları hiçe sayarak Şehzadebaşı'nda Recaizade Mahmud Ekrem'in *Atala* oyununa gitmeleri, Fransızca dersinde bir köpeğe verilen "Sultan" isminden mutluluk duymaları gibi olayların yanı sıra Ali Kemal'in Avrupa'ya ilk firarından dönüşünde arkadaşlarıyla Cenevre'deki gibi talebe cemiyeti kurmaları ve gizlice toplantılar düzenlemeleri ile Ali

Mekteb-i Mülkiye’de devrinin en iyi hocalarından dersler alması, bu ortamın onu edebiyata ve sanata yönlendirmesi gibi sebeplerle bu okulda aldığı eğitimin Ali Kemal’in hayatında yeni ufuklar açtığını söylemek yanlış olmaz. Orhan Karaveli’ye göre tüm bu olumlu etkilerin yanı sıra Ali Kemal bu okul sayesinde Batı edebiyatı ve düşüncesine yönelmiştir (2017: 34). Fransızca’yı hakkıyla bilmemekten dolayı ezildiğini hisseden yazar (Ali Kemal, 2016: 117), Fransızca öğrenmek için çareler arar. Yaş haddini dikkate almayan College Français’a yazılır. Burada Fransızca’yı öğrenmek için iki ay kadar uğraşan yazar, amacına bir derece ulaştığı ve sene sonu sınavları yaklaştığı için tekrar Mülkiye’ye döner (Gezgin: 2010: 27). Fakat dönemin gençlerinde yaygın olarak görülen Avrupa’ya kaçma hevesi Ali Kemal’i de etkiler ve gözünde Avrupa’ya kaçmak dışında hiçbir şeyin ehemmiyeti kalmaz (Ali Kemal, 2016: 109). Arkadaşı Uşşakızade Süleyman’ın teklifi üzerine 1887 yılında birlikte Fransa’ya kaçarlar. Ali Kemal burada dil öğrenimine ağırlık verip Fransızcasını ilerletirken diğer taraftan burada bulunan değişik gruplara bağlı Türklerle temas kurar (Uzun: 1989: 405). Fakat temas kurduğu kişiler daha çok aylıklık peşinde olup eğitimle alakadar değildir. İsteddiği ilmi ortamı bulamayan yazar, o sırada Cenevre’de Gros isimli bir hocadan ders alan arkadaşı Sadık Belig’in tavsiyesi üzerine Cenevre’ye gider. Cenevre’de çeşitli alanlarda eğitim alarak Fransızcasını epey ilerletir. Hayatının en güzel dönemlerinden birini burada geçirdiğini söyleyen yazar (Ali Kemal, 2016: 133), gerek yönetsel ve sosyal anlamda gerekse tabiat güzelliği bakımından refah içindeki İsviçre’ye hayran olur. Ayrıca hocası Gros’un eğitimini de beğenmektedir. “İrfana susayan bu genç” için Cenevre biçilmiş kaftandır. Fakat bu mutlu tabloya Sadık Belig ile aralarında geçen bir anlaşmazlık gölge düşürür. Arkadaşının şiir okumasını beğenmeyen ve bu duygusunu gizlemek yerine arkadaşına söyleyen Ali Kemal, Sadık Belig ile tartışır. Faruk Gezgin’e göre bu hadise yazarın beğenmediği bir hususu açıkça dile getiren tenkitçi yönünü göstermesi bakımından önemlidir (2010: 31). Ali Kemal tartışmadan sonra Paris’e dönmeye karar verir. Fakat Paris’te Cenevre’deki eğitim ortamını arar ve aynı yılın sonlarına doğru yeniden İsviçre’ye gider. Burada hocası Gros’un derslerine devam etmeyi sürdürür. İlk gidişinde bir grup öğrenciyle Gros’un evinde kalan yazar, bu sefer bir pansiyonda kalmaktadır ve buradaki tek Türk odur. Pansiyonda Rosenchilde adlı bir Rus kızla tanışır, yemeklerden sonra onunla sohbet eder. Rosenchilde de onunla vakit

Kemal’in öncülüğünü yaptığı faaliyetler etkisiyle öğrenciler arasında idareye karşı bir hareket gelişmiştir (2010: 27, 33, 35).

geçirmekten hoşnuttur (Ali Kemal, 2016: 145). Bu dönemde bir yandan derslerine devam eden Ali Kemal'in diğer yandan Batılı yaşama uyum sağlamaya çalıştığı görülür. O, yurtdışında geçirdiği süre zarfında hem Fransızcasını ilerletmiş hem de Avrupa'yı sosyal ve siyasi yönlerden gözlemlemiştir. Genç yaşta Batı'yı yakından tanıma fırsatını bulan yazar, bu seyahatten oldukça etkilenir. Onun Avrupa dönüşünden sonraki fikir, duyuş ve düşünüşünde Batı'yla bu ilk temasın izleri açıkça görülür. Ali Kemal'in kalan hayatının şekillenmesinde Avrupa'da geçirdiği bu dönemin önemli bir payı olduğu söylenebilir.

Arkadaşı Rosenchilde'nın Petersburg'a gitmesi üzerine Ali Kemal de 1888 yılında İstanbul'a geri döner. Avrupa'da dokuz ay kaldıktan sonra Mekteb-i Mülkiye'deki eğitimine devam eder. Yurtdışından dönüşünde arkadaşları tarafından sıklıkla ziyaret edilen Ali Kemal, arkadaşlarına Avrupa anılarını anlatır; bu dönemde Avrupa'da gördüğü talebe cemiyetleri gibi bir cemiyet kurmak istegindedir. Yapılan bu toplantılar istibdat yönetiminin dikkatini çeker; Ali Kemal ve arkadaşları tutuklanır fakat ceza almaz. Arkadaşı Abdülhalim Memduh'un öncülüğünde yeni bir gizli cemiyet kurma teşebbüsünde bulunduğu gerekçesiyle 1888 yılı sonlarında dokuz ay kadar sürecek yeni bir tutukluluk dönemi yaşayan Ali Kemal, memuriyet görevi adı altında Halep'e sürülür; annesi ve iki kız kardeşini de yanına alarak 1889'da Halep'e gider. Burada iki ay kadar herhangi bir vazife almaz, daha sonra defterdarlıkta göreve başlar. 1891 yılında Mekteb-i İdadi'de Lisan-ı Osmanî muallimliğine getirilir. Muallimlikten arta kalan zamanlarda Şeyh Beşir Gazzi'den hadis, tefsir ve Arapça dersleri alır. Halep yılları Ali Kemal için verimli geçer. Bu dönemde öğrendiği bilgilerle bir Kuran tercümesi yazma işine de girişir. Ayrıca Millî Eğitim Bakanlığı'nın açtığı idadiler için ahlak kitabı yarışmasında *İlm-i Ahlak* isimli eseriyle birincilik kazanır. Fakat ödül verenler tarafından kendisinin sürgün olduğu öğrenilince öğretmenlik görevinden de azledilir (Uzun, 1989: 405). Daha sonra Meclis-i İdare ve Sorgu Hâkimliği ve Savcılığı görevine getirilse de öğretmenliği bu göreve tercih etmektedir. Ali Kemal bu görevini hakkıyla ifa etmeye gayret eder; rüşvet alanları tespit etmek için büyük çaba sarf eder (Gezgin: 2010: 59). Henüz on dokuz yaşındayken sürgün edildiği Halep memuriyeti sırasında diğer pek çok memurun aksine Ali Kemal buradaki eğlence ortamlarına dahil olmamış (Ali Kemal, 2016:197), bu yılları yazı ve dil çalışmaları ile verimli hale getirmiştir.

Halep'te beş yıl kaldıktan sonra herhangi bir merciden izin almadan İstanbul'a dönen Ali Kemal, İstanbul'a geldiğinde kendisini aradıklarını ve yeniden sürgüne göndereceklerini öğrenince 1895'te Paris'e kaçar. Burada yarım kalan Ecole Libre des Sciences (Siyasal Bilgiler) öğrenimine devam eder. Bir taraftan da "İkdam'ın Paris Muhabiri" adıyla *İkdam*'a Batı dünyasını Türk okuyucusuna tanıtmaya çalışan yazılar gönderir. Ali Kemal'in gazeteci olarak meşhur olmasını bu yazılara borçlu olduğu söylenebilir (Yeşil, 2014: 5).

Ali Kemal'in geçmiş yıllardaki Abdülhamid karşıtlığı göz önünde bulundurulduğunda Paris'teki Jön Türklerle ilişki kurması kaçınılmazdır. Nitekim 1897 yılında hocası Mizancı Murad'ın etkisiyle Jön Türklere katılır; fakat onların sistemsiz olduğunu ve çabucak dağılacağını düşünmektedir. Mizancı Murad'ın Jön Türklerin reisliğinden ayrılması üzerine saray tarafından görevlendirilen Ahmed Celaledin Paşa, Jön Türklerle uzlaşma yoluna gider. Yahya Kemal'in verdiği bilgiye göre bu uzlaşmada Paşa'ya Ali Kemal yardımcı olur (Yahya Kemal, 2018: 72). Faruk Gezgin de Ali Kemal'in bu yardımdan sonra da Ahmed Celaledin Paşa vasıtasıyla Yıldız Sarayı'na Jön Türk hareketine dair bilgiler yolladığını dile getirir (2010: 70-74). Buradan hareketle Ali Kemal'in önceki yıllarda muhalif olduğu Abdülhamid'e karşı görüşlerinin yavaş yavaş değişmeye başladığı anlaşılmaktadır. Jön Türkler arasında dört beş ay kadar faaliyet gösterse de onların Yıldız aleyhine yapmak istediği neşriyatı geciktirici hareketleri nedeniyle bu gruptan uzaklaştırılır. Bu sıralarda Brüksel konsolosluğunda kâtip olarak görevlendirilen Ali Kemal (1897), Jön Türklerin yayın faaliyetini önlemek maksadıyla Cenevre'de kalır ve kâtiplik görevini yerine getiremez. Göreve gitmemesinde sefirle arasının açık olması da önemli bir etkidir. Jön Türklerle anlaşma sağlandığını, genel bir af çıktığını öğrenen Ali Kemal, en nihayetinde bu görevden istifa eder. Bunun ardından maddi sıkıntılar yaşayan Ali Kemal, hâmisî konumunda olan Ahmed Celaledin Paşa'nın Kahire'deki çiftliğini idare etmek üzere Mısır'a yerleşir.

Mısır yılları maddi olarak refah içinde geçen yazar, burada yazı ve gazetecilik faaliyetlerine yoğunlaşır. Orhan Karaveli, Ali Kemal'in bu yıllarda yazınsal anlamda üretkenliğinin artmasını Mısır'da sansür bulunmamasından dolayı korkmadan özgürce yazabilmesine bağlar (2017: 38). Mısır'daki ilk yıllarını maddi olarak rahat geçirip yazı çalışmalarına ağırlık veren yazarın bu mutlu günleri, Mısır'da ekonomik buhran

yaşanmasıyla sonlanır. Aynı yıllarda Ali Kemal, ilk eşi olan İngiliz Winifred Brun’la tanışır ve 1903’te Londra’da evlenirler. Ekonomik problemleri nedeniyle Meşrutiyet’ten hemen önce İstanbul’a dönen yazar, burada Mekteb-i Mülkiye’de siyasi tarih, Darülfünun’da Osmanlı tarihi içerikli dersler okutmaya başlar. Bu dönemde *İkdam*’daki yazılarıyla İttihat ve Terakki’yi sert bir üslupla eleştiren yazar, İttihat ve Terakki taraftarlarıyla “Şura-yı Ümmet-Ali Kemal Davası” adıyla bilinen bir dava süreci geçirir (Uzun,1989: 406). Yaşanan tüm bu gerginliklerin yanı sıra 31 Mart Vakası sonrasında yeniden iktidara geçen İttihatçılar tarafından öldürülmekten korkan Ali Kemal 1909 yılında yeniden Paris’e kaçar. Daha sonra Londra’ya gelir. Paris’e gidiş gelişleri ise devam eder. Aynı yılın sonuna doğru İngiliz eşi Winifred Brun, üçüncü çocukları Osman Kemal’in doğurduktan kısa bir süre sonra genç yaşta vefat eder. Eşinin ölümüne duyduğu üzüntü dolayısıyla sıkıntılı günler yaşayan yazar, yurda dönmeyi istese de bu isteğini gerçekleştiremez. Aynı günlerde Paris’ten İstanbul’a dönen Yahya Kemal, Ali Kemal’in de kendisi gibi İstanbul’a dönmek istediğini ve yurduna olan özlemini şu şekilde anlatır:

“*Lion* garına vardık. *Ali Kemal*, iriyarı, bastonsuz, bir talebe reîsi gibi, elli yaşı arkasından, yirmisinde görünen mâruftasasızlığıyla bağıırıyordu:
“Haydi mîrim... İstanbul’a giden böyle mahzun olur mu? Bırak azîzim... Sen de... Keşki ben gitseydim. Vallahi derhal *İttihad ü Terakkî*’ye dâhil olur ve bir daha sesimi çıkarmam... hele buralara yok mu bir daha ömrümde ayağımı atmam... diyip kakhahalarla gülüyordu” (Yahya Kemal, 2018: 89).

1912 yılında İttihat ve Terakki iktidarı değişir ve yeni hükümet genel bir af ilan eder. Bunun üzerine Londra’da sürgün olan Ali Kemal de İstanbul’a geri dönse de bu mutlu tablo çok uzun sürmez. 1913’teki Babiâli Baskını’nın ardından İttihat ve Terakki’nin yeniden iktidara gelmesiyle Ali Kemal Viyana’ya kaçmak zorunda kalır. Burada üç ay kadar kaldıktan sonra Cemal Paşa’nın izniyle Mayıs 1913’te geri döner ve Büyükkada’ya yerleşir.

Ali Kemal, 1914 yılında ikinci eşi Sabiha Hanım’la evlenir. Bu dönemde hükümete ağır eleştiriler içeren yazılar kaleme alan muharririn I. Dünya Savaşı’nın başlamasının da etkisiyle yazı faaliyetleri yasaklanır. Ali Kemal, bu süreçte maddi sıkıntılar yaşar. Geçimini sağlayabilmek için öğretmenlik yapar ve ticaretle uğraşır (Uzun, 1989: 406). Yazı yazmasının yasaklandığı savaş yıllarında kendi zengin kütüphanesinde araştırma

ve incelemeler yapar.² Savaşın sonlarına doğru şartların biraz yumuşamasıyla yeniden yazı yazmaya başlar, İttihatçıların yurtdışına kaçmasından kısa süre sonra İttihatçı karşıtı tavrını yeniden takınır; *Sabah*'ta yer yer hakarete varan üslubuyla İttihatçıları tenkit eden yazıları yayımlanır.

Mütarekeden sonraki yıllarda Ali Kemal'in siyaset sahnesinde aktif rol aldığı görülür. Bunda yazınsal faaliyetlerine yeniden başlamasının yanında muhalefetin çeşitlenmesinin etkili olduğu söylenebilir. Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti kurucusu ve idare meclisi üyesi, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Genel Sekreterliği görevlerini üstlenir. Damat Ferid kabinesinin ilkinde Maarif ve ikincisinde ise Dâhiliye Nazırlığı görevlerinde bulunur. Maarif Nazırlığı döneminde Darülfünun'da ders içeriklerini değiştirme ve ıslah çalışmalarında bulunur. Devletin gidişatının ve kurtuluşun İngiliz mandası yoluyla gerçekleşeceğine inanan yazar, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nde Merkez Kurulu Üyesi olur. Aynı yıl Amerikan mandasını destekleyen Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alır (Uzun, 1989: 406). Bu cemiyetin üyeleri arasında Ali Kemal'den başka Refik Halid, Halide Edib, Celal Nuri gibi isimler de vardır (Tunaya, 1986, c.2: 245). Ali Kemal'in bu cemiyetlerde etkin rolü olmasa da bu üyeliklerin gerçekleştiği dönemde halen bakanlık vazifesinde bulunması dikkat çekicidir. Bu hareketleriyle kendisinin de içinde bulunduğu kabinenin ve Damat Ferid hükümetinin başarısız olacağını baştan kabul ettiğini gösterir. Nitekim 26 Ağustos 1919'da Damad Ferid ile aralarındaki bir anlaşmazlık sonucu bakanlıktaki görevinden istifa eder. Faruk Gezgin'in kanaatine göre Ali Kemal, Millî Mücadele'yi yeni bir İttihatçı hareket olarak değerlendirmekte (2010: 169), bu sebeple de Kuva-yı Milliye'ye karşı ağır eleştiriler içeren yazılarını yayımlamaya devam etmektedir. O, İngiliz ve Fransızlarla iyi geçinmenin imparatorluğu kurtaracağına inanmaktadır (Akkaymak, 1994: 49).

Ali Kemal bakanlıktaki görevinden istifasının ardından Darülfünun'daki derslerine devam eder. Fakat derslerde Millî Mücadele karşıtı söz ve davranışlar sergilemektedir. Bu durum öğrencilerin tahammül edemeyeceği bir noktaya gelir ve yapılan öğrenci boykotu neticesinde Ali Kemal'le birlikte içlerinde Cenab Şahabeddin, Rıza Tevfik,

² Faruk Gezgin, Ali Kemal'in bu çalışmanın konusu olan *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eserini yazı yazmasının yasak olduğu I. Dünya Savaşı yıllarında kendi kütüphanesinde yaptığı araştırma ve incelemelerin bir ürünü olarak ortaya çıktığını ifade eder (2010: 214).

Hüseyin Daniş gibi isimlerin de bulunduğu Millî Mücadele aleyhtarı hocalar, Darülfünun'daki görevlerinden azledilir (Gezgin, 2010: 203-206). Tüm bu gelişmeler yaşanırken Anadolu'da Yunanlılarla savaş sürmektedir. Ali Kemal ise Millî Mücadele'ye muhalefetine ısrarcıdır. Hilmi Ziya Ülken, Ali Kemal'in milliyetçilikten nefret eden, azınlıklara sevgi duyan biri olduğunu ve gazetesine Rum yazarlarının Yunan istilasını meşrulaştıracak tarzdaki yazılarını koyacak derecede ileri gittiğini aktarır (2013: 500). Yahya Kemal ise onun siyasi kanaatlerindeki bu ısrarı yüzünden gaflete düşüp yanıldığını ifade eder (Yahya Kemal, 2018: 90). Fakat en nihayetinde Ali Kemal, Yunanlıların İzmir'de bozguna uğratılması üzerine yazdığı "Gayelerimiz Bir İdi ve Birdir" başlıklı son yazısında yanıldığını itiraf eder (Karaveli, 2017: 44). Ali Kemal hatalarını kabul etse de ülkenin işgal altında olduğu karışık bir dönemde milli duyguları önemsemeyip küçümsediği gerekçeleriyle tepkileri üzerine çeker. Onun Lozan görüşmeleri öncesinde yeni hükümet tarafından yargılanması için Ankara'ya sevkı istenir. Bu sebeple İstanbul'dan kaçırılan Ali Kemal, 5 Kasım 1922 günü Nurettin Paşa'nın görevini ihmali neticesinde İzmit Garı'nda halk tarafından linç edilerek öldürülür. Cenazesi, İsmet Paşa'nın Lozan Heyetine gittiği sırada tren garından geçerken görülecek şekilde teşhir edilir (Akkaymak, 1994: 69).

Ali Kemal, iyi bir eğitim alarak Batı'yı tanıma fırsatını elde etmiş, döneminde önemli görevler üstlenmiş bir fikir adamıdır. Fakat bazı fikirlerindeki inatçılığı ve ısrarı neticesinde ülkenin içinde bulunduğu durumu, bu tablodaki sıkıntıyı görmekte gecikmiş ve en nihayetinde genç denebilecek bir yaşta linç edilerek öldürülmüştür. Geride pek çok eser bırakan yazarın hayatının Osmanlı'nın önemli merhalelerine denk gelmesi ve Millî Mücadele döneminin bağımsızlık ve manda ikileminde kalan aydın zihniyetini göstermesi bakımından Ali Kemal'in siyasal, tarihsel, toplumsal ve psikolojik açılardan dikkate alınarak farklı okumalarla değerlendirilmesi mümkün görülmektedir.

1.2. Sanat Anlayışı

Ali Kemal'in edebiyata ilgisi çocukluk yıllarına dayanır. O, henüz Mekteb-i Mülkiye'ye kaydolmadan önce Süleymaniye Camisi'nde sabah namazlarından sonra "Kafiye Şerhi, İzhar, İzzî, Merah, Tuhfe-i Vehbî, Gülistan, Baharistan" gibi cami derslerine devam eder. Bunların içlerinden bazılarını anlaşılmaz bulsa da Gülistan, Baharistan ve Tuhfe-i Vehbî hoşuna gitmeye başlar (Ali Kemal, 2016: 37). Yazarın edebiyata olan ilk ilgisinin

bu cami dersleri vasıtasıyla başladığı söylenebilir. Fakat kitaplara, edebiyata ve şiire asıl ilgisi Mülkiye yıllarında başlar. Burada zaman içinde dönemin matbuatını *Vakit*, *Ceride-i Havadis*, *Tercüman-ı Hakikat* gibi gazetelerin özellikle edebiyat kısımlarını hevesle takip eden Ali Kemal, şiire karşı özel bir ilgi duymaya başlar. Üst sınıflardan Ali Ulvi gibi isimlerin *Ceride-i Havadis*'e şiirler göndermesine çok özendiğini söyler; *Tercüman-ı Hakikat*'te kendi şiirlerinin yayımlandığı günleri hayal eder. Hüsnü Efendi isimli Farsça hocası sayesinde yavaş yavaş aruzu öğrenir. Nazireler yazmaya çalışır fakat başarılı olamaz; bunları “beyt-i harab” olarak gördüğünü ifade eder (Ali Kemal, 2016: 40-41). İleriki yıllarda yazmaya ilk başladığında edebiyatı “ef’ile tef’ile”den ibaret zannettiğini ve vezinli her sözün şiir olduğunu düşündüğünü aktarır. Fakat yazar zamanla manzum ve mensur sözlerin güzel olanlarının edebiyatı oluşturduğunu fark edecektir (Ali Kemal, 2007: 37-38).

Ali Kemal, dönemin edebiyatla ilgili pek çok genci gibi Namık Kemal’i bir üstat olarak görmekte ve ona hayranlık beslemektedir. Namık Kemal, sürgün edilip mazlum düşürülmesi sebebiyle dönemin gençleri için adeta bir “cazibe merkezi” konumundadır (Gezgin, 2010: 26). Arkadaşı Midillili Hüsamettin sayesinde Namık Kemal’in özel hayatına dair bilgiler edinmesi bu hayranlığı daha da arttırmış ve en nihayetinde Ali Rıza olan ismini Mekteb-i Mülkiye yıllarında Ali Kemal olarak değiştirmiştir. Hayatı boyunca başka müstear isimler kullansa da yazılarında ve kimliğinde daha çok Ali Kemal ismini tercih eder (Gezgin, 2010: 14-49). O, Namık Kemal’i bir edebiyat dehası olarak gördüğünü ve ölümü üzerine duyduğu üzüntüyü şu sözlerle anlatır: “Bu sıralarda Namık Kemâl Bey irtihâl eyledi. Hepimizi o vakit bir hüzn-i amîktir istîlâ etti; çünkü nazarımızda o dehâ-yı edeb rengârenk şâsaalarla parladı” (Ali Kemal, 2016: 161). Ali Kemal’in Namık Kemal’e olan bu bağlılığının, tarihi ve toplumsal meselelere ömrü boyunca sürecek ilgisini beslediği söylenebilir. Ayrıca Ali Kemal’in ilerleyen yıllarda ortaya çıkacak tenkit dilinin Namık Kemal’in sert ve tok üslubundan etkilenmiş olduğunu söylemek de mümkündür.

Yazın hayatı boyunca Namık Kemal’in düşüncesini ve üslubunu sürdürme gayretinde olan Ali Kemal, Mekteb-i Mülkiye yıllarındayken de döneminin en önemli hocalarından dersler alır. Özellikle Mizancı Murad ve Recaizade Mahmut Ekrem etkilendiği hocaların başında gelir. Murad Bey’le burada başlayan ilişkisi hayatının sonuna kadar

devam eder (Akkaymak, 1994: 34). Bir taraftan Mizancı Murad'ın tesiriyle hürriyet, meşrutî idare gibi siyasi ve toplumsal konularla ilgilenmekte, diğer taraftan Recaizade Ekrem etrafında gelişen edebî gelişmeleri yakından takip etmektedir. Ali Kemal'in dil ve üslubunun gelişmesinde bu iki hocasının önemli katkısı olduğu görülür.

Ali Kemal'in sanat anlayışının gelişmesinde Ahmed Midhat'ın ve Muallim Naci'nin etkisi yadsınamaz. O, Mithat Efendi'yi çok okuyup beğendiğini, Ali Ulvi ve Mehmed Celal gibi Naci yolundan gidenlere gıpta ettiğini ifade eder (Ali Kemal, 2016: 40). Ayrıca Muallim Naci etrafında şekillenen şiir anlayışından etkilenir; ilk şiirlerini onun tesiri altında kaleme alır. *Tercüman-ı Hakikat* ve *Saadet* gazetelerinde şiirlerinin yayımlanması ve “Cananı Görüş” adlı şiiri hakkında Ahmed Midhat Efendi'nin iltifatı ona bu yolda cesaret verir. Ali Kemal, bu sıralar derinleşen Naci-Ekrem tartışmasını da yakından takip etmektedir. Bir taraf belirtmese de şiir zevki bakımından kendini Muallim Naci'ye yakın bulur. Fakat Ali Kemal'e göre gençler arasında Naci'yi beğenmemek daha o zamanlardan bir süs hükmündedir (2016: 43). O, Naci'yi gramatikal incelikler ve söyleyiş bakımından beğenirken Ekrem'i de edebiyatı daha geniş bir bakışla anlayıp anlatabilmesi bakımından üstün bulur. Naci'nin şairliğini beğendiğini ifade ederken “Esasen Naci Efendi'de o kudret-i şairaneye rağmen hiç zevk-i edeb yoktu.” (2016: 46) cümlesini eklemekten kendini alamaz. Ali Kemal, tek bir tarafa takılıp kalmış değildir. Onun bu tartışmada tarafları karşılıklı ve kendi içlerinde olumlu ve olumsuz yönleriyle değerlendirmesi, döneminin genel kanılarına göre dikkat çekicidir. Ona göre Naci, önceleri eski şiir yanlısı değilse de üzerine çok gidilmesinden ve Ekrem'le olan tartışmasından dolayı daha çok eski şiire yönelmiştir. Döneminin genel kabulü ve bugün yaygın olarak kabul edilen Naci'nin eski şiir, Recaizade Ekrem'in ise yeni şiir taraftarı olması algısını Ali Kemal daha o dönemde objektif bir açıdan ele almış, döneminin edebî tartışmalarına ne denli vakıf olduğunu göstermiştir. Yine Naci-Ekrem tartışmasına dair bir diğer objektif mukayesesi de Naci etrafında toplananların Talim-i Edebiyat müellifini sevmediklerini, Naci'nin de onlara insafsızca uyduğunu söylerken “Fakat hakikati söylemek lazım ise, Ekrem Bey de Naci'ye karşı insafsız idi” (Ali Kemal, 2016: 75) ifadesinde görülmektedir.

Ahmed Midhat, Muallim Naci'yi eski şiiri sürdürmesi sebebiyle gazetesinden kovduktan sonra da (Tanpınar, 2006:534) Ahmed Midhat'ın kendisine yönelik

övgülerine rağmen Ali Kemal, “(...) Nâciperest kaldığımı gösterdim” (2016: 69) diyerek Muallim Naci hayranlığını devam ettirecek ve bu hayranlıktan ötürü eski şiir taraftarı olarak bilinecektir. Diğer taraftan eski şiire yakın olsa da aşk dolu beyitler söylediğini, fakat ne için kimin için söylediğini bilmediğini ifade etmesi (Ali Kemâl, 2016: 55) klasik divan edebiyatının klişeleşmiş hayallerine, mazmunlarına karşı bir nevi eleştiri kabul edilebilir. Nitekim yazar kendini “Biz bî-taraflar Naci’yi seviyorduk.” ifadesinden anlaşılacağı üzere tarafsız ilan eder. Her ne kadar cümle “Naci’yi seviyorduk” şeklinde bitse de paragrafın devamında Ahmed Midhat’ın Naci’ye karşı saldırılarını da haklı bulduklarını, Naci’yi sevseler de Naci’nin tarafını tutmadıklarını ifade eden cümleler sıralanır (Ali Kemal, 2016: 65). Görülüyor ki Ali Kemal’in Muallim Naci ve onun etrafında gelişen meseleler bağlamında kafası karışıktır. Faruk Gezgin’e göre Ali Kemal ilk edebi faaliyetinde Naci’den etkilense de Mekteb-i Mülkiye yıllarında Naci hakkında kesin bir kanaate sahip değildir (Gezgin, 2010: 43). Yahya Kemal ise onun Muallim Naci’yi Türk şiirinin son peygamberi gibi gördüğünü kaydeder (Yahya Kemal, 2018: 66). Ali Kemal, eski ve yeni şiirin çeşitli tartışmalarla şekillenmeye başladığı fakat keskin hatlarla ayrılmadığı bir dönemde edebiyat çalışmalarına başlamıştır. Bu sebeple şiir yazmaya yeni başlamış bir lise öğrencisinin edebi kanaatlerini oluşturmasında arada kalması normal karşılanmalıdır. M. Kayhan Özgül, Ali Kemal’in içinde bulunduğu bu durumu edebiyatımızda “Ara Nesil, Muvassitîn, Ilımlılar” şeklinde isimlendirilen dönemin insanı olmasıyla ilişkilendirmenin yerinde olacağını ifade eder. Ona göre, “*Muvassitîn*”, muvassıt bir tavırla orta yolu benimseyen; fakat Doğu’ya bakan yüzü ile Batı’ya bakan yüzü arasında da farklar bulunan bir zihniyet ortaklığını karşılar. Orta yolun da ortasında durmayı yeğleyenler büyük bir ekseriyeti oluşturur ve “*Muvassitîn*” karşılığına teklif edilen “Ilımlılar” tabirinin gerçek muhatabı da onlardır. Ilımlılar’ın başını Muallim Naci çeker, bu grupta Ali Kemal de vardır. Fakat zamanla Naci Ilımlılar’ın Doğu kanadına kayarken Ali Kemal de Batı kanadına yanaşmıştır” (Özgül, 2016: 11). Nitekim Ohannes, Portakal ve Şehbaz Efendiler gibi hocalardan dersler alan yazar, zamanla Naci’yi bırakıp Batı’yı merak etmeye başlamıştır (Ali Kemal, 2016: 108).

Muallim Naci, eski edebiyat taraftarlarını çevresine toplayarak “Ukaz-ı Osmanî” isimli bir edebiyat zümresi kurmaya çalışır. Bunlar eski edebiyat tarzındaki gazellerini *Saadet*’te neşrederler. Ali Kemal, Ali Ferruh, Memduh, Sami, Nevzad ve Halit Ziya da

Hizmet'te kısa ömürlü “Ukaz-ı Şübbân” adlı bir zümre oluşturlar (Enginün, 2007: 527). Ali Kemal'in Ukaz-ı Şübbân'da Ukaz-ı Osmanî ile alay ettiklerini anlatmasından onun Naci'den uzaklaştığını anlamak mümkündür. Yine İzmir'de çıkan *Hizmet* gazetesi etrafında faaliyet gösteren ve yeni şiir yanlısı olan Halit Ziya'ya şiirler göndermesi de bu uzaklaşmanın bir göstergesidir. Fakat onun Naci'ye hayranlığı Halep yıllarında yeniden başlayacak ve artarak devam edecektir. Faruk Gezgîn'in ifade ettiği gibi onun bu gelgitlerini “hayatında hiçbir zaman bir kanaate bağlı kalmaması” görüşü ile açıklamak da mümkündür (Gezgîn, 2010: 51).

Ali Kemal'in edebi anlayışı eski tarzda başlayıp yeniye doğru evrilse de kendini “eski edebiyat meftunu” olarak tanımlar. Eski edebiyatın Türklere fikir bakımından büyük hizmet ettiğini söyler. Ona göre bu edebiyatın tek kusuru sadece şiirlerden oluşmasıdır ve bu şiirlerin şairleri hakkında hiçbir şey bilmememiz bizi sınırlandırır (Ünaydın, 2002: 196). Yahya Kemal de onun eski şiirimize vukufu olduğunu, kendine özgü bir üslubu olsa da şiir söyleyip duymak yaratılışında olan biri olmadığını belirtir (Yahya Kemal, 2018: 68). Bu durumu Ali Kemal de fark etmiş olmalı ki edebiyata şiirle başlasa da bu alanda ısrarcı olmaz ve yavaş yavaş şiirden uzaklaşır. Ali İhsan Kolcu'ya göre bu uzaklaşmanın sebebi Ara Nesil kadrosu içinde şairlik yeteneği bakımından çok ileride ve üstad sayılabilecek isimlerin fazla sayıda olmasıdır. Öyle ki Muallim Naci, Recaizade Mahmut Ekrem, Abdülhak Hamid gibi ustaların yanında Mehmet Celal, Ali Ulvî, İsmail Safâ gibi pek çok isim, kendilerinin şairlik yeteneğinden mahrum olduğunu anlar ve şiir yazmayı bırakır. Ali Kemal de bu isimlerden biridir ve yavaş yavaş şiirden uzaklaşıp nesre yani hikâyeye, roman ve gazeteciliğe doğru kayar (Kolcu, 2018: 9-11). Faruk Gezgîn, Ali Kemal'i “orta seviyede fakat zamanına göre gelecek vaat eden” bir şair olarak tanımlar ve onun şairliğinin olgunluk dönemine girdiği bir sırada şiiri bırakmış biri olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgular (2010: 238- 239). Denilebilir ki Ali Kemal'in şiirdeki eski-yeni tartışmalarına ve şiirin kimliğine dair görüşleri kendi içinde çatışma barındırır. O, eleştiri tarihinde birbiri ile çelişen düşünceleri bir arada savunarak karmaşık bir görünüm sergiler.

Benzer durum şiirin biçim özelliklerine dair yaklaşımında da dikkat çeker. Ali Kemal şiirlerinde aruz ölçüsünü kullanırken hece ölçüsüyle yazanlardan Rıza Tevfik'i beğendiğini ifade eder (Ercilasun, 2013: 144). Yeni şiirlerde ne hece ne aruz ölçüsünün

kullanıldığını görünce “Böyle şiir olur mu? diyerek şaşkınlığını dile getirir. Her ne kadar kendisi aruzu benimserse de hece olsun aruz olsun muhakkak bir ahenk ölçüsünün kullanılması gerektiğini savunur. Ali Kemal’e göre şiirde ahengin bırakılması demek şiirin bir geleceğinin olmaması demektir. Ölçünün bırakılmasının Türk şiirinin şanına layık olmadığını vurgular (Ünaydın, 2002: 222). Nitekim bu dönem eski şiir alışkanlıklarının biçimsel bağlamda en yenilerde dahi karşılık bulduğu bir süreçtir.

Ali Kemal’in dilde eskiyi sürdürme ve sadeleşme bağlamındaki çatışmalara dair görüşleri de dikkat çekicidir. Yazar, Türkçenin tam anlamıyla kemale ermediğini ifade eder. Ona göre Milli edebiyatla başlayan dilde sadeleşme hareketinde sadece Türkçe kelimeleri kullanıp eski edebiyata hiç önem vermemek ve bu edebiyatı öğrenmeyip yok saymak Türkçenin ilerleyişini yavaşlatır ve gelişimine engel olur (Ünaydın, 2002: 217). İnci Engin’in ise Ali Kemal’in Arapça bilmeden Türkçenin doğru yazılamayacağını söylerken bir yandan da Türkçenin bağımsız olması gerektiğini savunmasının çelişkili olduğunu ifade eder (2007: 758). Yahya Kemal’e göre ise Ali Kemal’in en iyi bildiği şey yazdığımız ve konuştuğumuz Türkçedir. Onun ifadesiyle Ali Kemal, “Türkçe’yi sarf ü nahivde emsalsiz bir istidat ve mümareseyle bilirdi.” Yahya Kemal, cümlelerinin devamında Ali Kemal’in ömrünün son senelerinde Türkçe bir lügat yazdığını, bu eserin bir kısmının yayımlanmasıyla Ali Kemal’in Türkçedeki kudretinin ortaya çıkacağını ifade eder (Yahya Kemal, 2018: 66).

Ali Kemal’in şiir ve dil bağlamındaki görüşleri Ruşen Eşref’in mülakatına verdiği cevapta görülür. Burada yazar, şiirde sade bir ifade tarzının kullanılması gerektiğini vurgular. Ona göre yeni neslin en önemli özellikleri fikirsiz söz olmayacağını düşünceleri ve eskinin kapalı dil anlayışını terk etmeleridir. Yazar bu anlayışı çok doğru bulduğunu ifade eder. Fakat ona göre şiir sadece fikirden ibaret değildir. Fikirler taraftarlığa varmayacak şekilde ele alınmalı ve en önemlisi Türk’ün edebi zevkine hitap edebilmelidir (2002: 216- 223). Bu görüşlerinden hareketle şiirde ahengin ön planda olduğu, manayı da geri plana atmayan sade bir ifade anlayışını benimsediği görülen Ali Kemal, şiir hakkındaki görüşlerini kendi şiirine de uygulayabilmiştir. Nitekim ilk şiirlerinde hem gelenekten gelen gazel, nazire ve tahmisleri hem de yeni şiir şekil ve türlerini kullanır. Fakat zamanla konu bütünlüğü ve içeriğin zenginleştiği yeni şiirin şekil ve türlerinde karar kılmıştır (Gezgin, 2010: 238). Edebiyatımızda yeni bir tür olan

mensur şiir tarzında da eserler kaleme alması yeni şiire yöneldiğinin bir delilidir. Bu şiirlerinde her ne kadar türün öncüsü Halit Ziya'nın etkisi altında olsa da yeni tür denemeleri yapması bakımından bu şiirler önem taşır.

Ali Kemal'in şiire dair görüşlerinin yanı sıra nesre yönelik beyanları da dikkat çeker. O, bizde edebiyatın şiirden ibaret olduğunu ifade eder ve hala bir nesir dilimizin olmayışından duyduğu üzüntüyü aktarır. Ona göre edebiyatımız Batı edebiyatına göre yavan ve iptidai bir seviyededir. Mensur eserlerimiz Arapça ve Farsçadan bazı tercümeler ve basmakalıp yazılan münşeatlardan ibarettir. Onlar da samimiyet ve milliyete dair bir şeyleri olmayan değersiz eserlerdir (Ünaydın, 2002: 206). Edebiyatı fıkri ve manevî mutluluğumuz için uğraşan bir fen olarak gören yazar, edebiyat alanında sürekli çalışmak gerektiğini ve kesin bir sonuca ulaşmanın mümkün olmadığını ifade eder; “Teddiksiz, tettebbu'suz, tahsilsiz hiçbir marifetin olmayacağını” savunur. Her alanda olduğu gibi edebiyat alanında da muhakkak Batı'dan faydalanılması gerektiğini bildirir (Ali Kemal, 2007: 34-37). Nesir sahasındaki bu eksikliklerimiz de Batı edebiyatının dikkatle incelenmesi ve bu alanda çokça çalışılması yoluyla giderilecektir.

Gençlik yıllarında şiirle içli dışlı olan Ali Kemal'in şiirden uzaklaşarak nesre yönelmesini Paris'te siyasal bilgiler eğitim alması sebebiyle siyaset ve tarihle yakından ilgili olmasına bağlamak mümkündür. Çünkü bu alanlardaki meramını anlatmak için nesrin daha elverişli olduğu açıktır. Nesir sahasında daha çok gazete ve mecmualardaki yazılarıyla tanınan yazar, sadece tarihi ve eleştirel yazılarla sınırlı kalmaz. Gençlik yıllarından itibaren roman ve hikâye gibi edebi türlerde de eserler vermiştir. Onun nesrinin en belirgin özelliği bütün eski nasirler gibi yazının gidişatına göre irsal-i mesel usulüyle beyitler eklemesidir. Yahya Kemal'in, Ali Kemal'in nesrinin edebiyatımızda nazımla karışık giden son nesir örneği olduğunu dile getirir (Yahya Kemal, 2018: 69). Yazarın bu ifadesinden hareketle Ali Kemal'in nesir sahasında eserler yazmaya başlasa da şiirle ilgisini tam olarak kesmediği sonucuna da ulaşılabilir.

Şiirde istediği başarıyı yakalayamayan yazar, roman ve hikayeler de yazmıştır. Ali İhsan Kolcu, onun hikayelerinde realist konuların ağırlıkta olduğunu ifade eder ve bunları Ali Kemal'in şiirleri gibi sınırlı bir potansiyelde bulduğunu ekler (Kolcu, 2018: 17). Yazar, Halep'te bulunduğu yıllarda *İki Hemşire* ve *Çölde Bir Sergüzeşt* adlı romanlarını kaleme alır. Yahya Kemal, Ali Kemal'in Halep'teyken yazdığı romanları yavan ve acemice

bulduğunu söyler (Yahya Kemal, 2018: 68). Bu eserlerin roman türü bakımından pek çok aksaklığı ve acemilikleri bulunduğunu ifade eden Süheyla Yüksel, bu romanların 1890'ların Halep'ini anlatması bakımından dikkat çekici olduğunu vurgular (Yüksel, 2009: 1480) Ali Kemal ayrıca *Fetret* isimli roman da kaleme almıştır.³ O, ilk romanlarında hazin aşk vakalarını realist bir tarzda, dilde sadeleşmeye ve üslubuna dikkat ederek işler. Eleştirilerini daha çok mensup olduğu aydınlar zümresinin sosyal yaşantısında, zihniyetinde ve kültür seviyesindeki aksaklıklar üzerine yoğunlaştırır (Akyüz, 1995 :138). Yazar kişilerini aydınlar arasından seçerek onların toplumsal çatışmalarını ve kültürel farklılıklarını yansıtmaya çalışmıştır (Özkırımlı, 1983: 97). Faruk Gezgin'e göre birer denemeden öteye geçemeyen bu eserlerde Ali Kemal, tahkiye tekniğini kullanarak kendi düşüncelerini ortaya koymak ister (2010: 242-243). Öyle ki kahramanlar, Ali Kemal'in sözlerini emanet ettiği kişilerdir; adeta Ali Kemal konuşmaktadır. Yine eserlerin konuları da çoğunlukla yazarın kendi hayatından izler taşır. Otobiyografik özelliği ağır basan bu romanları daha çok uzun hikâye denebilecek yapıdadır (TEA, 2001). Ali Kemal'in romanlarındaki sanat anlayışının kendi hayatında deneyimlediği olayları ve kişisel beklentilerini eleştirel, realist bir tarzda ifade etmek yönünde olduğu söylenebilir. Yazarın gerek içerik gerek karakter oluşturma gerekse kurgu bakımından zayıf bir roman tekniği olsa da o, Hüseyin Rahmi ile Namık Kemal'in roman anlayışını hem duygu hem de dil ve üslup bakımından taklit etme yanılışına düşmemiştir (Akyüz, 1995: 134).

Gazeteci kimliğinden dolayı Ali Kemal'in dil, üslup ve sanat anlayış asıl olarak gazete yazılarından anlaşılır. Bunun için de yazarın tenkit ve polemiklerine de değinmek onun sanat anlayışını hakkıyla anlayabilmek adına faydalı olacaktır. İlk münakaşaları Menemenlizade Tahir ile şiir ve şiir dili üzerine *Gülşen*'de yazdıklarıdır. Bunlar daha çok Ali Kemal'in tanınma mücadelesi verdiği tartışmalardır. Yazarın uzun süre gündemde kalmasına sebep olan asıl tartışmaları ise Servet-i Fünûn taraftarlarına, bilhassa Hüseyin Cahit'e karşı yazdığı tenkit yazılarıdır. Ali Kemal, bu dönemde Muallim Naci'nin bir edebi varisi vaziyetini almış ve Edebiyat-ı Cedide'yi çeşitli sebeplerle eleştirmeyi amaç edinmiştir. İsmail Hakkı Ertaylan'ın vurguladığı üzere Hüseyin Cahit de bu dönemde Edebiyat-ı Cedide'nin "koruyucu kahramanı" hükmündedir (2011: 754). Paris'ten *İkdam*'a yazdığı yazılarda Edebiyat-ı Cedide'ye

³ Romanlarla ilgili gerekli açıklamalara "Eserleri" bölümünde yer verilecektir.

sürekli tarzide bulunan Ali Kemal’e Hüseyin Cahit’in de cevap vermesi ile bu tartışmalar başlamıştır. Hüseyin Cahit’in Ali Kemal’i Fransız matbuatından intihalle suçlaması, Ali Kemal’in Hüseyin Cahit’e “Hüseyin Cahil” şeklindeki hitabı silsilesiyle son dönemlerine kadar bu tartışma sürüp gitmiştir (Çeri, 2007: 11-16). Hilmi Ziya Ülken’e göre bu polemiğin uzun sürmesinin edebi boyutu yanında siyasi bir boyutu da vardır. Çünkü Hüseyin Cahit İttihat ve Terakki’nin, Ali Kemal de Hürriyet ve İtilaf’ın savunucularındandır (2013: 331). Bu tartışmanın hız kesmesi Hüseyin Cahit’in, Ali Kemal’in Paris’ten *İkdam*’a yazdığı bir makalenin *Figaro* gazetesinde yazılmış bir yazı olduğunu belgelemesiyle gerçekleşecektir. Öyle ki *Malumat* bile bu haberi “Şirket-i Hayriye’nin 43 numaralı *İkdam* vapuru *Servet-i Fünûn* ile müsademe ederek *Figaro* garbında şapa oturmuştur.” şeklinde duyurmuştur (Yalçın, 2019: 107). Cemil Meriç ise kendine pek çok taraftar bulan bu tartışmayla alakalı “Hüseyin Cahit’le tartışmalarında Ali Kemal’i çok daha dürüst, çok daha tarihe daha hürmetkâr, çok daha bizden bulmuşumdur.” (Meriç, 2011: 166) sözlerini sarf eder. Ali Kemal’in, *Servet-i Fünûncularla mücadelesi* sadece Hüseyin Cahit’le sınırlı kalmamıştır. Ali Kemal, bir dönem Halit Ziya’nın İzmir’deki *Hizmet* gazetesine şiirler göndermiştir ve bu şiirlerin özellikle mensur şiir tarzında olanlarında Halit Ziya etkisindedir. Fakat tüm bunlar Ali Kemal’in Halit Ziya’yla polemikler yaşamasına engel olamamıştır. Halit Ziya, hatıratı *Kırk Yıl*’da pek çok kez zikrettiği Ali Kemal’in kendisine eleştirilerini Hüseyin Cahit’in intihal iddialarının hıncını kendinden almak istemesi şeklinde yorumlamış ve Ali Kemal’i “Hiçbir zaman temaslarında bir küçük halisiyetine tesadüf etmek mümkün olmayan bu adam” şeklinde tavsif etmiştir (Uşaklıgil, 2008: 327). Halit Ziya, yine hatıratının diğer bir bölümünde Ali Kemal’den sebebini bilmediği bir şekilde üşümeye benzer bir hisle uzak kaldığını ifade eder (Uşaklıgil, 2008: 424). Bu uzaklaşmada özellikle Ali Kemal’in Paris’ten *İkdam*’a yazdığı yazılarda *Servet-i Fünûncuları* sert bir dille eleştirmesinin yattığı açıktır. Yazarın dâhil olduğu bir diğer önemli tartışma da Mısır’da bulunduğu yıllarda Yusuf Akçura’nın “Üç Tarz-ı Siyaset” adlı makalesine karşı yazmış olduğu “Cevabımız” (Akçura, 2019, 41-50) isimli yazısıdır. Bu yazısında Ali Kemal, Yusuf Akçura’nın Türkçülüğü savunan yazısına karşılık Türkçülüğün, Müslüman ve Hristiyan unsurları dışarıda bırakıp Osmanlı Devleti’nin dağılmasına sebep olacağını ifade etmiş ve Osmanlılık düşüncesini savunmuştur (Gezgin, 2010: 110-111). Yahya Kemal, Ali Kemal’e “Türklüğün sevk-i tabiîsi hâlinde âteşin bir

milliyetperverliğin başlaması zarûrîdir, sen gazetende bu cereyanın alemdarı ol!” önerisinde bulunmuştur (Yahya Kemal, 2018:79). Fakat Ali Kemal, yakın arkadaşının bu önerisine rağmen ömrünün sonuna kadar Osmanlıcılık düşüncesini savunmuştur. Mustafa Uzun’un verdiği bilgiye göre yazarın yaşadığı bir diğer tartışma İttihat ve Terakki tarafından çıkarılan ve sahipliğini Dr. Bahaddin Şakir’in yaptığı *Şûrâ-yı Ümmet* gazetesi ile yaşadığıdır. Gazetede çıkan “İsminden Utanmayanlar Silsilesinden Ali Kemal Bey’in Hakikati” isimli bir yazı üzerine Ali Kemal, Dr. Bahaddin Şakir aleyhine hakaret davası açar. Türk Basın Tarihinde “Şûrâ-yı Ümmet-Ali Kemal Davası” olarak bilinen bu dava bir ay süren mahkeme sonucunda Dr. Bahaddin Şakir’in beraati ile sonuçlanmıştır (1995: 406). Ali Kemal’in bir diğer eleştirisi Yeni Lisan Hareketine ve Milli Edebiyat prensiplerine yöneliktir. Yazarın Cenap Şahabettin, Süleyman Nazif’le beraber hece veznine karşı aruzu savunmaları mesele etrafında yeni tartışmalar doğurur. Ali Kemal, konu hakkındaki görüşlerini Ruşen Eşref Ünaydın’ın mülakatına verdiği cevapta açıklar. Buna göre Milli Edebiyatçıların başlattığı dilin sadeleştirilmesi fikrini savunduğunu ifade etse de Osmanlı’nın Türkçeyi bozduğuna dair görüşlerine katılmaz. Ziya Gökalp’i sadece Osmanlı öncesi ile ilgilenmesi nedeniyle eleştirir. Arapça ve Farsça kelimelerin kullanılmasını istemeyen Gökalp’in, Fransızca kelimeler kullanmaktan çekinmediğini, Türkçülüğünün dilinin ucunda olduğunu, bu konudaki ilhamını derme çatma Frenk eserlerinden aldığını ifade eder. Ali Kemal ayrıca Ziya Gökalp’in lisanını tatsız ve kusurlu bulduğunu da ekler. Eski edebiyatı öğrenmemenin dilimizin gelişimini yavaşlatacağını, kelimelerde tasfiyeci bir anlayışı doğru bulmadığını ifade ederek Milli edebiyat dönemini dil anlayışını da eleştirir (2002: 216-218). Ali Kemal ile Ziya Gökalp’le arasındaki bu polemik ve özellikle Ali Kemal’in “Ziya Gökalp İdam Edilmelidir” başlıklı yazısı dönemin yönetiminin de dikkatini çeker ve bunun neticesinde Gökalp Malta’ya sürgüne gönderilir. Ali Kemal’in polemik ve tenkitleri bununla da sınırlı kalmaz. Bu dönemde devletin milli politikasının iflas ettiğini söyleyen Ali Kemal ömrünün nerdeyse sonuna kadar Millî Mücadele ve Mustafa Kemal aleyhinde eleştirel yayınlar yapmaya devam eder (Ercilasun, 2013: 68, 257). Ali Kemal yaşadığı dönemin gerek Osmanlı’nın en çalkantılı dönemlerine denk gelmesi gerekse mizacından gelen bir etkiyle hayatı boyunca polemiklerden uzak kalamamıştır. Hayatının her devresinde edebi, siyasi ya da şahsi sebeplerle sürekli birileriyle mücadele halinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Ali Kemal'in edebiyata ilgisi şiirle başlamış, özellikle eski edebiyata olan ilgisi dolayısıyla eski edebiyat taraftarı olarak tanınmıştır. Batı'yla temasları sonucunda Batı edebiyatını tanıma ve inceleme fırsatı bulmuş, bu inceleme sonucunda da Türk edebiyatının nesir bakımından zayıf olduğu sonucuna ulaşmıştır. Şiirde istediği başarıyı yakalayamayan yazar ömrünün sonuna kadar şiirle bağını koparmasa da zamanla nesre yönelmiş ve daha çok nesir yazılarıyla tanınmıştır. Onun şiir ve nesir üzerine görüşleri kendi içerisinde birtakım çelişkiler de barındırmaktadır; bu durum dahil olduğu polemiklerdeki görüşlerinde de dikkat çekici boyuta ulaşmıştır. Ali Kemal'in şiir ve nesre dair görüşleri ile polemiklerindeki söylemlerinin siyasi ve sosyal bağlamdaki gerilimli, çatışmalı ve çelişkili hayatının bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür.

1.3. Eserleri

Ali Kemal'in edebiyata olan ilgisi lise yıllarında şiirle başlar. Zamanla nesir sahasında eserler vermeye başlayan yazar, tiyatro hariç nesrin pek çok türünde eser vermiştir. Yahya Kemal'e göre okumak ve yazmak itiyadından en buhranlı zamanlarında bile vazgeçmeyen (Yahya Kemal, 2018: 69) yazar genç denebilecek bir yaşta vefatına rağmen oldukça üretken bir yazı hayatı geçirmiştir. Eserlerinin çoğu yayımlansa da basılmayan eserleri de mevcuttur. Çoğu eserinde ismini açıkça kullanırken bazı eserlerinde müstear isimler de kullanmıştır. Dil, üslup ve konu benzerlikleri bakımından Ali Kemal'in diğer eserlerine benzemesi bakımından ona ait olduğu düşünülen eserler de mevcuttur.

1.3.1. Şiir

Ali İhsan Kolcu'nun verdiği bilgilere göre Ali Kemal'in hayatı boyunca tespit edilen elli şiiri vardır. Şiirlerinin içinde İngiltere'de bıraktığı kızı Selma'ya yazdığı manzume öne çıkar. Şiirlerinin çoğu gazel, kıt'a, nazire, mersiye gibi eski tarz nazım şekilleriyledir. Bunların on altı tanesini *Gülşen* mecmuasında, diğer şiirlerini ise *Berk*, *Mecmua-ı Kemal*, *Gülşen-i Edeb*, *Nihal*, *Şafak*, *Peyâm-ı Sabah*, *Peyâm*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Sa'âdet*, *Hizmet* ve *Muhit* gibi gazete ve mecmualarda yayımlamıştır (Kolcu, 2018: 10-11).

Ali Kemal, Türk edebiyatında yeni bir tür olarak görülmeye başlanan mensur şiir türünde de eser verir. “Şeb-i Mehtâb”, “Manzaralar” ve “Sâniha” adlı üç mensur şiiri vardır. Paris yıllarında Fransızcasını geliştiren Ali Kemal, şiir çevirileri de yapmıştır. Lamartine’in meşhur “Göl” manzumesini ve Milevoye’den “Sukût-ı Evrak”ı, Kolav’dan “İslav Ana’nın Kızı”nı ve Puşkin’in bir şiirini çevirmiştir (Kolcu, 2018: 14).

Ali Kemal şiirlerini çeşitli mecmularda yayımlamış, fakat onları bir araya toplayarak kitaplaştırmamıştır. Şiirleri Faruk Gezgın tarafından “*Ne Söylesem ki Harabım*” ismiyle bir araya getirilmiştir.

1.3.2. Roman

Halep’te sürgünde bulunduğu yıllarda roman türüyle ilgilenmeye başlayan Ali Kemal, burada *İki Hemşire*, *Çölde Bir Sergüzeşt* isimli iki roman kaleme alır. Bu romanları izleyen *Fetret* romanı ise Ali Kemal’in en bilinen romanıdır.

Yazarın romanları verilirken öncelikle telif eserleri daha sonra ise çeviri eserleri ele alınmıştır.

1.3.2.1. *İki Hemşire* (1898)

Ali Kemal’in Halep’te sürgün olduğu yıllarda kaleme aldığı ilk romanıdır. Yazar bu romanında Doğulu iki kız kardeş ile Batılı iki kız kardeşin hayatını anlatır. Doğulu ailede yetişen iki kız kardeş, erkek egemen toplumda yok olup giderken Batılı ailede yetişen iki kız kardeş eğitim ve kültür sayesinde birey olarak var olur. Ali Kemal farklı coğrafyalara mensup bu kişiler üzerinden Doğu-Batı eleştirisi yapar (Kolcu, 2019: 68). Ali Kemal, eserde yer yer kendi başından geçenleri, Halep’e ve sürgüne dair izlenimlerini aktarır.

İki Hemşire romanı ilk olarak 1898 yılında Tahir Bey Matbaası’nda, ikinci olarak 1913 yılında *Çölde Bir Sergüzeşt* romanıyla beraber *Bir Safha-i Şebab* içinde İkdâm Matbaası’nda basılmıştır.

1.3.2.2. *Çölde Bir Sergüzeşt* (1898)

Ali Kemal’in Halep’te bulunduğu yıllarda yazdığı ikinci romanıdır. Otobiyografik nitelikler taşıyan roman, mektuplarla kurulu bir olay örgüsüne sahiptir. Yazar bu

romanın ilhamını sürgün olup Halep'e ulaştığı ilk gün yaşadığı bir olaydan aldığını kendisi de hatıratında açıkça dile getirir. Buna göre Ali Kemal ve ailesinin Halep'e vardıkları gün başlarına tuhaf bir olay gelir. Suriye'de bir Memlaha (tuz çıkarılan yer) müdürü eşini ve kızlarını İskenderun'a kadar getirtir, fakat ailenin orda buluşamamaları üzerine bu hanımlar çaresizliklerinden dolayı çok üzürlüler. Bu duruma kayıtsız kalamayan yazar ve ailesi onları yanlarına alır. Müdürün büyük kızının başına geldiğini işittiği olay Ali Kemal'e bu romanın ilhamını vermiştir (Ali Kemal, 2016: 194). Yazarın işittiği olay genç kızın çaresizlik içinde bir Bedevi Arap şeyhinin oğluyla evlenmek zorunda kalışıdır. Romanda da bu kızın hazin öyküsü anlatılmaktadır. Tanzimat'tan beri edebiyatımızda sıkça işlenen esir kızların çaresizliği konusunu Ali Kemal, kendi kaderine esir olan Türk kızlarının dramı şeklinde ele almıştır (Kolcu, 2019: 69).

1898 yılında Tahir Bey Matbaası'nda basılan roman, 1913 yılında *Bir Safha-i Şebab* içinde *İki Hemşire* romanı ile İkdâm Matbaası'nda basılmıştır. *Çölde Bir Sergüzeşt* daha sonra Fransızcaya da çevrilmiştir.

1.3.2.3. *Fetret* (1911-1912)

Ali Kemal'in 1911'de İngiltere'de yazmaya başladığı romanıdır. Aynı yılın sonlarına doğru *İkdâm*'da yayımlanmaya başlanır. İki ciltten oluşan bir eserdir.

Yazar, eserin temel yapısını Doğu-Batı çatışması üzerine kurar ve kahramanlar üzerinden bir Doğu-Batı karşılaştırması yapar. Roman, idealist bir Türk genci olan Osman Fetret'in etrafında geçer. Fetret, Türk bir baba ve İngiliz bir annenin çocuğu olarak İngiltere'de dünyaya gelmiştir. İngiliz eğitimi ve terbiyesiyle yetişen çocuk, babasının memleketi ve diliyle ancak yedi yaşında tanışır. Çok iyi İngilizce ve Fransızca bilmesine rağmen Türkçe yazmayı tercih eder. Fetret, duygularını kontrol etmeyi bilen, çalışmayı çok seven, çok okuyan ve yaşamaktan zevk alan biridir. Karakterinde İngilizlere özgü haller mevcuttur. Sarı saçları mavi gözleriyle görünüş itibarıyla de Şarklılardan çok Garplılara benzer. Fetret her anlamda yüceltilip idealize edilmiştir (Gündüz, 2013: 123-215-251).

Fetret gerek isim benzerliğinden gerekse hayatlarının benzerliğinden dolayı Ali Kemal'in ilk eşi Winifred Brun'dan doğan oğlu Osman (Wilfred)'ı işaret etmektedir

(Gezgin, 2010: 147). Tefvik Fikret'in Haluk'u, Mehmet Akif'in Asım'ı gibi Ali Kemal de Fetret'i Doğu-Batı kaynaşmasını temsil eden ideal Türk genci olarak sembolize eder.

M. Kayhan Özgöl, Ali Kemal'in *Fetret*'te kendi fikirlerinin bir dökümünü yaptığını söyler. Buna göre yazar fikirlerini, ideallerini, beklentilerini ve gelecekteki Osmanlı toplumu hayallerini sembolize ettiği kişiler aracılığıyla anlatmıştır. Bu sebeple de yer yer kurgusallıktan uzaklaşmıştır. Fiktif yapının zayıf olduğu ve olay örgüsünün yok denecek kadar az olduğu bu romanda Ali Kemal tahkiyenin imkanlarından hiç faydalanmamıştır (Özgöl, 2013: 300-302).

Ali Kemal, *Fetret*'in önsözünde eseri hikâyeden çok bir tarihçe olarak vasıflandırır da kurmaca olması dolayısıyla tarih eseri olarak değil, bir roman olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır (Gezgin, 2010: 133-147).

1.3.2.4. *Bir Safha-i Şebâb* (1913)

Ali Kemal'in *İki Hemşire* ve *Çölde Bir Sergüzeşt* isimli romanlarının bir araya getirilerek basılmış halidir. Bu iki roman haricinde mukaddime ve hatime bölümlerini de içermektedir. 1913 yılında İkdâm Matbaası'nda basılmıştır.

1.3.2.5. *Bir Mahkûmun İzdivacı yahud Istakad Köprüsü Cinayeti* (1890,1891)

Alexis Pouillet'nin bu romanının çevirisini Ali Kemal'in yaptığı düşünülür. Eser 1890-1891 yıllarında dört cilt halinde İstanbul'da basılmıştır (Gezgin, 2010: 243). 1. Ciltte mütercimi "Ayn. Kemal" olarak belirtilirken, diğer ciltlerde ise mütercimi sadece "Ali" olarak belirtilmiştir. Atatürk Kitaplığı Kataloğu'nda eseri çeviren kişinin Ali Kemal olduğu bilgisi verilmiştir.

1.3.2.6. *Kadın Mektupları* (1896)

Ali Kemal her ne kadar edebi değeri olan eserlerin tercüme edilmesini öğütse de kendisi buna uymamış; gazete çıkarını ve geniş okur kitlesini hesaba katarak Marcel Prevost'tan çeviriler yapmıştır (Gezgin, 2010: 245). *Kadın Mektupları*, Ali Kemal'in Marcel Prevost'tan çevirdiği ilk romandır. 1896 yılında İkdâm Matbaası'nda basılmıştır. İçinde İbrahim Hikmet imzasıyla Ali Kemal tarafından yazılmış birkaç mektup da bulunmaktadır (Uzun, 1989: 407).

1.3.2.7. *Jülyet'in İzdivacı* (1898)

Ali Kemal'in Marcel Prevost'tan tercüme ettiği ikinci romandır. 1898 yılında Malumat ve Tahir Bey Matbaaları'nda 142 sayfa olarak basılmıştır.

1.3.3. Hikâye

Yazarın nesir alanında ilgilendiği bir diğer tür de hikâyedir. Yazarın *İkdam*, *Mecmua-i Kemal*, *Musavver Terakki* dergilerinde yayımlanmış on dört hikayesi vardır. Ali İhsan Kolcu, Ali Kemal'in kitap halinde yayımladığı uzun hikâye tarzında *Yıldız Hatırat-ı Elîmesi* isimli bir eseri olduğunu ifade eder. (Kolcu, 2018: 15-17).

Hikayelerini çeşitli mecmualarda yayımlayan Ali Kemal, bunları kitaplaştırmamıştır. Ali İhsan Kolcu, *Ali Kemal Bütün Şiirleri & Bütün Hikayeleri* adlı eserinde Ali Kemal'in hikayelerini bir araya toplamıştır.

1.3.3.1. *Yıldız Hatırat-ı Elîmesi* (1910)

Yazar ismi olarak A(yın). Kemal verilmesi dolayısıyla Ali Kemal'e ait olduğu düşünülen eserdir. Faruk Gezgin, bu eserde Ali Kemal'in İstibdat devrinde acı çeken bir kadının hikâyesini anlattığı bilgisini verir. Ali Kemal'in yurtdışında kaçak yaşaması ve İkinci Meşrutiyet'ten önce Yıldız lehine çalıştığının 31 Mart Vakası'ndan sonra bilinmesi yüzünden, şimşekleri üzerine çektiği için bu şekilde yayımlattırılmış olabileceğini ifade eder (2010: 146).

Ali İhsan Kolcu'nun verdiği bilgilere göre Ali Kemal, bu eserinde Halep'e sürülmesine neden olan istibdad rejimine ağır eleştiriler yöneltir. Jurnalciliğin ailelere verdiği zararı anlatan yazar, İstibdad yönetimine saldırmaz. Fikirlerini sezdirerek vicdanlara seslenir. Gözüne kestirdiği bir kadının kocasını jurnalleyerek sürgüne gönderen bir hafiyenin ahlak dışı hareketlerini işler (2018: 17).

Eser, 1910 yılında İkbâl-i Millet Matbaası'nda basılmıştır, 33 sayfadan oluşmaktadır.

1.3.4. Diğer Eserleri

Ali Kemal'in şiir, hikâye ve roman dışında tenkit, hatıra, söyleşi ve tarih gibi türlerde eserleri mevcuttur. Burada ele alınan eserlerin çoğunluğu gazete ve mecmualarda

yayımlanan yazıların bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Gazetecilikle gelişmeye başlayan bu türlerin edebiyatımızdaki geçmişi çok eski değildir. Bu durumdan kaynaklı olarak yazarların eserlerinde tam bir ayırım yapılamadığı, bazı yazı türlerinin iç içe geçtiği görülür. Gazete çevresindeki eserleri tür tasnifine tabi tutmak birtakım zorlukları doğurmaktadır. Bu sebeple yazarın edebi türler dışında yazdığı eserler belli bir tasnife tabi tutulmamış ve bu başlık altında ele alınmıştır.

1.3.4.1. *Sorbon Darülfünûnu'nda Edebiyat-ı Hakikiyye Dersleri (1896)*

Ali Kemal, Halep sürgününden İstanbul'a döndüğünde hakkında bir arama emri olduğunu öğrenince Paris'e kaçmak zorunda kalır. Burada yarım kalan siyasi bilgiler öğrenimine devam eder. Bir taraftan Sorbonne Üniversite'sinde dinleyici olarak edebiyat derslerine katılır ve bu derslerde aldığı notları kendi görüşlerini de ekleyerek *İkdam*'a gönderir. Eser, Ali Kemal'in gönderdiği bu yazıların toparlanmasıyla oluşmuştur. Modern Fransız edebiyatını bütün yönleriyle tanıtmak ve modern tenkit anlayışını ortaya koyması bakımından önemlidir (Uzun, 1989: 407). Ayrıca eserin "Mukaddime" bölümü yazarın edebiyat ve sanata dair görüşlerini içermektedir.

Cemil Meriç bu eser hakkında "çırpıştırılmış bir eser" ifadesini kullanır. "Fakat Türk aydınları Flaubert'le mektebini o karalamadan öğrendiler." sözlerini de ekler (Meriç, 2011: 166). Ali Kemal de eserin "İfade-i Meram" bölümünde Edebiyat-ı Hakikiyye dersleri gibi yeni eserlerin hangi açıdan bakılırsa bakılsın Osmanlı irfanına Batı'dan katkılar sağlayacağını ve bu bakımdan önemli olduğunu dile getirir (Ali Kemal, 2007: 35)

Eserin ilk baskısı 1896'da İstanbul İkdam Matbaası tarafından yapılmıştır. Bahriye Çeri'nin hazırladığı çeviri yazı hali 2007 yılında Hece Yayınları tarafından yayımlanmıştır.

1.3.4.2. *Paris Musâhabeleri (1898-1899)*

Ali Kemal'in *İkdam*'ın Paris Muhabiri adıyla *İkdam* gazetesine gönderdiği yazıların bir kısmı *Sorbonne Dârülfünûnu'nda Edebiyat-ı Hakikiyye Dersleri* adıyla yayımlanır. Bu esere girmeyen yazıları ise *Paris Musahabeleri* adıyla yayımlanmıştır (Çeri, 2007: 11). 1899'da üç cilt halinde, 1913'te iki cilt halinde İkdam Matbaası'nda basılmıştır.

Bu yazılardan özellikle “Nakş-ı Ber-Âb” isimli yazı dizisi oldukça meşhurdur. Cemil Meriç de *Bu Ülke* adlı eserinde Ali Kemal’i konu aldığı bölüme bu ismi vermiştir. Bu hazin başlığın onun bütün hayatını kapsayan bir mezar taşı kitabesi hükmünde olduğunu ifade eder. *Paris Musahabeleri*’ni hala severek okuduğunu belirtir (2011: 165-166). Halkın da severek okuduğu bu yazılara Paris basınından intihal olduğu suçlaması yöneltilir. Yahya Kemal, açıkça intihal demese de Ali Kemal’in Paris basınından etkilendiğini, bu yazılarının sıradan okuyucular tarafından beğenildiğini ifade eder ve bunların edebi bir yapıt gibi zamana direnemediklerini ekler (Yahya Kemal, 2018: 68).

Ali Kemal, bu yazılarında Paris’in sosyal, kültürel, edebiyat ve sanat hayatından izlenimlerini aktararak Türklere Batı’yı tanıtmaya çalışmıştır. Ali Kemal’in gazeteci olarak tanınmasını bu yazılara borçlu olduğu söylenebilir.

1.3.4.3. *Muterizlere Ecvibe-i Müskite* (1898)

Ali Kemal’in çeşitli konular hakkında fikirlerini açıklayarak kendisiyle tartışma halinde olanlara bilhassa Servet-i Fünûnculara cevap niteliğinde yazmış olduğu bir eseridir. 1898 yılında İstanbul’da basılmış 72 sayfalık bir eserdir. Eserin künye kısmında bu yazıların bazılarının *İkdam* gazetesinde yayımlandığı ifade edilir.

1.3.4.4. *Tunus* (1900)

Ahmet Celalettin Paşa’nın çiftliğini idare etmek için Kahire’ye giden Ali Kemal’in bu yolculuktaki anılarını anlattığı eseridir. Matbaa-i Osmaniye’de basılan eser 16 sayfalık bir kitapçık mahiyetindedir.

1.3.4.5. *Mesele-i Şarkıyye-i Medhal* (1900)

Ali Kemal’in, Mısır’da bulunduğu yıllarda yazdığı eserlerdendir. Yazar, Şark Meselesi’nin ortaya çıkışı, içeriği, aşamaları Doğu ve Batı’nın çeşitli yönlerden eleştirisi gibi konulara değinmiştir. Yerli ve yabancı pek çok bilim adamının eserlerini kaynak alarak gerekli eleştirileri yapmış, Doğu ve Batı’yı yanlışlıklarıyla vermeyi amaçlamıştır (Uzun, 1989: 407). 1900 yılında Matbaa-i Osmaniye’de basılmış 112 sayfalık bir eserdir.

1.3.4.6. “Cevabımız” (1907)

Üç Tarz-ı Siyaset, ilk olarak 1907 yılında Kahire’de, Matbaa-i İctihat’ta 80 sayfa olarak basılmıştır. Kitap, Yusuf Akçura’nın “Üç Tarz-ı Siyaset”, Ahmet Ferit Tek’in “Bir Mektup” ve Ali Kemâl’in “Cevabımız” adlı yazılardan oluşur. Ord. Prof. Dr. Enver Ziya Karal’in önsözüyle 1976 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır.

Ali Kemal, Yusuf Akçura’nın Türkçülüğü savunduğu “Üç Tarz-ı Siyaset” yazısını “Cevabımız” adlı yazısında sert bir dille eleştirir. Osmanlı Devleti’ni ayakta tutan unsurun Osmanlılık olduğunu, çok uluslu yapının bozulmaması gerektiğini, kurtuluşun Osmanlı birliğinin devamını sağlamakla gerçekleşeceğini ileri sürer (Akçura, 2019: 41-50).

1.3.4.7. *Tarih-i Siyasi* (1909)

Yazarın, Charles Seignobos’un *Histoire Politique de L’Europe Contemporaine* adlı eserini Ali Reşat’la birlikte yaptıkları tercümede 19. yüzyılda Avrupa ve Osmanlı Devleti’nin durumu anlatılmaktadır. 1909 yılında İkdâm Matbaası’ndan 461 sayfa olarak çıkmıştır.

1.3.4.8. *Edebiyat ve Siyaset* (1910)

Yıldız Hatırat-ı Elîmesi ile aynı tarihte basılan bu eserde de yine yönetim korkusundan dolayı yazar ismini geçirmemiş olabilir. Eserin içindeki bazı yazıların daha önce *Türk* gazetesinde yayımlanmasından dolayı Ali Kemal’e ait olduğu düşünülür (Gezgin, 2010: 146). Edebi ve siyasi içerikli yazılar içermektedir. İkdâm Matbaası’nda basılmış 108 sayfalık bir eserdir.

1.3.4.9. *İlm-i Ahlak* (1912)

Ali Kemal Halep’te sürgündeyken bir dönem Mekteb-i İdadi öğretmenliği görevinde bulunur. Bu sırada Millî Eğitim Bakanlığı ortaokullar için bir ahlak kitabı yarışması açar. Ali Kemal bu yarışma için *İlm-i Ahlak* isimli eserini yazar ve yarışmada birinciliği bu eser alır. Fakat Ali Kemal’in sürgün olduğu öğrenilince birincilik hakkını vermek bir yana öğretmenlik görevinden de uzaklaştırılır.

Yazar eserinde bireysel ve toplumsal ahlak üzerinde durduğunu belirtir. Eserin yazıldığı yıllarda Halep'te Şeyh Beşir Gazzi'den Arapça dersi aldığı bilinen yazar, dini kaynaklardan, ayet ve hadislerden de yararlanmış, Arapça bilgisini göstermiştir (Uzun, 1989, 408).

Baha Tevfik ise Ali Kemal'in bu eserinde rast geldiği eserleri kaynak olarak aldığını söyleyerek Ali Kemal'i sert bir dille eleştirir (Ülken, 2013: 336).

Eser, 1912 yılında Sabah Matbaası'nda basılmıştır. 300 sayfadan oluşmaktadır.

1.3.4.10. *Bir Safha-i Tarih* (1913)

Eser, Ali Kemal'in *İkdam*'da yayımlanan “Bir Safha-i Tarih” adlı yazı dizisinin kitaplaşmış şeklidir (Demirdeler, 2014: 27). Yazar bu eseri siyasi tarih şuurunun gelişmesine hizmet maksadıyla bir araya getirdiğini belirtir (Uzun, 1989: 407). 1913 yılında Matbaa-i İkdam'da basılmış 156 sayfalık bir eserdir.

1.3.4.11. *Rical-i İhtilal* (1913)

Cemil Meriç'in “Fransız Devrimi”ni ben de ‘Rical-i İhtilal’den heceledim, bütün bir nesil gibi.” (2011: 166) ifadelerini kullandığı bu eserde Ali Kemal, Fransız İhtilali'nin önde gelen isimlerinin hayatlarını ele alır. Fransız İhtilali'nin tüm olumsuz etkilerine rağmen yine de ufuk açıcı olduğunu düşünmektedir. Yazar, kendini daha çok ılımlı saydığı Danton'a yakın bulduğunu ifade eder. (Gezgin, 2010: 150).

Hilmi Ziya Ülken'e göre Ali Kemal'in Fransız ihtilal adamlarına hayranlığı onda İnsan Hakları Beyannamesi'nin soyut fikirlerine karşı bağnazlık derecesinde şiddetli bağlılık uyandırmış, gözünün önünde çiğnenen hakları görmekten onu men etmiştir (Ülken, 2013: 498).

Eser, ilk olarak 26 Temmuz-31 Ağustos 1913 tarihleri arasında *İkdam* gazetesinde tefrika edilmiş, Robespierre maddesinin eklenmesiyle aynı yılın eylül ayı sonlarında 203 sayfa olarak Matbaa-ı İkdam'da basılmıştır.

1.3.4.12. *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* (1918)

Bu çalışmanın da konusu olan eser, 1918⁴ yılında Sancakçıyan Matbaası'nda basılmıştır. 112 sayfadan oluşmaktadır. Yazar bu eserini Refik Halit'in Ali Kemal'e ait olan *Peyam* mecmuasını eleştirmesi üzerine yazmıştır. Ali Kemal, Ahmet Refik'in *Yeni Mecmua*'da vakanüvis Raşid hakkında yazdığı bir yazıyı eleştirir. Bununla dolaylı olarak *Yeni Mecmua* yazarları arasında bulunan Refik Halit'i de eleştirmeyi amaçlamıştır. Faruk Gezgin, bu eserin Ali Kemal'in yazı yazmasının yasak olduğu I. Dünya Savaşı yıllarında kendi kütüphanesinde yaptığı araştırma ve incelemelerin bir ürünü olarak ortaya çıktığını ifade eder (2010: 214).

Yahya Kemal'e göre Ali Kemal'in en fazla meylettiği alan tarihtir. Fakat bu alanda da bilgisi yüzeysel ve kusurludur (Yahya Kemal, 2018: 68). Ali Kemal, bu eserinde Osmanlı'da ilmi tarihçiliğin bulunmadığını ifade eder ve tarih alanında çalışmalarıyla tanınan Ahmet Refik'i eleştirir. Raşid'in bir müverrih olmadığını fakat iyi bir şair olduğu görüşünü savunan yazar, Raşid'in yapamadığı tarihçiliğin doğrusunu göstermek maksadıyla III. Ahmed dönemini kendisi kaleme alır.

1.3.4.13. *Ömrüm* (1958)

Yazarın Halep'ten Paris'e kaçana kadar geçen ilk yirmi yedi yılının (1868-1895) hatıralarını anlattığı eseridir. İlk olarak Ali Kemal'in 1913 yılı Ekim ayında çıkarmaya başladığı *Peyam* ve *Peyam-ı Edebi*'de yirmi iki tefrika şeklinde yayımlanmıştır. *Peyam*'ın 1914 Temmuz ayında hükümetin emriyle kapatılmasıyla yarım kalmış, *Peyam*'ın 1919 Ağustos'unda yeniden çıkışıyla tefrika devam etmiştir. Fakat yazar daha önceki yirmi iki tefrikayı gözden geçirerek bazı düzenlemeler yapmış ve sonraki kısımlara yazmaya devam etmiştir. *Peyam*, 1920 başında *Sabah* ile birleşip *Peyam-ı Sabah* adıyla çıkmaya başladıktan sonra da 8 Nisan 1920'ye kadar toplam otuz iki tefrika yayımlanmış, yine de tam anlamıyla tamamlanmamıştır (Uzun, 1989: 407).

Ali Kemal'in çocukluğu, ilk gençliği, etkilenmeleri ve edebi hayatı gibi konulara ışık tutan hatıratı ilk olarak oğlu Zeki Kuneralp tarafından Latin harfleriyle yayına hazırlamıştır. Ayrıca babasının hayatıyla ilgili *Ömrüm*'de bulunmayan kısımları

⁴ İnci Enginün, *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eserin tarihini 1914 olarak vermiştir (2007: 93). Ancak eserin bu tarihli baskısına rastlanılmamıştır.

özetleyen “Ömrüm Sonrası” isimli bir bölüm eklemiştir. Kunalp çeşitli okuma hataları yapsa da (Özgül, 2016: 12) bu basım uzun bir süre alanında tek kaynak olarak kullanılmıştır. Özellikle Ali Kemal’in hayatının ilk yıllarını aydınlatması bakımından bu eser önemli bir kaynaktır.

Eser daha sonra 2004 yılında M. Kayahan Özgül tarafından yayına hazırlanmıştır. Özgül, bu baskıya “Geçen Gün Ömürdendir” isimli bir bölüm eklemiştir. Ayrıca eserin sonunda Ali Kemal ve onun etkilendiği kişilerle ilgili bir fotoğraf albümü de bulunmaktadır.

1.3.5. Gazete ve Mecmualar

Ali Kemal’in asıl yazı faaliyeti gazete ve mecmualarda öne çıkar. Yazar, *Gülşen*, *Mütalaa*, *Türk*, *Mecmua-i Kemal*, *Yeni Yol*, *Peyam*, *Peyam-ı Sabah* adlı gazete ve mecmualarını çıkarmış, *İkdam*’ın başyazarlığını yapmıştır.

1.3.5.1. *Gülşen* (1886)

Ali Kemal, Mekteb-i Mülkiye’nin ikinci sınıfındayken şiirle epey haşır neşir olur, üçüncü sınıfa geldiğinde Kitapçı Kırkor’un sermayesiyle arkadaşları İbrahim Fehim ve Hüsamettin ile *Gülşen* mecmuasını çıkarırlar. 1886-1887 yılları arasında çıkan mecmua haftalık olarak yayımlanır.

Mecmuada çoğunlukla Ali Kemal ve arkadaşlarının yazıları yer alır. Menemenlizade Tahir’in çıkardığı *Gayret* dergisi ile *Gülşen* mecmuası yazarları arasında ciddi edebi tartışmalar yaşanır. Menemenlizade Tahir ile yaşadığı tartışmalarla ilgiyi üzerine çeken Ali Kemal, *Gülşen*’de daha çok kendini tanıtmaya gayreti içindedir. Dergi aynı yıl hükümet tarafından kapatılır. Fakat Faruk Gezgini lise çağında bir öğrencinin 27 sayı süren bir dergi çıkarmasının başarı sayılması gerektiğini de vurgular (2010: 24-26).

1.3.5.2. *Mütalaa* (1888)

Ali Kemal’in Paris’e ilk yolculuğu dönüşünde Abdülhalim Memduh ve Fahreddin Reşad’la beraber yalnızca tercüme hikayeler yayımlamak üzere çıkardıkları dergidir. Sadrazamın emriyle kapatılan dergi sadece tek sayı yayımlanabilmiştir (Kolcu, 2018: 25).

1.3.5.3. *Mecmua-i Kemal* (1901)

Ali Kemal'in 1901 yılında Mısır'da iken çıkardığı mecmuasıdır. Üç aylık periyotlarla çıkarılacağı duyurulsa da 1 Haziran 1901 tarihinde çıkan 224 sayfalık sayısı dışında yayımlanamamıştır. Yayımlanan bu tek sayıdaki yazıların ikisi hariç diğer bütün yazılar Ali Kemal'e aittir. Ali Kemal, hocası Mizancı Murat'a yazdığı mektubunda bu mecmuayı *Revue des Deux Mondes* hacminde çıkardığını ve diğer sayılar için hocasından da yazılar beklediğini söyler. Faruk Gezgin, Ali Kemal'in dergiyi devam ettirme düşüncesine ve maddi durumunun iyi olmasına rağmen sadece tek sayı çıkarmasını hükümetle anlaşarak yayını durdurmasına bağlamıştır (2010:115).

1.3.5.4. *Türk* (1903)

5 Kasım 1903 tarihinde haftalık olarak çıkmaya başlayan bu gazete Fevzi Celal, Mehmet Sait, Hüseyin Âli ve tekrar Mehmet Sait'in imtiyaz sahipliğinde yayınlanır. 28 Kasım 1907 tarihli 187. sayı ile kapanmıştır. Bu gazetede Ali Kemal'in de yazıları vardır. Gazetenin asıl sahibinin ismi açıkça verilmese de başmakalelerin ona ait olmasından dolayı Ali Kemal'e ait olduğu düşünülür. Ayrıca gazetede imzasız olarak çıkan yazıların hep Ali Kemal'in bahsettiği konular olması da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir (Gezgin, 2010: 116)

Jön Türkler bu gazetenin Ahmet Muhtar Paşa tarafından çıkarıldığını düşünür. Fakat Yahya Kemal'in verdiği bilgiye göre gazete Abdülhamid veya Jön Türk lehine faaliyet göstermemektedir (2018: 192).

1904 yılında Yusuf Akçura, Ali Kemal ve Ahmet Ferit Tek arasında geçen ve daha sonra *Üç Tarz-ı Siyaset* adıyla basılacak olan tartışmalar ilk olarak *Türk* gazetesinde yayımlanmıştır.

1.3.5.5. *Yeni Yol* (1909)

Ali Kemal'in Yıldız Sarayı lehine çalışmalar yapıp jurnaller gönderdiğinin anlaşılması üzerine yazar, bir süre suskunluğunu korur. Suçlamalara 18 Ekim 1909 tarihinde Paris'te çıkardığı *Yeni Yol* mecmuasında cevap verir. Fakat 13 Kasım 1909'da yurda girişi yasaklanması nedeniyle 20 Aralık 1909 tarihli beşinci sayıda dergi kapanır (Gezgin, 2010: 131).

1.3.5.6. *Peyam* (1913)

Ali Kemal'in 14 Kasım 1913'te "Peyamımız Meramımız" başlıklı ilk yazısıyla çıkarmaya başladığı gazetesidir (Özsoy, 1996: 43). 22 Temmuz 1914'e kadar 242 sayı olarak yayımlanan bu edebi ve siyasi gazetenin müdürü Necip Şakir'dir. Kuruluş döneminde yazı heyeti müdürlüğünü Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun yaptığı gazetede Yahya Kemal ve Mehmet Rauf gibi isimler de yer almaktadır. Ali Kemal, gazetenin başyazarıdır. (Kahraman, 2007: 256).

Ali Kemal yakın arkadaşı Yahya Kemal'i okuyucularına bir hazine-i irfan diye tanıtarak gazetenin yazı kadrosuna almıştır. Beşir Ayvazoğlu'na göre Yahya Kemal'in *Peyam*'da kullandığı Süleyman Sâdi müstear adı da muhtemelen Ali Kemal tarafından verilmiştir (Ayvazoğlu, 2008:28). Hükümete muhalefet eden yazıları gerekçesiyle iki kez kapatma cezası alan *Peyam*, hükümetin dış politikasına yönelik eleştirilerine devam edince askeri hükümetin tebliğlerine aykırı yayını sürdürmek suçuyla 22 Temmuz'da kesin olarak kapatılır, Ali Kemal'in yazı yazması yasaklanır. 1919'da gazeteciliğe geri dönen Ali Kemal *Peyam*'ı kaldığı sayıdan itibaren çıkarmaya devam eder. Gazetenin faaliyeti yıl sonuna kadar böyle devam edecektir. (Kahraman, 2007: 256).

Ali Kemal'in *Peyam* gazetesiyle beraber 43 sayı çıkardığı *Peyam-ı Edebî* isimli bir eki de mevcuttur. Bu edebi ekler, Ali Kemal'in asıl edebi faaliyetini göstermesi bakımından önemlidir. *Peyam*'la birlikte verilen bu edebi nüshada Ali Kemal'den başka Rıza Tevfik, Yahya Kemal, Yakup Kadri, Mehmet Rauf, M. Ekrem imzalarına sıkça rastlanır.

1.3.5.7. *Peyâm-ı Sabâh* (1920)

Ali Kemal 1919 yılı sonuna kadar çıkardığı *Peyam* gazetesini maddi sıkıntılar nedeniyle Mihran Efendi'nin *Sabah* gazetesiyle birleştirir. Yeni gazete *Peyam-ı Sabah* adıyla 1 Ocak 1920 ile 10 Eylül 1922 tarihleri arasında yayına devam etmiş günlük bir gazetedir.

Peyam başından itibaren İttihat ve Terakki'ye karşı bir anlayış sergiler. Daha sonra başlayacak olan Millî Mücadele'ye yönelik de eleştirel bir tutum içindedir. Halkı kurtuluş mücadelesine karşı kıışkırtması nedeniyle Mustafa Kemal tarafından Anadolu'ya sokulması yasaklanır. Gazetede "Cümlemizin Maksudu Bir" dışındaki yazılar genellikle Anadolu'da başlayan kurtuluş hareketine karşı niteliktedir. Kurtuluşun

silahla değil, siyasetle olacağının savunuculuğunu yapmaktadır. Ali Kemal en nihayetinde 9 Eylül 1922’de İzmir’in kurtuluşu üzerine yazdığı “Gayelerimiz Bir İdi ve Birdir” başlıklı son yazısını yazar ve düşüncelerinde yanıldığını itiraf eder. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde Mihran Efendi tutuklanma korkusuyla 11 Eylül sabahı gazetesini *Peyam*’dan ayırdığını duyurur. Fakat gazete resmi işlemler nedeniyle 16 Eylül’e kadar *Peyam-ı Sabah* ismiyle çıkmaya devam edecektir. Mihran Efendi bir ay sonra gazeteyi tamamen kapatır (Kahraman, 2007: 256). Aka Gündüz’ün bu gazeteyle alay etmek için *Anadolu’da Peyam-ı Sabah* isimli bir gazete çıkardığı bilinir. Yazar bu gazetesinde Millî Mücadele’yi destekleyen mizahi yayınlar yapmaktadır (Aydın, 2009: 103).

1.3.6. Basılmayan Eserleri

Ali Kemal’in çeşitli kitap ve dergilerde hazır olup basılacağını duyurduğu halde çeşitli sebeplerle basılamamış eserleri Faruk Gezgin tarafından tespit edilmiştir. Bu eserlerin isimleri şu şekilde verilmiştir:

Makaleler, Müselles yahut Garam, Hikâyeler, Bir Safha-i Hayât, Nisvan-ı İhtilâl, Hayatım, Târîh-i Siyasi Dersleri: Devlet-i Osmaniye ve Avrupa, Kamus-ı Kemâl, Cihân-ı Meşrutiyet, Tercüme-i Şerife (Gezgin, 2010, s. 248).

Yazı hayatına şiir ile başlayan Ali Kemal, otobiyografik nitelikteki roman ve hikâyeleriyle de yeterli ölçüde başarı sağlayamamıştır. Döneminde çoğunluğun kabul edip savunduğu edebi ve siyasi görüşlere karşı çıkmış olması nedeniyle yazar, daha çok tenkit türündeki yazılarıyla tanınmıştır. Edebiyata başlangıcı ümit vaat eden Ali Kemal, denediği türlerde fazla başarılı olamamış orta halli bir yazar ve şairdir. Muhalif bir tavırla sürdürdüğü gazete çalışmaları onun esas başarısını ortaya koymuştur.

2. BÖLÜM: *RAŞİD MÜVERRİH Mİ? ŞAİR Mİ?* ADLI ESERİN İNCELENMESİ

2.1. Eserin Künyesi ve Tanıtımı

Ali Kemal tarafından kaleme alınan *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* 1334/1918 yılında Sancakçıyan Matbaası'nda basılır. Eser, iç kapaklarla beraber toplam 112 sayfadır. Eserin Ulusal Toplu Katalog'da kırk kütüphanede kaydına rastlanmakta ve 1334/1918 yılı baskısından başka bir baskısı bulunmamaktadır.⁵ Çalışmamıza esas aldığımız nüsha, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunmaktadır.

Eserin kapak kısmında sağ üst köşede yazar ismi yer alır, onun altında sol tarafta Raşid'in şu mısraları bulunmaktadır:

Musîbe gâlib iken i'tibârı sâhînin
Savâb böyle mahalde hatâ değil de nedir?
Râşid

Orta kısımda ise eserin adı yazmaktadır. Bunun alt kısmında yer alan “Bir demet düşüncedir ki vakanüvis Râşid’e ve bu münasebetle o devirlerdeki tarihimize ve müverrihliğimize, şiirimize ve şairliğimize dair mütalaalardan, muahezelerden toplanmıştır.” cümlesiyle eserin içeriğine dair bir bilgi verilmiştir. Kapak sayfasının en alt kısmında ise Sancakçıyan Matbaası'nda basıldığı bilgisi ile hicri 1334 basım yılı olarak eklenmiştir.

Eser içindeki yabancı özel isimler okundukları şekliyle ve parantez içinde verilmiştir. Eserde paragraflara dikkat edilmiş, noktalama işaretleri, bugünkü karşılıklarıyla olmasa da kullanılmış, hicri tarihler miladi karşılıklarıyla verilmiştir.

Raşid Müverrih mi? Şair mi? “Düşündüklerim” ve “Başlarken” isimli iki küçük mukaddime bölümünden sonra “Raşid Müverrih midir?”, “Ahmed-i Salis Devrinde Avrupa’ca Vaziyetimiz”, “Avrupa’yı Bilmemek Marifeti”, “İbrahim Paşa’nın Gafletleri”, “Raşid Şair midir?”, “Raşid’in Güzel Sözleri” başlıklarından oluşmaktadır.

⁵ Faruk Gezgin Süleyman Nazif’in 29 Mart 1919’da *Sabah*’ta yayımlanan “Ali Kemal’e” yazısını kaynak göstererek *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eserin bu tarihte yeni basıldığını ifade eder. Gezgin, buradan hareketle eserin 1918 sonlarında bölüm bölüm yayımlandığı fakat kitap olarak Mart 1919’da basıldığının anlaşıldığını dile getirir (Gezgin, 2010: 214).

Eserde “Raşid’in Güzel Sözleri” hariç her bir bölüm yeni sayfada başlamış ve her başlık altında içerikte ele alınanlar “Şark tarihleri ve müverrihleri için bir garp müdekkikinin fikri — Acem tarihleri ve tarihlerimiz — Râşid’den tenkide müstahak bir numune (...)” örneklerinde olduğu gibi özetlenerek verilmiştir. Burada bahsi geçen meseleler içerikte eksiksiz olarak ele alınmıştır. “Raşid’in Güzel Sözleri” bölümü ise eserin 98. sayfasından itibaren yalnızca sayfa üst bilgisi olarak verilmiş, bu konu ayrı bir başlık altında ele alınmamıştır.

2.2. Eserin İçeriği ve Yazılma Sebebi

Ali Kemal, Mülkiye’de edebiyata ilgi duyması ve Paris’te Siyasal Bilgiler eğitimi almasından dolayı hem şiirle hem de siyasetle yakından ilgilenir. Yakın arkadaşı Yahya Kemal’in verdiği bilgiye göre de Ali Kemal’in tarihe ve tarihi şahsiyetlere hususi bir alakası vardır (Yahya Kemal, 2018: 68). Yazarın gerek müstakil eserlerinde gerekse gazete yazılarında tarihi konuları sıklıkla işlediği dikkat çekmektedir. Fakat *Raşid Müverrih mi? Şair mi?*’nin yazılma sebebini tek başına tarihe ve tarihi kişilere olan ilgisiyle açıklamak yeterli olmayacaktır. Çünkü eserin “Başlarken” başlıklı ikinci giriş bölümünde bu eserin yazılma sebebi sadece yazarın tarihe olan şahsi ilgisiyle ilişkilendirilmez. Burada Ali Kemal’in çıkardığı *Peyam* gazetesini Refik Halid’in sönük bularak *Yeni Mecmua*’da eleştirmesi üzerine duyduğu kırıngınlığı ifade etmek ve *Peyam*’ı müdafaa etmek üzere bu eseri kaleme aldığı anlaşılır. Refik Halit “Son On Senelik Edebiyata Dair Bir Hülasa”⁶ başlıklı yazısında *Peyam*’ı şu sözlerle eleştirir:

“‘Peyam’ gazetesinin edebi nüshaları ise alaturka ve alafranga yemeklerin karmakarışık dizildiği yarı masa, yarı sini bir sofradan başka bir şey değildi. Bu gazete, ara sıra çıkan pek nefis yazılara rağmen, edebiyatta hiçbir iz bırakamıyordu. Zira bazı sütununda Andeliblerle Mehmed Celallerin şakirdleri barınıyor, bazı sütununda terkipsiz lisan kendine yer yol açmaya çalışıyor; arka sahifede bozuk bir Nergisi lehçesi tepişirken ötede Nedim şivesinde fena bir gazel insanın ağzında can çekişiyordu. Bu mecmua değil, daha ziyade bir pazar kayığıydı; matbuat aleminde eşya ile dolu seferler yapıyordu. Sonra bu da durdu. Edebiyat aleminde:

Bülbül hamuş, havz tehi, gülistan harab
kaldı” (Refik Halid, 1918: 21-23).

⁶ Refik Halid (Karay) “Son On Senelik Edebiyata Dair Bir Hülasa, *Yeni Mecmua*, 25 Temmuz 1918, c.3, sy. 54, s.2 (Bu yazı tarafımızca Latin harflerine aktarılmış olup ekler kısmında orijinali ile birlikte verilmiştir.)

Bu sözlerinden dolayı Refik Halid'e ve onun yazdığı *Yeni Mecmua*'ya kırgın olan Ali Kemal, aynı mecmuada Ahmed Refik tarafından Raşid hakkında yazılan bir yazı üzerine *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eserini kaleme alır. Refik Halid'in *Peyam*'ı beğenmemesi üzerine *Yeni Mecmua* hakkında beklentisi yükselen yazar, umduğunu bulamadığını ve *Yeni Mecmua*'yı *Peyam*'a nispeten sönük bulduğunu ifade eder. Ahmed Refik'in Raşid ve o dönemin devlet adamları hakkındaki tespitlerini kusurlu bulur. Ahmed Refik'in bu yazısını *Yeni Mecmua*'nın tarihşinaslığına yakıştıramadığını dile getirir:

Râşid'in hayatına müteallik bazı basit olduğu kadar müfit malumatı muhtevî olmakla beraber biz bu makaleyi ne Ahmed Refik'in tarih-şinaslık, ne de Yeni Mecmua'nın sarf-ı ilme dağarcıklık şöhretiyle mütenasip bulduk... (Ali Kemal, 1918: 7).

Eserin öznesi olan Raşid Mehmed Efendi, Naima'dan sonra Osmanlı Devleti'nin resmi tarihini yazmakla görevlendirilmiştir ve aynı zamanda Lale Devri şairleri arasındadır. Ali Kemal, eserin adından da anlaşılacağı üzere Raşid'in bir tarihçi olarak mı yoksa bir şair olarak mı değerlendirilmesi gerektiği sorusu üzerinde durur. Raşid'in hangi alanda daha kabiliyetli olduğunun bir değerlendirmesini yaparken *Tarih-i Raşid* ve *Divan-ı Raşid*'den örnekler sunarak karşılaştırma yöntemini kullanır. Ayrıca Raşid'in kaleme aldığı tarihi dönemi yeniden yazma denemesinde bulunan Ali Kemal, Raşid'in tarih yazarlığını beğenmediğini vurgular ve bir tarih metninin nasıl yazılacağını göstermeye çalışır. Bu sayede Ali Kemal, Ahmet Refik'in tarih hakkındaki görüşleri üzerinden rakip bir gazete olarak gördüğü *Yeni Mecmua*'ya ve kendisini eleştiren Refik Halit'e cevap verme imkânı bulur. Ali Kemal'in, okurları *Yeni Mecmua*'ya karşı olumsuz bir şekilde yönlendirme isteğinde olduğu da düşünülebilir. Eserin yazılma amacının tarihi bir gerçekliği tenkit yoluyla ortaya çıkarma çabası olduğu görülmektedir. Ali Kemal, bu eseriyle 18. yüzyılda yaşamış bir şair ve vakanüvis olan Raşid Mehmed Efendi'yi ilim çevrelerine hatırlatıp tanıtmıştır. Çeşitli hayat gailelerinden bu araştırmayı fazla derinleştiremediğini söyleyen yazar, ayrıca Raşid Mehmed Efendi'yi daha ayrıntılı inceleyecek araştırmacılara yol açma amacıyla olduğunu, Raşid hakkında yeni çalışmalar yapılmasından mutluluk duyacağını belirtir (Ali Kemal, 1918: 112).

2.3. Raşid Mehmed Efendi Kimdir?

Ali Kemal tarafından 1918’de kaleme alınan ve bu çalışmanın da konusu olan *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* 18. yüzyılda yaşamış vakanüvis ve şair Raşid hakkında yazılmış bir değerlendirme metnidir. Söz konusu eserde Ali Kemal, Raşid Mehmed Efendi’nin hangi türde daha başarılı olduğunu tespit etmeye çalışır. Eserin daha iyi anlaşılması adına Raşid Mehmed Efendi hakkında bilgi sahibi olmak gereklilik arz eder. Bu sebeple bu başlık altında Raşid Mehmed Efendi tanıtılacaktır.

18. yüzyıl Osmanlı vakanüvisi ve şairi Raşid Mehmed Efendi’nin İstanbul’da 1670 yılında doğduğu tahmin edilmektedir (Günay, 2007: 463). Çocukluk ve gençlik yıllarından sonra 18. yüzyılda Damat İbrahim Paşa’nın himaye ettiği kişilerden olması dolayısıyla çeşitli devlet görevlerinde bulunan Raşid Mehmed Efendi, Lale Devri’nin divan şairleri arasında anılmakla beraber Naima’dan sonra Osmanlı tarihini yazmakla görevlendirilmiş ve daha çok bu vakanüvislik göreviyle tanınmıştır.

Babası Malatyalı Mustafa Efendi’dir. Safâyî Tezkiresi’nde Raşid Mehmed Efendi “Mevâlî-i ‘îzâmdan Burûsa kazâsından ma’zûlen fevt olan Mustafâ Efendi’nin mahdûmudur.” şeklinde kaydolunur (Mustafa Safâyî Efendi, 2005: 255). Buradan da anlaşıldığı üzere Raşid Mehmed Efendi’nin dedesi (babasının babası) Mustafa Efendi, II. Mustafa döneminde Bursa’da kadılık yapmış, daha sonra azledilmiştir. Mehmed Sâlim’in tezkiresinde “ulemâ-i kirâmın ercümendi” (Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, 2018: 195) ifadesiyle bahsettiği Malatyalı Mustafa Efendi 15 Receb 1112’de vefat etmiştir. Kaynaklar Raşid’in Said Ubeydullah adında bir kardeşinin ve İbrahim Edhem adında bir oğlunun olduğundan da bahseder (Biltekin, 1993: I, III).

Raşid Mehmed Efendi, gençliğinin İstanbul’da geçmesi dolayısıyla iyi bir tahsil görür, ayrıca Kazasker Abdalbaki Arif Efendi’den talik yazı meşk eder (TDEA, C. 7). Medrese tahsilinden sonra Şeyhülislam Ebusaidzade Feyzullah Efendi’den henüz 22-23 yaşlarında iken 1692’de mülazım olur ve müderris olabilmek için geçmesi gereken süreyi beklemeye başlar. III. Ahmed’in tahta çıktığı yıl (1703) hariç medresesine girecek adayların seçimi için yapılan sınava hizmet yılının az olması sebebiyle giremez (Günay, 2007: 463). Raşid’in *Tarih*’indeki “Müddet-i infisalleri fakir vak’anüvis gibi on sekiz seneden dün olan bîçareler imtihana girmemek üzere tenbih olunup” (Râşid, c. 3:

119, akt. Ahmed Refik, 2013: 306) ifadesinden sınava girememesine üzüldüğü anlaşılmaktadır. Ertesi yıl yapılan rûs imtihanını geçen Raşid, Şeyhülislam Paşmakçızade Ali Efendi tarafından İbtidâ-i Hâric rütbesiyle Hacı İlyas Medresesi'ne tayin edilir (1704). Üç yıl sonra Hareket-i Hâric rütbesiyle Ambar Gazi Medresesi'ne (1707), 1711 yılında ise İbtidâ-i Dâhil rütbesiyle Halil Paşa Medresesi'ne geçer (Özergin, 1964: 632; Günay, 2007: 463).

18. yüzyılın vakanüvislerinden olan Naima, Ali Paşa'nın Mora seferinde başarısız olacağına dair görüşleri dolayısıyla 1714 yılı başlarında görevinden azledilir. Sadrazam Ali Paşa ondan boşalan vakanüvislik görevini döneminin ricali arasında önemli bir yeri olan Raşid'e verir. Raşid Mehmed Efendi *Tarih* 'inin mukaddimesinde;

“Ale'l-husus vakt-i firuz ma'delet-enduzlerinde rûz-be-rûz cilveger menassa-i birûz olan e'acîb-i umûr ez-cümle, “e'azîm-i vakîât-ı din u devlet ki seraya meğazî vesaira ki muvazi hata pür-şeyirdir. Metruk-ı zaviye-i nisyan olmak tenevvür-i gayret âsifanelerine maye-i feveran olmağın,”⁷

diyerek Sadrazam Ali Paşa'nın kendisini vakanüvis seçtiğini ifade eder (Raşid, c. 3: 7, akt. Ahmed Refik, 2013: 308). Ali Paşa, Raşid'in ilmini takdir eder ve bir sefere gittiğinde onu da vakanüvis olarak yanında götürür. Mehmed Raşid burada askerî harekâtı ve vezirler arasında geçen konuşmaları takip eder; tarihini bunlara göre yazar. Ali Paşa'nın olayları III. Ahmed'in tahta çıkışından itibaren yazmasını istemesi üzerine Raşid Mehmed Efendi, tarihine 1703 yılından itibaren başlar.

1715'te vakanüvis göreviyle Ali Paşa'yla beraber Mora seferine katılan Raşid o sıralarda hareket-i dâhil rütbesiyle Hadım Hasan Paşa Medresesi müderrisliği görevindedir. Bu arada Sadrazam Ali Paşa tarafından kendisine yapılan nişancılık teklifini rahatsızlığı sebebiyle kabul etmez. Ali Paşa bu duruma sinirlense de Raşid'in Paşa'nın gözünden düştüğü söylenemez (Ahmed Refik, 2013: 309). Öyle ki Raşid, Mora'daki üstün başarılarından ötürü sefer dönüşü padişahın emriyle Sahn-ı Seman'dan birine atanarak terfi eder. Yine vakanüvis sıfatıyla 1716 Varadin Seferi'ne de katılan

⁷ “Özellikle adet dolu uğurlu zamanlarından, gün be gün talihsiz alet ve edevat odasında cilveler gösteren ilginç olaylar ve işler, kısaca din ve devlete ait olayların büyükleri ki, saraya, savaşımlara ve sair kıta ve adetlere paraleldir. Bunların unutulurak zaviyelerde terk edilmiş bir halde kalması, vezirliğinin nurlu gayretleri coşkun bir duruma geldiğinden” (Ahmed Refik, 2013: 329).

Raşid aynı yılın Receb’inde İbtidâ-i Altmışlı rütbesiyle Hânkah-ı Kahriye Medresesi’ne yükseltilir (Biltekin, 1993: X).

Şehid Ali Paşa’nın rakibi olan İbrahim Paşa’nın, Sultan III. Ahmed’in damadı olması sebebiyle verdiği ziyafette kendisine tarih manzumeleri sunan şairlerden biri de Raşid’dir. Damad İbrahim Paşa pek çok şairi himaye ettiği gibi Raşid’i de himaye eder (Günay, 2001: 5). İbrahim Paşa, sadrazam olduğunda Raşid’i yine vakanüvislik görevinde tutar. Onu Naima’nın kaldığı yerden tarihi yazmaya teşvik edince Râşid de 1660 yılından itibaren olan olayları kaleme almaya başlar (TDEA, C.7).

1718 yılında hareket-i altmışlı rütbesiyle Bayram Paşa Medresesi’ne tayin olunan Raşid, 1720 yılında Büyük Ayasofya Medresesi’ne nakledilir. Bu sıralarda kendisine askerî kassâmlık ve ayrıca 1723’te İstanbul rûusunun sonuncu rütbesi olan Süleymaniye Müderrisliği ve Haremeyn Müfettişliği görevleri de verilir (Özergin, 1964, 632).

Râşid Mehmed Efendi, Damad İbrahim Paşa zamanında beş yıl süreyle vakanüvislik görevinde kalır, medresenin tüm aşamalarını tamamlayan Raşid’e 1723 Haziran’ında Edirne pâyesiyile Haleb kadılığı görevi verilir. Boşalan vakanüvislik görevine ise Küçük Çelebi-zâde Âsım atanır (Günay, 2001: 5). Vakanüvislik görevinden ayrıldığına üzülen Raşid, Halep kadılığı görevine hemen ulaşamayınca yerine başkâtip Gürânî Ahmed bir süre vekaleten bakar. En nihayetinde 21 Ağustos’ta Halep’e varan Raşid, bir yıl sonra bu görevinden ayrılıp İstanbul’a döner. Tam da bu sıralarda Osmanlı Devleti’nin İran’la bozulmaya yüz tutan ilişkilerini düzeltmek maksadıyla Eşref Şah’a bir elçi gönderilmesine karar verilir. Eşref Şah’a verilecek mektubu bizzat Râşid kaleme alır. Ayrıca gerekli nitelikleri taşıması sebebiyle elçilik görevi de Râşid’e verilir. Münir Aktepe’ye göre bu görevin ona verilmesi devlet işlerini iyi bilmesinin yanında şair olmasından da ileri gelir (Aktepe, 1955: 155). İlmiye sınıfına mensup olan Râşid’in rütbesi elçilik görevinden dolayı Seyfiye’ye çevrilir. Ayrıca kendisine Mekke payesi ve Rumeli Beylerbeyliği verilir. İsfahan’da elçilik görevini yerine getirdikten sonra yurda geri dönen Raşid’in rütbesi yeniden İlmiye’ye çevrilir (1729) (Özergin, 1964: 633).

Raşid’in İran elçiliği görevinden döndüğü sıralarda İstanbul’da kıtlık baş gösterir. Bu kıtlığın o dönemin İstanbul kadısı Zülâlî Hasan Efendi’nin uğursuzluğundan kaynaklandığı dedikoduları yayılır. Bu dedikodular üzerine görevden alınan Zülâlî

Hasan Efendi yerine Râşid, İstanbul kadısı olarak görevlendirilir (7 Temmuz 1729). Bu görev Râşid'in III. Ahmed dönemindeki son görevi olur ve Raşid bu görevden 17 Temmuz 1730 tarihinde azledilir.

1730 yılında Patrona Halil isyanında Damad İbrahim Paşa öldürüp III. Ahmed'in tahttan indirilmesi üzerine Paşa'nın koruduğu şairlerden biri olan Raşid de bu durumdan olumsuz etkilenir. Önce İstanköy adasına sürülen Raşid, birkaç gün sonra affedilir. Ancak daha sonra 1731'de önce Bursa'ya, sonra Limni adasına sürülür. Üç yıllık sürgün hayatının son yılını Bursa'da geçiren Raşid, Üsküdar'daki yalısında istirahat şartıyla affedilir ve İstanbul'a geri döner (Günay, 2007: 464).

Patrona Halil'in devlet yönetiminden uzaklaştırılması ile pek çok devlet memuru gibi Raşid de görevine geri döner. Pîrîzâde Mehmed Sahib Efendi'den sonra Anadolu kazaskerliğine getirilir (1734). Bu görevde ancak bir yıl kalabilen Raşid Mehmed Efendi 1735 yılında vefat eder. Cenazesi İstanbul Zincirlikuyu'da oğlu İbrahim Edhem'in konağı civarında defnedilmiştir (Günay, 2001: 9).

Raşid Mehmed Efendi'nin edebi kişiliğine bakılırsa dönemin tezkirelerinde Raşid Mehmed Efendi'nin sanat anlayışı ve kişiliğiyle ilgili övgü dolu sözlere rastlanır. Safâyî, tezkiresinde Raşid'i "Fenn-i inşâda mâhir, hüsn-i hatta kâdir ve zemzemesi eş'âr u âsârî âfak-gîr bir şâ'ir-i mahmidet- semîr, her vâdide yekke-tâz, şâir-i mümtâz, kasîde, gazel ve târihde ser-efrâz" ifadeleriyle tavsif eder (Safâyî, 2005: 255). Sâlim ise tezkiresinde Raşid'den "Fazl u kemâllerinden fazla şi'r ü inşâda yegâne ve vâdî-idil-pezîrinde bî-bahâne bir mahdûm-ı celîlül-kadr-i ma'ârif-güster" diye bahseder (Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, 2018: 195). Tezkire sahibi Ramiz de onun şiir ve inşadaki kudretini övdükten sonra onun halim, selim, müşfik ve nazik bir insan olduğunu söyler (Ramiz, akt: Özergin, 1964: 633).

M. Kemal Özergin'in verdiği bilgiye göre tâlik yazıyı güzel yazan ve iyi bir münşi olduğu kabul gören Raşid, 18. yüzyılın önde gelen divan şairlerinden olmakla beraber daha çok vakanüvisliğiyle öne çıkar; *Divan*'ından çok *Tarih*'iyle tanınır (Özergin, 1964: 633). Halit Biltekin ise Raşid'in tarihçiliğiyle tanınmasını bu eserin dönemin temel tarih kaynağı olması ve Müteferrika Matbaası'nda basılan ilk eserlerden olması sebebine bağlar (Biltekin, 2014: 5).

Raşid, nesirlerinde dönemine göre sade bir dil kullansa da yer yer secili, ağır ve muğlaktır. Hatta Ahmed Refik onun özellikle kapalı üslupla yazdığını, münşiyane yazmaya gayret ettiğini ifade eder. Yazar, Raşid'in üslubunu Sami'den açık bulsa da Naima kadar sanatkârane olmadığını da ekler. Ona göre Raşid'in nazmı nesrinden daha kuvvetli ve latiftir (2013: 325-328). Fakat Damad İbrahim Paşa onda vakanüvislik yeteneği görür ve bu alanda görevine devam etmesini ister. Abdülkadir Özcan, Raşid'in vakanüvis seçilmesinden hareketle onun nesir dilinin döneminde kabul gördüğü sonucuna ulaşılabileceğini ifade eder (Özcan, 2013: XXII).

Raşid Mehmed Efendi vakanüvislik görevinden dolayı sarayda yapılan her türlü eğlence ve toplantılara katılır, düğün ve ziyafetlerde, şiir meclislerinde hazır bulunur. İbrahim Paşa'nın himayesinde rahat bir hayat süren Raşid, Lale Devri şairleriyle beraber anılır. Raşid'in sanat hayatının gelişiminde Lale Devri'nin sanata ve eğlenceye düşkün yapısının önemli payı olduğu söylenebilir. Fakat şiirlerinde Nedim'den çok Nâbi ve Sâib'in tesiri altında kalan Raşid, hikemi tarzda yazar. Nâbî etkisinden dolayı gazellerinin büyük çoğunluğunda didaktik bir anlayış hâkimdir. Ziya Paşa da *Harâbât* mukaddimesinde onun Vecdî, Lem'î, Râmî, Âsım, Râgıb, Münîf ve Sâimî ile beraber Nâbî mektebinde olduğunu belirtir. Raşid'in *Dîvân*'ında ise Sebk-i Hindî üslubunun ağır, külfetli anlatımı söz konusudur. Kasidede Nef'î'nin, gazelde ise büyük ölçüde Nâbî'nin etkisinde olduğu söylenebilir. Gazel sahasında Nedim'den de etkilendiği görülen şairin Nedim'e nazireleri bulunsa da bu şiirlerinde Nedim'in kudretine ulaşamamıştır (Biltekin, 2014:168).

Raşid Mehmed Efendi, edebiyat ve kültür tarihinde hem vakanüvis hem de şair olarak bilindiğinden çok yönlü olarak değerlendirilebilir. *Divan*'ı, *Târîh*'i, *Sıhhat-âbâd* adlı mesnevisi, mektuplarının toplandığı *Münşe'ât*'ı, fetih-nameleri ve vakfiyeleri bulunan Raşid'in nesirde kapalı ve secili, şiirde daha açık ve anlaşılır olduğu görülür. Hatta şairliğinin tarihçiliğine üstün olduğu konusunda genel bir kanaat söz konusudur (Banarlı, 1971: 785; Ahmed Refik, 2013: 324; Ali Kemal, 1918: 112; Özergin, 1964: 633). Ali Kemal de *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eserinde Raşid'in şairliği ve tarihçiliği hakkında bir değerlendirme yapabilmek için *Tarih-i Raşid* ile *Divan-ı Raşid*'e başvurur. Bu sebeple Raşid'in bu eserleri hakkında bilgi sahibi olmak Ali Kemal'in eserini anlamak adına faydalı olacaktır.

Raşid'in resmi vakanüvis göreviyle 1714-1723 yılları arasında kaleme aldığı bu *Tarih-i Raşid*, Naîmâ tarihinin devamı mahiyetindedir. 1660-1723 yılları arasını kapsamaktadır. Raşid, yazdığı bu esere önce Şehit Ali Paşa'nın emriyle III. Ahmed'in tahta çıktığı yıl olan 1703 yılından itibaren gerçekleşen olayların yazımıyla başlamış, daha sonra Damad İbrahim Paşa'nın emriyle 1660-1703 yılları arasını da dahil etmiştir. Raşid'in Halep kadılığına tayin edilmesi üzerine vakanüvislik görevine Küçük Çelebizâde Asım getirilmiş, o da Raşid'in kaldığı yerden devam etmiştir (Günay, 2007: 464). Raşid Mehmed Efendi eserini Naima tarzında yazdığını ifade eder; gerçekten de olayları onun gibi yıllara göre tasnif ederek oluşturmuştur. Anlaşmaları ve III. Ahmed'in ifade bozuklukları içeren fermanlarını düzelterek eserine alır. Düğün ve elçi kabullerinde bizzat hazır bulunduğu III. Ahmed'in ve Damad İbrahim Paşa'nın bu törenlerdeki hallerini ayrıntılı bir şekilde ele alır. Raşid eserini oluştururken bizzat şahit olduğu olaylardan, resmi vesikalardan ve vekayînâme gibi eserlerden de faydalanmıştır. *Tarih*'in birinci cildinde Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit Seferi, ikinci cildinde Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın *Zübde-i Vekâiyât*'ı, beşinci cildinde ise Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris ve Dürri Ahmed Efendi'nin İran sefaretnameleri önemli yer tutar. Ayrıca Naima'nın müsveddeleri, Fındıklılı Silâhdar Mehmed Ağa'nın *Zeyl-i Fezleke* ve *Nusret-nâmesi*, Kara Mehmed Paşa'nın Viyana, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris, Dürri Ahmed Efendi'nin İran sefâretnâmeleri Raşid'in yararlandığı kaynaklar arasında zikredilmektedir. Raşid Tarihi ilk kez Mahmud-ı Evvel devrinde 1741 senesine doğru Müteferrika Matbaası'nda üç cilt olarak, daha sonra 1685'te Matbaa-i Amire'de beş cilt olarak basılmıştır. Birinci cilt 1660-1687, ikinci cilt 1687-1703, üçüncü cilt 1703-1712, dördüncü cilt 1712-1718, beşinci cilt 1718-1722 yılları arasındaki olayları kapsamaktadır (Ahmed Refik, 2013: 316, 327, 328; Günay, 2007: 463-464). Eser, Çelebizade Asım Efendi zeyli ile birlikte Latin harflerine aktarılmıştır (Özcan vd., 2013).

Divan-ı Raşid'e bakıldığında bu eserin Türkiye'deki kütüphanelerde yirmi dört, yurt dışında da beş nüshası bulunmaktadır. Şiirlerin sayısı nüshalara göre değişiklik gösterir. Divan nüshaları incelendiğinde otuz kaside, elli altı tarih manzumesi, 264 gazel, on üç beyit, sekiz kıta, bir manzum arz-ı hal, on bir lugaz, on dokuz matla', on bir müfred, on iki rubai, beş şarkı, bir tahmis, Mahtûmî Vahîd adlı bir şairin divanı için yazılmış bir manzum takriz ve bir terciibendin bulunduğu görülür. Divanın en önemli nüshaları

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ve Millet Kütüphanesinde bulunmaktadır (Biltekin, 2014).

Raşid Mehmed Efendi, Osmanlı tarihini aydınlatacak temel metinlerden olan Tarih'i dolayısıyla tarihçi kimliğiyle tanınır. Fakat o, şiirle bir divan oluşturacak kadar ilgili biridir. Lale Devri'nin eğlence, neşe ve zevk dolu sanat anlayışı döneminde yaşamış, devrinin önde gelen şairleri arasında bulunmuştur. Sanat anlayışı her ne kadar Lale Devri'nde şekillense de onun şiirlerinde şevk ve neşe yerine felsefe ve hikmet söz konusudur. Raşid Efendi, değişik tarzda şiir denemelerinde bulunsada *Divan*'ında Nabi etkisinde yazdığı hikemi şiirleri çoğunluktadır. Çoğu ilmiyeye bağlı farklı memuriyet görevlerinde bulunan Raşid Mehmed Efendi, döneminde tanınmış bir şairdir.

2.4. Raşid Müverrih mi? Şair mi?'nin Türü ve Üslûbu

Eserin yazılma sebebi bölümünde anlatıldığı üzere Ali Kemal, *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eserini gazetesi *Peyam*'la ilgili Refik Halit'in yaptığı bir eleştiriye cevap olarak yazmıştır. Eserde vakanüvis Raşid Mehmed Efendi'nin şairliği ve tarihçi yönü kıyaslanırken özellikle tarih yazarlığı bakımından eleştirildiği görülür. Ayrıca Ali Kemal bu eseriyle sadece Raşid hakkında değil dönemin siyasi yapısı ile tarih anlayışına yönelik de değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu sebeple eserin eleştiri türünde yazıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Eleştiri, *TDK Türkçe Sözlük*'te “Bir insanı, bir eseri, bir konuyu doğru ve yanlış yanlarını bulup göstermek amacıyla inceleme işi, tenkit” şeklinde tanımlanır (TDK, 2011). İntikad, tenkit, kritik isimleri de verilen eleştiri bir diğer kaynaktaki ise “Herhangi bir fikir ve edebiyat eserinin özünü, yapısını, olumlu-olumsuz yönlerini inceleyen ya da bazı kimselerin toplum karşısındaki tutum ve eğilimlerini araştırıp bir sonuca varan gazete ve dergi yazıları” (Karataş, 2001: 128) olarak belirtilir.

Fransızca “*critique*” (kritik) sözcüğünün karşılığı olarak kullanılan tenkit kelimesi, edebiyatımızda Servet-i Fünûn döneminden itibaren görülmeye başlanır. Tanzimat döneminde bu kavram için daha çok muhâkeme ve muâheze kelimeleri ile beraber ilm-i nakd tabiri kullanılır. Tanzimat'tan önce edebiyatımızda sistemli bir eleştirinin varlığından söz edilemez. Bu döneme kadar şuara tezkireleriyle divanların dibacelerindeki güzel şiirin vasıflarına dair tespitler eleştiri türünden sayılabilir (Uçman,

2011: 462). Eleştiri kelimesi ile aynı anlamda zannedilerek birbirinin yerine kullanılan, anlam kargaşasının yaşandığı “tartışma, polemik, münakaşa” kavramlarından bahsetmek gerekir. Şenol Demir’e göre tartışma ve polemik yazıları esasen eleştiri yazılarıdır. Fakat aralarında farklar söz konusudur. Buna göre tartışma, “bir sorun üzerine sözlü ya da yazılı karşılıklı, kimi zaman sertçe savunma” şeklinde, polemik ise “siyasal, bilimsel ve yazınsal konularda yapılan sert tartışma” olarak tanımlanır. Polemik, yıpratma, zayıflatma amaçlarıyla yapılan ve tartışmaya göre daha sert bir fikri mücadeleye işaret eder (2014: 184-185). M. Kayhan Özgül de yine bu anlama gelecek şekilde kullanılan kelimelerden olan münakaşa kelimesinin anlamlarından birinin “hile” olduğunu söyler ve münakaşayı, kazanmak için her cins hilenin mubah sayıldığı bir savaşa benzetir (2003: 7). Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere eleştiri ve onunla ilgili kavramlar genellikle olumsuz çağrışımlıdır. Hilmi Uçan’ın verdiği bilgiye göre de tarih boyunca çoğu zaman özne beğenilerin ya da özne nefretlerin, kıskançlıkların sergilendiği bir etkinlik alanı olan eleştiri, uzun yıllar kötülemek, ayıplarını göstermek, hakaret etmek ve yazınsal prim yapmak gibi olumsuz anlamlarda kullanılır. Fakat Uçan, bu olumsuz çağrışımın eleştiriden çok tenkit kelimesinde olduğu tespitini yapar (2003: 220). Turan Karataş ise eleştirinin sanatçıya ve okura yönelik olumlu katkılarının da olduğunu ifade eder. Öyle ki eleştiride ele alınan eserin güzel ve çirkin, doğru ve yanlış yönlerinin ele alınması sanatçıya daha olgun eserler vermesi bakımından yol göstericidir. Ayrıca bu yazılar esere “açımlayıcı, zenginleştirici, sürdürücü, çağdaşlaştırıcı” nitelikler kattığından kendi neslinden sanatçıları, eser ortaya koyanları, okuru yönlendirmesi kaçınılmazdır. Eleştirinin sanatkârdan ziyade, edebiyat ortamı ve özellikle okur üzerinde belirleyici bir işlevi söz konusudur (2001: 128-129). Bu açıdan bakıldığında Ali Kemal’in *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eserinde kendisini eleştiren Refik Halit’e ve bu eleştirinin yayımlandığı *Yeni Mecmua*’ya karşı okuru yönlendirmeye çalıştığı düşünülebilir. Fakat bu yönlendirmenin olumlu olarak nitelendirilemeyeceği açıktır.

Ali Kemal’in bu eserinin eleştiri türünde olması dönemin eleştiri özelliklerinden bahsetmeyi de zorunlu kılmaktadır. Ayrıca yazarın eleştiri çalışmalarından ve polemiklerinden haberdar olmak da eseri hakkıyla değerlendirmek adına faydalı olacaktır. *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* Türk edebiyatı tarihi tasnifinde II. Meşrutiyet sonrası döneme denk gelir. Bu dönem, Meşrutiyet’in getirdiği özgürlükçü ortama bağlı

olarak kitap basımının oldukça arttığı, kültür ve sanat hayatında pek çok konunun konuşulup tartışıldığı bir ortam görünümündedir. Bu çeşitlilik eleştiri tarihindeki hareketliliği de beraberinde getirir. Eleştirinin, Batılıların kullandığı “kritik” anlamında tam olarak yerleştiği söylenemese de türle ilgili önceki dönemlerden başlayarak çeşitli çalışmalar yapılmış, özellikle Servet-i Fünun döneminde bu tür sistemli bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Servet-i Fünuncular Taine’in sosyal çevre, ırk ve zamana dayalı tenkit anlayışını yerleştirmeyi amaçlamışlardır. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde bir yandan Servet-i Fünun’un bıraktığı yerden devam eden kritik merkezli bir tenkit anlayışı söz konusuken diğer taraftan bu çerçeveye tam olarak oturmayan kişisel tutum ve davranışların, siyasi tavırların ön plana çıktığı, tenkitten çok bir tartışma anlayışının da söz konusu olduğu görülür (Balcı, 2018: 105). Bu dönemde tenkidin önemli bir tür olarak kabul edildiğini vurgulayan Hacer Gülşen, tenkidin kavram ve teorisi hakkında çalışmaların yok denecek kadar az olduğunu da ekler (2004: 56). Bilge Ercilasun ise bu dönemdeki dil tenkidi ve Türkçe şuuru ile beraber sosyal tenkidin ve yeni bir tarih anlayışının doğduğunu, bu çerçevede Türkçü tenkidin hayatın her alanına yayıldığını ifade eder. Ercilasun, bu dönemdeki dil ve edebiyat anlayışı dışındaki tenkit yazılarının ise daha çok eser eleştirisi ve tanıtımı ekseninde olduğunu, özetle, dönemin eser tenkidi bakımından hayli zengin olduğunu da ekler (2013: 255-261). II. Meşrutiyet dönemi tenkitlerinin özellikle *Genç Kalem*ler etrafında başlayan hareketlilik dolayısıyla yeni bir dil oluşturma etrafında kümelendiği görülür. Ayrıca yeni bir edebiyat anlayışının yerleşme çabalarına bağlı olarak bu dönemde tenkit ve polemik faaliyetleri yoğunlaşır. Ali Kemal de tenkitleriyle dönemin tanınmış münekkithlerden biri olmuştur. Nitekim yazar, yazı hayatına ilk başladığı yıllarda *Gülşen* mecmuasında Menemenlizade Tahir ile, Jön Türklerle; Servet-i Fünun yıllarında Hüseyin Cahit ile; Mısır’da bulunduğu yıllarda Yusuf Akçura ile, Milli Edebiyat döneminde özellikle Ziya Gökalp ile, Millî Mücadele taraftarlarıyla gerek edebi gerekse siyasi tartışmalar yaşar, yer yer münakaşaya gidecek söylemlerde bulunur. Ali Kemal’in hayatının her döneminde bir polemik ortamında bulunduğu görülmektedir.⁸ Hatta yazar bu polemikler neticesinde can güvenliği endişesiyle hayatının bazı dönemlerini yurtdışında geçirmek zorunda kalır. Yakın arkadaşı Yahya Kemal’e artık polemik oluşturacak faaliyetlerde bulunmayacağını söylese de bu sözünü fazla tutamaz ve yeniden bu tarz yayınlar

⁸ Ali Kemal’in polemikleri “Sanat Anlayışı” başlığı altında incelendiğinden tekrara düşmemek adına burada yeniden verilmemiştir.

yapmaya devam eder (Yahya Kemal, 2018: 79). Uzun yıllar yoğun gazetecilik faaliyetleri içinde bulunan birinin bu tenkit ve polemik ortamından uzak kalmasını beklemek zordur. Ayrıca yazarın *Muterizlere Ecvibe-i Müskite*⁹ adlı eserinde kendisine yapılan eleştirilere cevap verdiği de bilinmektedir.

Eleştiri ile bu kadar yakından ilgili olan yazar, konu hakkındaki görüşlerini gazete yazılarında da belirtmiştir. Bu noktada yazarın *Peyam-ı Edebi*'de yayımladığı “Tenkîd ve Münekkidlerimiz”¹⁰ başlıklı yazısı, tenkide bakışı, benimsediği eleştiri yöntem ve üslubuna dair fikir vermesi bakımından önemlidir. Ali Kemal'e göre tenkit bir memleketin edebiyatı için en başta gelen ihtiyaçlardandır. Çünkü o tenkidi gelişme ve yükselme sebebi olarak görmektedir. Bir yazar lehinde ya da aleyhinde olsun eleştiriden faydalanır. Eğer tenkit yazarın aleyhindeyse yazar bu sayede kusurlarını düzeltir, lehindeyse de sanatçının çalışma isteğini arttırır. Tenkidin birçok yazarın taşkınlığını yatıştırdığını, halkın edebi zevkini yücelttiğini dile getirir. İrfan düzeyimizin yükselmesi de yine tenkidin varlığına bağlıdır. Fakat tüm bunların gerçekleşebilmesi için tenkidin belirli bir olgunluk seviyesine erişmesi gerektiğini vurgulayan Ali Kemal, bu esasa dayanmayan tenkidin kuru bir itiraz ya da derinleşmeyen bir düşünceden ibaret kalacağını da ekler. Öyle ki bazı tenkitler yazı hayatına yüce hizmetler ederken bazıları kaş yaparken göz çıkarır, fayda sağlamaktan çok zarar verir. Tenkit sanılanın aksine oldukça zor bir marifet, büyük bir fendir. Ancak çok çalışmayla ve yükseköğrenimle elde edilebilir. Bu düzeye çok az kişinin erişebileceğini ifade eden yazar, bu konuda Fransız tenkitçisi Saint Buvet'u örnek gösterir ve onun tenkitlerinin felsefeden tarihe kadar fikri faaliyetlerin tüm şubelerini içine alacak derinlikte olduğunu söyler (Ali Kemal, 1919; akt. Pala, 1997: 101). Yazar, bu tespitiyle tenkit yazarının ele aldığı konuyla ilgili geniş bir bilgi birikimine sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Diğer taraftan Ali Kemal, tenkitin fikrî metanetle, düşüncenin sağlamlığıyla, medeni ve özgür bir ifadeyle ve bunun gibi pek çok faziletle benzer olduğunu dile getirir; bu özellikler olmadan tenkit yazılamayacağını kaydeder. Ayrıca yazar, menfaat endişesiyle gömlek değiştirir gibi fikir değiştiren, samimi bir düşünceye ve inanca bağlanmayan, her daim var olacaklarını düşündüğü otoritelere dalkavukluk yaparken zayıf gördüklerine gelişigüzel saldıran, ruhen özgür olmaktan zevk duymayan itirazcıların yazdıklarını

⁹ Ali Kemal, İstanbul, 1898

¹⁰ Ali Kemal, “Tenkid ve Münekkidlerimiz”, *Peyâm-ı Edebî*, aded: 42, 12 Haziran 1335/1919.

kötüleme, çekiştirme ve hakaret yazıları olarak nitelendirir. Bu yazıların ilim ve fen yazılarıymış gibi görünseler de aslında yazı hayatına büyük zararı dokunduğunu, en ufak bir fayda bile sağlamadıklarını ilave eder (Ali Kemal, 1919; akt. Pala, 1997: 102). Bu yazısında Ali Kemal tenkit yöntem ve üslubuyla ilgili bir açılım getirmekten çok tenkidin ne olmadığı, nasıl yazılamayacağı şeklindeki görüşlerini yansıtmaktadır.

Ali Kemal, “Bir Numune-i Tenkid”¹¹ başlıklı yazısında ise eleştirinin günümüzde bütün bilim ve sanat dallarına rehberlik eden bir bilim dalı haline geldiğini ifade eder. Ona göre tenkit ve münekkit yazarı teşvik eder, okuyucunun da esere karşı ilgisini artırır. Halkın iyi eserle kötü eseri ayırt etmesine yardımcı olur. Böylece sanat eserleri toplum içerisinde büyük ilgi görür ve hak ettiği gerçek değerine kavuşur. Bu anlamda tenkide ve münekkide ihtiyacımız olduğunu söyleyen Ali Kemal, münekkit yokluğundan dolayı okurların kaliteli romanlara kavuşamamalarından şikâyet eder. Edebiyat ortamının tenkit alanında büyük bir çöküş yaşadığını da sözlerine ekler (Ali Kemal, 1894: 414, akt. Babacan, 2003: 75). Yazarın tenkitle ilgili teorik görüşleri konu hakkında fikir yürütüp çalıştığını göstermesi bakımından önemlidir.

Ali Kemal’in eleştiri ilgili görüşleri ve tenkit yazıları göz önüne alındığında belirli bir ölçüte dayanan sistemli bir tenkit anlayışını benimsediğinden söz edilemez. Bu durum yazarın tenkitlerini, türün günümüzdeki anlamıyla şekillenmediği bir dönemde yazmış olmasıyla izah edilebilir. Ali Kemal’in tenkitlerindeki tavrı konuyla ilgili teorik görüşlerinin aksine daha öznel bir görünüm arz eder. Edebiyatımızda özellikle 1960’lı yıllara kadar öznel bir eleştiri anlayışının hâkim olması yazarın bu tavrını açıklamaktadır. Bu eleştiri anlayışının uzun yıllar devam etmesinde bizdeki eleştirilerin daha çok şahıs merkezli olması önemli bir etken olmuştur (Beyaz, 2014: 104). Nurullah Çetin’in verdiği bilgiye göre öznel ya da izlenimci eleştiri adı verilen bu eleştiri çeşidi, okuyucunun eser karşısında kendine göre oluşturduğu değer yargılarını esas alan bir yaklaşımdır. Bu, çok sistemli bir yapısı ve ilkeleri olan bir yöntem değildir. İzlenimci (Öznel) eleştiride, eserin şekil ve içerik özellikleri genel kabul görmüş nesnel ilkelere göre değil, her okuyucunun bilgi, kültür ve estetik seviyesine göre belirlenir. Eleştirmen bir yargıç konumundadır. Eseri sübjektif değer yargılarıyla değerlendirir. Somut olarak ortaya koymadığı gerekçelerine dayalı olarak eseri sevip sevmeyi yönünde kararını

¹¹ Ali Kemal, “Bir Numune-i Tenkid”, *Mekteb*, nr. 9, 21 Nisan 1310 (3 Mayıs 1894), s. 414.

vermekle yetinir. Çoğu zaman yargısının hesabını vermez, kendini açıklayıp kanıtlamak zorunda değildir. Bu eleştiride ele alınan eser bir araçtır. Eleştirmen, bu eser kanalıyla kendi izlenimlerini ortaya koymayı amaçlar. Yazdığı eleştiri yazısıyla adeta yeni bir eser meydana getirir. İzlenimci eleştirmen için çalışmasına konu olan eser, yeni fikirler ve duygular üretmesine, yeni heyecanlar oluşturmaya vesile olur. Eleştirmenin eleştirdiği eser, yeni üreteceği eser için bir çıkış noktası oluşturur (2003: 206-207). Bu noktada Ali Kemal'in Raşid Mehmed Efendi'nin tarihçiliğine yönelik eleştirisinin *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eserinin meydana gelmesine zemin hazırladığını hatırlatmak faydalı olacaktır.

İzlenimci eleştirinin diğer bir özelliği evrensel nitelikli olmamasıdır. Kişiden kişiye, zamandan zamana göre değişebilir göreceli bir özelliğe sahiptir. Değer yargılarını belirleyen temel etmen eleştirmenin eser ve sahibi karşısındaki duygusal tutumudur. Duygusal tavırlara dayalı bu eleştiri, eserin hakkının yenmesine neden olabilir. Eleştirmen bir sebepten konu aldığı sanatçıya kızmışsa ya da sanatçıyı sevmiyorsa bu tutumunu eleştirisine de yansıtacaktır. Sonuç olarak yanıltıcı yargılarla sanat eserine haksızlık yapılacaktır. Nitekim izlenimci eleştiri çoğu zaman yazarların birbirine saldırma hatta küfür etme aracı olmuş, eserin edebi değerinden çok sanatçının kişiliğine yönelik alay ve hakaret yazıları haline gelmiş ve bu nedenle hoş karşılanmayacak polemikler oluşmuştur (Çetin, 2003: 207). Öznel/İzlenimci eleştiriyle ilgili verilen bilgiler ekseninde Ali Kemal'in *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eserinin de kişisel bir eleştiri sebebiyle meydana geldiği görülür. Yazar, bu çıkış noktasını eserinin "Başlarken" başlıklı giriş bölümünde şu şekilde vermektedir:

Yine aynı Yeni Mecmû'a'da diğer bir dostumuz, Refik Halid Bey bilmem ne münâsebetle Peyâm'ı hırpalıyor. Zavallı Peyâm ki topu dokuz ay yaşayabildi, bu müddet zarfında ise hayâle sığmaz 'adâvetlere hedef oldu, birkaç def'a ilgâ edildi, nihâyet bir darbe ile kökünden söndürüldü, gitti, fakat hiçbir meziyete mâlik olmasaydı bir fazilete sahip idi ki onunla bu kubbede ile'l-ebed bir hoş sadâ bırakabilir... O da meslekti... Mesleksizlikten çürüyen bu matbu'ât, bu erkân-ı matbu'ât arasında meslek yolunda o derece fedâkârlığın bir kıymeti olsa gerektir. Bu hakîkati bugün teslim etmiyorsak yarın ederiz. (Ali Kemal, 1918: 8-9)

Ali Kemal'in, gerek *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eserinde gerekse bahsi geçen pek çok polemiginde öznel değer yargılarına göre karar vermesi, kanıtlar sunmaması gibi sebeplerle öznel (izlenimci) eleştiri anlayışında yazdığı söylenebilir. Nitekim yazar eserinin "Başlarken" başlıklı bölümünde eserde ele aldığı konu ve kişilerle ilgili fikrini

en baştan belirtir. Ahmed Refik'in tarih bilmediğini, III. Ahmed ve İbrahim Paşa'nın memleketi idare edemeyip batırdığını, Refik Halid'i ve *Yeni Mecmua*'yı beğenmediğini, "Raşid şair midir? 'Hay hay', Raşid müverrih midir? 'Haşa'" diyerek cevabı peşinen verdiği gibi bahsedilen konular hakkındaki görüşlerini de baştan vermektedir. Bu nedenle okur, kişi ve olaylar hakkında eserde ilerledikçe değil, eserin en başından itibaren fikir sahibi olur. Denilebilir ki yazar okuru sonuca kanıtlar sunarak tümevarımsal bir yöntemle ulaştırmaz. Onun ele aldığı konu ve kişilerle ilgili görüşleri zaten en baştan bellidir ve bunları direkt olarak okuyucunun önüne sunar. Ali Kemal'in bu tenkit usulünü kusurlu bulan Mehmed Halid'e göre kanıt sunulmadığı takdirde şahsi görüşlerin hiçbir hükmü yoktur.¹² *Raşid Müverrih mi? Şair mi?*'nin derme çatma bilgiyle toplama şekliyle yazıldığını dile getiren Mehmed Halid, Raşid'in şairliğine yönelik bilgi ve örneklerin de yerine uygun ve yeterli olmadığı görüşündedir. Ona göre yazarın bu eleştirisi garip bir eleştiri olarak hafızalarda yer edinecektir (Mehmed Halid, 1922: 34-37).

İzlenimci eleştirilerde yıkıcı etkiler oluşturacak nitelikteki polemikleri önleme noktasında üslup devreye girmektedir. Eleştiri ile üslup arasında önemli bir bağ söz konusudur. Ertuğrul Aydın'a göre eleştirmen/münekkit/tenkitçi, eser karşısındaki tavrını belirlerken üsluptan faydalanır. Eseri kıymetlendirirken verilecek tüm yargılarda üslubun gözetilmesi gerekir. Yerli yerinde ve gerektirdiği ölçütte düzgün bir üslupla yapılamayan eleştiriler, eksik, yaralayıcı, gelişmeye engel teşkil eden ve kalıcı olmayan bir nitelik taşır. Eleştiride kullanılan üslup, eleştirinin kıymetini de belirlemektedir (2003: 377-381). Üsluba dikkat etmeden yapılan eleştirilerin asıl amacından saparak eser, sanatçı ve okur üzerinde yıkıcı bir etki bırakacağı açıktır. Eleştiri yazılarında hükmün eser üzerinde verilmesi gerekirken daha çok eser sahibine yöneltildiğini vurgulayan Hacer Gülşen, saldırı derecesine varan eleştirilerin söz konusu olduğunu ifade eder. Eleştirinin bir üslubu olduğu asla unutulmamalı, eserin değerini ortaya koyma çabası onurlu bir yöntemle yapılmalı ve şahıslar hedef alınmamalıdır (Gülşen, 2012: 303-307). Bu hususlara dikkat edilerek oluşturulan eleştiri yazıları hem edebiyatı hem de eleştiri türünü olgunlaştırıp geliştirecektir. Eleştiri yazımında dikkat edilecek

¹² Mehmed Halid "Tahlil ve Tenkid: Raşid Müverrih mi? Şair mi?", *Düşünce Mecmuası*, 13 Nisan 1338 (1922), S. 4-2, s. s. 34-37. Ali Kemal'in *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eserine yönelik Mehmed Halid'in yazdığı "Tahlil ve Tenkid: Raşid Müverrih mi? Şair mi?" adlı bu eleştiri yazısı tarafımızca Latin harflerine aktarılarak orijinal hali ile birlikte çalışmanın sonuna eklenmiştir.

üslup özellikleriyle ilgili verilen bilgilerden hareketle Ali Kemal'in bahsedilen üslup inceliklerine uymadığı bazı tenkitleri olduğu görülür. Bu durumu mizacından ve belki gazetecilikten gelen münakaşa üslubuna bağlamak mümkündür. Yargılayıcı/savunmacı söylem adı verilen bu ifade tarzında amaç birini suçlamak ya da savunmaktır (Günay, 2019: 30). Yazarın bu üslubunu özellikle Hüseyin Cahit'le uzun yıllar devam eden polemiklerinde belirgin şekilde görmek mümkündür. Öyle ki Hüseyin Cahit'in yazara kanıtlar göstererek yönelttiği ve döneminde çalkantılar uyandıran Fransız basınından intihal suçlamasına karşı Ali Kemal'in kanıtlara dayalı derli toplu bir cevap vermediği görülür. Aksine *İkdam*'da imzasız şekilde yazdığı yazısında Hüseyin Cahit'e "Hüseyin Cahil" şeklinde hitap eder ve onun kavaidden anlamadığını, kendisi gibi meşhur olmak istiyorsa kültürünü ilerletmesi gerektiğini dile getirir (Ali Kemal, 1898: s. 1392: akt. Faruk Gezgini, 2010: 93). Faruk Gezgini'ne göre bu kaba ve saldırgan üslubu Ali Kemal tenkit sınırlarını aşar (2010: 93-94). Zeki Kuneralp ise Ali Kemal'in pek çok polemige dahil olmasını yazarın tabiatıyla ilişkilendirir. Kuneralp, mücadeleci bir ruha sahip olan Ali Kemal'in tartışmayı sevdiğini, inandığı gerçekleri serbestçe ve bazen mütecavizce ortaya attığını, memleketi ilgilendiren her türlü fikir tartışmasına hevesle katıldığını ifade eder. Babasının fikir sahası dışına çıkmadığını ifade eden Kuneralp, tenkitlerinin ağır olduğunu düşünmektedir (1979: 35-37). Bu tespitlerden hareketle Ali Kemal'in ağır ve kırıncı bir üslup kullandığı tenkitleri olduğu sonucuna ulaşılabilir. Yazarın bu çalışmanın konusu olan eserinde de bu eleştiride üslupla ilgili hususların esas addedilen ilkelerinden bazılarını göz ardı ettiği görülür. Refik Bey'den bahseden aşağıdaki bölümde yazar, eser değerlendirmesinden çok şahıs üzerine yoğunlaşarak alaycı bir üslup kullanır:

(...) muttasıl vak'anüvîslerimizi, şark müverrihlerini tettebbu'le meşgûl bir şark adamı olmak, şarkta yaşamak, şark havasını teneffüs etmek sâ'ikasıyla mıdır? Nedir? Refik Bey 'umûm-ı şarklılar gibi tarihi sathî bir nazarla görmeye (...) Volterleri, Monteskiyuları, Russoları yetiştiren bir asırda İbrâhim Paşa'nın 'irfânından, 'irfânperverliğinden bahsetmek, şark ile garp arasındaki nisbet-i kemâlâtı ne kadar muhâfaza etsek, yine bir parça gülünç olmaz mı? İlâhî Refik Bey! (Ali Kemal, 1918: 7)

Yazarın bu alaycı üslubu Lale Devri'nin özellikleri anlatılırken bu defa da İbrahim Paşa'nın şahsı üzerinde kendini gösterir:

Refik Bey'in bu cihetten hakkı var, yarını, öbür günü, daha öbür günü, hulâsa nihâyeti gelmeyen, görünmeyen bu dîrâdur süren, sûr-ı sürurun mübdi', o âsaf-ı

‘âlî şân bir hârîka, bir dâhî demektir, evet öyledir, fi’l-hakikabir devlet, bir millet için maksûd-ı hayât bir mîrâsyedi gibi topu topu birkaç gün; vur, patlasın, çal, oynasın, yaşamaktan; ferdâyı hayâle bile getirmemekten ‘ibâret ise (...) (Ali Kemal, 1918: 32-33).

Hani, târihimizin son devrinde Avrupa’ya karşı ekseriyâ tatbîk ettiğimiz her meskenete, her zillate tahammül ederek bir mes’ele çıkarmamak siyâseti yok mu, işte o ma’rifetin bizde mûcidi İbrâhim Paşa’dır... (Ali Kemal, 1918: 34).

Yazarın konu alınan eseri eleştiri türünde olsa da Ali Kemal’in zaman zaman deneme türüne özgü bir serbest, samimi, okura sorular yönelten öznel bir üslup kullandığı da görülür. Ayrıca yazar da kendi yazılarını samimi bulmaktadır:

Târih-i Râşid’in o fıkralarını bir de şu pak, şu huceste şi’irleri göz önüne getiriniz, Râşid müverrih midir? Şâ’ir midir? Kolay hükmedersiniz (Ali Kemal, 1918: 94).

(...) bu nâciz eseri insâf ile mütâla’a edenler mevzû’muzun cevâbını bizimle müttehiden şöylece verirler: Râşid müverrih midir? Hâşâ şâ’ir midir? Hay hay! (Ali Kemal, 1918: 112)

Yazılarımı öteden beri okumak lütfunda bulunanlar bilirler, kalemimin ancak bir hassiyeti vardır. O da samimiliktir: sırf düşündüğümü yazmaktır (...) (Ali Kemal, 1918:4).

Bu üslup anlayışının izlenimci eleştiri etkisiyle oluştuğu düşünülebilir. Nitekim izlenimci eleştiri, deneme türünün pek çok özelliğini bünyesinde barındırır. “Birey ya da toplum yaşamının bilimsel ya da güncel bir konusu üzerine anlaşılması kolay, ancak sanat ve bilgi düzeyi bakımından derinlikli, düşünce boyutuyla olduğu kadar duygu ve estetik yönden de doyurucu, bilinçli bir öznellik kaleme alınmış bir edebiyat türü” (Mengi, 2005: 353) olarak tanımlanan deneme türünde kullanılan üslup okuru sıkmayan söyleşi havasında bir serbestlik içermektedir. Bu yazılarda, yazarın duyguları, sübjektif düşünceleri, dünya görüşü; kısaca bütün varlığı ön plandadır (Karataş, 2001: 95). İzlenimci eleştiriye benimseyen eleştirmenler de okudukları eserle ilgili tamamen kişisel duygu ve düşüncelerini yazarlar (Çetin, 2003: 207). Bu bağlamda izlenimci eleştiri ile deneme türünün önemli benzerlikler gösterdiği ve bu eleştiri anlayışındaki yazarların üslubunda denemeye özgü bir serbestlik olduğu görülmektedir. Ali Kemal’in bu eserindeki rahat okunan denemeci üslubunda, izlenimci eleştiri etkisinin yanında gazetecilikten gelen okurun ilgi ve beğenisini çekmeye çalışan bir üslup anlayışının da etkili olduğu söylenebilir.

Ali Kemal'in *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eseri Raşid'in eserlerinden hareketle şairliği ve tarihçiliği hakkında bir değer yargısına varmak üzere yazılmış eleştiri türünde bir eserdir. Ali Kemal hayatı boyunca yazdığı tenkit, tartışma ve polemik yazılarıyla döneminin tanınmış münekkitlerinden biri olmuştur. Eleştiri yazımı noktasında öznel bir anlayış sergileyen yazarın, izlenimci eleştiri anlayışını benimsediği görülür. Ali Kemal ayrıca eleştiri hakkındaki teorik görüşlerini ifade ederek türe, teori ve yöntem noktasında da katkı sağlamıştır. Fakat onun teorik görüşlerine uygun anlayışta eleştiriler yazdığını söylemek mümkün değildir. Ali Kemal'in eleştirilerinde yer yer deneme tarzını andıran samimi ve serbest, okura sorular yönelten, zaman zaman da alaycı ve mizahi bir üslubu benimsediği görülür. Polemik ve tartışmalarında ise gazeteci kişiliğine bağlı olarak gelişen okurun beğeni ve heyecanlarını üzerine çekmeyi amaçlayan tarzda münakaşaya varan sert bir üslubu olduğu, yer yer bayağı ve kaba sözler sarf ettiği de görülmektedir. Yazarın *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eserinde ise öznel, samimi, yargılayıcı, alaycı ve rahat bir üslubu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

2.5. Eserde Ele Alınan Konular

Ali Kemal, *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* isimli eserinde Raşid Mehmed Efendi'nin şahsı üzerinden tarihi, siyasi, edebi ve kültürel alanda pek çok konuya yer vermiştir. Buradan yola çıkarak Ali Kemal'in tarihe ve tarih yazıcılığına dair görüşlerinin yanı sıra divan şiirine, nesrine, üslubuna ve bu eksenlerdeki tartışmaları nasıl değerlendirdiğine ulaşmak mümkündür. Bu bölümde Ali Kemal'in siyaset ve tarihe yönelik görüşleri ile dil ve edebiyata dair düşünceleri eserden hareketle ortaya konmaya çalışılacaktır.

2.5.1. Ali Kemal'in Siyasi ve Tarihi Konular Hakkındaki Görüşleri

Ali Kemal, bu eserinde Raşid'in tarihçiliği hakkında bir değerlendirme yapmaya çalışmış ve buradan hareketle tarihle ilgili görüşlerini ifade etmiş, ayrıca *Tarih-i Raşid*'de değinilen Osmanlı'nın 18. yüzyıldaki siyasi yapısı ile Batılı devletlerle ilişkileri konularına yer vermiştir. Çalışmanın bu kısmında Ali Kemal'in Osmanlı tarih yazımına ve Raşid'in konu aldığı dönemdeki olay ve kişilere dair bu düşünceleri eserde ele alındığı çerçevede değerlendirilecek ve örneklenecektir.

2.5.1.1. Osmanlı Tarih Yazımı ve Yöntemine Dair Düşünceleri

Ali Kemal'in *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eserinde üzerinde sıklıkla durduğu konulardan biri Osmanlı'da tarih yazımı geleneğidir. Onun bu meseleyi konu edinmesi, Raşid Mehmed Efendi'nin tarihçiliğini değerlendirme amacını taşır. Raşid Mehmed Efendi'nin tarihçiliğini inceleyebilmek, onun bağlı olduğu tarih yazımı geleneğini bilmeyi zorunlu kılmaktadır.

Ali Kemal, eserin ilk bölümünden itibaren Osmanlı'da objektif ve ilmî metotlara dayanan bir tarih yazımı anlayışının olmadığını savunur. Tarihin nasıl yazılacağını bilmediğimizi dile getiren Ali Kemal, bu görüşüne Osmanlı'nın en ileri gelen tarihçilerinin dahi tarih yazımını tam manasıyla anlamadığını delil gösterir. Ona göre bizim tarihlerimizde övgü, tarihi olayların doğru şekilde anlatımının önüne geçmiştir:

(...) bunların en ileri geleni, en âlimidir ki tarihinin mukaddimesinde: “Müsaviyi elimden geldiği mertebe gizledim, mehasini ise gücüm yettiği kadar itra eyledim” der. Tarih böyle mi olur? Böyle mi yazılır? (Ali Kemal, 1918: 8)¹³

Ali Kemal, tarihlerimizle ilgili bilgi verirken Fransız tarihçi ve oryantalist Jourdain¹⁴ tarafından Osmanlı nesri üzerine yazılan bir eleştiri yazısını aktarır. Bu araştırmacıya göre Şark'ta en saygın müverrihler bile çok süslü bir üslupla fakat usulsüz ve gelişigüzel yazarlar. İfadeye ahenk veren kelimeleri akla uygun olmasa da kullanmaktan çekinmezler. Kelimelerle oynamaktan hoşlanan bu yazarların nesirleri mübalağalar, cinaslar ve hayallerle doludur. Tarihe dair derin düşünceler yerine dikkat çekici bir ifadeyi benimseyen bu yazarlar kelimeleri birbiriyle uyumlu şekilde dizmekten hoşlanırlar, kelimelerde kafiye bile ararlar. Üsluba dikkat etmelerine rağmen içeriğe, konunun önemli kısımlarına yeterince önem vermezler. Önemsiz konularla ilgili çok fazla ayrıntı veren Şark tarihçileri, konunun en önemli kısımlarından bahsetmez ya da bu kısımları yüzeysel şekilde incelerler. Aynı mevzuyu farklı yerlerde tekrar tekrar anlatıp dururlar. Anlattıkları kısımlara gerçekte olmayan masal ve efsaneleri de karıştırarak okuyucuyu olayların kurmaca olduğunu yanılgısına düşürürler. Hiçbir araştırmaya gerek duymadan olayları gelişigüzel şekilde sıralarlar. Tarihi bir övgü olarak gören bu yazarlar ayrıca

¹³ İnceleme bölümünde Ali Kemal, *Raşid Müverrih mi? Şair mi?*'nin 1918 baskısı esas alınmıştır. Metin içerisinde bu kaynaktan sıklıkla alıntı yapılacağı için aynı baskının sadece sayfa numaraları belirtilecektir.

¹⁴ Jourdain Amable Louis Marie Michel Bréchillet (1788/1818) Fransız tarihçi ve oryantalist.

devlet adamlarına yönelik övgüde de sınırı aşmaktadır. Bu Batılı araştırmacıya göre Şark yazarları ifade sanatını ve doğru bir beyan tarzını bilmemektedirler (s. 15).

Ali Kemal, bu yazıdaki görüşlerin daha çok İran tarihçileriyle ilgili olduğunu belirtse de İran'ı taklit ettiğimiz için bu görüşlerin bizim tarihlerimiz için de uygun olduğunu ifade eder. Yazar bu görüşüne “(...) zaten ilk Osmanlı tarihleri ‘Heşt Bihişt’ gibi Farisî değil midir?” (s. 15) ifadesinden anlaşılabileceği üzere Osmanlı'yı anlatan tarih eserlerinin Farsça yazıldığını delil olarak gösterir. Öyle ki Osmanlı'yı anlayabilmek için öncelikle Farsçanın bilinip anlaşılması gerekir. Ali Kemal'in bu yazıdan hareketle Osmanlı tarihleriyle ilgili kendi görüşlerini ifade ettiği söylenebilir. Buna göre Ali Kemal, tarihlerimizi nesir dilinde olması beklenen sadelikte olmayıp süslü bir üslupla yazılması, ele alınan tarihi dönemle ilgili herhangi bir araştırma yapmadan önemsiz konuların gelişigüzel sıralanması, önemli konularla ilgili bilgilerin bulunmaması, övgüde sınırın aşılması ve objektiflikten uzaklaşılması nedenleriyle eleştirir. Ayrıca görüşlerini açıklarken yabancı bir yazarı referans alması, tarihlerimizi Batılı bir anlayışla inceleme isteği olduğunu düşündürür. Zaten yazar, tarihlerimizle ilgili gerçekleri Batılılar sayesinde öğrenebildiğimiz görüşünü savunmaktadır.¹⁵ Ayrıca Şark yazarlarında düşündüğünü açıkça söyleme anlayışının tam olarak yerleşmediğini, yakın zamana kadar bu anlayışın takdir de edilmediğini (s. 5) söyleyen yazar, yine de bizim yazarlarımızdan bu gerçekleri görebilen ve gerekli eleştirileri yapabilen kişiler olduğunu ekler. Ali Kemal bu noktada *Tarih- Şânîzâde*'nin mukaddimesini görüşüne örnek olarak verir. Şânîzâde'ye göre, şairlikte gerekli olan övgüler, tarihlerde istenmeyen şeylerdendir. Özellikle eski tarihçilerimizde olan bu özellik onların hakikatleri anlatmaya çalışmaktan çok hünerli bir ifadeye önem vermelerinden kaynaklanır. Seciye ve lügat kurallarına düşkünlük ise dili bozmak, önemli konuların anlatılmasını ve gerçeklerin ifade edilmesini engellemektedir. Ali Kemal, bu düşüncelerden hareketle Şânîzâde'nin bizde tarihi en ciddi şekilde ele alan tarihçilerimizden olduğu tespitini yapar (s. 20).

Ali Kemal'in savunduğu bir diğer görüş ise Osmanlı'da tarih yazılmadığı ve yazılamayacağı görüşüdür. Bunun nedenini ise Osmanlı tarih yazıcılığında övgünün ön planda olması, fikrin geri planda kalmasıyla açıklar. Yazara göre hayat şartlarımız

¹⁵ Konuyla ilgili kısımlar bir sonraki başlıkta incelenecektir. Bu sebeple bu kısımda ayrıntılı olarak verilmemiştir.

geçmişte ve günümüzde bunu gerektirmektedir ve belki gelecekte de bunu gerektirecektir. Ayrıca gelenekten kaynaklanan kimseyi incitmeme, halimizi zamana göre belirleme gibi nasihatlerin de tarih yazımına engel olduğunu düşünmektedir. Ona göre tarihlerimizde birilerini kırıp incitme korkusu nedeniyle tarihi gerçekler tarafsız bir şekilde anlatılamamaktadır:

Zaten nezaketimize, mizaçgirliğimize payan yoktur, felsefemiz:

Eğer ister isek “insan-ı kâmil” nâmına densin
Ne sen bir kimseden incin, ne senden kimse incinsin

nasihatidir... Yalnız bu sebep kâfi değil midir ki bizde tarih yazılamazdı, yazılmadı ve yine de yazılamaz (s. 11).

Ali Kemal, ayrıca bizim tarihi anlamadığımızı ifade ederek milletimizi karanlıkta tutunarak ilerleyen körlere benzetir (s. 53). Osmanlı tarihlerinin dil ve üsluba yönelik problemlerinin yanında ilmi bakımdan temelsiz ve yöntemsiz olduğunu da dile getirir. Tüm bu problemlere rağmen Ahmed Refik’in gelişigüzel yazılan her eseri tarih ve yazarını da bir müverrih gibi kabul ettiğini ifade eder. Ahmed Refik’in tarihi anlamadığını ve tarihi eser tertibini bilmediğini alaycı bir üslupla dile getirir. “Refik Bey vakanüvislerimizin gelişi güzel yazdıklarını yine öylece esas ittihaz ederek tarihimizi tedvin etmek, rical-i devletimizi anlamak ve bize anlatmak isterse çok yanılır (...)” (s. 8) ifadelerinden anlaşılacağı üzere Ali Kemal’e göre bu şekilde yazılan tarihlerin bize hiçbir katkısı yoktur, bu yazılarla tarihi ve devlet adamlarını, onların yaptıklarını anlamaya çalışmak gereksiz bir çaba olacaktır. Diğer taraftan Fuat Köprülü Türk tarih yazımının yöntem ve usullerini ele aldığı “Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında” başlıklı makalesinde Ahmed Refik’in tarihi adı bir masalcılıktan ibaret görmediğini ve Batılı tarihçilerin usullerine göre yazmaya çalıştığını ifade eder. Köprülü, ilmi usulleri bildiğini iddia eden Ali Kemal’in ise Türk tarihi ve edebiyatına yönelik bilgi ve malzemesinin eksik olduğunu düşünmektedir. Tarih encümenine sürekli eleştiri yazıları yazan Ali Kemal’in bu konuda daha derinlikli bilgiye sahip olup bu bilgilerini müstakil olarak ortaya koymasını beklediğini ifade eden Fuat Köprülü, Batılı tarih usullerini öğrendiğini iddia eden Ali Kemal’in bu bilgiyi gösterecek nitelikte bir eseri olmadığından onu değerlendirmenin mümkün olmadığını düşünmektedir. Yazar bu sebeple Fransa’da eğitim alan Ali Kemal’in de içinde bulunduğu bu gençlerin şahsi eserler meydana getirmelerini, eserlerimizi neşredip ilim alemine tanıtımalarını öğütler.

Bir ihtilal safhası yazmak için derin bir bilgiye sahip olunması gerekmediğini düşünen Köprülü, Ali Kemal'in *Rical-i İhtilal* ve *Nisvan-ı İhtilal* eserlerini yetersiz bulduğunu ve bunları toplama birer eser olarak gördüğünü de dile getirir. Ayrıca Köprülü, Ali Kemal'in yazdıklarının biraz Fransızca bilerek rahatlıkla yazılacağını ifade ederek Ali Kemal'in Fransız basınından intihal iddiasına gönderme yapmış olabilir (Köprülüzade Mehmed Fuad, 1914:188-192; akt. Çetin, Metin, 2011:124-127).

Ali Kemal, eserinde tarihin Ahmed Refik'in anladığı şekilde yazılamayacağını ifade ettikten sonra ilmî bir tarihin nasıl yazılması gerektiği hakkındaki görüşlerini açıklar. Bunun için yazarın örnek verdiği *Peyam*'da yayımlanan tarihe dair bir yazıya göre tarih her şeyden önce araştırıp öğrenme marifetiyle yazılır. Tarihçi bir olayı anlatırken hangi belgelere, tartışmalara bakacağını bilmeli, çeşitli kaynakları araştırıp incelemenin sonunda bir sınıflandırma yaparak neticeye ulaşabilmelidir. Ayrıca tarihçi ele aldığı konuyu düzenleyerek muhakeme yürütmeli ve bunları yapmadan hiçbir konu hakkında kesin bir karara varmamalıdır. İlmî tarih yazımını öğrenebilmek için Batı'daki siyasal yüksek okul tarzındaki okullarda uzun yıllar eğitim almak gerekmektedir. Bu okulların tarihi belgeleri araştırma tarzını, tasnifini, genel tarih düşüncesini ve kaynaklardan faydalanmayı öğretmektedir. Fakat bu eğitim çok gerekli olsa da tek başına yeterli değildir. Tarih yazımı için genel bir anlayış, düzgün fikirler ve ince bir idrak gerekmektedir. Ali Kemal, kendi çıkardığı *Peyam*'da ifade edilen bu görüşlere katılmakta ve bazı çevreler tarafından beğenilmese de *Peyam*'ın tarihe dair yerinde tespitleri olduğunu düşünmektedir (s. 9-10). Buradan hareketle yazarın gerek söz konusu *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eserinde gerek gazetesi *Peyam*'da tarihi konularla yakından ilgilendiği görülür. Nitekim söz konusu eserinde kendisi de tarih içerikli bölümler yazma denemesinde bulunur; Raşid'in ele aldığı tarihi devri anlattığı bu bölümlerin planlanması epey karışıktır ve Ali Kemal'in bahsettiği ideal müverrihin dikkat etmesi gereken özelliklere kendisinin de riayet etmediği görülür. Mehmed Halid'e göre Ali Kemal şark yazarlarını bu zaaf noktasında eleştirse de kendisi de bu kusurlardan sakınmamıştır. Ayrıca Ali Kemal'in tarihle ilgili fikirlerinde iptidai bir seviyede olduğunu ve meseleleri yüzeysel ve derinliksiz bir bakışla ele aldığını ifade eder. *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* eserinin ilmi bir esere benzemediğini ifade eden Mehmed Halid Ali Kemal'in ilmi metotları kullanmadığını ve okuru kendi görüşüne ikna edecek kanıtlarının yetersiz olduğunu dile getirir (Mehmed Halid, 1922: 34-37).

Ali Kemal *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eserinde Osmanlı tarih yazıcılığının objektif ve ilmî metotlara dayanmadığını, resmi tarihlerin içerdiği övgüler nedeniyle devletten yana bir tavırla yazıldığını vurgular. Bu yüzden bu eserlerden kendi tarihimizle ilgili gerçeklere ulaşmamızın mümkün olmadığını, Batılı kaynakların ise doğruları tarafsız bir şekilde ele aldığını belirtir. Yazar, tarihin eğitimle öğrenilmesi gereken ve çeşitli meziyetler gerektiren ciddi bir uğraş olduğu, çalakalem bir tarih anlayışının devlet ve milletlere bir fayda sağlamayacağı görüşündedir.

2.5.1.2. Raşid'in Vakanüvisliği ile İlgili Düşünceleri

Ali Kemal, III. Ahmed dönemi vakanüvisi ve şairi Raşid Mehmed Efendi'nin bir tarihçi mi yoksa şair mi olduğunu sorgularken *Tarih-i Raşid* ile ilgili tespitlerini de aktarır. Yazara göre Osmanlı tarihlerindeki yöntem ve içerik sorunları *Tarih-i Raşid*'de de mevcuttur. Naima ve Raşid'in yazdığı Osmanlı tarihinde önemsiz olaylara dair uzun ayrıntılar söz konusuysa tarihin esasını oluşturan ince ve derin konularla alakalı hiçbir bilgiye rastlanmaz. Örneğin İbrahim Paşa'nın Rusya, Avusturya ve Fransa'da gerçekleşen siyasi olaylara dair ne düşündüğü ne yaptığıyla ilgili bir şey bulmak mümkün değildir. Yine o kadar hacimli sayfalar arasında Paşa'nın mali, iktisadi, genel siyasetine dair hiçbir şey yoktur. Raşid, Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısındaki durumu, Avrupalı devletlerle ilişkisinin yönü, hedefleri, padişah ve vezirinin iç ve dış siyaseti gibi önemli konular hakkında bilgi vermemiştir (s. 21-22). Fakat bu noktada XVIII. yüzyılın ikinci yarısında güvensizlik dolayısıyla bazı devlet sırlarının vakanüvislere açıklanmadığı, bu sebeple vakanüvislerin faydasız şeyler yazmaya mecbur kalıp önemsiz hadiseleri büyütürken önemlilerini gerektiği gibi kaydedemedikleri bilgisini eklemek yerinde olacaktır (Kütükoğlu, 2012: 458). Ali Kemal ise Raşid'i özellikle bu noktada eleştirmiştir. Onun yaşadığı döneme, o dönemin devlet adamlarına, hükümetlerine dair bizlere önemli bir bilgi ve fikir veremediğini ifade eder.

Ali Kemal, tarihimizde yaşanmış pek çok olayın iç yüzünün de bizden önce yabancı tarihçilerin dikkatini çektiğini belirtir. Yazara göre o dönem tarihimizi ciddi bir şekilde anlamak için *Tarih-i Raşid*'den çok Batılı tarihlere bakmak gerekir. Batılıların bize dair bilgisi az olsa da tarih yöntemine dair geniş bilgileri sayesinde olayları daha iyi çözümleyip değerlendirmektedirler:

Bu hakikatleri öyle hevai değil, ciddi anlamak için yine garp tarihlerine müracaat eylemek mecburiyetindeyiz. Velez bize ait malumatça bir nebze eli boş olsalar bile garp müverrihleri tarihin tarz-ı tedvinini yukarıda arz eylediğimiz, mertebe-i valada bilirler. O sayede bitmez tükenmez bir hazineden bu güherleri birer birer çekerek, çıkararak önümüze saçarlar(...) (s. 22).

İşte tarihimizin bu hakikatleridir ki bizden evvel Frenk müverrihlerinin gözlerine çarptı. (s. 75).

Ali Kemal, eserin çeşitli bölümlerinde kendi edebiyatımızı ve tarihimizi anlamak için çoğunlukla yabancı kaynaklara bakmamız gerektiğini ifade eder ve kendisi de çoğunlukla bunlara yer verir. Yabancıların bizi bizden daha iyi anladığını düşünen yazar, bu kaynaklara yönelerek kendimize dışarıdan bir göz yardımıyla bakıp daha sağlıklı sonuçlar elde etme amacında olabilir. Fakat yine de Türk tarihi ve edebiyatını hep Batılı tarihler ve çeşitli kaynaklar aracılığıyla anlama çabasında olması eleştirilere açıktır.

Tarih-i Raşid'in tek probleminin içerik ve yöntem olmadığını dile getiren Ali Kemal, bunlara Raşid'in anlaşılmasız bir dille yazdığını da ekler. Yazara göre Âlî, Peçevî, Kâtip Çelebi gibi isimler yazdıkları tarihi içerikli eserlerde dili bir derece daha Türkçe kullansalar da Farsçadan uzaklaşamazlar. Raşid de bu dil anlayışıyla yazan tarihçilerin başında gelmektedir. Zaten Ali Kemal'e göre bizim tarih anlayışımız bizden sonra gelenlere anlatmaya değmeyecek kadar önemsiz olayları Raşid'in yaptığı gibi zor bir ifade tarzıyla sıra sıra dizmekten ibarettir (s. 62). Nitekim Ali Kemal, "(...) nesirde o mertebe muğlak, giran hatta çirkindir, (...)” (s. 18) ifadesiyle nesirde süsten ve kapalıktan kurtulamadığını söylediği Raşid'in dilini boğucu bulduğunu, bu kusurlu dil ve üslubunun onu da yazdığı tarihi de değersizleştirdiğini düşünür:

Bir tarihi de müverrihi de haşre kadar kıymetten düşüren o müthiş nakısalar, gerek lafız gerek mana itibariyle şu numunede var kuvvetiyle görünmüyor mu? (s. 17).

Arapça ve Farsça bilmeden, sözlük kullanmadan *Tarih-i Raşid*'i anlamamanın mümkün olmadığını ifade eden yazar, bu kadar çabayla okunmasına karşın bu eserin tarihi anlamda kişiye olumlu bir katkısının da olmadığı görüşündedir (s. 16-22). Yazara göre bu eserde kapalı, tuhaf ve şüpheli ifadeler bulunmaktadır. Ayrıca Ali Kemal, Raşid'in özellikle İbrahim Paşa'dan bahsettiği kısımların abartılı övgülerle dolu bir kaside gibi olduğunu, böyle yalan ve abartılarla dolu sözler arasında tarihe dair doğruların bulunamayacağını düşünmektedir:

Bu kaside hiç değilse manzum olaydı, yine makbul olmamakla beraber şairlerimizce o müzmin itiyatlardan olduğu için mazur görülürdü. Fakat nesirde bu iğrak çekilir, okunur bela mıdır? (s. 17).

İğlaklar, ibhamlar, garabetler, haşivler bir tarafa dursun, yalanlarla, guluv derecesinde mübalağalarla bu derece ülfet etmiş, adeta haşır u neşr olmuş bir kaleminden bir hakikat sudur edebileceğine hangi idrak-ı samimi kail olabilir? (s. 19).

Ahmet Refik, İbrahim Paşa'nın Raşid'de şairlik yeteneği gördüğünü dile getirirse de Ali Kemal bu görüşe karşı çıkar. Ali Kemal'e göre İbrahim Paşa'nın Raşid'in abartılı ve övgü dolu sözlerinden utanıp sıkılması gerektiğini savunur. İbrahim Paşa'da şairden ve şiirden anlamaya dair bir emare görülmediğini belirten yazar, nesirde bu denli övgüyü ve şairane ifadeleri uygun bulmamaktadır. Ona göre bu olumsuz özelliklerin tarihi bir eserde bulunması doğru değildir (s. 17). Nitekim Raşid'den sonra vakanüvislik görevine getirilen İsmail Asım *Tarih-i Raşid*'in bir şehname, destan olduğunu dile getirir. Ali Kemal de “böyle eserlere, evet, şehname, dasitan, fena yazılmış, fena düşünülmüş, birer şehname ve dasitan denilebilir, lakin hiçbir suretle tarih denilemez.” (s. 19-20) ifadesinden anlaşılabileceği üzere İsmail Asım ile aynı görüştedir. Raşid'in eserinin bir tarih olamayacağını düşünen yazar eserinin ilerleyen kısımlarında *Tarih-i Raşid* için “Raşid'in şehnamesi” (s. 21) ifadesini kullanacaktır.

Raşid Mehmed Efendi, önceki kısımlarda belirtildiği üzere Naima'dan sonra Osmanlı tarihini yazmakla görevlendirilmiş bir vakanüvistir. “Vakanüvis” kelimesi “Osmanlı Devleti'nde zamanın olaylarını tespit etmek ve yazmakla görevli devlet tarihçisi.” (TDK, 2011) şeklinde tanımlanır. Osmanlı'da tarihi olayların kaydı ve yazılması için 18. yüzyıldan itibaren resmi memur olarak görevlendirilen vakanüvisler olayları günlük olarak “vakâyînâme” isimli defterlere kayda geçmiştir. Bunlar gelecek kuşakların geçmişi birinci el kaynaklardan öğrenmesinde önemli rol oynamış vesikalardır. Ayrıca vakanüvislerin yazdıkları Osmanlı Türkçesi nesir örneklerinden olduğundan Türk nesrinin gelişmesine de katkıda bulunmuş, nesir tarihimizin izlenmesinde başvuru metinleri olmuştur (Karataş, 2001: 450). Bekir Kütükoğlu'nun verdiği bilgiye göre vakanüvisliğe getirilecek kimselerde öncelikle hüner ve marifet, kavrayış, sürekli tahrir ve “neşr-i ulûmla iştigal” gibi özellikler aranmıştır. Vakanüvisler sadece kendi dönemlerinin olaylarını yazmakla kalmamış, olayların kesintisiz devamı için kendinden öncekilerin eksik bıraktıkları devrin tarihini tamamlamakla da görevlendirilmişlerdir. Tarihi olayların anlatımı ve değerlendirilmesinde vakanüvislerin devletten yana bir tavır

sergiledikleri görülür (2012: 458- 461). Ali Kemal de Raşid Mehmed Efendi'yi gerçekleri tarafsız şekilde ele alma noktasında eleştirmektedir.

Raşid örneğinden hareketle bir devletin ve milletin tarihinin bu şekilde yazılmaması gerektiğini ifade eden Ali Kemal, tarih yazımıyla uğraşan kişiler için “müverrih” kelimesini kullanır. Müverrih kelimesi sözlükte “Tarih yazan kimse, tarihçi” (TDK, 2011) olarak tanımlanmaktadır. Ali Kemal, bir müverrihin bilimsel kriterlere uygun bir tarih yazabilmesinin her şeyden önce iyi bir eğitimle mümkün olduğu görüşündedir. Ayrıca müverrih, devletlerin teşekküllerini, birbirleriyle ilişkilerini, menfaat ve çekişmelerini görebilecek bir idrakte olmalı, sadece geçmişini değil, günümüzün özelliklerini de iyi bilmelidir. Yazar, müverrihlerde bulunması gereken üçüncü özelliğin her türlü milli, şahsi, kavmi, ırki hisleri bir kenara bırakarak lehte ve aleyhte her türlü gerçeği yazabilmek olduğunu söyler. Tarihçi kişisel hislerle tarihi gerçekleri değiştirmemeli, tarihi kişileri olduğundan farklı göstermemelidir. Dördüncü olarak bir tarih Şark'taki gibi söz oyunları ile değil, açık, ciddi ve anlaşılır bir ifadeyle yazılmalıdır. Gösterişli, süslü, anlaşılmaz bir dil tarihin hakkıyla anlaşılmasının önünde bir engeldir. Tüm bunların yanında Ali Kemal, bir müverrihin tüm bu meziyetlerin üstünde özgür fikirli, ahlaki bakımdan sağlam, bunları gerçekleştirebilecek medeni bir cesarete sahip olması gerektiğini vurgular (s. 9-10). Bu gerçeklerin Raşid'den sonra gelen bazı tarihçilerce de anlaşıldığını dile getirerek Şânîzâde'nin bu konudaki görüşlerine yer verir. Şânîzâde, tarihin ne olduğunu bilmeden müverrih diye geçinenlerin anlattıklarını meddah kıssalarına benzetir. Bu kişilerin tarihini ele aldıkları milletlerin hukukunu, kural ve adetlerini, ahlak ve tabiatlarını, bunların özelliklerini, gerçekleşen yeniliklerin sebeplerini ele almadıklarını ifade eder. Ayrıca mesleklerinin ne olduğu tam belli olmayan bu kişiler günlük olayların bir kısmı ile yetinip tarih diye kişilerin davranışları ile olayların başı ve sonunu anlatıp bitirmektedirler. Ali Kemal, Şânîzâde'nin tarihlerimizle ilgili bu tenkitlerini haklı bulur ve *Tarih-i Raşid*'in de bahsedilen kusurlarla dolu olduğunu ifade eder. Fakat Şânîzâde'nin eleştirdiği bu hatalardan kendi tarihini de arındıramadığını eklemekten kendini alamaz. Ali Kemal, tarihçilerimizden bu hatalardan uzak istisna tek kişinin olarak Cevdet Paşa olduğunu söyler (s. 20-21). Ayrıca Mülkiye'den hocası Mizancı Murad Bey'in ilk Türk müverrihi olduğunu düşünmektedir. Ona göre Murad Bey, müverrihlik için bahsedilen şartlara uygun olarak Osmanlı tarihini incelemiş ve hiçbir tarihçimiz onun seviyesine

ulaşamamıştır. Çünkü Murad Bey'in tarihinde fenne, akla, mantığa aykırı bir fikir bulunmamakla beraber tarihimiz süslü sözlerle övülmeden, tarafsız şekilde ele alınmıştır. Murad Bey'in tek kusurunun dilinin kapalı olması olduğunu söyleyen Ali Kemal, bunun da ifade tarzının doğal ve samimi olması sayesinde kapandığını belirtir. Ona göre Mizancı Murad Bey, müverrihliği vakanüvisliğin çok üstünde bir sanat olarak kabul etmiştir (s. 12). Buradan hareketle yazarın vakanüvis ve müverrih kavramlarını birbirinden ayırdığı söylenebilir. Ayrıca bu ifadelerden Ali Kemal'in müverrihliğin vakanüvislikten daha ciddi uğraş gerektiren saygın bir iş olarak gördüğü sonucunu çıkarmak da mümkündür. Onun söz konusu yaklaşımı Raşid'i değerlendirmesinde de görülmektedir. Öyle ki Ali Kemal, Ahmed Refik'in Raşid'e müverrih sıfatını verdiğini dile getirirken kendisi Raşid'in bir vakanüvis olduğunu savunmaktadır. Ahmed Refik'in vakanüvisleri de müverrih gibi kabul ettiğini, eğer öyle olmasa Naima ve Raşid gibi vakanüvislere müverrih demeyeceğini ifade eder (s. 7). Fakat Ahmed Refik'in Raşid hakkındaki yazısında Raşid için "müverrih" kelimesini kullanmadığını belirtmek gerekir. Ahmed Refik'in "Raşid mükemmel şair olmakla beraber, vakanüvislikle tanınmıştı. Hâlbuki nazmı nesirden kuvvetliydi." (2013: 324) ifadesinden hareketle Ahmed Refik'in de Ali Kemal gibi Raşid'in vakanüvis olduğunu düşündüğü görülür. Ayrıca Ali Kemal ve Ahmed Refik, Raşid Mehmed Efendi'nin şair olduğu düşüncesinde bulunmaktadır. Ali Kemal, bu çalışmanın konusu olan eseri Ahmed Refik'in görüşünün aksini ispat etme amacıyla yazsa da aslında yazarın Ahmed Refik'le aynı görüşte olduğu görülmektedir. Ali Kemal'in bu noktayı dikkatinden kaçırdığı düşünülebilir.

Ali Kemal'in *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* eserinin ismindeki ilk soruya cevabını eserinin "Raşid Müverrih midir?" başlıklı bölümünün başında "Haşa" diyerek açıkça belirtir (s. 14). Ali Kemal, Raşid'e müverrih dediği nadir yerlerde de bu kelimeyi Raşid'i eleştirmek için kullanır. Öyle ki Ali Kemal, "koca müverrih" ifadesini tarizli şekilde vurgular ve "Bu cehalet deryasında ise koca müverrih cesur bir şinaver, köhne bir beyan ile şinaver-i dilaverdir" (s. 41) ifadesiyle Raşid'in cahil biri olduğunu dile getirir. Ali Kemal, Raşid'in tarihçiliğini beğenmemekte ve özellikle dilinin kapalı ve anlaşılmasız olması bakımından onu eleştirmektedir. Fakat yazarın Osmanlı nasirlerinin dilimize hizmetlerinin şairlere nispetle sınırlı olduğu ifadesinden hareketle (s. 83) bunun Osmanlı nesirlerinin genel bir problemi olduğu ve yazarların özellikle bu dil anlayışını benimsediği görüşüne varılabilir. Nitekim Ahmed Refik de Raşid'in nesirlerinde dili

özellikle kapalı kullanmaya ve Naima tarzında yazmaya çalıştığını ifade etmektedir (2013: 327-328). Bu açıdan Ali Kemal'in Raşid'in nesirde kullandığı dilden hareketle bütün bir Osmanlı hatta Şark nesrini eleştirdiği söylenebilir. Fakat Ali Kemal, Raşid'in eserini yazdığı dönemde süslü nesir anlayışının hâkim olduğunu göz ardı etmektedir. Mustafa Uzun'un verdiği bilgiye göre süslü nesir ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerden oluşmaktadır. Ayrıca bu dillerin kurallarının uygulandığı süslü nesirde cümleler sıfat-fiil ve zarf-fiillerle uzatılır, eş anlamlı ve secili kelimelerin kullanılmasına özellikle dikkat edilir (Uzun, 2007:9). *Tarih-i Raşid*'e bakıldığında Raşid'in de süslü nesir anlayışını benimsediği görülür. Ali Kemal'in, bu bağlamda Raşid'i döneminden bağımsız değerlendirmeye çalıştığı düşünülebilir.

Tarih-i Raşid'in bir tarih olarak kabul edilemeyeceğini düşünen Ali Kemal, bu eserin pek çok kusuru olduğunu dile getirir. Mehmed Halid'e göre Ali Kemal *Tarih-i Raşid*'i ve yazarını, dilinin kapalı olması, olayların gerçeklerden uzaklaştırılıp bozularak anlatılması, güncel siyasi konularla alakasız oluşu, iç ve dış siyasete dair konulardan bahsetmemesi bakımından eleştirmektedir. Yazar ayrıca, Ali Kemal'in bahsettiği bu hataların *Tarih-i Raşid*'de hemen göze çarptığını ifade eder (Mehmed Halid, 1922: 34-37).

Ali Kemal, Raşid Mehmed Efendi'nin yazdığı Osmanlı tarihinden hareketle müellifinin tarih yazıcılığını incelemiş ve Raşid'in bir müverrih olarak kabul edilemeyeceği görüşüne varmıştır. Ona göre Raşid Mehmed Efendi ancak kötü yazılmış bir tarihin müellifi bir vakanüvis olarak değerlendirilebilir.

2.5.1.3. Osmanlı Devleti'nin 18. Yüzyıldaki Siyasi Görünümüne Dair Düşünceleri

Ali Kemal *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eserinde Osmanlı devrinde tarih yazıcılığından hareketle Raşid Mehmed Efendi'nin bu alandaki yerini değerlendirmeye çalışır. Önceki bölümde belirtildiği üzere Ali Kemal, Raşid'in tarihçiliğini beğenmemekte, onu bir müverrihten çok bir vakanüvis olarak kabul etmektedir. Osmanlı tarihlerinde var olan yöntemsizlik, üslup, ilmi temelsizlik gibi problemlerin Raşid'in yazdığı bölümde de devam ettiğini söyleyen Ali Kemal, özellikle dil ve içerik bakımından Raşid'i eleştirir. Onun yazdığı tarihi kusurlu bulan Ali Kemal, ilgili dönemi ele alan bir tarih yazma denemesinde bulunur. Fakat bu bölümler eserle ve diğer

bölümlerle bağlantısız bir görünüm arz etmektedir. Nitekim Mehmed Halid *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* üzerine yazdığı bir değerlendirme yazısında bu bölümlerin Ali Kemal'in konuyla ilgili malumatını sıraladığı, Şark müelliflerin kurtulamadığı bir zaaf olarak nitelendirir (Mehmed Halid, 1922, 34-37).

Yazar, “Ahmed-i Salis Devrinde Avrupaca Vaziyetimiz” başlıklı ilk tarih denemesi bölümüne 18. yüzyılın Osmanlı için oldukça hassas ve kritik bir dönem olduğundan bahsederek başlar. Önceki yüzyılın sonlarında Viyana’da bozguna uğrayan Osmanlı’nın kuvveti iyice azalmış, uzun süren savaşlar sonucunda II. Mustafa anlaşma yoluna gitmeye mecbur kalmıştır. Karlofça anlaşmasının imzalanmasıyla gerileme resmi bir şekle bürünmüş ve Osmanlı bu dönemde elden çıkan toprakları kurtarma gayretinden çok elindekileri korumaya yönelik bir politika izlemiştir. Tüm bu gelişmeler yaşanırken Fransızlar, Osmanlı menfaatleri dolayısıyla İmparatorluğun kurtuluşuyla oldukça ilgilidir, Osmanlı ordusundan faydalanmakta, Osmanlı topraklarının her bir köşesinde serbestçe ticaretle uğraşmaktadırlar. Fransız tarihçisi Vandal’a göre Osmanlı, Fransa için bir sömürge kıtasının verebileceği tüm hizmetleri vermektedir (s. 27). Fakat Şark siyasetine yeni bir yön veren Nemçe III. Ahmed’in saltanatının ilk günlerinde, Fransa’ya bir rakip, Rusya ve Avusturya’ya bir yardımcı olarak ortaya çıkar. Bu sayede Osmanlı’yı parçalamak için bekleyen Avrupa’nın yanına Petro sayesinde Rusya da dahil olur. Bununla beraber Şark meselesi iyice içinden çıkılmaz bir hale dönüşür. (s. 23) Bu dönemde İngiltere ve İspanya hâlâ yüksek mevkide olsa da onların Şark siyaseti ikinci plandadır. Fakat Rusya, Osmanlı sayesinde sıcak denizlere inme ve Karadeniz’e hâkim olma hayali kurmaktadır. Ali Kemal, oldukça açık olan bu gerçeğe karşı Raşid Mehmed Efendi’nin Rusya’nın Osmanlı’nın içişlerine niçin karıştığını anlayamadığını itiraf ettiğini dile getirir (s. 28). Fransa’yla yapılacak bir anlaşmada bir türlü karar vermediğimizi ve fırsatı elden kaçırdığımızı anlatan Ali Kemal, bu konudaki anlayışsızlığımızı yine *Tarih-i Raşid*’de görebileceğimizi ifade eder (s. 42). Bu örneklerin siyaseten ne denli bilgisiz olduğumuzun göstergesi olduğunu düşünen Ali Kemal’e göre bu durum yalnızca vakanüvis Raşid ile sınırlı değildir, tarihimizde pek çok örneği söz konusudur. Ali Kemal’e göre örneğin, Ali Paşa’nın karşısındaki Prens Öjen’in nasıl bir komutan olduğunu bilmeden savaşa girmesinin, Baltacı Mehmed Paşa’nın Petro’yu esir edebilecekken onunla barış imzalamasının ve Petrovaradin yenilgisinin de bilgisizliklerimiz neticesinde gerçekleştiğini ifade eder. Baltacı’nın bu

hareketinin doğruluğu bilinmese de bu “eblehane” (s. 50) anlayışın o dönemin devlet adamları için uygun olduğunu düşünür. Raşid ise tarihinde Baltacı’yı ya da ordunun diğer üyelerini bu başarısızlık nedeniyle eleştirmemiş, bunu Baltacı’nın şahsi bir kusuru olarak açıklamıştır (s. 50).

Osmanlı’nın Avrupa karşısındaki hassas durumu bu olaylarla iyice sıkıntılı bir sürece girmiştir. Yazara göre ilk fırsatları kaçırarak Prut nimetinden faydalanmayıp Pasarofça’yı imzalamak zorunda kaldıktan sonra Osmanlı’nın toparlanması iyice zorlaşır (s. 25-30). Bu noktada dönemin padişahı III. Ahmed’e çok görev düştüğünü belirten Ali Kemal, “Ahmed-i Salis orta halde bir padişah idi, ne malumat, ne de zekâ itibariyle birader-i mahlu’ı Mustafa-yı Saniye faik idi, tabii ondan fazla bir iş göremezdi.” (s. 24) ifadesinden anlaşıldığı üzere Ali Kemal, III. Ahmed’in Osmanlı siyasetine genişlik verecek kudrete sahip olmayan orta halli bir padişah olduğunu düşünmektedir. Yazar, III. Ahmed’den siyaseten olumlu bir beklenti içinde değildir. Zaten padişah da saltanatının ikinci döneminde bütün işleri veziri İbrahim Paşa’ya bırakmıştır. Ali Kemal’in bahsettiği Stanley Lane Poole isimli İngiliz tarihçiye göre Osmanlı’da bu dönemde devletin ilerlemesi ya da gerilemesi vezirlere bağlıdır (s. 66)

Ali Kemal, dönemin veziri İbrahim Paşa’nın Osmanlı’ya lazım olan siyasi kudret, deha, azim ve kavrayışa sahip olmadığını düşünür.

Maalesef o nazik, o çelebi, o münim ve mütenaim İbrahim Paşa da, diğer vezirlerimize nisbeten, şahsî bazı meziyetler vardı, mesela seha gibi, ulv-i cenap gibi, terakkiye, temeddüne saf bir meyil, bir hahiş gibi. Lakin muhtaç olduğumuz bir kudret-i siyaset, bu azim ve ihata, bu deha yoktu. Fakat yok mu yoktu (s.30).

Öyle ki Paşa, ömrünü devleti uğruna zorluklar içinde geçireceğine gelişigüzel bir siyaset yolu izlemiş, Avrupa’ya siyasi kapıları kapatıp Avusturya ve Rusya tehlikesini görmezden gelmiştir:

Nedir o velvele? Sedayla babı duymayalım!
dedi, bu safa ve safahat alemine daldı ve herkesi de daldırdı(...) (s. 30-33).

Ayrıca o, huzurunu bozup savaşa girmemek için gereğinden fazla barışçı davranmış, Rusya’nın şarka doğru ilerleyişine göz yummuş, barış yolunda fetva dahi verdimiş, savaş isteyenleri asi diye cezalandırırken barıştan yana olan ve bunu bir nimet gibi gören Nedim gibilerini ise ödüllendirmiştir. İbrahim Paşa, Nedim’in övgülerini bütün

milletin fikriymiş gibi kabul etme yanılgısına düşmüştür. Fakat Ali Kemal'e göre Nedim'in tarihçiliği "Aldanma ki şâ'ir sözü elbette yalandır" mukabilindedir, gereksiz ve abartılı övgüler içermektedir. (s. 71).

Ali Kemal "Veziriazamın o sıralarda bu derece sulhperverliği gafletlerinin en büyüğü idi (...)" (s. 69) diyerek İbrahim Paşa'nın savaşa karşı bir tavır sergilemesi ve barış taraftarı olmasını doğru bulmadığını belirtir. Çünkü ona göre bu hem Osmanlılık ruhuna hem de devletin menfaatine aykırı bir harekettir. Fakat İbrahim Paşa, gürültü patırtı çıkmasın, asayiş bozulmasın diye Tatarların Ruslarca katledilmesini umursamaz, aksine Çar'la arasını bozmamak için Ruslardan taraf olur. İbrahim Paşa'ya göre Tatarlar, Rusları rahatsız etmektedir. Ali Kemal bu durumu "Yoksa hakikatte zavallı Moskovlar hududumuzda Tatar tecavüzleriyle bihuzur ederler!" (s. 68) diyerek alaycı bir şekilde aktarır. Ali Kemal'e göre "Tatar zulmü" ifadesi Moskov sefirlerinin aramızda bir fikir olarak yaydığı, barış zamanlarında sınırlarımıza yönelik yaptıkları ihlallere uydurdukları bir kılıftır (s. 68). İbrahim Paşa, Rusya'nın bu hareketlerinde ve ilerleyişindeki maksadın bizi ele geçirmek olduğunu anlamamıştır. Ali Kemal'e göre bu durum, III. Ahmed'in ve İbrahim Paşa'nın Rusya'nın Osmanlı üzerindeki emellerinden habersiz olduğunu gösterir. Ali Kemal bu noktada "Bildiklerimiz böyle mahdut olmakla beraber milletin mukadderatını ellerine tevdi ettiklerimizde en az aradığımız da o bilgi idi." (s. 64) diyerek devletin en üst makamındaki kişilerin bu kadar bilgisiz olmalarını kabullenemediğini belirtir.

Eserde padişah ve vezirin kişilikleri hakkında da bilgi veren Ali Kemal, III. Ahmed'in devlet işlerini sevmediğini ve siyasetten anlamadığını, fakat sanata ve eğlenceye düşkün biri olduğunu söyler. Tüm bunların yanında III. Ahmed eğlence kadar mülk edinmeyi de sevmektedir. Padişahdaki bu iki zıt meyli mutlu etmeyi bilen (s. 35) İbrahim Paşa da bütün hünerini devlet işlerinde değil III. Ahmed'i ve kendisini eğlendirme konusunda göstermiş, on altı yıllık vezirliği süresince hem devleti hem halkı oyalamış, devletin faydasına olacak hiçbir faaliyette bulunmamıştır (s. 31). Yazarın verdiği bilgiye göre Paşa'nın devlet işlerinden sıkıldığına dair sadece Avrupalı tarihlerde değil, kendi tarihlerimizde de pek çok örnek söz konusudur. Fransız sefiri Vilnöv, uzun süre İbrahim Paşa'yla görüşmek istemiş ve Paşa onu iş bahanesiyle sürekli ertelemiştir. Oysa Ali Kemal'e göre Paşa tüm eğlencelerden sonra işle ilgilenmektedir. En sonunda sefirle

görüşmeyi kabul eden İbrahim Paşa uzun bir süre boş şeylerden söz etmiş, dış siyasete dair bir bahis açmamıştır. Vilnöv, İbrahim Paşa'yı gören kişinin ondan süs, eğlence beklenebileceğini, fakat onun Rişliyö ve Bismark gibi bir devlet adamı olmadığını hemen anlayacağını ifade eder. Ali Kemal'e göre de Paşa'nın en sevmediği işler ciddi devlet adamlarının yaptığı devlete dair işlerdir. İbrahim Paşa'yla görüşmek isteyip ancak Paşa'nın kızına ve karısına ulaşarak bu isteğini kabul ettirebilen başka bir sefirin yaşadıkları Avrupalılarca Osmanlı tarihine dair en garip hadiselerden kabul edilir (s. 34-36).

18. yüzyılın devlet ve saltanatla ilgili düşüncelerden uzak, eğlenceyle dolu bir dönem olduğunu vurgulayan Ali Kemal, müverrihlerin Lale Devri'ni anlata anlata bitiremediğini, şairlerin ise övmek için adeta şiir yetiştiremediklerini söyler. Yazar, bu dönem tarihlerinde pek çok eğlence anlatılırken hizmet ve yenilikle ilgili bir şey anlatılmadığını dile getirir:

(...) bütün o kuru medihalar, o Sadabad vesaire eğlenceleri, hatta Yirmi Sekiz Çelebi'nin Paris Sefareti, İbrahim Müteferrika'nın matbaa hizmeti, bir iki kütüphane, çeşme, bu hafif icraat bir tarafa dursun, bu devirde ıslahat, teceddüdat, inşaat, imarat namına sahife sahife aransın, taransın, bu eserlerde ne görülür, ne bulunur? (s. 36)

Yazar, Ahmed Refik'in İbrahim Paşa'yı övmesine ise eleştirel bir dille karşılık verir:

Refik Bey'in bu cihetten hakkı var, yarını, öbür günü, daha öbür günü, hulasa nihayeti gelmeyen, görünmeyen bu duradur süren, sur-ı sürurun mübdiî, o asaf-ı âlî şan bir harika, bir dahi demektir; evet öyledir, filhakika bir devlet, bir millet için maksud-ı hayat bir mirasyedi gibi topu topu birkaç gün; vur, patlasın; çal, oynasın, yaşamaktan; ferdayı hayale bile getirmemekten ibaret ise... (s. 33).

Ali Kemal'e göre ise Ruslara karşı yenilgimiz en çok Lale Devri sebebiyledir. Öyle ki İbrahim Paşa nazik yaradılışını lalelerle oyalamış, zevk ve safayla kendini mutlu etmiştir. Fakat yazara göre o laleler milletin ruhunda açılmış yaralar gibidir. Etrafımız her yandan düşmanlarla örülüyken İbrahim Paşa her yeri “nuranî” görmektedir. Osmanlılığın ruhu olan gazayı bir kenara bırakıp Bizanslılaşan Paşa, eğlencelere yetişebilmek için vergileri arttırmış, içten içe halkın kendisine kin beslemesine sebep olmuştur. İbrahim Paşa, devlet için başka endişeler taşıyacağı yerde ordumuzu kullanılmaz hale getirmiştir. Bu sebeple devletimize içten bir felaket gelmese de dıştan gelen bir felaket geleceği açıktır (s. 77-80). Ordumuzun ve maliyemizin iyice bozulduğu

bu dönemin kötü bir şekilde sonlanacağını iyi bir bakışın görebileceğini ifade eden Ali Kemal, ucu devlet adamlarına ve hatta padişaha bile dokunacak bu siyasi yanlışları Raşid, Âsım gibi vakanüvislerin tarihlerini okuyanların fark edemeyeceklerini ifade eder. Yazara göre onları okuyanlar Patrona Halil İsyanı'na kadar her şeyin yolunda olduğunu düşünür ve hatta küçücük bir hadise nelere sebep oldu diye şaşırır. Oysa yabancı tarihçileri okuyanlar olayların diğer yüzünü görür ve bu sonu tahmin edebilir:

Lakin Frenk müverrihlerini nazar-ı ibretten geçirenler madalyanın tersini de gördükleri için o intihayı evvellerinden idrak ederek:

Böyle eyyâm-ı gamın böyle olur nevruzu

diyebilirler. (s. 37).

Ali Kemal'e göre 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküş dönemine gireceği yaşanan olaylardan tahmin edilebilmektedir. Yazar, 18. yüzyılda yaşanan sıkıntıların III. Ahmed ve İbrahim Paşa'nın iç ve dış siyasetteki tembellikleri, ihmalleri yüzünden olduğunu düşünür. Ona göre siyasi dengelerin değiştiği bu zor dönemde III. Ahmed'in faaliyetleri ve izlediği siyaset yetersiz kalmaktadır. Oysa tarihimizde fırsatları görüp değerlendirecek III. Ahmed dönemi gibi müsait başka bir zaman olmamıştır, fakat içteki ve dıştaki siyasi hatalar bizi felakete götürmüştür (s. 80). Bu dönemde Avrupa'nın karışık halinden faydalanmak mümkünken devlet adamlarımız o siyaseti anlayıp ona uygun hareket edecek anlayışta değildir. Nitekim padişah ve sadrazam uykularını kaçırarak kadar zor bir dönemde devlet işleriyle ilgilenmeyip ellerine geçen siyasi fırsatları değerlendirememişlerdir. Ali Kemal, burada ismini belirtmediği, memleketimizi iyi tanıdığını söylediği Batılı bir yazarın III. Ahmed'in saltanatının ilk dönemleriyle ilgili yaptığı bir tespiti aktarır:

“Bu esnalarda Avrupa'yı teheyüce düşüren siyasi nifaklar, tefrikalar Osmanlıları hadisatın hâkimi, nazımı kılabilirdi, şayet bu halden istifade edebilmek için onlar da az çok liyakat, kâfi derecede hırs olaydı!” (s. 24).

Ali Kemal, devlet adamlarımızdaki bu eksikliğe devletler arasında kendi lehimize olan hiçbir şeyi talep etmememizi de ekler. Örneğin Fransa'nın Osmanlı'dan sağladığı onca faydaya rağmen bizim onlardan bir şey beklemememiz dış siyasette önemli bir eksiktir:

İşte İbrahim Paşa da dahil olduğu halde bütün hükümet adamlarımızın en büyük değersizlikleri, taksirleri o idi ki böyle bir vaziyetten devletimizi müstefit kılmayı, bize bu merteye ihtiyaç arz eyleyen, bu ihtiyacı da meşru ve gayrimeşru vasıtalarla behemehal ifa ettiren bir Fransa'dan mütekabilen mülkçe, milletçe ikbal ve

necatımız için faideler edinmeyi bilmiyorduk, fakat hiç mi hiç bilmiyorduk (...) (s. 26).

Osmanlı'nın tarihi ve siyasi bilgisizlikten dolayı yenilgiler yaşadığını dile getiren Ali Kemal'e göre Osmanlı'nın bütün felaketleri Avrupa'yı bilmemekten kaynaklanır. Kurulduğu ilk dönemlerde Avrupa'yı bilme ihtiyacı hissetmeyen Osmanlı'nın İstanbul'u alarak Balkan Yarımadası'nı ele geçirip Tuna, Macaristan, Viyana'ya kadar giderek birçok Hristiyan kuvvetin hâkimi olduktan sonra Avrupa'yı tanıması, onunla ilişki kurması bir zorunluluktur. Oysa Osmanlı, Avrupa'yı bilmemekte ve bilmek de istememektedir. Yazar, "Gerek Râşid'in tedvin eylediği devr-i tarih, gerek o devirdeki Avrupa'ya dair bast ettiği, ya edemediği mütalaalar bu müddeamıza parlak deliller teşkil eyler." (s. 41) diyerek bu görüşüne delil olarak Raşid Mehmed Efendi'nin Avrupa'ya dair düşüncelerini ve ele aldığı tarihi devri gösterir. Ali Kemal'e göre ayrıca Karlofça, Pasarofça, Prut anlaşmalarının sebep ve sonuçları da Türklerin Avrupa hakkındaki bilgisizliğinin göstergesidir. Avrupa'yı bilmemekten dolayı pek çok zarara uğradığımızı ifade eden yazar, bu noktada özeleştiri yapar. Avrupa devletleri bizimle meşgulken bizim devlet adamlarımız o devletlerin varlıklarından bile haberdar değildir. Geleceği düşünen devlet adamlarının Avrupa'yı tanımaya çalışmaması bir vurdumduymazlıktır. Devletin Kaptan-ı Deryası bile Avrupa coğrafyasını bilmemektedir. Osmanlı gibi büyük bir devletten beklenen daha derin bir anlayış ve ilimdir. Her alandaki eksikliğimiz Avrupa konusunda da kendini göstermiş, memleketimizde ciddi eserler yerine sınırlı hayallerle yazılan kasideler daha çok dikkat çekmiştir. Biz kendi tarihlerimizle ilgili gerçekleri Batılı tarihlerden öğrenirken Raşid Efendi, Osmanlı tarihine dair lüzumsuz uzun uzadıya sözler doğurmaya çabalamaktadır. Ali Kemal'e göre Osmanlı'nın özellikle gerilemeden sonraki en önemli marifeti Avrupa'yı bilmemektir (s. 61-64).

Ali Kemal, eserinin "Ahmed-i Salis Devrinde Avrupaca Vaziyetimiz", "Avrupa'yı Bilmemek Marifeti", "İbrahim Paşa'nın Gafletleri" başlıklı bölümlerinde Raşid Mehmed Efendi'nin yazamadığını düşündüğü tarihi devri yazmaya çalışmış ve 18. yüzyılda Osmanlı'nın siyasi durumuna dair görüşlerini paylaşmıştır. Dönemin padişahı III. Ahmed ve devlet yönetiminde etkin rol oynayan İbrahim Paşa'nın izledikleri iç ve dış siyaseti yetersiz bulan yazar, bunun sebebini Osmanlı Devleti'nin tarihi ve siyasi bilgisizliğiyle açıklamıştır. Avrupa ve Rusya'yı tanımayan, onların uluslararası alandaki siyasi emellerini anlayamayan Osmanlı, eline geçen siyasi fırsatları da

değerlendirememiştir. Tüm bu olumsuzluklar neticesinde Patrona Halil isyanıyla kötü bir akıbete uğrayan devlet, gerileme devri boyunca dahi ihtiyacı olan Avrupa'yı tanıma bilgisini edinememiştir. Ali Kemal, devleti siyasi öngörüsüzlük noktasında, dönemin tarihini ele alan Raşid'i ise tarihi gerçekleri açıkça dile getirmemesi bakımından eleştirmiştir.

2.5.2. Ali Kemal'in Edebî Konular Hakkındaki Görüşleri

Ali Kemal, *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eserinde Raşid Mehmed Efendi'nin tarihçi yönünün yanında şair kimliğini de incelemiş, ayrıca dil ve edebiyata dair kendi görüşlerine de yer vermiştir. Bu bölümde yazarın, dil ve edebiyata dair düşünceleri ile Raşid'in şairliği hakkındaki görüşleri eserden hareketle ve örneklerle değerlendirilecektir.

2.5.2.1. Dil ve Edebiyata Dair Düşünceleri

Ali Kemal'in eserinde öncelikle ele aldığı konu Osmanlı yazarlarının hangi amaçla ve nasıl yazdıkları konusudur. Osmanlı yazı anlayışından hareketle Türklerin yazıyı daima bir amaçla, endişe ve korkuyla yazdıklarını dile getiren Ali Kemal'e göre bu yazılarda fikir daima ikinci planda kalmaktadır. Bu metinler incelendiğinde fikirlerle yazılanların uyuşmamasının Osmanlı muharrirlerince bir öneminin olmadığı görülür (s. 10).

Ali Kemal, Osmanlı edebiyatının en zengin kısmının şiir olduğunu ifade eder. Bilindiği üzere güzel sanatların resim, heykel gibi diğer alanlarının İslamiyet'e kapalı olması sebebiyle Arap ve Acemler özellikle şiirle ilgilenmişlerdir. Onların izinden giden Türklerin de en ziyade ilgilendiği alan dolayısıyla şiir olmuştur (s. 81-82). Ali Kemal, eserinin henüz başlarında Arap ve Acemlerin nasıl yazdıklarına dair Batılı tarihçi ve oryantalist Jourdain'in yazısını aktarır. Bu yazı daha çok tarihçilerle ilgili olsa da Şark yazarlarının yazma metodu hakkında verdiği bilgiler doğrultusunda Arap ve Acem yolunu takip eden şairlerimizi inceleme olanağı da sağlamaktadır. Jourdain'e göre Doğulu yazarlar, anlaşılmaktan çok dikkatleri üzerlerine çekmek için yazmaktadır. Bunun için de onların yazılarında sıklıkla mübalağalara, süslü bir üsluba, acayip benzetmelere, garip cinsalara, parlak fakat yontemsiz hayallere rastlanır. Ahenk için kelimelerle oynayan bu yazarlara göre anlatılanın akla uygun olmasının bir önemi yoktur. Sanat yapabilmek için hiçbir fırsatı kaçırmayan Şark muharrirleri, aynı fikri

farklı şekil ve kelimelerle tekrarlayarak anlatıp dururlar (s. 14-15). Ali Kemal, Batılı eleştirmenin görüşlerine katıldığını ve bu görüşlerin bizim eserlerimize uyduğunu ifade etse de tüm kusurlarına rağmen divan şiirinin meziyetlerinin de olduğunu dile getirir. Ona göre bu şiirin en önemli meziyeti nesirde olmasa da şiirde bize mükemmel bir dil bırakmış olmasıdır. Yazar, “İşte bu eslâftan da bu ikbalimize en çok çalışanlar şairlerimiz oldu.” (s. 83) diyerek divan şairlerinin altı asırdır devam eden çalışmaları sayesinde Türkçenin bugünkü üstün seviyesine ulaştığını ve bu nedenle eski şiirimize ayrı bir önem verdiğini dile getirir. Osmanlı şiirinin temellerini Süleyman Çelebi, Âşık Paşa, Şeyhî, Nesimî, Ahmedî, Necatî, Zatî gibi isimlerin attığını söyleyen Ali Kemal, onların dilimiz yaptığı bu hizmetleri çok hayırlı bulmaktadır. Ali Kemal’in bizi bizden iyi tanıdığını düşündüğü Lane-Poole’a göre Osmanlı şairlerinin Kanuni zamanına kadar tam oturmamış bir yazı sistemleri olsa da bu dönemden itibaren özellikle Fuzulî ve Bakî’nin verdiği feyizlerle Türkçe geniş, ferah bir hale bürünmüştür. Onlar hemen hemen aynı zamanda Osmanlı şiirini biri Doğu’dan biri Batı’dan ileri düzeylere götürmüş, kendilerinden sonra gelenler şiir yeteneğinde onların seviyesine çıkamamışlardır (s. 83). Yazar “Hakikaten Fuzulî’nin tekellüm ettiği lügat bir başka lügat idi. O zamana kadar Türkçede o inşirah, o feyz görülmemişti (...)” (s. 84) ifadelerinden anlaşılacağı üzere özellikle Fuzulî’nin o güne kadar meydana gelmemiş bambaşka bir dili olduğunu düşünmekte ve beğenmektedir. Bakî’nin ise edebi kıymet bakımından Fuzulî’den aşağı olduğunu, fakat kendinden sonra gelenlere göre ise oldukça ileri bir seviyede olduğunu aktarır.

Ali Kemal, Erzurum’dan bir ateş parçası gibi parlayan Nefî’nin de Fuzulî ve Bakî’nin meydana getirdiği yüce dili geliştirdiğini, onun kadar rahat ve güzel kaside yazabilen birinin olmadığını ifade eder. Fakat böyle yüce söz ve manalarla dolu bir şairin boğdurulmasının bizim tarihimize özgü vahşetlerden olduğunu söyleyerek Osmanlı’daki bu anlayışı eleştirir (s. 85-86). Yazar Nefî’nin yanında Sabrî, Şâkir, Yahyâ, peşinden ise Nailî, Fehim, Bahâyî, Riyazî, Neşatî, Feyzî gibi şairlerin düzgün bir ifade tarzıyla gelmeye devam ettiklerini, daha sonra gelen Şeyhülislam Yahyâ ve Bahayî Efendilerin de onlardan aşağı kalmadığını ifade eder. Ali Kemal’e göre Nailî dile o derece hâkim olmuştur ki zaman zaman kendinden önce gelen Nefî’yi geçmiş, kendinden sonra gelen Nabî’ye de yol göstermiştir. Bu seçkin şairlerden sonra gelen Nabî ise Osmanlı şiirinde yeni bir yol açmış, şiire fikri sokmuştur. Yunan irfanını önemseyen Batılılar fikir ve

hikemiyatı şiirlerinde kullanmaktadır. Hatta Arap şairi Mütenebbî dahi Aristo'nun hikmetlerini Şark'a aktarmış, bizde ise Nabî'ye kadar şiirimizin hikemiyat kısmı eksik kalmıştır. Nabî'nin esasen Acem'deki Saib'i taklit ettiğini söylese de bunun yine de büyük bir hizmet olduğunu düşünür. Şiirlerinde aşktan, lirizmden uzak olan Nabî, ilimle şiiri kaynaştırmış, hikmetli ve felsefi sözler söylemiştir. Bu sözler çoğunlukla sade olsa da okuyanın hoşuna gitmektedir. Kendinden sonra gelenlerce takip edilip, kendisine pek çok nazire yazılan Nabî'nin bazen kalitesiz şiirler de yazdığını söyleyen Ali Kemal, bunu bir kusur olarak görmez. Aksine Türkçeyi adeta yeni baştan yaratırcasına düzenleyip zenginleştiren Nabî'yi bir velinimet gibi görmemiz gerektiğini düşünür (s. 86-92).

Son dönemlerde görülen Arap'tan, Acem'den arınmış bir şekilde sadece Türkçe yazma isteğimizin haklı bir istek olduğu görüşünde olan Ali Kemal'e göre elbette terkipleri, gereksiz lügatleri dilimizden uzaklaştırıp Türkçeye yönelmemiz gerekir. Fakat yazar, yakın bir döneme kadar dilimize katabilmenin bir hüner olarak görüldüğü Arapça ve Farsçadan bir anda uzaklaşmayı doğru bulmamaktadır. Çünkü bu şairler dilimize harika eserler kazandırmış ve güzel bir ifade tarzı elde etmişler, terkipleri çok kullanmaları bir eksiklik olsa da dili kullanıma oldukça vâkıftırlar, adeta dili yeniden inşa etmişlerdir. Ali Kemal'e göre dil ve edebiyatımıza böyle hizmetleri olan şairlerden hiç faydalanmamak, zaten çok zengin olmayan irfan geçmişimizi tamamen hiçe saymak demektir. Dili ıslah etmeden gelişemeyeceğimizi savunan yazar, dilin ise asırdan asra yazar ve şairlerin elinde geliştiği düşüncesindedir. Dili bir bütün olarak ele alan Ali Kemal, bu bütünlüğün devamı için geçmiş şairleri hatırlamak zorunda olduğumuzu dile getirir. O, "(...) acaba bu tarz-ı beyandan bugün istigna gösterebilir miyiz? Gösterirsek Türkçemizi, hatta o dilediğimiz sade, saf tarzda olsun, dürüst, düzgün yazabilir miyiz?" (s. 107) ifadesinde belirttiği üzere onlardan uzaklaştığımızda Türkçeyi o saflık ve güzellikte yazabileceğimiz konusunda ise şüphelidir.

Ali Kemal şiirimizin asırlara göre gelişiminin nesrimize göre daha açık ve saf olduğu görüşündedir. Hoca Sadeddin'den Ragıb Paşa'ya kadar eskilerin nazımları ile nesirleri arasında dil ve ifade farkı olduğunu dile getiren eden Ali Kemal, çoğu divan şairinin şiirde ahenkli ve anlaşılır bir dile sahipken, nesirde süsten ve kapalılıktan kurtulamayan bir dili olduğu tespitini yapar (s. 18-19). Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan

itibaren şairlerin Türkçeye olan yüce hizmetleri sayesinde şiirimizin dilimize faydalarının nesirden daha fazla olduğu görüşünü savunur (s. 83). Yazar divan şiirindeki güzelliğin esasen ifade tarzında olduğunu belirtir. Divan şairleri zaten kamu malı gibi olan aynı konuları işlemektedir. Şiirlerdeki güzelliği ortaya çıkaran, şairlerinin konuyu güzide bir beyan tarzıyla ele almalarıdır. “Bu mana hepimizin malumumuz iken, ne hikmettir bu beyit yine hoşumuza gider(...)” (s. 101) diyerek herkesin bildiği benzer konular işlenmesine rağmen seçkin ifade yakalandığı takdirde okuyanların ondan bir estetik zevk aldıklarını dile getirir.

Ali Kemal, eserinin çeşitli bölümlerinde dil ve edebiyatımıza dair tespit ettiği eksiklikleri de belirtmiştir. Ona göre Arap ve Acem etkisiyle çok fazla şiirle ilgilenmemiz sosyal meselelerden, beşerî ilimlerden uzaklaşmamıza sebep olur. Şiirlerimizde hep aynı konuların işlenmesi, sosyal konulardan bahsedilmemesi önemli bir eksikliktir. Öyle ki divan şiiri; Fuzulî etkisiyle lirizm, Bakî etkisiyle aşk ve Neffî etkisiyle övgü ve eleştiri ekseninde ilerlemektedir. Örneğin; pek çok sosyal hadisenin yaşandığı Lale Devri’nde şairlerin sosyal meselelerle ilgili hiçbir şey yazmadığı görülür (s. 82-88). Ali Kemal, Batılı eserlerde felsefe ve irfan konularının yer aldığını, Osmanlı’nın bu konularda yetersiz olduğunu düşünmektedir. Ona göre göre Osmanlı’da bu şekildeki ciddi konu ve eserlere göre abartılı övgüler içeren kasideler daha çok dikkat çekmektedir:

Volterleri, Monteskiyuları, Russoları yetiştiren bir asırda İbrahim Paşa’nın irfanından, irfanperverliğinden bahsetmek, şark ile garp arasındaki nisbet-i kemalatı ne kadar muhafaza etsek, yine bir parça gülünç olmaz mı? (s. 8).

Yazar, Doğu’yla Batı’nın irfan noktasında ayrıldığını, Batı irfanının Doğu’dan ileri geldiğini savunur. Tüm bunlar ise sürekli aynı konuların işlendiği divanlarımızın bomboş kalmasına sebep olur. Bizim eserlerimizde içeriğin değil sanat endişesinin ön planda olduğunu, anlaşılmaktan çok dikkatleri üzerimizi çekmek için (s. 14) yazdığımızı düşünen yazar, bu sebeple sanat eleştirisini de öğrenemediğimizi ifade eder (s. 88).

Ali Kemal, *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eserinde Türk dili ve edebiyatının önemli meselelerine değinmiş, Osmanlı’nın başlangıcından günümüze edebiyatımızın gelişimini ve Batı edebiyatlarıyla ilişkilerini ele almıştır. Batı edebiyatlarında bilginin

ön planda olduğunu, bizim edebiyatımızın ise bu açıdan eksikleri olduğunu söyleyen yazar, tüm kusurlarına rağmen şairlerimizin asırlar içerisinde mükemmel bir edebiyat dili oluşturduklarını belirtir. Dili ve edebiyatı bir bütün olarak kabul eden yazar bu mirası reddederek değil, sahiplenerek geliştirebileceğimiz görüşündedir.

2.5.2.2. Raşid'in Şairliği ile İlgili Düşünceleri

Ali Kemal, eserinin çeşitli yerlerinde Raşid'in şairliğine dair görüşlerini paylaştı da bu konuyla ilgili ayrıca "Raşid Şair midir?" başlıklı bir bölüme de yer vermiş ve bu bölümde Raşid'in bağlı bulunduğu ekolü, dil ve üslubunu şiirlerinden örneklerle açıklamıştır. Fuat Köprülü'ye göre Ali Kemal'in pek çok eseri bu şekildeki tertibi nedeniyle şairler tezkiresini andırmaktadır (Köprülüzade Mehmed Fuad, 1914:188-192; akt. Çetin, Metin, 2011:124-127). "Belli bir dönemde yetişen şairlerin kısa hal tercümelerini ve şiirlerinden örnekleri içeren mecmualara ve kitaplara verilen isim" (Karataş, 2001: 435) olarak tanımlanan tezkirelerde dönemin sosyal hayatına, Osmanlı kültürü ve edebiyatına yönelik bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu açıdan bakıldığında Ali Kemal'in Raşid Müverrih mi? Şair mi? adlı eserinde Raşid hakkında bilgiler verip onun şiirinden örnekler göstermesi ve Raşid'in yaşadığı dönemle ilgili tarihi ve sosyal detaylardan bahsetmesi dolayısıyla Ali Kemal'in de eserini tezkire geleneğine benzer şekilde düzenlediği sonucuna ulaşılabilir:

Hikmet vadisinde böyle meziyetler gösteren Râşid aşkıta yavandır, aşıklığa kalkıştı
mı şairlikçe birkaç derece düşer:

Ârız-ı dilberde sanma hâl-i 'anber-fâmdır
'Aks-i dag-ı sîne-i üftâde-i nâ-kâmdır

Tîg-i gamzen dağ-dâr etti dil-i mecrûhumu
Pehlivânım, ol kemân ebrûların heccâmdır

Gerdeninde dâne-i hâl u siyeh gîsûlara
Murg-ı dil üftâdedir, gûyâ esîr-i dâmdır

Kılca kaldı dil diye 'uşşâk-ı zârın şekvesi
Mu-miyanın vasfını, câna, sana ihâmdır

Mâni'-i mehtâb olan sanma husûf-ı hâledir
'Ârız-ı yâr üzre, Râşid, hatt-ı 'anber-fâmdır (s. 95)

Ali Kemal, “Raşid Şair midir?” bölümüne yine aynı soruyla başlar ve cevabını “Raşid şair midir? Hay hay.” (s. 81) ifadesiyle en başta verir. Raşid’de fevkalade bir şairlik yeteneği bulunduğunu düşünen Ali Kemal, onda esas olarak müverrihlik yeteneği bulunmadığını belirtir. Ali Kemal, Raşid’in Şark müverrihliğinin pek çok kusurundan dolayı hiçbir işe yaramadığını fakat Şark şairliğinin yine de bir meziyet olduğunu düşünmektedir:

(...)Raşid’de fevkalade bir şairlik, şark şairliği istidadı var, olmayan müverrihlik meziyetidir. İbrahim Paşa bu lütuf-didesinde vakanüvislikten ziyade şairlik kabiliyeti görmüş olsaydı, dürbinlik etmiş olurdu... Böyle olmak da Râşid için daha hayırlıdır. Çünkü şark müverrihliği, zikrettiğimiz zat ve zilletlerine mebni, hiçbir işe yaramaz, fakat şark şairliği bazı dakikalara binaen az çok bir meziyettir. (s. 17-18).

Ali Kemal, bu görüşüne delil olarak Raşid’in şiirlerini ve nesirlerini gösterir. Raşid Mehmed Efendi, şiirde ne kadar sade, açık ve yumuşak bir dile sahipse, nesirde de o derece kapalı, sıkıcı hatta çirkindir. Şark yazarlarında görülen süsten ve kapalılıktan kurtulamama hatasına nesirlerinde Raşid de düşmüştür. Bu sebeple *Tarih-i Raşid*’de anlam ve sözün kaynaşmasına dair güzellikten eser yoktur. Dönemine uygun güzel bir anlam ifade eden şiirleri ise kolay okunabilir, ahenkli ve anlaşılırdır (s. 18). “Nesriyle tab’a sıkıntı veren Râşid şiiriyle ruha inşirah bahşeyler, bu inşirahın baisi manadan ziyade lafz olsa bile beis yoktur (...)” (s. 105) ifadesinden de anlaşılacağı Ali Kemal, Raşid’in nesirlerini değil, şiirlerini beğenmektedir. Yazar burada ayrıca Raşid’in şiirlerindeki güzelliğin içerik ve anlamdan çok, dili etkili şekilde kullanmasıyla ilgili olduğunu belirtir. “Şiirde nesirden daha yüksek düşünen Raşid’in dediği gibi (...)” (s. 80) ifadesinde de Ali Kemal’in bu beğenisi açıkça görülmektedir.

Nadiren yeni fikirlerin bulunduğu, konuların çoğunlukla aynı olduğu eski şiirimizde dili mükemmel şekilde kullanabilen kişilerin iyi bir şair olabileceğini dile getiren Ali Kemal’e göre Divan şiirine yeni konular eklemek önemli bir hizmet olacaktır. Ali Kemal, “Mamafih lisana da bu fazılâne, vâkıfâne iktibaslardan büyük hizmet olmaz (...)” (s.108-109) ifadesinde belirttiği üzere şiirde fikri ve felsefi konuların işlenmesini faydalı bulmaktadır. Divan şiirinde bu anlayışı bol manalar ifade eden şiirleriyle oldukça tanınmış bir şair olan Nabî’nin başlattığını ifade eder (s. 109). Nabî’nin izinden giden şairlerimizin onun saçtığı ışıklara benzediğini (s. 93) dile getiren Ali Kemal, Ziya Paşa’nın Harabad mukaddimesinden Raşid’in Ragıb, Vecdî, Lemî gibi isimlerle beraber

Nabî ekolünden olduğunu ifade eden iki beyiti (Karaduman, 2011: 46) örnek olarak verir:

Râşid ile Vecdî, Lem'î Râmî
Âsım, Râgıp, Münîf ü Sâmî

Ol mektebe oldular müdâvim
Ol hâceden oldular mülâzım (s. 93)

Raşid'in de bu zümreden hikmetli bir şair olduğunu dile getiren Ali Kemal, "(...) ihtiva eyledikleri hikmet, nükte dolayısıyla hafızamıza zevk, ciyadet, sohbetlerimize ziynet, şevk veren birçok güzide beyitlerimizin kailidir." (s. 93) ifadesinde belirttiği üzere Raşid'in şiirlerinin ele aldığı hikmet sebebiyle okuyana zevk verdiğini düşünmektedir. Ali Kemal, Raşid'in zamanına uygun olup zevkle okunan şiirlerinin tıpkı Nabî'nin şiirleri gibi hikemiyatla dolu olduğunu söyler. Bu hikmetler o zamana kadar görülmemiş düzgün bir üslupla yazılmış, akla uygun, anlamlı ve zamanına göre güzeldir (s. 90). Ali Kemal "Hikmet vadisinde böyle meziyetler gösteren Raşid aşkta yavandır, aşıklığa kalkıştı mı şairlikçe birkaç derece düşer (...)" (s. 95) derken de aşk temalı şiirlerde Raşid'in başarısız olduğunu düşünür. Ona göre aşk dolu sözler Nabi'ye yakışmadığı gibi Raşid'e de yakışmaz. Hatta Raşid bazen Nedim'in şuhluklarını taklide kalkışır ve bu haliyle oldukça gülünç olur (s. 96). Raşid'in İran'a elçiliği görevine çok sevindiğini ve bu sebeple Şâhidî'nin *Tuhfe*'sini tazmin yaptığı bilgisini veren Ali Kemal, bu tazminin saçmalıklarla dolu olduğunu düşünür. Öyle ki Raşid burada kendini tıpkı Nedim gibi hevaiyatla meşgul, Lale Devri'nde yaşadığı için eğlenceye düşkün, şen şakrak mutlu bir kişiymiş gibi anlatır. Fakat Raşid, Ali Kemal'in "Divanına almadığı için ancak eski bir mecmuadan gördüğümüz bu şathiyât ehemmiyetten ârîdir." (s. 98) ifadesiyle bunun önemsiz bir şathiyat olduğunu vurgular. Divan şiirinde lirazmin Fuzulî, aşk ve hevâiyatın Nedîm, hikemiyatın ise Nâbî seviyesinde olmazsa tekrara düşerek sönük kalacağını dile getiren Ali Kemal'e göre hikemiyat, söyleyiş gücü sayesinde Raşid ve Ragıp'da her zaman beğenilmektedir (s. 106). Yazar, Raşid'in şiirlerinin içerdiği hikmet sayesinde güzel olduğu, hikmet eklendiği takdirde aşk konulu şiirlerinin de zevkle okunabileceği düşüncesindedir.

Ali Kemal, eski şiirimizin ele aldığı konuların hep aynı olduğunu, fakat bu konuları güzide bir ifadeyle söyleyebilmenin divan şiirinde hüner sayıldığını ifade eder.

Dolayısıyla bu şiirler okuyanın hoşuna gider (s. 101). Bu bağlamda Raşid'in eski tarzda fakat yeni kafiyeleri denediği çok güzel beyitleri de vardır:

Bu beyitin tarz-ı kadimde bir fevkaladeliği de kafiyesidir ki yeni bir vadidedir.
Zaten şair gazelin maktainda o fazlını zikreyler, unutmaz:

Ehl-i 'irfân cümbüşün ma'zûr tutsun, Râşidâ
Bastı şeb-diz-i kalem bir vâdî-i nâ-dîdeye (s. 95).

Şiirlerinde irsal-i mesel kullanmaya düşkünlüğü olan Nabî, Ziya Paşa'ya göre bu alanda benzersizdir (s. 102). Ali Kemal ise Raşid'in de irsal-i mesel konusunda Nabî gibi usta olduğunu, Nabî'den aşağı kalır yanı olmadığını düşünmektedir. Hiç bilinmedik pek çok nükte Raşid sayesinde günümüze ulaşmıştır (s. 95).

Ali Kemal, Raşid'in adını günümüzü taşıyan pek çok şiiri olduğunu, *Dîvân*'ında çoğunlukla hoş bir mana ifade eden, özlü sözler içeren kıymetli şiirler bulunduğunu belirtir. Onun “Râşid'in kadrini yükselten, şairliğine parlak bir tarzda dalalet eden divanıdır.” (s. 98) ifadesinde belirttiği üzere Raşid'in şairliğinin göstergesi *Dîvân*'ıdır, bu eser o dönemde henüz kitaplaştırılmasa da¹⁶ Ali Kemal'e göre edebi hazinemizde önemli bir yere sahiptir. Bu eser ilk kısımlarında On bir kaside, altı tarih, her harften ayrı ayrı yüzlerce gazel ve birkaç rubaiden oluşmaktadır. Kasidelerde tevhid ve naat bölümleri bulunmamaktadır. Ali Kemal'e göre “düzgün fakat tekdüze üslubu” (s. 98) hemen hemen Nabî'nin taklidi olan ilk kaside Şeyhülislam Feyzullah Efendi hakkındadır. İkinci kaside yine aynı üslup, aynı manada ve yine Feyzullah Efendi'ye yazılmıştır. Diğer kasideler yine Şeyhülislam Şehit Ali Efendi, III. Ahmed, şairlerin önde gidenlerinden Nabî ve zamanın büyükleri için yazılmıştır. Fakat tüm bu şiirler hep aynı eksen üzerinedir (s. 98-101). Ayrıca Nabî'yi takip edenlerin hepsi gibi Raşid'in de Nabî'ye nazireler yazdığını ifade eden Ali Kemal, onun için söylediği kasidelerden birini çok beğenir (s. 90-91). Raşid'in Nabî'nin izinden giden hikemi bir şair olduğunu belirten Ali Kemal, konu bakımından benzerlikler kursa da ifade tarzına yönelik bir benzerlikten bahsetmemekte, buna dair bir örnek sunmamaktadır. Ayrıca Ali Kemal'in örnek verdiği bazı beyitlerde Divan-ı Raşid'deki beyitlere göre kelime ve ifade

¹⁶ Raşid divanıyla ilgili çalışma için bkz: Fatih Günay, *Râşid (Vak'anüvis) Hayatı, Edebî Kişiliği, Divanının Tenkitli Metni ve İncelemesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2001.

farklılıkları söz konusudur.¹⁷ Bunun yanında Ali Kemal'in Raşid'den örnek verdiği bir gazelin Divan-ı Raşid'de bulunamadığı tespit edilmiş ve bu gazelin 18. yüzyılda yaşamış Kayserili Raşid Mehmed Efendiye ait olduğu belirlenmiştir. Bu noktada Ali Kemal'in şair Raşid'leri karıştırdığı görülmektedir.¹⁸ Bu iki şairi aynı dönemde yaşamış olmaları ve isimlerinin aynı olmasından dolayı karıştırdığı düşünülebilir.

Ali Kemal'e göre şairlik yeteneği bakımından Fuzûlî, Bakî, Nefî seviyesine erişemeyen Raşid'in Nabî'ye benzer düzgün bir ifadesi olsa da başka bir meziyeti yoktur. Ayrıca Raşid'in yanlışları bile Nabî ile aynıdır. Onun bir diğer kusuru ise kendinden önce gelen pek çok şair gibi sadece vezin ve kafiyeyle oluşan şiirler yazmaktan hoşlanmasıdır (s. 97-99). Ali Kemal, "Râşid'in elfâzda kudreti, ne derece fevkalade olsa meanide zaafî meydandadır!" (s. 109) diyerek Raşid'in şiirinde öncelikle önemsedığı tarafı vurgular. Öyle ki ifadeye önem veren Raşid çok nadiren lafzî hata yapar (s. 104). Fakat anlamı önemsemeyip redif uğruna kurban ettiği beyitleri söz konusudur. Ayrıca Ali Kemal, Raşid'in bazı telif hataları olduğunu söylese de bunun daha sonra gelenlerce de yapıldığını belirterek onun bu kusurunu hafifletir (s. 103). Tüm bu eksikliklere rağmen Raşid'in şiirlerinde tamamen ona özgü yenilikler de mevcuttur. Örneğin; Batılıların anladığı şekildeki "vatan" fikri edebiyatımıza yenileşme dönemiyle girse de *Dîvân-ı Raşid*'de "vatan" redifli bir gazel söz konusudur. Daha önce "sığınılacak yer" anlamında kullanılan bu kelimeyi Raşid vatan hissiyle heyecanlı olduğunu ifade edecek şekilde kullanmıştır. Edebiyatımızda vatan fikrinin genel kabul olan Tanzimat'tan önce de kullanıldığını göstermesi bakımından Ali Kemal'in bu tespiti oldukça önemlidir. Raşid'in Batılıların anladığı anlamıyla vatan temasının yenileşme döneminden önce Raşid'in divanında yer aldığını tespit ederek onun bilinmeyen bir özelliğini ortaya çıkarmıştır. Ali Kemal bu sayede edebiyatımızda yaygın bir şekilde devam eden bir fikrin değiştirilmesine vesile olmuştur. Bu sayede vatan temasının Tanzimat'tan neredeyse bir asır önce Raşid tarafından kullanılmış, bu gerçeğe de Ali Kemal'in Raşid Müverrih mi? Şair mi? eseri aracılığıyla ulaşılmıştır. Bu bakımdan eserin edebiyat tarihimizde önemli bir yeri olduğunu söylemek abartı olmayacaktır.

Sefine-i dil-i gurbet-keşideyi eyler
Dûçâr-ı mevce-i şevk u heves hevâ-yı vatan (s. 111)

¹⁷ Bu farklılıklar metin çevirisi kısmında edisyon kritik yöntemiyle dipnotlarda gösterilmeye çalışılmıştır.

¹⁸ Ali Kemal'in şair Raşid'leri karıştırdığı bu gazel metin çevirisinde 70 numaralı dipnotta belirtilmiştir

Ali Kemal, ayrıca Raşid'in söyleyiş bakımından da bazı özgünlükler taşıdığını düşünmektedir. Örneğin, “(...) lisan-ı halin mukabili olarak zeban-ı kâl kullanmak fesahaten bir nevi muvaffakiyettir.” (s.112) ifadesiyle Raşid'in söyleyiş güzelliğine dikkati çekmektedir. Yazara göre kendinden sonra gelen şairleri de etkileyen Raşid'in Namık Kemal üzerindeki etkisi açıkça görülür. Namık Kemal'in Tahrir ve Takip'teki görüşlerinde ve Harabat'taki beyitlerinde Raşid'in etkisi olduğunu ifade eder:

Kemal Bey merhum bile azmindeki büyüklüğün tesîriyle olsa gerek, şairlikte bir daha varamadığı, ya nadiren vardığı bir mertebe-i belagata yükselerek söylediği meşhur kasidesinin şu güzel beytinde

Hakîr olduysa millet şânına noksân gelir, sanma
Yere düşmekle cevher, sâkit olmaz kadr-u kıymetten

Az çok Râşid'den mülhem olmuyor mu? Merhumun vakanüvisi şair sıkılır da pek mükemmel tanıdığı Tahrîb ve Takib'deki mütalaalarından, Harabât'taki beyitlerinden anlaşılır. O beyitler ki Râşid'e nazire tarzındadır (...) (s. 94).

Ali Kemal'e göre Raşid'in şiirdeki en önemli meziyeti ise pek çok şairimizin aksine hakkı teslim etmesidir. Öyle ki “(...)nesriyle, tarihiyle göklere çıkardığı devrini, İbrahim Paşa saltanatını nazmıyla hemen hemen batırmıştır (...)” (s. 93) diyerek onun bu yanlışlığı şiiriyle düzelttiğini ifade eder. Raşid'in vakanüvisliği döneminde el etek öpmekten utanç duyduğunu düşünen Ali Kemal, tarihinde herkesi övse de divanında bu kadar alçalmayıp hatasından döndüğünü belirtir. Esasen Raşid de kendi dönemini beğenmemekte ve dönemine daima küçümseyerek bakmaktadır. Yazara göre Raşid dönemiyle ilgili gerçekleri savundukça yücelmektedir. Ali Kemal bu noktada okuyucuların Tarih-i Raşid'deki dalkavukluklara ve Raşid'in güzel şiirlerine bakmalarını, böylece Raşid'in müverrih mi, yoksa şair mi olduğunu kolaylıkla anlayabileceklerini belirtir (s. 94-110).

Ali Kemal, eserinin son kısmında tüm bu örneklerden hareketle Raşid'in eski şiirimize göre oldukça önemli büyük bir hikmetli şair olduğunu dile getirir. Ona göre Raşid Mehmed Efendi, divanıyla fikri ilerleyişimize hizmet eden Raşid'in müverrih mi, şair mi olduğuna eseri okuyanların hep beraber cevap verebileceklerini ifade eder. Buna göre “Râşid müverrih midir? Hâşâ, şair midir? Hay hay!” (s. 112) cevabıyla Ali Kemal, Raşid Mehmed Efendi'yi şair olarak gördüğünü açıkça belirtir. Raşid'in şiirleri ile nesirlerini karşılaştırarak onun şairliğe kabiliyeti olduğu sonucuna varan Ali Kemal,

Raşid'in, kolay okunabilir, güzel bir üsluba sahip olduğunu düşünür. Raşid'in Divanında çok güzel şiirleri olduğunu ifade eden Ali Kemal, onun dilimize nesriyle olmasa da şiiriyle yüce hizmetleri olduğunu düşünmektedir. Raşid'in şiirlerinde felsefe ve fikrin ön planda olduğunu söyleyen yazar, Raşid'in Nabî ekolünden gelen hikemi bir şair olarak değerlendirilmesi gerektiği düşüncesindedir. Ona göre Raşid'in şiirimizde yeni olan bir konuyu ele alması ve dili oldukça güzel şekilde kullanması edebiyatımız için ciddi hizmetlerdendir. Hikemi tarzın önde gelen şairlerinden olan Raşid, Ali Kemal'e göre kendinden sonra gelen şairleri de etkilemiştir.

3. BÖLÜM: *RAŞİD MÜVERRİH Mİ? ŞAİR Mİ?* ADLI ESERİN ÇEVİRİ YAZIYA AKTARIMI

[1]

ALİ KEMAL

Musîbe gâlib iken i'tibârı sâhînin
Savâb böyle mahalde hatâ değil de nedir?

Râşid

RÂŞİD

MÜVERRİH Mİ? ŞAİR Mİ?

Bir demet düşüncedir ki vakanüvis Raşid'e ve bu münasebetle o devirlerdeki tarihimize ve müverrihliğimize, şiirimize ve şairliğimize dair mütalaalardan, muahezelerden toplanmıştır.

Bab-ı Âli caddesinde Sancakciyan matbaasında tevzi olunur.

İstanbul 1334

[3]

DÜŞÜNDÜKLERİM

Harb-ı umumi [I. Dünya Savaşı], bilhassa[özellikle] bizde, fikren faaliyetlere büyük bir sekte [durgunluk] verdi, benim gibi serazat [özgür] birkaç muharririmizin [yazarımızın], mütefekkirimizin [düşünürümüzün] ise adeta kalemlerini kırdı, fakat ne kadar mehip [korkunç] olursa olsun, böyle bir afet, en aciz bir müfekkireyi [düşünme gücünü] bile, ölüme badi [sebepe] olmadıkça, ancak muvakkaten [geçici olarak] durdurabilir. Bu durduruş da suridir [hakikat değildir], çünkü aynı müfekkire [aynı düşünme gücü] yine alttan alta, içten içe işler, ilk fırsatta hakikat olmaya müheyya [hazırlanmış olan] tasavvurlar [düşünceler], kuvveden [fikirden] fiile [amele, işe] henüz çıkmamış eserler husule getirir [meydana getirir]. Filhakika [hakikaten]:

Çalış, idraki kaldır, muktedirsən âdemiyyetten [Namık Kemal]

sözü pek doğrudur. Veleve [isterse] bu herc ü merc [karmakarışık] kadar kahhar [çok kahredici] olsun, berid-i istibdad [istibdadın habercisi] insandan düşünmeyi, fikirden faaliyeti selb edemez [kaldıramaz].

Üç, dört seneden beri görmediğimiz, geçirmedığımız felaketler, acılar, müzayakalar [sıkıntılar] kaldı mı? Öyle iken öteden beri düşünmekle meluf [alışık] olanlarımız yine aynı zaman, hatta aynı bela içinde edebiyattan siyasiyata kadar bir lahza [an] faaliyet-i fikriyeden [fikri faaliyetler] geri durdular mı? Durabilirler miydi? Benim gibi ibtida-yı şebabından [gençliğinin başından] beri fikren çalışmaya, çabalamaya alışmış bir fert tabiatıyla bu zümreden [sınıftan] değil midir?

Evet, *Peyâm* ilga olunalıdan [kaldırıldığından], Cihân Harbi [I. Dünya Savaşı] tutuşalıdan beri [4] kalemim pek az işledi, çünkü hiçbir cvelan-gâh [gezinti yeri] bulamadı. Fakat muttasıl [hiç durmadan] düşündüklerime payan [son] yoktu. Lisana, edebiyata, siyasiyata vesaireye dair hep düşünüyordum. Ekrem Bey, şimdi bir parça mustalih [anlamca kapalı] görünse bile, herhalde yine munis [sevimli] lisanıyla der ki:

Rûz-ı tenhâyîde mahzûn u mükedder gâh gâh,
Eylerim semt-i semâyı çeşm-i câna vakfe-gâh,
Mest-i istiğrâk iken, olmakla manzûr-ı nigâh
Garba doğru ‘azmeden bir kuş, ya ebr-i siyâh

Ağlarım ama niçin, bilmem kimin çün ağlarım?

Aynı hal bende vaki oluyordu [gerçekleşiyordu]. Fakat ağlamıyordum. Düşünüyordum. Bir kuştan, bir ebr-i siyahtan [kara buluttan] ziyade işittiğim bir vaka okuduğum bir makale, gördüğüm, görüştüğüm, hatta bazen görmediğim, görüşmediğim bir insan beni düşündürüyordu.

Şimdi sanıyorum, umuyorum ki bu düşünceleri bana senelerden beri sadıkane, fedakârâne hizmet eden bir yâr-ı cana [can dostuna], bu naçiz [değersiz] hameye [kaleme] tevdi ederek [bırakarak] karilerime [okuyucularıma] peyderpey [yavaş yavaş] arz etmek zamanı geldi. Filvaki [gerçekten] benim fitratımda [yaradılışımda] yaratılmış, benim geçirdiğim hayatı geçirmiş bir âdemin bu endişeden başka bir emeli, hatta bir tul-i emeli [bitmeyen isteği] olabilir mi? Koca Nefî'nin:

Gark eder bir noktada nûr-ı siyâha 'âlemi
'Ârifin sermâye-i gülün siyâhı böyledir!

diye o sehhar-ı tesirini [çok aldatıcı etkisini] göklere çıkardığı yazının böyle en sade [5] lerinden bile bir hayr-ı memuldür [beklenen bir hayırdır], bir nur doğabilir, herhalde şer, zulmet [karanlık] sadır olamaz [meydana gelemes]. Artık o hantal, o ibtidai [başlangıca ait], o kara gün vehimlerini [korkularını] bir tarafa atmalıyız. İrfan [anlayış] ve kemal [olgunluk] ile yoğurulmuş fikirlerden hiçbir zaman mazarrat [zararlar] gelmez. Bu kadar acı tecrübelerden sonra olsun, herkesin kanaat-ı fikriyesine hürmet etmeyi öğrendik, sanırım.

Yazılarımı öteden beri okumak lütfunda [iyiliğinde] bulunanlar bilirler, kalemimin ancak bir hassiyeti [meziyeti] vardır. O da samimiliktir: sırf düşündüğümü yazmaktır; fikren, vicdanen kanaatimin hilafına [tersine] -velev kırılmak, parça parça olmak tehlikesine maruz kalsa da- bir satır bile karalamamaktır, bu fikirlerim, bu kanaatlerim yanlış olabilir -çünkü ben de insanım! Ne derece zilletten [aşağılıktan], zelletten [yanlışlardan] mürekkep olduğumu [oluştüğümü] bilmek için de bu sıfat kâfidir- fakat o hata samimidir. Hataların böyleleri ise bence samimi olmayan hakikatlere müreccahtır [tercih edilir], bir Frenk şairinin dediği gibi: “Kadehim büyük değil, fakat ben kadehimle içerim.”

Menfaat [çıkar], korku, her ne saika [sebe] ile olursa olsun, düşündüğünün aksini [tersini] söylemek, alehusus [her şeyden önce] batıl [yalan] bildiğini hak diye göstermeye çabalamak, hakikati böyle rüsva [rezil] eylemekten ise susmayı tercih etmemek bence insanlığın basamak basamak en aşağı tabakasına kadar inmektir.

Şarkımızda, gunagun [çeşit çeşit] sebeplere mebni [dayanan], fikir vadisinde bu merdâne [mertçe] haslet [ahlak] yakın vakte kadar ne idrak ne de takdir olunurdu. Hâlâ bile kısmen öyledir. Filhakika içimizde:

[6]

Ehl-i butlânın sözün tercih eden insan mıdır?
Âdem ol, isterse hasm olsun bütün ‘âlem sana [Muallim Naci]
diyen olmuştur, fakat öyle yapabilen çok görülmemiştir.

İnsanı bilhassa nefesine karşı alçaltan bu meskenet [tembellik] yolunun fenalıklarını bize ancak ahrarane [özgürce] bir terbiye gösterebilir. O feyze [ilme] ermek için de zaman ister.

Cihanın hiçbir âlâyişini bilmem, hayatın bir neşesini tasavvur etmem ki:

Vakta ki durup şu kalb-i gamnâk,
Toprakta nihân olur vücûdum,
Vakta ki dolup dehânıma hâk,
Şevkinle tamâm olur sürûdum. [Recaizâde Mahmud Ekrem]

Hatta beni hayatta iken çekemeyenlerin bile, arkamdan: “...fakat her kusuruyla beraber fikrinin eri idi” demeye mecbur olmalarını ümit etmekteki zevk-i cavidaniye [sonsuz zevke] faik [üstün] olsun.

Arnavutköyü/1 Ağustos 1334

[7]

BAŞLARKEN

Yeni Mecmua’nın bir bendi - Ahmed Refik Bey’in tarihi ve müverrihliği tarz-ı telakkisi [düşünme tarzı] - “*Peyâm*”ın tarihe ve müverrihliğe dair mütalaaları - manevî bir derdimiz: Uysallığımız - Yine “*Peyâm*”ın bir teferrüdü [benzersizliği]: Murat Bey merhum için vaktiyle yazdıkları.

Ahmed Refik Bey muhibbimiz [dostumuz] geçen gün *Yeni Mecmua*’da vakanüvis Râşid Efendi’ye dair uzunca bir bend neşreyledi [yayınladı]. Râşid’in hayatına müteallik [ilgili] bazı basit olduğu kadar müfit [faydalı] malumatı [bilgileri] muhtevî olmakla [içermekle] beraber biz bu makaleyi ne Ahmed Refik’in tarih-şinaslık [tarih bilen], ne de *Yeni Mecmua*’nın sarf-ı ilme [bilgiyi harcama] dağarcıklık şöhretiyle mütenasip bulduk...

Gariptir, muttasıl vakanüvislerimizi, şark müverrihlerini tettebbu ile [araştırmayla] meşgul bir şark adamı olmak, şarkta yaşamak, şark havasını teneffüs etmek saikasıyla [sebebiyle] midir? Nedir? Refik Bey umum-ı şarklılar [doğuluların hepsi] gibi tarihi sathî [üstünkörü] bir nazarla [bakışla] görmeye, yine öylece tetkik etmeye [araştırmaya], usul gibi, tenkit gibi, tettebbu gibi şart-ı esasilerinden [esas şartlarından] hiçbirini idrak etmeden gelişi güzel tarih yazarları, vakanüvisleri müverrih telakki eylemeye [kabul etmeye] başlamıştır, öyle olmasa Nâimâlara, hele Râşidlere müverrih demezdi, hatta Ahmed-i Salis [Üçüncü Ahmet] devri gibi bir devr-i inkırazımızı [gerileme devri] siyaseten, ictimaeen [topluma göre], edeben, ne olursa olsun, o derece güller, gülistanlar içinde görmezdi, ne de İbrahim Paşa gibi Fransa’da On Beşinci Lui devrinin “benden sonra tufan..” [8] diyenlerini andıran, hükümet-i hikmetle müşterek [ortak], vezir olmak hakîm [hikmet sahibi] olmak gerek iken âtiyi [geleceği] halden [şimdiden] görmek şöyle dursun, düşünmeye bile muvaffak olamadığı [başaramadığı], ya vakit bulamadığı için padişahını da kendini de memleketini de nahakk [haksız] yere belalara uğratan bir sadrazamımızı kuru kuruya göklere çıkarmazdı. Volterleri, Monteskiyuları, Russoları yetiştiren bir asırda İbrahim Paşa’nın irfanından, irfanperverliğinden bahsetmek, şark ile garp arasındaki nisbet-i kemalatı [olgunlukların yakınlıklarını] ne kadar muhafaza etsek, yine bir parça gülünç olmaz mı? İlâhi Refik Bey! Ahmed-i Sâlis’in de damadının da

marifetleri, medeniyetleri tıpkı Sadabat’a benzer, o derece su üzerine kurulmuştur. Daima bir boradan sonra öyle hevai [ciddiyetsiz] eserlerin yerlerinde yeller eser.

Refik Bey vakanüvislerimizin gelişi güzel yazdıklarını yine öylece esas ittihaz ederek [kabullenerek] tarihimizi tedvin etmek [kitap haline getirmek], rical-i devletimizi [devlet adamlarımızı] anlamak ve bize anlatmak isterse çok yanılır, bunların en ileri geleni, en âlimidir ki tarihinin mukaddimesinde [önsözünde]: “Müsavayi [eşitliği] elimden geldiği mertebe gizledim, mehasini ise gücüm yettiği kadar ıtra eyledim [övdüm]” der. Tarih böyle mi olur? Böyle mi yazılır?

Yine aynı *Yeni Mecmua*’da diğer bir dostumuz, Refik Halid Bey bilmem ne münasebetle *Peyâm*’ı hırpalıyor. Zavallı *Peyâm* ki topu dokuz ay yaşayabildi, bu müddet zarfında ise hayale sığmaz adavetlere [düşmanlıklara] hedef oldu, birkaç defa ilga edildi, nihayet bir darbe ile kökünden söndürüldü, gitti, fakat hiçbir meziyete malik [sahip] olmasaydı bir fazilete [değere] sahip idi ki onunla bu kubbede ilelebet bir hoş sada bırakabilir... [9] O da meslekti... Mesleksizlikten çürüyen bu matbuat, bu erkan-ı matbuat [önemli yazarlar] arasında meslek yolunda o derece fedakârlığın bir kıymeti olsa gerektir. Bu hakikati bugün teslim etmiyorsak yarın ederiz.

Mamafih [öyle olmakla beraber] Refik Hâlid’in beğenmediği ve mecmuasına nispeten pek sönük bulunduğu *Peyâm*’ın nüsha-i edebiyeleri [edebi sayıları] bilfarz [farz olarak] tarih ve müverrihlik için şu mütalaaları bast eyliyordu [genişletiyordu] ki itikadımızca [inanişımızca] aynı mevzuya dair *Yeni Mecmua*’da okuduklarımızdan çok ilmîdir:

Târih nasıl yazılır? Evvel emirde [her şeyden önce] bir marifetle [hünerle], marifet-i tettebbua vukuf [araştırıp öğrenme hüneriyle] ile yazılır. Müverrih bir mevzuyu kaleme almak için ibtidadın [başlangıcın] ne türlü muahezelere, hangi vesikalara müracaat edeceğini bilmelidir, bildikten sonra da o müracaata muktedir [hâkim] olmalıdır. O renk renk, sınıf sınıf eserleri, vesikaları tetkik ve tamikten [derinleştirmekten] de bir netice çıkarabilmeli, ona göre mevzusunu temhid [hazırlayarak] ve tedvin ederek [düzenleyerek], böyle yapmadan hiçbir muhakeme yürütmemekle beraber, hiçbir mesele, hiçbir hadise için de hüküm vermemelidir...

Bu marifet-i tettebbu belli başlı bir ilimdir ki uzun uzadıya bir tahsil ile elde edilir, garp memleketlerinde Fransızların “Ecole des Chartes”leri gibi mekatib-i âliyyede [yüksek

okullarda] tedris ve tedris olunur [okutulur ve öğretilir], her türlü tarihi vesikaların tarz-ı taharrisini [araştırma tarzını], tasnifini, umumiyetle tarihlerin suret-i mütalaasını, tedkikini, bütün bu menbalardan [kaynaklardan] istinbât-ı fevaidi [faydaların güçlkle anlaşılması] öğretir.

Mamafih tarih yazmak için ne derece mühim, labüdd [gerekli] olursa olsun, bu marifet-i esasiye de kifayet etmez, ikinci derecede umumi bir irfan, mühezzep [düzeltilmiş] bir fikir, tiraşide [yontulmuş] bir idrak ister... Ta ki müverrih hurafâtı hakaikten [hakikatleri batıllarından] kolay kolay temyiz edebilsin [ayırabilsin], nur ile zulmeti birbirine karıştırırcasına basireten [anlayışça] basit olmasın, ta ki umumiyetle cihan ne idi, ne oldu? Devletler nasıl teşekkül ettiler, ne suretle yaşadılar, ne vech [sebe] ile inkıraz buldular? Bu hakikatlere kâmilten matla [başlangıç] olsun. Hatta yalnız maziyi bilmekle kalmasın, hâle [şimdiki vaziyetten] de vukûf edinsin [haberdar olsun].

[10] Lakin cidden müverrih olmak için üçüncü derecede bir meziyet gerektir ki o da kemalât-ı fikriye [fikri olgunluklar] ile millî, ırkî, şahsî her nevi ihtiraslara [hırslara] galebe çalabilmektir [galip gelmektir], lehte ve aleyhte her hakikati yazabilmektir, ne türlü hissiyatın, menafin [menfaatlerin] sevkiyle [yönlendirmesiyle] olursa olsun, vakaları zerrece değıştirmemek, rical-i tarihiyeyi hakikatlerinden başka göstermemektir, hasılı insanlığı her taraftan saran, kuşatan bütün bu küçüklüklerden sıyrılabilmeğdir.

Müverrihliğin istilzam eylediğı [gerektirdiğı] dördüncü bir meziyet de şarkta gördüğümüz gibi lafız oyunu, oyuncağı değıl, fakat ciddi, bir fikri bihakk [hakkıyla] ifadeye yarar, bir vakayı en ince girizgâhlarıyla [başlangıçlarıyla] anlatmaya hizmet eder bir üslûba, bir tarz-ı beyana [ifade tarzına] malik olmaktır. Hâlâ gönülden, gözden esiri, meftunu [aşığı] olduğumuz “tumturak hoş eda [gösterişli güzel tarz]” ise bu meziyetin en birinci düşmanıdır.

Hasılı, her müverrihe bütün bu meziyetlerin fevkinde [üstünde] bir meziyet lazımdır ki o da her ne vadide olursa olsun fikren hürriyet, ahlaken sağlamlık, medeni şecaattir [cesarettir].

*

* *

İşte o hiç beğenmediğimiz “*Peyâm*” tarih ve müverrihlik için böyle bîperva [korkusuz], lakin doğru düşünüyordu. Bu pek beğendiğimiz *Yeni Mecmua* ise bu düşüncelerden hiç olmazsa birine taş çatlasa hareketini uyduramaz... Biz yazıyı evvel-be-evvel [her şeyden önce] daima bir maksat, bir korku, bir endişe ile yazarız, fikrimiz ikinci derecede gelir... Onlara ya uyar ya uymaz, o cihet [taraf] vazifemizde değil. Mazide böyle idik, halde yine böyleyiz, belki istikbalde bile böyle olacağız. İçtimaî, fikrî, ahlakî her türlü şerait-i hayatımız böyle istilzam eyler. Koskoca bir şeyhülislamımız üç asır evveli:

[11] Hâl müşküldür eğer uymazsa hâle kâlimiz [Şeyhülislam Yahya Efendi]

mısramı tıraz-ı hayat [hayat tarzı] edinmişti, fakat ilminden, fazlından ziyade o sayede seksen yaşına kadar müreffehen [rahatça] yaşayabilmiş, senelerce mesned-i fetvada [bilgi noktasında] muazzez [yüce], mübeccel [yüceltilmiş] kalmıştı, zaten:

Baktın zamâne uymadı, sen uy zamâneye!

düsturu [kanunu] hepimizin marufumuz [bildiğimiz], makbulümüz [kabul ettiğimiz], sertacımızdır [baş tacımızdır]. Bu şevk ile herhangi devirde, ne vesile ile olursa olsun “kimi görsek etkileriz”, sonra sıkılmadan “Haktan da yardım bekleriz...” Zaten nezaketimize, mizaçgirliğimize [keyfimize göre hareketlerimize] payan yoktur, felsefemiz:

Eğer ister isek “insan-ı kâmil” nâmına densin
Ne sen bir kimseden incin, ne senden kimse incinsin

nasihatidir... Yalnız bu sebep kâfi değil midir ki bizde tarih yazılamazdı, yazılmadı ve yine de yazılamaz. Bugün bu ahrarane idareemizle beraber hangi babayığidimizde en sade bir hakikati söylemeye cesaret var? Bilfarz bu kocaman *Yeni Mecmua Peyâm*’dan bahsederken: “hür, hürriyeti candan sever bir gazete idi, böyle bir devr-i Meşrutiyet’te öyle keyfî ilga edilmemeliydi, serbesti-i matbuat [serbest yayın hayatı] böyle olmazdı.” diyebilir mi? Yoksa zamanenin hoşuna gitmek için *Peyâm*’ı keyf-i maittifak [birleşme denen şeyi keyfi şekilde] fasl etmeyi [ayırmaı] hesaba daha muvafık [uygun] bulmaz mı?

Yeni Mecmua erkanının ibraz edemedikleri [ortaya koyamadıkları] bu fikir kahramanlığını yine o beğenilmeyen “*Peyâm*” pek açık göstermişti: Çünkü aynı tarih bendinde [12] gazetelerimizin külliyetle [çoğunlukla] o elim [acı veren] irtihâlini

[ölümünü] bile haber vermeye cesaret edemedikleri Murad Bey¹⁹ merhum gibi bir nadire-i fitrat [nadir yaradılış] için şu mütalaayı bast eylemişti:

Tarihe ve müverrihliğe dair bizde bu kesif [sert] yokluk içinde yegâne [tek] bir varlık Murad Bey hocamızdır. Murad Bey ilk Türk müverrihidir ki hiç değilse bir dereceye kadar yukarıdan beri arz ettiğimiz şartlara tevfikeyn [uygun olarak] tarih-i Osmani'yi tedvin eylemiş olsun. “Tarih-i Ebu'l-Faruk”²⁰ bu nokta-i nazardan [bakış açısından] bizde henüz yazılmamış bir harikadır. Bir harika ki bütün Osmanlılarca ibretle mütalaa olunmaya değer, olunursa fikren de ahlaken de tehzib [süsleme] ve terakkimize cidden hizmet eyler.

Murad Bey marifet-i tettebbuya bihakkın vakıftır [haberdardır]. Tarih-i Osmanîye dair birçok me hazlar [kaynaklar], vesikalar keşfeylemiş, onlardan da mümkün mertebe istifade etmiştir. İtikadımızca bu menfaları kârilere daha sarahatle [açıklıkla], münasebet düştükçe işaretlerle bildirmeli idi. Böyle yapılmış olmamak bir nakisa [eksiklik] sayılabilir. Fakat yine Murad Bey o mühezzep fikrini, o tiraşide idrakini tarihinde pek parlak bir tarzda göstermiştir. O kadar ki, bîperva söyleriz, hiçbir müverrihimiz, hiçbir zaman bu mertebe-i kemali ihraz etmemiştir [elde edememiştir].

Baktım sutûr-ı nüshâ-ı âfâka ser be ser
Yek harf-i nâ-be-kâide yoktur miyânede [Nabi]

Murad Bey'in tarihinde ise, fenne, mantığa, akl-ı selime [sağduyuya] mugayir [zıt] bir mütalaa bir fikir olsun görülmez.

Fikren bu kemalât sayesinde kavmî, şahsî, dinî her türlü hissiyatına galip geldiği için bir tabip bir hastayı nasıl muayene eyliyorsa Murad Bey de tarihimizi öyle muhakeme ederek alelittlak [ayrım yapmadan] müverrihlerimizin düştükleri tarafgirâne [taraf tutarcasına] mugalatalara [hatalı sözlere] düşmemiş, hele müverrihliği hamiyet [yükselme] vesaire namına gelişi güzel meddahlıkla, kaside-gûlukla [kaside söyleyicilikle] bir tutmamış, o bildiğimiz vakanüvisliğin fevkalade fevkinde [bilinenlerin üstünde] bir sanat addetmiştir.

¹⁹ Mizancı Murad Bey (ç.n.)

²⁰ Matbaa-i Amidî (I-VI)-Tefeyyüz Matbaası (VII), İstanbul (ç.n.)

Evet, Murad Bey'in üslûbunu daha vazîh [açık], daha sahîh [doğru], daha metin [sağlam] [13] görmek isterdik, fakat bu noksanlarıyla beraber o ifadenin bir fazlını, tabiiliğini, hatta Türkçemizde nadiren görülür, bazen pek azımıza müyesser olur [nasip olur] bir tabiiliğini ve samimiliğini inkâr edemeyiz. Bu meziyet ise üstadın yazdıklarına başka bir revnak [parlaklık] veriyor, herhalde öbür kusurları örtüyor.

Fakat bizce *Târih-i Ebu'l-Fâruk*'un en büyük kıymeti şarkta şimdiye kadar görmediğimiz, bilmediğimiz bir hürriyet-i fikriye [fikren özgürlük], bir şecaat-ı ahlâkiye ile yazılmış olmasıdır. Zaten müverrih bu vadiye yekta [eşsiz] değil midir? O fazilet-i siyasiyata varıncaya kadar bütün hayatında göstermedi mi? O yüzden her nikkete [bahtsızlığa], her felakete katlanmadı mı? Yine de katlanmıyor mu?

Biz o itikattayız ki Mekteb-i Mülkiyedeki [siyasal bilgiler fakültesi] tedrisat-ı gurrasıyla [parlak eğitimleriyle] başlayarak bu *Târih-i Ebu'l-Fâruk*'a kadar gelen Ömer Kemâl ve faziletiyle Murad Bey herhalde, her acıya rağmen bu millete bir ders-i ebedî verdi: Büyük bir hoca, büyük bir müverrih, büyük bir insan nasıl olur? Gösterdi. Bugün biz henüz birçok ihtirasların zebunuyuz [aciziyiz], bu hakikati göremeyiz, fakat yarın görürüz.

Söner mi söndü denilmekle nûr-ı nâmütenâhî?
Nefesle kâbil-i itfâ mıdır çerâğ-ı ilâhî? [Muallim Naci]

İşte *Peyâm*'ın Murad Bey için daha dört beş sene evvel yazdıkları! Râşidleri, Nâimâları müverrih diye nâhak yere gönüllere çıkaran, tarih-i Osmaniyeden muttasıl bahis açan *Yeni Mecmua* şimdiye kadar ne *Târih-i Ebu'l-Fâruk*'a, ne de Ebu'l-Fâruk'a dair iki satır yazı yazabildi, fakat emin olmalıyız ki o eser de bu müesser [etkilenenler] de Türklük, Osmanlılık yaşadıkça haşre [kıyamete] kadar payidardırlar [devamlı kalacaklardır], ahlaf [sonra gelenler] bu haksızlıklarımızı, hakikatsizliklerimizi hem de yüzümüze vurarak tamir ederler...

[14]

RÂŞİD MÜVERRİH MİDİR?

Şark tarihleri ve müverrihleri için bir garp müdekkikin [araştırmacısının] fikri - Acem tarihleri ve tarihlerimiz - Râşid'den tenkide müstahak [hak eden] bir numune - Kudemanın [eskilerin] nesirleri ile şiirleri arasında bir mukayese - Râşid'in halefi - Tarih değil, Şehnâme'ye dasitan - Şânizâde'nin bir tenkidi - Bir tenkidi daha, fakat: Tabib-i bedavi ve'l-tabib-i mariz - Müverrihlerimizin en büyük taksirleri [kusurları] - Garp müverrihlerinin rüchanları [üstünlükleri].

Râşid müverrih midir? Haşa, bu müddeamızı [iddiamızı] ispata girişmeden evvel bir garp müdekkikin umumiyetle şark müellifleri, bilhassa müverrihleri için daha on sekizinci asrın iptidalarında yazdığı şu sahife-i tenkidi [eleştiri sayfası] izzet-i nefsimiz için bir parça ağır olsa da, nazar-ı ibrete [ibret bakışlarına] arz eyleriz:

“Bu sanat-ı tenkittir, ki son asırlara mahsustur denilebilir, şarklıların külliyyen [tamamen] meçhulüdür, onlar celb-i hayret [dikkat çekmek] için yazı yazarlar, anlaşılmaq için değil... Böyle olunca da bilakayd [hiçbir kayda bağılı olmadan] fikren her türlü mübalağalara, tumturak üslûba, acib acib [acayip acayip] istiareler, daha garip cinaslar gibi münasebetsizliklere, hasılı, keskin, parlak fakat usûl, erkân nedir bilmez bir hayalin herc ü mercine kendilerini salıverirler. İbareye ahenk, kafiye veren bir kelimeyi, velev akla mülayim [uygun] olmasa da kaçırmazlar, kelimelerle oynamak yahut gayr-ı menus [alışkanlık dışı] ve muhtelif manalara gelebilir ifadeleri kullanmak için her fırsatı hırs ile yakalarlar.

Bahusus [özellikle] en ziyade nesirdedir ki bu nakisalara pek mebzul [çok] bir tarzda tesadüf olunur. Hâlbuki nesrin لازمelerinden birincisi sadelik değil midir? En muteber [saygın] müverrihler bir tumturak eda ile fakat usulsüz, düstursuz, gelişigüzel yazarlar, hayali birçok tuluatı [doğaçlamayı] kudret-i fikriyenin yerine kaim kılarlar [koyarlar], [15] derin mülâhazalara [düşüncelere], iyiden iyiye tefekkür edilmiş müşahedelere, makul muhakemelere bedel en mübalağa saçıcı tasavvurları üst üste yığarlar, fikirlerle kelimeleri birbirine muvazi [uygun] dizmeye uğraşırlar; aynı fikri, aynı mefhumu muhtelif şekillerle, ifadelerle arz eder dururlar; dikkat ederler ki bir ibarenin teşekkül ettiği kısımlardan birindeki her kelime ibare-i âtiyede aynı mikyasta [ölçüde] bir

kelimeye tekabül eylesin; hatta bu kelimelerde kafiye bile ararlar, fakat hadiseleri birbiri ardına bilatedkik [hiçbir araştırmaya gerek duymadan], gelişi güzel sıralarlar, rivayetlerine gülünç olduğu kadar akla sığmaz masallar, vakalar karıştırırlar. Tarihte, müverrihlikte aranan o nezih [temiz], necip [asil] istiklal-i efkârı mağlut [yanlış] bir minnettarlık hissine, zelil [alçak] bir müdahinliğe [dalkavukluğa], ya korkuya feda etmek, memduhlara [övülmüşlere] asla haiz [sahip] olmadıkları evsafı [vasıflar] bahşeylemek, müddet-i hayatlarında ismini bile bir muamma telakki eyledikleri faziletleri onlara has kılmak bir züldür [alçaklıktır], fakat bu müverrihlerin cürmü [hatası] yalnız bu kadar olsa idi, o derece zarar yoktu, çünkü onlarca tarih bir methiyedir ki onda velev hakiki olmasa da sırf iyilikten bahsedilir. Bence bu fazıla-yı şarkın [doğu büyüklerinin] en büyük kabahatleri odur ki methiyelerde hadd-i nezaheti [incelik sınırını] aşıyorlar. Mahirane telmihlerle, alttan alta mazmunlarla, hasılı memduhun da, madihin de [övenin de] endişe-i hayasını [utanma endişesini] nazar-ı dikkatten [dikkatli bir bakıştan] uzak tutmayan ve bu suretle yalanın o çirkin şeklini gidererek zelil bir müdahanenin ilka ettiği [ortaya koyduğu] istikrahı [kötülüğü] hafifleten tarz-ı beyanı, sanat-ı ifadeyi katıyen bilmiyorlar.²¹

İşte bir garp müdekkikinın şark müellifleri, bilhassa müverrihleri için tenkitleri ki itikadımızca, hakikate pek mutabıktır [uygundur]. Vakıa bu muaheze esasen Acem tarihleri, müverrihleri içindir. Fakat edebiyatta nasıl ise, tarihte dahi Acemlerin pek acemi çıraqları, mukallitleri olduğumuz için bize de bol boluna tatbik olunabilir, zaten ilk Osmanlı tarihleri [16] “Heşt Bihişt” gibi Farisî değil midir? Hatta Sadeddin Efendi merhum “*Tacü’t-Tevârih*”in mukaddimesinde şu mütalaayı ileri sürmez mi?

“Eğerçe mufâhir ve mü’esser âl-i zafer mâ’il-i ‘Osmanî, feyz-i Yezdânî birle âfâkta işrâk edip halâl-i defâtir ve sutûrda mestûr ve mufassal, meşrûh ve müsecceldir, ama ekseri Fârisî olup herkes evvel meydanın Fârisî ve evvel lisânın muharisi [koruyanı] olmadığı...”

Lakin acaba Sadeddin Efendi’nin tarihine Türkçe diyebilecek miyiz? *Tacü’t-Tevârih*’in *Tarih-i Vassaf*’tan yegâne farkı ne manada, ne usulde, ne fikirdedir, olsa olsa “lisan-ı azbûlbeyan-ı Osmanî [Osmanlının akıcı, tatlı dili]” diye bir lisan ile yazılmış

²¹ Jourdain, La Perse (y.n.) Jourdain Amable Louis Marie Michel Bréchillet (1788/1818) Fransız tarihçi ve oryantalist (ç.n.)

olmasındadır ki o da Türk dilinden ziyade Arap ve Acem'in lügatlarına yaklaşıp, hatta onlar az çok bilinmezse okunamaz, anlaşılmaz. Hoca Efendiden sonra Âlî, Peçevî, Kâtip Çelebi tarihte lisanı bir derece Türkçeleştiriyorlar, fakat diğer cihetlerce İran'dan bir türlü uzaklaşamıyorlar, mütekaddimlerden [öncekilerden], hatta müteahhirlerden [sonrakilerden] bir ikisi müstesna, diğer müverrihlerimiz de hep bu çıkmaz yolu tutuyorlar. Bu esere mevzu ittihaz ettiğimiz Râşid ise bu zümrenin serfirazıdır [benzerlerinden üstündür].

Zikri geçen tenkitlerin *Târih-i Râşid*'e ne mertebe mutabık düştüğüne hükmetmek için İbrahim Paşa'nın zaman-ı sadaretini [vezirlik zamanı] yazmaya başlarken müverrihin şu gulüvv [çok abartılı] saçan sözlerini bir lahza nazar-ı teemmüle [derin bir bakış açısına] arz eyleriz:

“Vezir-i ‘azam ve Damâd-ı Ekrem Hazret-i Şehinşah-ı mu’azzam, nâzım-ı menâzım-ı bilâd u ‘ibâd, râfî-i ma’âllim-i ma’delet ü dâd, hâiz-i celâil meâsirr-i mebrûre, fâiz-i hasâil-i mekârim-i mevfûre, muhyî-i rûsûm-ı ehl-perverî mücrî-i umûr dâd-güsterî, rağbet-efzâ-yı erbâb-ı fazl ü kemâl, atâbahşâ-yı ashâb-ı liyâkat ü istîhâl, Felatun-ı [17] zamân-ı ‘akl ü reşâd ve [A]risto-yı evân-ı rûşd ü sedâd, hayr-hâh-ı Devlet-i Sultan-ı enâm, nesak-bahş-i cümle-i umûr u mehâm, mazhar-ı tevfik u te’yîdat, masdar-ı hayr u hasenât, hidîv-i hamîdü’l-menâkıb, müşîr-i sa’îdü’l-avâkıb, muhibb-i icrâ-yı ahkâm, mukzıyye-i şer’ü dîn, mükıbb-i ihyâ-i etvâr, marzıyye-i ehl-i temkîn, ‘akal-i ashâb-ı tedâbir-i sâibe, erşed-i erbâb-ı ârâ-i sâkıbe, müşeddîd-i sevâ’id ‘adl ü insâf, müceddid-i kavâ’id cûd ü eltâf, Âsaf-ı bülend-mesned-i saf-der, dânâ-i emced-i mesned-ârâ-yı vekâlet-i kübrâ, revnak-bahşâ-yı sadâret-uzmâ devletlü, sa’âdetlü, inâyetlü İbrahim Paşa yesrullah-i ma yerev vema yeşa...”²²

Bu kaside hiç değilse manzum olaydı, yine makbul olmamakla beraber şairlerimizce o müzmin [eskimiş] itiyatlardan [alışkanlıklardan] olduğu için mazur görülürdü. Fakat nesirde bu iğrak [boğuculuk] çekilir, okunur bela mıdır? Bir tarihi de müverrihi de haşre kadar kıymetten düşüren o müthiş nakısalar, gerek lafız gerek mana itibariyle şu numunede var kuvvetiyle görünmüyor mu? Refik Bey'in zannı gibi “İbrahim Paşa Râşid'de vakanüvislikten ziyade şairlik istidadı [yeteneği] görüyor idi” hükmü doğru ise

²² Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli-I*, (Haz. Abdülkadir Özcan vd.), Klasik Yayınları, 2013.

Paşa da fikren pek geri, hele nüzhet-i mahviyetten [alçakgönüllüğün temizliğinden] büsbüstün mahrum idi demektir, çünkü öyle olmasa idi bu mestane, Acemane medhlerden memnun değil, rencide olmak, bu derece riyakâr bir vakanüvisi tevbih etmek [azarlamak] gerekti.

Aşağıda göreceğiz, Raşid’de fevkalade bir şairlik, şark şairliği istidadı var, olmayan müverrihlik meziyetidir. İbrahim Paşa bu lütuf-didesinde [lütuf görmüş] vakanüvislikten ziyade şairlik kabiliyeti görmüş olsaydı, dürbinlik etmiş [uzağı görmüş] olurdu... Böyle olmak da Râşid için daha hayırlıdır. Çünkü şark müverrihliği, zikrettiğimiz zat ve [18] zilletlerine mebni, hiçbir işe yaramaz, fakat şark şairliği bazı dakikalara binaen az çok bir meziyettir.

Evvel emirde şu nükteyi arz etmeliyiz ki diğer emsali gibi Râşid de şiirde ne kadar sade, belîğ [derdini düzgün anlatan], latif [yumuşak] ise nesirde o merteye muğlak [kapalı], giran [sıkıcı] hatta çirkindir, filvaki mesela bir numunesini deminden gördüğümüz üslûpta, fesahat [anlam ve sözün kaynaşması], ya belagat [sözü güzel şekilde ifade etme] itibariyle güzellikten ne eser var? Hiç. Hâlbuki yine Râşid’in:

Kâbiliyettir husûl-ı matlubun sermâyesi
Elde isti’dâd olunca kâr kendin gösterir

beyiti gibi birçok şiirleri hem fasihtir [ahenkli], hem de belîğdir, hem kolay kolay okunur, anlaşılır, hem de daima zemin ve zamana mutabık, her halde hoş bir nükte, bir mana ifade eder. Ta Hoca Sadeddin Efendi’den, Bakî’den Ragıb Paşa’ya kadar kudemanın nazımlarıyla nesirleri arasında bu farkı az çok görürüz. Hasılı Râşid inşada [süslü nesir] iğlaktan [kapalılıktan] kurtulmamıştır. Râşid’den sonra Küçük Çelebizade gibi bir fazıl-ı yegâne de o yolu ihtiyar eylemiştir [seçmiştir]. Garip değil midir? İsmail Asım Efendi, Râşid’i istihlâf ederek [yerine geçerek] tarihine başlarken:

“Beyân-ı vekâyi’de mevlânâ-yı mezbûrun mehmâ-emken eserine iktifâ kılınıp lugat-ı nâdire ve emsâl-i irâd ü isti’mali ile şîve-i hüner-furûşânenen ihtirâz olundu.”²³

²³ Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli-II*, (Haz. Abdülkadir Özcan vd.), Klasik Yayınları, 2013, s. 1302

der. Selefinin [kendinden önce gelenin] tumturak ifadeden ne derece sakındığını, daha doğrusu hiç sakınmadığını yukarıda gördük, müellifin şahsına müteallik [19] müddeasını çürütmeye ise mukaddimenin şu parçasını zikrelemek kifâyet eyler:

“Sadr-ı ‘âlî-kadr-ı a’zam ve dâmâd-ı dâd-mu’tâd-ı şehinşâh-ı mu’azzam, mâhi’-i etvâr-ı cevr ü fesâd, muhyî’-i âsâr-ı adl ü reşâd, vezîr-i Aristo tedbîr-i Felatun-fîtrat, müşîr-i müşterî-tenvîr-i hûrşîd-tînet, mâlik-i zimâm-ı hâme ve kabza-i seyf, berbâd-künende-i dûdmân-ı erbâb-ı zulm ü hayf, cûyende-i âsâyîş-i halk-ı ‘âlem, bende-i hayr-hâh-ı Şehinşâh-ı a’zam ü ekrem, sadru’s- sudûr-ı Âsaf-makâm, düstûr-ı bâd-dest-i min’am, vezîr-i ahâlî-nevâz-ı kâm-bahşâ Dâmâd-ı şehriyârî İbrahim Paşa, dam-ı bâlber zikre ve feşa hazretleri...”²⁴

Gördüm olmuş halef, selefler hep
İran şu’arâsına halef hep

İğlaklar, ibhamlar, garabetler [tuhaflıklar], haşivler [eş anlamlı sözlerin yan yana kullanılması] bir tarafa dursun, yalanlarla, guluv derecesinde mübalağalarla bu derece ülfet [alışkanlık] etmiş, adeta haşr u neşr olmuş [yayılmış] bir kaleminden bir hakikat sudur edebileceğine [oluşabileceğine] hangi idrak-ı samimi kail [razı] olabilir? Atalar sözüdür: “Yalancının evi yanmış da kimse inanmamış.” derler. Râşid’ler Âsım’lar da bu ekzubelerden [yalancılardan] sonra İbrahim Paşa için bir meseleye dair pek doğru takdirlerde bulununca tabii karilerini sıdk-ı beyanlarından yine vesveseye [şüpheyeye] düşürürler.

İsmail Âsım Efendi aynı mukaddimede selefinden bahsederken:

“Mevlânâ-yı merkûmun şehname-guy-ı hâme-i şîrîn-edâsı hatm-i kelâm eylediği mahalden destân-serâlîğa âgâz itmeyi fermân buyurmalarıyla”²⁵

İntak-ı hak [doğruların dile getirilmesi] ancak bu derecede olur, çünkü böyle eserlere, [20] evet, şehname, dasitan, fena yazılmış, fena düşünülmüş, birer şahname ve dasitan denilebilir, lakin hiçbir suretle tarih denilemez.

²⁴ Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli-III*, (Haz. Abdülkadir Özcan vd.), Klasik Yayınları, 2013, s. 15

²⁵ Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli-III*, (Haz. Abdülkadir Özcan vd.), Klasik Yayınları, 2013, s. 15

Mamafih bu hakikatleri müverrihlerimizden, bilhassa müteahhirlerden anlayanlar olmamış değil, olmuştur. Mesela Şânizade *Târih-i Ma'rûf*'unda der ki:

“Ama eş'arda lâ-be's olan medh u sena târihte bir emr-i nâ-bercâdır. Bu reftâr nâ-sezâ muktaza-i meslek ekseri müverrihîn-i kudemâdır. Sebebi onların ancak ifade-i hakikat mâfilbâl etmeye sa'y u dikkatten ziyade elfâz u makalde ziynet ü fenn-i inşada 'arz-ı maharete meyl ü rağbet ettikleridir. Zira ri'ayet sec'ü kavafî, teksir-i kelamla hak ta'bir-i ihlal u ifsat, kuvvet-i mefhum takrir-i tağyir ü berbad etmeye bir emr-i kafidir.”

Pek doğru bir mütalaa ki mesrud [söylenen] tenkitlere tamamen uyar. Eserinden değil, ancak mukaddimede serd eylediği [dile getirdiği] fikirlere bakılınca Şânizâde, Cevdet Paşa merhum gibi bizde tarihi en ciddi telakki eden müverrihlerimizden sanılır. Mesela yine aynı zeminde şu mütalaayı da yürüten odur:

“Bu fenn-i celil târihin ne olduğundan henüz haberdar değil iken müverrih geçinen müteverrihlerin mânend meddahân kıssaları misal, meslekleri, müşevveş ve muhteldir. Zira bunların tevarih-i 'ammesine mutasaddî oldukları devlet ü milletin ve onların 'âzam-ı eczâsının hukukunu, kavânin u âdatını, ahlak u tabi'atını ve bu hususâtın tebdilatını ve esbâb-ı inkılabâtını beyandan içmaz, bu mukavele umur-ı mühimmeyi ifadeden âraz birle ancak vuku'at-ı cüz'îye-i yevmiye ile iktifa, târihlerini ahval-i efrat u havadis âhad mukavelesi furû'atle reside-i derece-i imtila eylemişlerdir.”

Ne güzel söz! Hele şu son muaheze gibi tarihlerimiz için keskin olduğu kadar muhik [haklı] tenkit olamaz, yine Râşid tarihinde, Naima'da [21] vesairede olduğu gibi en tabii, en bayağı hadiseler, ehemmiyet-i tarihiyeden külliye ârî [temiz] vakalara dair uzun uzadıya tafsilat [açıklamalar] bulursunuz. Fakat bilfarz sadr-ı Felâtûn tedbir-i İbrahim Paşa'nın Fransa, ya Avusturya, ya Rusya için, o sıralarda zuhura gelen [gerçekleşen] bazı ahval-i siyasiye [siyasi durumlar] münasebetiyle düşündükleri, yaptıkları ne idi? Tarihin ruhunu teşkil eden bu gamızalara [ince ve derin meselelere] taalluk eyler [alakalı] bir fikraya tesadüf etmezsiniz. Dahili umur [içişleri] için de böyledir? O yüzlerce muazzam sahifelerden Paşa'nın mali, iktisadi vesaire umumiyetle siyasetine dair ufak bir fikir edinebilir misiniz?

Yok, Şânizâde'nin bu son muahezesini de yerden göğe muhik buluruz, şu kadar ki bir kusurunu söylemeden geçemeyiz, o da Arabın: “Tabîb-i bedavî ve'l tabîb-i marîz”

meseliyle müteakip [sıralı] olmasıdır. Çünkü, bu nakısalarca kendi de seleflerinden geri kalmaz.

Zaten Cevdet Paşa, o koca allame [çok büyük alim] bir dereceye kadar müstesna [ayrı] olmak üzere umumiyetle eski müverrihlerimizi çürüten şu demetten biri bast eylediğimiz hakikattir:

O mâhîler ki derya içredir deryâyı bilmezler. [Hayalî]

Bu adamlar da dünyadan bahsederler, lakin öyle sermesttirler [kendinden geçmişlerdir] ki dünya ve mafıhayı [içindekileri] idrak eylemezler, eylemedikleri için de ne yaşadıkları devre, ne o devrin hükümetlerine, ricaline vesairesine dair insana doğru bir fikir verebilirler. Mesela Râşid'in şehnamesini, Küçük Çelebi'nin dasitanını, ferhengleri [lûgat kitapları], kamusları karıştırarak her cümleyi, hatta her kelimeyi anlayabilmek üzere dikkatle okusanız arz ettiğimiz nokta-i nazardan, [22] İbrahim Paşa'nın hakikatine garp tarihlerini mütalaa ile bilfarz Fransa'da Rişliyö'nün²⁶, ya İngiltere'de Payet'lerin, Avusturya'da Meternih'in²⁷ ve emsalininkine vâkıf olduğunuzun yüzde biri kadar olabilir misiniz? Yine bilhassa Refik Bey'in gayretiyle bir müddettir gazetelerimizde, mecmualarımızda Paşa'nın lehinde ve aleyhinde, ekseriya lehinde yazıl原因 gelen fevç fevç [kısım kısım] sayfeleri öbür okuduklarınıza ilave etseniz bile acaba bu vukufunuzu [bilginizi] artırmaya muvaffak olur musunuz? Bizce hayır!

Ahmed-i Salis'in son devrinde, İbrahim Paşa'nın takriben on üç sene süren o sadaret-i mutlakasında [kesin vezirliğinde] Devlet-i Osmaniye'nin Avrupa'ca vaziyeti, Avrupa devletleriyle münasebeti, dahilen hali, amali [emelleri], hülasa harici ve dahili siyaseti ne idi? O Padişah, alelhusus bu vezir ne değerde hükümet adamları idiler? Hele bu siyasetleri ne suretle idare ettiler? Bu hakikatleri öyle hevai [ciddiyetsiz] değil, ciddi anlamak için yine garp tarihlerine müracaat eylemek mecburiyetindeyiz. Velez bize ait malumatça bir nebze eli boş olsalar bile garp müverrihleri tarihin tarz-ı tedvinini yukarıda arz eylediğimiz, mertebe-i valada [yüksek mertebede] bilirler. O sayede bitmez tükenmez bir hazineden bu güherleri [mücevher] birer birer çekerek, çıkararak önümüze saçarlar:

²⁶ Armand Jean du Plessis de Richelieu (ç.n)

²⁷ Klemens von Metternich (ç.n)

İ'timâd etmez isek ur mehek-i tecrübeye
İşte levh, işte kalem, işte kitap, işte fuhul [Hâmî-i Âmidî]²⁸

²⁸ Beyit *Divan*'da şu şekilde geçmektedir:
Var ise şübheñ eger ur mehek-i tecrübeye
İşte levh işte kalem işte kütüb işte fuhul (27a-109) <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56082,diyarbakirli-hami--ahmed-divanipdf.pdf?0>

[23]

AHMED-İ SALİS DEVRİNDE AVRUPACA VAZİYETİMİZ

Fransa'nın şark siyaseti - Satvetçe [şiddetle], ticaretçe, Katolik kilisece bizden istifade - bu siyasete karşı gafletimiz - Nemse ve Rusya'nın siyaset-i şarkiyeleri - Hükümetimizin hususiyle İbrahim Paşa'nın meslek-i haricisi - En kolay, en kestirme yol: yevm-i cedit [yeni gün], rızk-ı cedit [yeni rızık] - Herçi bad abad [Ne olursa olsun] safaları - Nimet-i asayiş, fakat muvakkat! - Fransa sefiri ve İbrahim Paşa - Sefire göre Ahmed-i Salis'in vezirinin mahiyetleri - Paşa'nın ser-muvaffakiyeti, serire-i siyaseti [gizli siyaseti] - Madalyanın tersi - Kırıktır dokunma!..

On sekizinci asır miladının başlangıcı, ki on ikinci asır hicrinin iptidalarına tesadüf eyler (1111-1700) Osmanlılar için rikkati [incelik], son derece rikkati itibariyle mühim bir devirdir. Karlofça muahedesi [anlaşması] bir seneden beri akdolanmıştı [imzalanmıştı], artık Avrupa istila-yı Osmani tehlikesinden kurtulmuştu. Şimdiden sonra Avrupa devletlerince en büyük mesele Türklere karşı Hristiyanlığı müdafaa etmek değil, lakin Türklerden peyderpey istirdat [geri alınan] olunan ve daha da olunacak memleketleri ne suretle paylaşabilmek idi, bahusus ki bu “han-ı yağma”ya o sıralarda aç olduğu kadar haris [hırslı] bir uzv [el], Rusya'da Büyük Petro gibi bir dâhinin dalaletiyle [yoldan çıkma] girmiş, oturmuş, o zaten çetin şark meselesini bir derece daha çetinleştirmişti.

Devlet-i Osmaniye'yi bu mühlik düşmanlardan sıyanet [korumak] için kılıç, kuvvet kifayet etmezdi, çünkü ikinci defa olarak Viyana kapılarına kadar [24] giderek münhezimen [bozguna uğrayarak] döneli kılıcımız zedelenmiş, kuvvetimiz azalmıştı. Macaristan'da Belgrat'ta yüz küsür seneden beri hesapsız canlar, kanlar pahasına fethettiğimiz o muazzez iklimler birer birer elimizden çıkmıştı. Onları geri almaktan ziyade ellerimizde kalanları muhafaza etmek endişesinde idik. Bu endişede bize yardım edebilen de Avrupa'nın o sıralardaki hali olabilirdi, fakat biz bu hale vukuf edinmek iktidarında olsaydık! Ondan sonra da siyasiyat nedir? Bilseydik! Ona göre de hareket etseydik!

Ahmed-i Salis'in evail-i saltanatına [saltanatının ilk dönemlerine] tesadüf eden devr-i tarihiyeden bahseylerken, memleketimizi yakından tanıyan eski bir garp müellifi der ki:

“Bu esnalarda Avrupa’yı teheyhyüce düşüren siyasi nifaklar [bozuşmalar], tefrikalar [ayrılıklar] Osmanlıları hadisatın hâkimi, nazımı [düzenleyeni] kılabilirdi, şayet bu halden istifade edebilmek için onlar da az çok liyakat, kafi derecede hırs olaydı!”

Ahmed-i Salis orta halde bir padişah idi, ne malumat, ne de zekâ itibariyle birader-i mahlu’ı [hal edilmiş kardeşi] Mustafa-yı Saniye faik [üstün] idi, tabii ondan fazla bir iş göremezdi. Hele siyaset-i Osmaniye’ye bu arz ettiğimiz vüsati [genişliği], kudreti veremezdi.

Padişah böyle, o devrin sadrazamlarından bir ümit var mı idi? İbtida-yı cülustan [tahta çıkışından] beri saray dolaplarıyla o yüksek makam-ı sadaret boş boşuna dolmuştu, boşalmıştı... Bu gidişte bir idare ile fırtınalar içinde yuvarlanan devlet kimisini bir selamet kıyısına sevk edebilmek muhal [imkânsız] idi.

Sultan Ahmed-i Salis’in yirmi sekiz sene süren devr-i saltanatı, tarz-ı [25] idare itibariyle, hemen hemen mütesaviyen [birbirine eş değer] gibi ikiye ayrılabilir. İlk fasıl cülustan Pasarofça muahedesinin akdine, İbrahim Paşa’nın sadaretine kadar gelir ki herc ü merc zamanıdır, bu fasılda Baltacı’nın cehaletiyle, belahetiyle [düşüncesizlik], ne dersiniz deyiniz, akıbeti gördük çıkan Prut muzafferiyetini de Mora fütuhatını da Petrovaradin hezimetini gölgede, hiç mesabesinde [derecede] bırakır. Hâlbuki o evliya-yı umur ahval-i cihana daha ziyade agah [haberdar] olsaydılar o muzafferiyetlerden, o fütuhattan, istikbalimiz için pek ciddi istifadeler temin edebilirlerdi, hele bu hezimete uğramazlardı. Yalnız biçare Şehit Ali Paşa karşısındaki ordunun serdarı Prens Öjen²⁹ ne kâbda [seviyede] bir kumandandır? Tahkik etmiş, öğrenmiş olsaydı o harbi o derece ihtiras ile arzulamaz, o marekeye [savaş meydanı] de öyle tepe aşağı atılmazdı.

Tarihlerimizden bu hakikatlerin hiçbirisi çıkarılmaz, fakat en bitaraf Avrupa müverrihlerini mütalaa edince görülür ki bu devirde Fransa devleti Devlet-i Osmaniye’nin bekasına, necatına [kurtuluşuna] pek alakadar idi, çünkü bu yüzden kendi de muhtelif faideler temin eyliyordu: Evvela ordularımızdan, satvet-i askeriyemizden istifade ediyordu. Çünkü bunlarla ekseriya Avusturya gibi Fransa’nın düşmanlarını sıkıştırıyorduk. İkinci derecede Fransızlarla uhud [anlaşmalar] ve atikamız [esaretten bırakılmış hürlerimiz] vardı. Bilir bilmez bu uhud ile onlara birçok imtiyazlar vermiştik.

²⁹ Savoy Prens Eugen (ç.n.)

Bunların biri tebamızdan Katolik olanları Versay hükümetinin himaye eylemesi idi ki bu imtiyaz Hristiyanlık âleminde Fransız haşmetini artırmaya çok yarıyordu. Üçüncü bir keyfiyet [madde] de bilhassa Kolber³⁰ gibi ciddi hükümet adamlarının himmetiyle [yardımıyla] bütün [26] şark iskelelerinde, Memalik-i Osmaniye'nin birçok köşelerinde Fransızlar birleşmişler, harıl harıl ticaret ediyorlardı. Bu alışveriş ise o zamanlar Fransız refahının, umranının [mutluluğunun] başlıca mesnetlerinden biriydi.

Bu menfaatlere, bu saiklere [sebeplere] mebni Fransa hükümeti bizimle münasebetlerde, hatta bazen gizli, sıkı, devamlı münasebetlerde bulunmak için elden geleni yapıyordu; Hristiyanlık âleminden çekindiği için aramızda ittifakî [anlaşmaya dair] bir muahede akdetmeye hiçbir zaman meyletmemişti [yönelmemişti] ve edemezdi ve etmeye de hacet [ihtiyaç] görmüyordu. Çünkü başka çarelere müracaat ederek istediğine eriyordu. Mesela Fransız sefirleri rüşvetle sadrazamı, ya onun mahremlerini kazanıyorlar, hin-i hacette [ihtiyaca göre] müftüye bile başvurabiliyorlardı. Sarayın harem ağalarıyla muhadenet [dostluk] peyda ediyorlardı [kuruyorlardı]; bazen sultanlara kadar yol bularak meramlarını [isteklerini] terviç [kabul] ettirmeye muvaffak oluyorlardı.

İşte İbrahim Paşa da dahil olduğu halde bütün hükümet adamlarımızın en büyük değersizlikleri, taksirleri o idi ki böyle bir vaziyetten devletimizi müstefit [faydalı] kılmayı, bize bu mertebe ihtiyaç arz eyleyen, bu ihtiyacı da meşru ve gayrimeşru vasıtalarla behemehal [mutlaka] ifa ettiren [yaptıran] bir Fransa'dan müteakibilen [karşılıklı] mülkçe, milletçe ikbal [talihimiz] ve necatımız için faideler edinmeyi bilmiyorduk, fakat hiç mi hiç bilmiyorduk, Mahmud-ı evvel devrinde bir mühtedinin [Müslüman olan] muavenetiyle [yardımıyla] bir parça bilir gibi olduk, yine bi-hakk öğrenemedik, onlar ise bizden askerçe, ticaretçe, her cihetçe dilediklerine eriyorlardı... Birinci Fransuva'dan itibaren, bilhassa on dördüncü Lui'nin zaman-ı saltanatında, adüvlerini [düşmanlarını] en ruhlu bir demde [27] tazyik etmek [zorlamak] suretiyle, kudretçe Fransa'ya ne yararlıklar gösterdiğimiz tarihçe pek müberhen [delillerle sabitlenmiş] hadiselerdendir.

Ticarete gelince: Fransızların şark siyasetini en mükemmel tetkik, teşrih eden [inceleyen] büyük bir müverrihleridir ki:

³⁰ Jean-Baptiste Colbert (ç.n.)

“Ticaret hususunda şark -yani Memalik-i Osmaniye- Fransa’ya büyük bir kıta-i müstemlekenin [sömürge kıtasının] edebileceği hizmetleri, hem de mahzurlarından [korktuklarından] biri olarak, ediyordu.”³¹

der, filhakika öyle idi. Bu asırlarda mülk-i Osmani ticareten Fransa’nın masrafsız, külfetsiz, gürültüsüz müstemlekatı demektir. Bir devlet için müstemlekattan maksat o zaman ne idi? Hâlâ da nedir? Bir yandan mülkünden çıkan mahsuller, mamüller için bir revacgâh [değerli] bir mahreç [ihracat yeri] edinerek milletçe ticaret ve servetine revaç vermek, bir yandan da millî sanayine, istihlakine [tüketimine] iktiza eden [yarayan] mevad-ı iptidaiye [temel malzemeleri] vesaireyi kolay kolay, ucuzca, rekabetsiz tedarik eylemek değil mi? İşte o asırlarda memleketimiz Fransızlara bu menfaatleri bol boluna temin eyliyor, bu yârânlığı [dostluğu] rana [hoş] gösteriyordu.

On altıncı asr-ı miladide Kanunî Sultan Süleyman Osmanlı limanlarını seyyahane [seyahat için] Fransa’ya açmıştı, fakat henüz öbür devletlere kapıyordu. Bu müsaade sayesinde Fransız ticareti şarkta büyük bir inşirah bulmuştu [açılmıştı], bu bir inhisar [idareyi başkasına bırakma] değildi, lakin imtiyaz olabilirdi, on yedinci asırda Kolber gibi milyonlarda bir yetişir muktesit [tutumlu], müdbir [tedbirli], müterakki [yükselmış] nazırlar [bakanlar] bu [28] halden istifadeyi rana bildiler, her türlü tedbirlere, vasıtalara müracaat ederek Fransa’nın sanayice, ticaretçe mamuriyetini [bayındırlığını] de en ziyade şark yüzünden temin eylediler...

Mezhep, Katoliklik nokta-i nazarından Kudüs-i Şerif vesaire münasebetiyle Fransızların şarktaki alakaları, emelleri de nazar-ı itibara [dikkate] alınırsa Fransız hükümetine karşı on sekizinci asrın evvellerinde vaziyetimiz ne idi, ne olabilirdi? Güzelce anlaşılır.

Fakat yine bu esnarlarda, Ahmed-i Salis’in ilk eyyam-ı saltanatında [saltanatının ilk günlerinde], Karlofça, Pasarofça muahedelerinden sonra Nemçe devleti şark siyasetine, Osmanlılarla münasebetine başka bir kuvvet, bir istikamet vererek bu vadide Fransa’ya rakip suretiyle ortaya çıkmıştı. Şimdi galip mevkiinde değil miydi? Hin-i hacette Türkleri korkutarak o rakıbane maksutlarına [isteklerine] eriyordu.

Büyük Petro’nun birkaç sene içinde birkaç asırda mazhar olamayacağı satvetlere eriyordu ki Moskov çarlığında Viyana hükümeti bu siyasetine bir zahir [yardımcı]

³¹ Vandal: Şarkta bir Fransız sefareti: s. 16. (y.n.)

buluyordu. Artık Rusya İmparatorluğu bizim için o mühlik [öldürücü] emelleriyle, endişeleriyle tesis etmiş demektir, hariçten, hatta dahilden tazyiklerle şimalden [kuzeyden], şarktan kolumuzu, kanadımızı kırmaya hazırlanıyordu... Ne maksatla memleketimize sıkışmak, en mahrem işlerimize niçin burunlarını sokmak istediklerine Râşid'in, kendi itirafına göre, bir türlü akıl erdirmediği Moskov elçilerinden biri çariçeye şöyle maruzatta bulunuyordu:

“Zat-ı haşmet-meabınız barbarlığın müthiş boyunduruğu altında ezilen [29] bütün evsaf-ı Hristiyanların kalbine bihakkın hâkimsiniz. O barbarlık ki son nefesini vermeye müheyyadır.”³²

İşte böyle hısm-ı canımız [can düşmanımız] kesilen Rusya hükümeti büyük Petro ve birinci Katerin zamanlarında Fransa'ya uzun uzadıya başvurmuştu. Lakin o hükümet de, yukarıda zikri geçen saikalara mebni, aleyhimizde bir müzahir [yardımcı] bulamamıştı, sonra Avusturya'ya müracaat edince meramına nail olmuştu [kavuşmuştu]. Ahmed-i Salis'in hengam-ı saltanatında [saltanat zamanında], hatta İbrahim Paşa'nın o uzun sadaretinde idi ki Nemçe ve Moskov hükümetleri 1726'da bir muahede akdeyletiler. Bu muahedeye göre evvela: hariçten her hücumu karşı otuz bin kişilik bir ordu ile birbirinin yardımına koşmaya mecbur idiler. Saniyen de muakıtlardan [tarafardan] biri Türklerle muharebeye girişirse öbürü var kuvvetiyle ona muavenet etmekle mükellef idi. Bu ahidnamenin gamızaları ne idi? Avusturya bilhassa daima çarpıştığı Fransa'ya karşı garpta bütün kuvvetini kullanabilecekti, şarken tazyikimizden telaşa düşmeyecekti... Rusya da aleyhimize dilediği gibi yürümeye fırsat bularak hususiyle Karadeniz havzasına dair kurduğu tasavvurları mevki-i icraya koyacaktı [yerine getirecekti].

İşte bahsimize mevzu ittihaz eylediğimiz devirde Devlet-i Osmaniye'nin esas itibariyle Avrupa'ya karşı siyaseten vaziyeti bu merkezde idi. Esası itibariyle diyoruz, çünkü o zamanlar Avrupa'da yine İngiltere büyük devletler sırasında mevcut idi, hatta İspanya'da hâlâ yüksekçe [30] bir mevki tutuyordu, Prusya bile yavaş yavaş türemek, o mastabaya [peykeye] karışmak üzere idi, fakat bu hükümetlerin siyaset-i şarkiyeleri ikinci derecede geliyordu, öbürlerinki kadar faal değildi.

³² Soluyrof Rusya Tarihi c.2 s.111 (y.n.)

Şu izahlardan anlaşılıyor ki bu devir devletimiz için son derece rakik [hassas], tehlikelere boğulmak itibariyle rakik bir devir idi, padişahımızın da sadrazamımızın da uykularını kaçırabilir, hayatlarına zehir katabilirdi, fakat onlarda bu hakikatleri görmek, nefislerinden ziyade devleti düşünmek değeri olsaydı! Filhakika ilk fırsatları kaçırarak ne o nagehani [ansızın] Prut nimetinden, ne diğer fırsatlardan istifadeyi bilmeyerek Pasarofça muahedesine, o çukura kadar yuvarlandıktan sonra mevkiimiz güçleşmiş, son derece güçleşmişti. Fransa'ya mümaşat göstersek [karışmasak] Rusya ve Avusturya ile belaya uğrardık, onlara boyun eğsek belki muvakkaten bir huzura erişirdik, lakin âtîmizi, ikbalimizi düşünmemiş, adeta ayakaltına almış olurduk. Böyle demlerde bir devletin başında müdbir olduğu kadar cesur, fikren, kalben, her hususta cesur hükümet adamları gerektir. Maalesef o nazik, o çelebi, o münim [nimet veren] ve mütenaim [nimetler içinde yaşayan] İbrahim Paşa da, diğer vezirlerimize nisbeten, şahsî bazı meziyetler vardı, mesela seha [cömertlik] gibi, ulv-i cenap [yücelik] gibi, terakkiye, temeddüne [medeniliğe] saf bir meyil, bir hahiş [fazla isteyiş] gibi. Lakin muhtaç olduğumuz bir kudret-i siyaset, bu azim ve ihata [kavrayış], bu deha yoktu. Fakat yok mu yoktu.

Böyle olduğu için o da bütün bu çeşit hafifü'l-ruh mahlukların ezelden beri tuttukları yola saptı, devleti kurtarmak için beynini [31] yorarak ömrünü ıstıraplar, meşakkatler içinde geçireceği yere öteden beri yapılageldiği gibi gelişi güzel bir siyasete salık oldu [yolunda gitti]: Her ne pahaya mâl olursa olsun “yevm-i cedit, rızk-ı cedit” yaşamak, istikbali hâle [şimdiye] feda etmek, hasılı gam-ı ferdayı [gelecek üzüntüyü] anmayarak eyyamını mümkün mertebe hoş geçirmek!

Hakkı teslim etmeliyiz, bu hafif, Sadabadın suları, kaşaneleri [sarayları], Nedim'in şiirleri, şarkıları, hasılı o devrin her hali, her saati gibi hafif siyasette sadr-ı şetaret-pira [eğlence düzenleyenlerin önderi olmada] harikulade maharet gösterdi.

On altı sene mütemadiyen Ahmed-i Salis'ten Râşid, Nedim vesaire gibi en sade ve sade-dil fertlerine kadar Türklük alemi aldattı, oyaladı, eğlendirdi. Padişahı meyl-i fitrisine göre altınlara, hazinelere, servetlere, hasılı devlet temelinden çökmeye mahkûm oldukça bir işe yaramayan o kuru ziynetlere boğdu, bitmez, tükenmez alaylara, eğlencelere, Sadabad, Hüsrevabad, herçe bad abad, safadan safaya, adeta bir çocuk gibi, elinden

tutarak koşturdu, güldürdü, bir lahza sıkılmaya, devlete, millete dair o payansız korkunç düşüncelerin biriyle muazzep olmaya [eziyet çekmeye] bırakmadı...

Ahâlî gard-ı devlette, re'âyâ emin ve rahatta
Hüner-i erbâb rif'atte, cihân yek-pâre nurânî!³³ [Nedim]

Hakikaten kış, yaz, bahar, hazan, gece, gündüz bu cihan daima “yek-pare [tamamen] nurani [parlak]” idi. Koca Nedim! Bir gül istese ona bir gülistan veren tebaanın en zengin bir toprağında bu parlak tabiri, bu inciye bulmuş toplamıştı.

[32] Ahmed-i Salis düşünmek, uğraşmak, hayat ile pençeleşmek nedir? Anlamayan, hoşlanmayan, sevmeyen ruhuna, o kuvvetsiz ruhuna, kelebek gibi çiçekten çiçeğe, mesireden [gezinti yerinden] mesireye, zevkten zevke sıçramaktan maada yaşamak bilmeyen o narin tabiatına uyar bir vezir, bir lala bulmuştu, artık devlet, saltanat gailelerinden [düşüncelerinden] uzak, azade [başıboş] kalmıştı. Sarayından çıksa çıkmasa, otursa, gezse, ne yapsa, her tarafı şükûfelere [çiçeklere], handelere [gülüşlere] müstağrak [batmış] buluyordu. Zaten fitraten ezelden donattığı pay-i tahtını her fırsatta baştanbaşa bir mertebe daha donanmış, minareleri mahyalarla [ışıklı yazılarla] kuşanmış, sokakları, haneleri, kaşaneleri güllerle, lâlelerle süslenmiş görüyordu...

“En-Nâsü ‘alâ sülûki mulûkihim”³⁴ halk o avare halk da büyüğünden küçüğüne, mesnedine, mevkiinde, hale göre bu gun a gun nimetlerden mütenaim oluyorlardı [nimetleniyorlardı]... Hep, hep:

Gülelim, oynayalım, kâm alalım dünyâdan
Mâ’-yı tesnîm içelim çeşme-i nev-peydâdan
Görelim âb-ı hayât aktığın ejderhadan
Gidelim, serv-i revânım, yürü Sa’dâbâda! [Nedim]

şarkısını çılgin seslerle söyleyerekten sokakları dolaşıyorlardı... Müverrihler de gürbüz kalemleriyle bu devr-i dilarayı [gönül süsleyen devri] tarif ede ede bitiremiyorlardı, şairler o hengame-i şadmaniyi [sevinçli sesleri] bihakk vasf edebilmek için kıta, gazel, kaside, hasılı şiir yetiştiremiyorlardı, hattatlar, müzehhipler, mücellitler [ciltçiler] bile

³³ Beyit *Divan*’da şu şekilde geçmektedir:

Ehâlî izz ü devletde re'âyâ emn ü râhatda

Hüner erbâbı rif'atda cihân yek-pâre nûrânî (<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56214,nedim-divanipdf.pdf?0>)

³⁴ “İnsanlar reislerinin yolunu takip eder.” (ç.n.)

bu ıyd ber bala-yı ıyde [bayram yapan büyük bayrama] karışıyorlardı. Refik Bey'in bu cihetten hakkı var, yarını, öbür günü, daha öbür günü, [33] hulasa nihayeti gelmeyen, görünmeyen bu duradur [uzaktan uzağa] süren, sur-ı sürurun [neşeli şenliğin] mübdii [kâşifi], o asaf-ı âlî şan [ünlü vezir] bir harika, bir dahi demektir; evet öyledir, filhakika bir devlet, bir millet için maksud-ı hayat bir mirasyedi gibi topu topu birkaç gün; vur, patlasın; çal, oynasın, yaşamaktan; ferdayı hayale bile getirmemekten ibaret ise...

İbrahim Paşa da böyle yaptı, Avrupa'ya karşı siyaset, hikmet-i hükümet kapılarını kapattı... Avusturyalar, Rusyalar izmihlalimize [yok oluşumuza] hazırlanır, kollarını sıvar, bıçaklarını bilerken:

Nedir o velvele? Sedayla babı duymayalım!

dedi, bu safa ve safahat alemine daldı ve herkesi de daldırdı; lakin o kanımıza susamış adüvlerin diledikleri gibi onlara boyun eğerek Fransa'dan da yüz çevirdi, çünkü bu sayede o dahili siyasetinin kökünü kuran nimet-i asayişî temin etmiş oluyordu... Vakıa bu nimet-i muvakkat idi. Bir Arap şairi der ki:

İştedde'l-gammu 'indî fî surûrin
Teyakkane 'anhu sâhibuhû intikâlen³⁵

Fakat İbrahim Paşa bütün maharetini, irfanını o saadetin yakında elden çıkacağını bilmemeye ve bildirmemeye, o muvakkati mümkün olduğu kadar uzatmaya sarf eyliyordu, on altı sene mütemadiyen bu ince yolu kıl kadar inhiraf etmeden [bozulmadan] takip etti, etti ama bir parça uzaklardaki o günü görmeyerek, düşünmeyerek yürüdüğü için nihayet bir uçuruma uğrayınca baş aşağı tekerleniverdi...

[34] Hani, tarihimizin son devrinde Avrupa'ya karşı ekseriya tatbik ettiğimiz her meskenete, her zillate tahammül ederek bir mesele çıkarmamak siyaseti yok mu, işte o marifetin bizde mucidi İbrahim Paşa'dır... İbrahim Paşa ki zeki, fikren de müterakki, pek çok hakikatlere vâkıf idi; devletin Avrupa'ya karşı maruz olduğu uzak, yakın tehlikeleri biliyor, fakat görmek istemiyordu. Mamafih bu biliş de bir parça suri [görünüşte] idi, tıpkı o zekâ, o irfan mahdut olduğu gibi:

³⁵ "Mutluluk içindeyken derunumdaki gam şiddetleniverdi. Bu üzüntünün sahibi için artık -gam yönüne doğru- intikal etme durumu kesinleşti." (ç.n.)

“Vakta ki [ne zaman ki] Vilnöv³⁶ -Fransa sefiri- İbrahim Paşa’nın huzuruna ilk defa olarak kabul edildi; Paşa’nın o muntazam, o narin vücut-ı simasını [yüzünün şeklini], o saf yandan görünüşünü, o ciddi nezaketini, o evzandaki [duruşundaki] o latif kibarlığı hayretle takdir eyledi. Bu zat da ziynet için, süs için payansız bir iptila [tutku] parıldıyordu: Eller tıpkı bir kadınınkiler gibi yüzüklerle dolmuştu, elbise, bir şark müellifinin tavs-i veç [yüzünü tarifi] ile, bir derya-yı dürr ü güheri [mücevher ve inci deryası] andırıyordu.”³⁷

Bu sıfatta bir vezirden debdebe, azamet, hatta mehabet [heybet], hele sefahet [eğlenceye düşkünlük] beklenebilir, fakat bir Rişliyö, bir Bismark olabilmek gibi bir deha asla umulmazdı. Zaten bu “Asaf-ı Risto tedbir”in en ziyade sevmediği, meşgul olmak istemediği ciddi hükümet adamlarını ruhtan cezbeden devlet işleri idi. Mesela Vilnöv gibi büyük bir sefir, bir Fransız sefiriyle ilk mülakatta beş çaryek [çeyrek] saat baş başa görüştüğü zaman koca vezir neden bahseylemiş, sanırsınız? Çubuktan, tütünden, hevaiyattan [havai sözler] ve latifelerden... Fakat ciddi, siyasi bir mevzuyla dair ne ağız açmış ne de muhatabına açtırmış... Hâlbuki bir sadr-ı müdebbir [tedbirililerin reisi] [35] için o zaman Fransa’nın şarttaki emellerine, endişelerine, bu fırsattan istifade ile matla olmak, o ittılâa [haberlere] göre de harici siyasetimize bir kuvvet, bir hayat vermek ne zaruri idi! Öyle bir merak bu devleti cidden idare etmek, inkırazdan kurtarmak, ömrünü, huzurunu bu emniyeye feda eylemek emelini, hırsını besleyen bir hükümet adamında olur... İbrahim Paşa ise fikirce, tehzipçe [ıslah etme bakımından], her cihetçe bu mertebenin çok dununda [aşağısında] idi:

O devirde Osmanlı sarayı hususi bir şaşaa [gösteriş] ile parlıyordu. Ahmed-i Salis işten, güçten bezgin idi, intihâsız [sonsuz] bir kudrete ekseriya mübrem [acele] bir surette refakat eden can sıkıcı bir hüzne meyyal idi; zevk ile eğlence ile o melali [can sıkıntısını] gidermek, o dertten ruhunu sakınmak çarelerini arıyordu, fakat bu zevkleri, eğlenceleri de sanatla tertip olunmuş, rengârenk, nevada bir tarzda istiyordu. En ziyade gözleri eğlendiren manzaralardan mütehasıs [mahir] olduğu için muhteşem bir sarayda mükemmelen tanzim olunan bir sur-ı sürur kadar padişahı mest-i huzuz eden [hazlar veren] bir neşve yoktu. Mamafih, bir garibe-i hilkattir, bu şehriyar-ı şevk-engiz [neşe veren padişah] aynı zamanda aşık-ı nukud idi [para aşığıydı], altının manzarasını da

³⁶ Fransız elçisi Marki Dö Vilnöv (ç.n.)

³⁷ Şarkta Bir Fransız sefareti: s. 81 (y.n.)

temellükünü [kendine mülk edinmeyi] de seviyordu. Büyük bir maharet ile sadrazam İbrahim Paşa padişahdaki bu birbirine zıt iki meyli okşamayı, beslemeyi ve bu suretle de yek-diğerine karşı gelmekten men etmeyi biliyordu; ahaliyi tazyik ederekten, menfaat-ı ammeye [toplum yararına] müteallik masrafları azaltarakten tasarrufunu nefsine tahsis eylediği büyük büyük meblağları bir yandan efendisinin müdhar [hor görülen] altınlarını arttırmakta, bir yandan da o müdebdeb [debdebeli], mutantan[tantanalı] huzuzunu, hevesatını hoşnut etmekte kullanıyordu; çünkü padişahın hayattan aradığı neşeyi hakkıyla idrâk ve tedarik eden o idi³⁸...

İşte İbrahim Paşa'nın ser muvaffakiyeti, serîre-i siyaseti, ne dersiniz deyiniz, bu satırlarda inceden inceye gösterilmiştir. Paşa için en büyük [36] kaygı, en müstacel, muazzam, mühim iş hep bu hizmet, hizmet-i sefahat idi; başka ne varsa teferruattan sayılırdı.

Bir kere yine Fransız sefiri gayet müstacel [acele], gayet mühim bir mesele için sadrazamdan mülakat istemişti, Reis Efendiye, Kâhya Bey'e, her tarafa müracaat eylemişti, yine matlubuna [isteğine] nail olmamıştı, çünkü paşa ıydlarla, eğlencelerle, pek meşgul olduğunu söylüyordu, mülakatı kıştan bahara, bahardan yaza, yazdan güze tehir eyliyor, duruyordu, öyle ya, böyle fitratlar için evvela:

Hasep [haysiyet], nesep [soy], şeref, şataf [şatafat]; konak, saray; oyun, alay! Sonra, en sonra iş!

Nihayet zavallı sefir sadrazamdan meyus [ümitsiz] kalarak türlü türlü dolaplarla ta padişahın kerimesine [kızına], vezirin zevcesine, Fatıma Sultan'a kadar bir yol buluyor da şikâyetini, mesulünü ona dinletmeye, o vasıta ile de İbrahim Paşa'ya kolay kolay isaf [kabul] ettirmeye muvaffak oluyor. Bu vaka Avrupalılarca tarihimizin en maruf garibelerindendir.

Paşanın o ciddi, o müziç [bunaltıcı] işlerden, dahili ve harici siyasetten bezginliğine sade Frenk tarihleri değil, tarihlerimiz, o şehnamelerimiz, dastanlarımız da fevc fevc deliller arz ederler: bütün o kuru medihalar [kasideler], o Sadabad vesaire eğlenceleri, hatta Yirmi Sekiz Çelebi'nin Paris Sefareti, İbrahim Müteferrika'nın matbaa hizmeti, bir iki kütüphane, çeşme, bu hafif icraat bir tarafa dursun, bu devirde ıslahat, teceddüdât,

³⁸ Şarkta Bir Fransız Sefareti: s. 83 (y.n.)

inşaat, imarat [aşevleri] namına sahife sahife aransın, taransın, bu eserlerde ne görülür, ne bulunur?

[37] Orduca, askerce, ya maliyece, umur-ı sairece [başkalarının işleri] Tanzimat'a mı tesadüf olunur? Bilakis ordumuz gittikçe daha ziyade bozulmakta, maliyemiz battıkça batmaktadır. Zaten o devirde de bu iki yaradan patlak vermek üzeredir. Bu devri tamik eden keskin bir nazar önceden görebilirdi: ordumuzun, maliyemizin bozgunluğu, bataklığı gitgide o dereceyi bulacaktı ki nihayet bir sel gibi coşarak o cihan sefahati de, başta İbrahim Paşa olduğu halde bütün o cihanın adamlarını da süpürüp götürecekti, hatta padişaha bile dokunacaktı...

Tabii yalnız *Tarih-i Raşid*'i, ya İsmâ'il Âsım'ı okuyanlar bu akıbeti keşfedemezler, Patrona Halil patırtısı patlayınca kadar:

A'lâ, bu huzûr u istirâhat!
Ra'nâ, bu sabâhat u tarâvet!

diye terennüm eyler [söylerler], dururlar, sonra da küçük bir hadiseden öyle büyük bir ihtilalin zuhuruna mebhut [şaşkın] olurlar. Lakin Frenk müverrihlerini nazar-ı ibretten geçirenler madalyanın tersini de gördükleri için o intihayı evvellerinden idrak ederek:

Böyle eyyâm-ı gamın böyle olur nevrûzu

diyebilirler.

Hulasa, bu dışından latif, parlak, hoş, fakat içinden hafifçe çatlak, öyle olduğu için de alttan alta sızan, sızıldayan narin, nazende idareyi tavsif için ancak bir cümle vardır ki ruhlarımızın, pek ruh-ı istinas [tanıdık ruh] bir şiir dolayısıyla aşinasıdır [tanıdığıdır], çoğumuzun zaman zaman dilimizde döner: Kırıktır, dokunma! Maalesef yad eller [yabancılar] dokundular; o kase-i fafur [kıymetli Çin kasesi] da tuzla buz oluverdi.

[38]

3

AVRUPA'YI BİLMEMEK MARİFETİ

Ezeli bir ananemiz - Biz ve Avrupa: el-küfr millet-i vahdet - Bu halimizin zararları - Müddeamızın Raşid Tarihi'nden delilleri - Karlofça ve bu muahedenin muzır yerleri - Rusya ve Büyük Petro - Çarın dahili ve harici emelleri, endişeleri - Prut - Baltacı'nın ve diğer erkan-ı devletin hataları ve hatalarımız - Ahmed Resmi Efendi'nin sefareti - Büyük Frederik ve Prut - Sefirimizin eblehane [ahmakça] bir sözü - Büyük Frederik ve bir felsefe-i tarih, kaza ve kader, fırsat; siyasiyatta adem-i itimat [itimatsızlık]; muahedelerin derece-i ehemmiyeti - İkinci Frederik Giyom - 1789=1203 Hilali - O devirde vaziyetimiz - Rusya ile, Nemçe ile mücadelelerimiz - İstanbul'da Prusya dolapları - Hükümsüz bir muahede - Zıştovi ve Yaş müsalahaları [barışları] - Lehlilerin başlarına gelenler - Bu hakikatlerin menşeleri.

Her kavmin tarihinde bazı ana hatları, ananeler vardır ki asırlarca, hatta kurunlarca [çağlarca] uzar, devam eder, inkılaplar olur, insanlar, idareler, devirler değişir, yine devam eder. Tarihimizin bu nevi hassalarından [alametlerinden], hususiyetlerinden biri, bizce birincisi Avrupa'yı bilmemektir. Devletimiz, teessüs ettiği [kurulduğu] asırlarda bu bilgiye pek muhtaç değilmışiz. O marifet olmadan da bu mebna-yı saltanatı [saltanatın temeli] kurabilmişiz, çünkü o zaman daha kurun-ı vusta [orta çağ] idi, kurun-ı ahire [yeni çağ] henüz başlıyordu, Avrupa şimdi gördüğümüz Avrupa değil, belki fikren, ilmen, satveten birçok [39] cihetlerce bizden geri idi, biz ki Acem'den, bilhassa Arap'tan aldığımız feyz ile, kılıcımız ve kuvvetimizle ondan üstün idik. Filhakika bu tevaffuk pek çok sürmedi; fakat bizde pek derin bir tesir, tarihimizde kökleşmiş bir eser, bir iz, bir anane bıraktı: O da Avrupa'yı bilmemek ve bilmek de istememek marifetidir.

Fakat vakta ki biz İstanbul'u alarak Balkan Yarımadasını hemen baştanbaşa elimize geçirdik, Tuna'ya doğru yayıldık, nihayet Macaristan'ı da zapt ederek ta Viyana'ya kadar dayandık, birçok Hristiyan kuvvetlerin hâkimi olduk, Avrupa'yı bilmeye, devlet ve millet, Avrupa ile münasebetlere girişmeye, onlarla maddi manevi alışveriş etmeye ne derece müftekir [muhtaç] idik! Çünkü hiç yoktan vücuda getirdiğimiz o yüce binanın temelini sağlamlaştırmak için bu irfan labüd [ayrılması mümkün olmayan] idi, o

olamadan temel çürük kalırdı, bina ise rüzgârın sadmelerine [vuruşlarına], öyle sarsıntılara uğradıkça akıbet çökmeye yüz tutardı...

Cihanın terakkisi, ikbali teavün [yardımlaşma], tesanüt [karşılıklı yardımlaşma] üzerine mübtenidir [kuruludur], bu kanun yalnız şahısların değil, cemiyetlerin, milletlerin, devletlerin aralarında da caridir [geçerlidir]. Avrupa öyle harp, cidal [kavga] içinde yüzerken bile fert, cemiyet, millet, devlet birbirine fikrî, ilmî, sınaî vesaire fırsat buldukça müzaheret eylerdi [korurdu]. Bir memleketteki bir ihtiradan [icattan], bir tealiden [yükselmeden], bir feyzden, hatta bir fikirden öbür memleket çok geçmeden haber alırdı, yalnız haber değil, hisse de alırdı. Zaman zaman o çarpışmalara, o bazen pek uzayan muharebelere rağmen bütün Avrupa bize karşı bir dereceye kadar aynı aileden [40] idi, Hristiyanlık gibi ruhani, dini, lakin herhalde ictimai bir rabıta [alaka] ile az çok bağlanmış idi, hep birden yürüyor, hep birden yükseliyor, şahsi ve kavmi endişelerin fevkindeki gaye-i kemali hep birden takip eyliyordu... “El-küfrü milletün vâhidetün”³⁹ demez miydik? Biz bu sorudan dışarıda kaldık. İnkıraz, irtica [geri dönüş], tedenni [çökme], ne dersiniz deyiniz, bütün felaketlerimizin başlangıcı da bu kalıştır. O iptidallardan sonra bu intihâ zaruri idi, Avrupa’yı bilmemek ananemiz, anane-i kavmiyemiz de bu zaruretlerdendir. Niçin böyle oldu? O meseleyi araştırmaya hak da yok, hacet de yok, olan oldu.

Âdem esîr-i dest-i meşîyyet değil midir?

‘Âlem zebun-ı pençe-i kudret değil midir? [Urfalı Şair Nâbi]

Bu ananenin bize tabii hiçbir kârı dokunmadı ve dokunamazdı, çünkü bilmemek hiçbir zaman, hiçbir hususta kârlı bir iş olamaz, bir marifet sayılamaz, “hel yesteviyellezine ya’lemun vellezine lâ ya’lemun”⁴⁰ nas-ı kati malumdur. Lakin Avrupa’yı bilmemek yüzünden önceleri ne ise, sonraları korkunç, korkunç olduğu kadar da mühlik zararlara uğradık. Felaket o ki bu anane-i kavmiyemiz az çok hâlâ yaşadığı için bu zarar bugün bile arttı, eksilmedi. Diyebiliriz ki bilhassa millet ve devlet itibariyle çektiklerimizin

³⁹ “Küfür tek millettir.” (ç.n.)

⁴⁰ “Hiç bilenlerle bilmeyenler eşit olur mu?” Zümer Suresi, 9. Ayet: “Em men huve kanitun anael leyli saciden ve kaimen yahzerul ahirete ve yercu rahmete rabbih, kul hel yestevillezine ya'lemune vellezine la ya'lemun, innema yetezekkeru ulul elbab.” Meali: “(Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür,) yoksa gece vakitlerinde, secde halinde ve ayakta, ahiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden mi? De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.” <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/zumer-suresi-39/ayet-6/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1> (ç.n.)

yüzde doksanı o yüzdendir. Tarihimizin mazide ve hâlde, hangi asırda olursa olsun, herhangi bir faslını munsıfâne [insaflıca], bitarafâne tetkik edince bu hakikat adeta gözümüze çarpar. Gariptir: Yalnız siyasiyatımızda, devletçe işlerimizde değil, şahsi hallerimizde, hareketlerimizde ırsın [kalıtımın] tesiriyle midir, nedir? Bu ananenin [41] silinmek bilmez izlerini görürüz, bu marifetin, daha doğrusu marifetsizliğin daima, daima kurbanı oluruz.

Son devrin en büyük müverrihlerinden biri, Alber Sorel⁴¹ İngiltere siyasetini senelerce büyük Napolyon’a karşı insana veleh [şaşkınlık] verir bir azim ile döndüren bir başvekilden, meşhur İkinci Pit’ten bahsederken:

“Avrupa’yı bilmezdi, fakat İngiltere’yi, İngiliz meclis-i mebusanını rana bilirdi, bu marifet de ona meramına ermek için kâfi idi.”

der. Öyle bir devirde, öyle bir hükümet adamı ki bütün hayatını saran o hırs-ı siyasetle, dedikleri gibi evlenmeye bile vakit bulamamıştı, Avrupa’yı öğrenmek mecburiyetinden istigna gösterebilirdi [ihtiyaç duymayabilirdi], çünkü başka bir memleketin reis-i idaresinde, başka bir kuvvetin sahibi, bir irfanın vâkıfı idi. Fakat hükümet adamlarımız, mülkümüz o mertebede, o vaziyette olmadıkları için biz bu ilimden, bu vukuftan müstağni [çekingen] kalamazdık, kaldık, kaldığımızın cezasını da çektik, hâlâ da çekiyoruz ve yine çekeceğiz.

Gerek Râşid’in tedvin eylediği devr-i tarih, gerek o devirdeki Avrupa’ya dair bast ettiği, ya edemediği mütalaalar bu müddeamıza parlak deliller teşkil eyler. Bu nokta-i nazardan o devrin başlıca hadiseleri nelerdir? Rusya ile başkaca akdeylediğimiz ufak tefek üç muahede bir tarafa bırakılırsa Karlofça, Prut, Pasarofça ahitnameleri değil midir? Bunların sebepleri ve neticeleri, hatta müfadları [anlamları], medlulleri [delilleri] Türklerin Avrupa’yı ne derece bilmediklerine acı acı dalalet eyler. Bu cehalet deryasında ise koca müverrih cesur bir şınaver [balık], köhne bir beyan ile şınaver-i dilaverdir [cesur bir balıktır].

⁴¹ Fransız tarihçi Albert Sorel (ç.n.)

[42] On yedinci asır miladının sonlarında, on sekizinci asrın iptidalarında olduğu gibi, Avusturya bizimle muttasıl çarpışıyordu. Kara Mustafa Paşa Viyana kapılarına kadar giderek münhezimen döneliden beri, on dört on beş senedir, biz muttasıl mağlup idik, muttasıl memleket veriyorduk. Filhakika bu esnalarda Fransızlar zaman zaman limenfaatin [menfaat için] Nemçelileri sıkıştırarak bize yardım ediyorlardı ama biz, faslı sabıkta [önceki kısımda] etrafiyla gösterdiğimiz gibi, bu fırsatlardan, bu muavenetlerden istifade etmeyi bilmiyorduk... Bir aralık Fransa Avusturya'nın aleyhinde Ogsburg⁴² ittifakını teşkil etmişti. O vakit Viyana hükümeti sıkıştı, daraldı. Ahmed-i Han-ı Sani'nin cülusunda idi ki, Flemenk sefirini İstanbul'da tavsit [aracılık] ederek, Belgrad ve Varat muhafızlarına başkumandanlarıyla haberler göndererek bizimle musalahaya talip oldu. Mademki muharebeyi daha ziyade uzatmaya kudretimiz yoktu, bu tekliften müstefit olmak yahut Fransa ile ciddi bir tarzda sözleşerek düşmana büyük bir darbe indirmek gerekti. Biz ne öyle ne böyle yapabildik, bir mutat [alışılmış] tereddüt, tezebzüp [karışıklık] içinde kalarak fırsatı elden kaçırdık: çünkü bu müracaatın gamızalarını bilmiyorduk, bilmediğimize en açık burhan [delil] bu vakaya dair *Tarih-i Raşid*'in şu sahifesidir:

Bi'l-cümle vüzerâ-yı izâm ve 'ulemâ-yı a'lâm ve vükelâ-yı devlet ve ricâl meşveret Sarây-ı sadrıa'zamîye da'vet olunup cümle ile tevârüd eden haber-i ma'hûd müzakere ve bu hususda ne gûne hareket etmek münâsibdir deyü müşâvere olundu. Ba'zıları "işte birkaç yıldır ki bi-takdirillahi teâlâ etrâf-ı memâlik-i mahrûsa şerr ü şûr-ı fitne vü ihtilâl ile mâlâmâl ve seferlerin temâdisi sebebiyle re'âyâ fukarâsı pây-mal olmakla muktezâyı vakt ve hâl üzre sulhün bu vakitte eslah-i ahvâl olduğu mahall-i şübhe [43] değildir. Ancak mücerred bu mertebe kıl u kâl ile Devlet-i Aliyye tarafından sarâhaten istiklâl üzre sulh için âdem irsâl eylemek dahi devletin kemâl-i acz u ıztırârlarına mahmûl olacağından nâşî münâsib ü ma'kûl değildir. Lakin i'lâm-ı haber-i meymenet-eser-i cülûs-ı hümayûn için mülûk-ı İslâm ve Nasârâ taraflarına nâmeler gönderilüp dostluk üzre olanların meveddet ü musâfâtlarına i'timâd tahsîl ve adâvet üzre olanların husûmetleri meveddete tahvîl olunması beyne'l-mülûk tarîk-i meslûk olmakla bu takrîb ile Nemçe çasarına dahi nâme-i hümayûn ve elçi irsâlinde be's yokdur. Ve varan elçi sulh u salâh cânibine râğbet müşâhede ederse üslûb-ı hakîm üzre temşiyet-i musâlahaya şürû' eder ve illâ hilâfın mu'âyene ederse i'lâm-ı peyâm-ı cülûs-ı hümayûn ettikten

⁴² Augsburg (ç.n.)

sonra yine Devlet-i Aliyye tarafına avdet ü rücu' eder" diye cevap ettiklerinde bi'l-cümle huzzâr-ı meclis re'y-i mezkûru istisvâb eylediler...⁴³

Bu garip kararı müteakiben sabık başmuhasebeci Hamdi Efendi isminde bir biçare böyle bir emr-i muazzamın faslına güç bela memur edilir. Adamcağız bu "kâr-ı düşvar [zor iş]"ın ahdesinden gelemeyeceğini, bilahare itaba [azara], ikaba [eziyete] uğramamak için, söyleyerek hizmet-i sefareti kabul etmez. Erkan-ı devlet bu doğru söze kızarlar, herifi derhal Prusya'ya sürerler, bu ağır ceza ile de iktifa etmezler [yetinmezler], arkasından adam göndererek "bila-aman [amansız]" katlettirirler.

Çelebi! Böyle olur bizde siyaset dediğin!

Sonra Çavuşbaşı Zülfikâr Efendi Divan-ı Hümayun tercümanı İskerletzade zimmi [gayrimüslim] Aleksandıra ile birlikte bu memuriyete tayin olunur. Fakat onlar gidip de sulh müzakeresine girişinceye kadar günler, aylar, hatta seneler geçer, Avusturya'nın aleyhindeki Ogsburg ittifakı Risvik musalahasına munkalip olur [dönüşür]. Tali-i harp bütün bütün aleyhimize döner, [44] Zante'de büyük bir hezimete uğrarız, ondan sonra kafayı yere vurunca aklımızı başımıza devşiririz, Karlofça muahedesini de bin bela ile akdeyleriz.

Bu muahede Avrupa'ya karşı siyasi izmihlallerimizin ilki ve ilk numunesidir, artık çorap söküğü gibi bu felaketlerimiz temadi [devam] eyler, eyler ta zama nımıza kadar gelir. Karlofça'da murahhasımı [temsilcimiz] Reis-ül Küttap Râmî Mehmed, tercüman da Frenklerin Mavrokordato⁴⁴ dedikleri İskerletzade idi.

Râmî Mehmed Kâtib, şair fazıl bir zat idi, bu fazl u fazilet vadisinde koca allame Nabî'nin şeriki [ortağı], hemdemi [arkadaşı] idi, mükemmel divan, yine o derece mükemmel münşeat [nesir] sahibidir. Şiirde, nesirde Nabîlere yaklaşıp, Râşidleri geçer.

Şugül-ı dünyâ ile biz terk-i huzûr eylemişiz
Dilimiz cür'a keş bezm-i umûr eylemişiz

diye halini vassetmek isteyen odur, bilahare reisülküttaplıktan sadarete kadar çıktı, nihayet Mustafâ-i Sani'nin hallinde değerlendirildi, hulasa en gözde ricalimizden idi, fakat

⁴³ Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli-I*, (Haz. Abdülkadir Özcan vd.), Klasik Yayınları, 2013, s. 342.

⁴⁴ İskerletzade Aleksandros Mavrokordatos (ç.n.)

öbürleri gibi o da Avrupa'yı bilmezdi... Bu sulh müzakeresinde bilfarz teşrifat için son derece taassup gösterdi, devletin zahiri, haysiyetini gücü yettiği kadar müdafaa etti, âlâ fakat o muahedenameye Nemçelilerin kurnazcasına soktukları şu on üçüncü maddenin mazeretlerini hiç idrak etmedi ki işte o fena idi:

[45] Hazreti İsa 'aleyhisselâm dîninde olup Rîm Papa'ya [Roma papası] mensûb olan râhiblerin hakkında selâtîn-i pîşîn-i nısfet-âyîn-i zamân-ı sa'âdetlerinde verilen ahidnâme-i hümayunlarda mastûr u mukayyed olan mevâd-ı mahsûsen ihsân ü inâyet buyurulan nişân-ı 'âlî-şân u evâmir-i şerîfenin mazmûnu ba'de'l-yevm dahî mer'î tutulmak üzere taraf-ı hümayûndan te'kid buyrula. Şöyle ki, kiliselerini vazı'-ı kadîm üzere ta'mir ü termîm edegeldikleri [vakit] âyinlerin icrâya mümâna'at eylemeyenler. Ve hilâf-ı şer'-i şerîf mugâyir-i 'ahidnâme-i hümayûn akçe mutâlebesi ve gayrı bahâne ile mezbûr râhibler her ne sınıfdan olursa rencide olmayıp himâye-i pâdişâhîde âsûde-hal olalar. Ve Roma İmparatoru'nun büyükelçisi Âstâne'ye geldikde âyinlerine ve Kudüs-i şerîfde vâki' ziyâretgâhlarına müte'allık sipârişlerini i'lâm eyleye...⁴⁵

Lisanımızın, eski lisanımızın o zaruri iğlakından, ibhamından [kapalılığından], zaaf-ı teliflerinden, huşularından, hasılı her türlü “sakatat [arızalarından]”ından tecrit olunarak [arınarak] bir ecnebi lisanına tercüme edilince bu madde pek çok su-i tefsire [kötü açıklamalara] meydan verebilirdi: Evvela uhud-ı atikayı taraf-ı padişahiden ihsan olunmuş bir müsaade şeklinden çıkarıyor, tarafınca takrir etmiş bir muahede haline ifrağ eyliyordu [çeviriyordu], saniyen son fıkraya istinaden Avusturya İmparatoru'nun Katolik tebaa-i Osmaniye'yi himaye etmeye salahiyeti [yetkisi] olabilirdi. Filhakika da böyle oldu, bir müddet sonra diğer devletler, bilhassa Rusya Küçük Kaynarca muahedesiyle Ortodoks Osmanlılar için bu yolu tuttu, biz de istikbalimizi elimizle zedeledik.

Karlofça'da Lehlerle Venediklilerle de musalahaya girişilmişti, muahedeler teati edildi [karşılıklı yapıldı]. Aynı gafletle Lehistan sefirine bile mezhep işlerinde bize ihtarlarda bulunmak hakkını verdik, Lehistan ki âdeta mahmiyemiz demekti. Rusya ile mütareke oldu, musalaha ancak 1700'de İstanbul'da imzalandı. O devir Rusların itilaca [rütbece], ikbalce mebdeleri [başları] idi. Büyük Petro türemiş, [46] yetişmişti; Rusya'yı o paye-i

⁴⁵ Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli-I*, (Haz. Abdülkadir Özcan vd.), Klasik Yayınları, 2013, s. 569.

pestiden [alçak rütbeden] kurtararak dilediği, umduğu mertebe-i bülende [yüce mertebeye] çıkarmak için dahilen ve haricen var azmiyle, dehasıyla çalışıyordu, hem de nasıl çalışıyordu, neler yapmıyordu? Devletini, milletini maddeten ve manen Asya'dan Avrupa'ya geçiriyordu, öyle muasırlaşıyordu.

Cihân titrer sebât-ı pâ-y-ı erbâb metanetinden [Ziya Paşa]

derler, Büyük Petro'nun bu yolda cehd [azim] ve azm-i deliranesinden de [delirircesine azminden] Moskof toprağı titriyordu. Bu muradına ermek için o dâhi dahilde dilediklerini, hin-i hacette oğlunu bile kurban ederek, yaptıktan sonra mülk-i mevrusunu [miras bırakılmış mülk] şimalen Baltık Denizi'ne, cenuben [güneyden] Karadeniz'e uzatmak istedi, böyle olunca yukarıda İsveç'le aşağıda bizimle çarpışmayı gözüne aldı ve çarpıştı... Evvela şimale saldırdı, yenildi, lakin meyus olmadı, akıbet İsveç kralını Poltava'da perişan etti, o taraftan yapacağını yaptı, Baltık Denizi'ne emeline vardı... Avrupa'ya böyle bir pencere açılınca asırlardan beri Asya içinde her hususça boğulagelen Rusya geniş bir nefes aldı... İşte Avrupa'yı öğrenmek, bilmek, anlamak böyle olur, böyle semereler [meyveler] verir: Büyük Petro ise bu marifeti elde etmek için her türlü müşkülleri iktiham ile [yenerek], rahatını, saltanatını muvakkaten bir tarafa bırakarak gurbet ellerine, ta Fransa'ya, İngiltere'ye kadar dolaştı, lakin müstefizane [feyizlenerek] dolaştı, hin-i hacette bir tersanede amele gibi çalışmaktan bile çekinmedi, yılmadı.

[47] Rusya İsveç'le çarpışırken Büyük Petro'nun hakkımızdaki kastlarından, suikastlarından bihaber olduğumuz için biz kolumuzu bağlamış, durmuştuk. Fakat İsveç Kralı On İkinci Şarl, demirbaş münhezimen toprağımıza sığınınca çarın evzaından [hallerinden] hareketlerinden maksatlarını zor bela anlayabildik. Sadrazamlarımıza varıncaya kadar bütün ricalimiz Rusya'nın bu azim tahviline [dönüşüne] zerrece vâkıf değildiler. Büyük Petro'nun niçin öyle ısrar ile, tehalükle [istekle] Azak Kalesi'ne el uzattığını Karadeniz'e nasıl ve neye inmek istediğini bir türlü idrâk edemiyorlardı. Hâlâ Raşid'in yazdığı vecihe ile:

“Filhakîka Devlet-i ‘Aliyye ile Moskov çarı beyninde bin yüz on iki senesinde sulh vâki’ olalıdan beri Devlet-i ‘Aliyye tarafından bilcümle şerâ’it-i sulha mürâât olunmakta dakîka fevt olunmamış iken Moskovlu dâ’imâ sulha mugâyir hareket ve

bilâd-ı İslâmiyeye sü’-i kasdını eş’âr eder evzâ’ ve etvâra mübâşeret edip nukz-ı ‘ahdi müstelzim Devlet-i ‘Aliyyeye ‘adâveti zâhir u gadr u hayâtını şâyi’ ve mütevâtir olmuştur.”

diye yanıyor, yakılıyor, serhadlerden gelen mahzarlardan [dilekçelerden] “Moskovlu”nun hakkımızdaki endişelerine matla olmaya çabalıyorlardı.

Demirbaşın tahriklerinden ziyade çarın tazyiki, tehdidi bizi muharebeye mecbur kılar, gürültü, patırtı, hazırlanırız, ne ise, tali yardım eder: sadrazam Baltacı Mehmet Paşa “çar bedgirdar [kötü davranan]”ı fena halde inhizama [bozguna] uğratar. Prut nehrini muzafferen geçeriz. Kırım Hanı askeriyle beraber arkadan sıkıştırdığı için Moskovlar büsbütün makhur [kahrolmuş], mahsur kalırlar:

[48] Eğer maslahat-ı cenk [cenk meselesi] ve harp mütemadi [sürekli] olmak lazım gelirse dest-i guzattan [gazilerin elinden] bir ferd-i reha bulmayacağı mahsus oldukta istiman [aman dilemek] ile sed-i rah [yol kapayan] kahr u gezend [ziyan] ve zemzeme-i elamânı [nameyle aman dileme] bülent etmeye başladılar. Tabur makhurunda [yenilgiye uğramışlarda] yer yer ve yere bayrağı gösterip mesfûr [daha önce adı anılan] Sermet oğlu ve bazı muteber kefere ellerinde arz-ı hal

Boynu bağlı bir esîr keder-dil
Gerek öldür, gerek âzâd eyle

diyerek Serdar-ı Ekrem hazretlerinin pay-ı ikbaline rumal eylediler [yüz sürdüler].”

Baltacı Moskof murahaslarını bir çadırdaki tevkif kılar, Kırım hânını ve İsveç kralını, ordunun küçük büyük birçok erkanını huzuruna çağırarak bir meclis-i meşveret akdeyleyler, sonra umuma tevcih-i hitap ederek:

Moskof çarı sulh ve salah talebiyle istiman ve her ne talep olunursa verip ve Devlet-i Aliyyenin cemi tekalifine inkıyat etmek [boyun eğmek] üzere ahd ve aman eylemiş, ne dersiniz? Eğer dil-hahımız [gönül talebi] üzere hareket ederse sulha müsaade edelim mi? Yoksa emanına bakmayıp bazar-ı harp ve kıtale [kavga] germiyyet [hararet] verelim mi?

diye sorar. Tabii söz ayağa düşer. Her kafadan bir ses çıkar. Frenk tarihlerinin rivayetine göre kocasını böyle mühlik bir mevkide görünce Çariçe bütün mücevherlerini toplamış,

daha birçok hediyelerle beraber Karna'dan Şafirof⁴⁶ ile Baltacı'nın kâhyası Osman Ağa'ya göndermişti, bu rivayet ne dereceye kadar doğrudur, bilinmezse de galiba aynı Osman Ağa ve hempaları [yoldaşları] o meclis-i meşverette şu suretle idare-i kelimeler:

Eğer istediğimiz kaleyi bize teslim ve iktiza eden bazı tekalifimize razı olursa sulh kadar bir ticaret-i rasiha [sağlam ticaret] olmaz ama amânına bakılmayıp cenk ve harbe ısrarda ne lütuf vardır? Bunları katliam etsek dahi yine kâfir tükenmez [49] ve müsaade olunmadığı surette behemehâl ölüm eri olup bedel-i kudret etseler gerektir. Maazallah hilaf-ı memul şayet bir halet [hal] zuhur eyleye. Bu cenk ahvalidir. Bunda zaaf ve kuvvete mağrur olunmaz. Alelhusus dünkü muhaverede kafirin saçtığı ateşten askerimizin yüzü dönüp hele akşam erişmekle düşmana serrişte [vesile] verilmedi. Bundan maada bizim istediğimiz kalelerin her biri hezar [pek çok] sefer ve hezar meşakkatlere muhtaçtır. Hazır bu kadar kale zahmet ve meşakkatsiz elimize girerken bu nimeti bilmeyip fırsata mağrur olursak neuzübillah [Allah korusun] bunun vehameti çekileceğinde şüphe yoktur.

Devlet Giray'ın, bilhassa on ikinci Şar'ın⁴⁷ bu harikulade fırsattan bihak istifade edilerek Büyük Petro'nun ele geçirilmesine, bu sayede Moskof gâilesinin hiç olmazsa uzun bir müddet başımızdan def edilmesine dair makul mütalaalarına rağmen Râşid'in "vükela-yı devlet" unvanını verdiği meclis erkanı bu dipsiz sapsız -biserübün – [başsız kıcsız] sözleri ehemmiyetle telakki eyleyerek sulha dair rey verirler. Tabii Serdar-ı Ekrem bu reyi tasvip eyler. Çünkü "Şibhü's-şey'i müncezibün ileyhi"⁴⁸... Onlar gibi o da Büyük Petro'nun cihana veleh [şaşkınlık] veren kudretine acaba zerrece vâkıf mıydı? Hele biliyor, düşünüyor, tahmin ediyor muydu ki aynı Büyük Petro'ya ortadan kaldırılaydı, ya başka bir suretle Rusya'dan ayrılardı Moskof azameti, Moskof saltanatı, Moskof ikbali senelerce, belki asırlarca gerilemiş olurdu. Biz de bir zaman o cihetten nefes almış olurduk. Bilakis Baltacı'nın bu derin düşüncelerden ne kadar uzakta kaldığını şu fıkra ispat eyler:

Avrupa tarihlerine göre Demirbaş bu musalaha [barış] kararını, felaketini işitir işitmez ordu-yı hümayuna koşar, fakat bakar ki iş işten [50] geçmiş, Büyük Petro askeriyle

⁴⁶ Rus Başbakan Şafiroff (ç.n.)

⁴⁷ İsveç kralı (ç.n.)

⁴⁸ "Bir şeyin benzeri, benzediği şeye meyillidir." (ç.n.)

beraber amanen ve müreffehen çekilerek gidiyor, o zaman hiddetini yenemez, çarı esir etmediği için sadrazamı şiddetle muaheze eyler. Bu muahezeye cevaben Baltacı ne dese beğenirsiniz? Dürüş [kaba] bir tarzda: “Çarı esir edeydik, Rusya’yı kim idare eyleyecekti? Artık bütün krallar memleketlerinden hariçte mi yaşasınlar? Muvaffak mıdır?” demez mi?

Bu hadise vaka mıdır? Tasdik edemeyiz, fakat bu sözler Teberdar Mehmet Paşa’nın ve müsteşarlarının, hatta ekseriyetle bütün o ricalin idraklerine, irfanlarına, tarz-ı tefekkürlerine pek mutabıktır, ondan eminiz.

Prut vakasının bu azim ehemmiyetini Osmanlılardan o sıralarda, hatta daha sonraları takdir edenleri görmüyoruz, hele Raşid ne Baltacı’yı ne de diğer ordu erkanını bu gafilane hareketlerinden dolayı hiç tenkit eylemez, bilakis yalnız başka şahsi kusurlarıyla muhatap kılar, zaten gerek Kedhuda-i Osman’ın, gerek Serdar-ı Ekrem’in bilahare gazab-ı şahaneye uğramaları da esasen bu ikinci derecede kabahatler mülabesesiyledir [sebebiyledir]. Filhakika sonraları Rusya çarı da ahdini tamamen ifa etmeyerek Prut muahedesinin ne mertebe gafletle akdedilmiş olduğunu Türklerin yüzüne vurdu, foya büsbütün meydana çıktı ama rical-i hükümetimiz bu meseledeki gavamızı [karişik şeyler] senelerce, devirlerce idrak eylemediler. Bakınız, Ahmet Resmi Efendi ki en gözü açık bir reisülküttabımız, harici siyasete en çok aşına bir memurumuz addolunurdu, 1185 senesinde sefaret-i mahsusa ile Büyük Frederik’in yanına gitmişti. Prusya Kralı o zaman [51] siyaseten, satveten, en parlak deminde idi, Makyavel’e bile hayret verir bir şeytanetle Lehistan taksimini hazırlıyordu; Rusya’yı, Avusturya’yı, bizi, herkesi aldatıyor, emellerine, endişelerine büyük bir maharetle alet ediyordu, bizden sefir istemesi, Ahmed Resmi Efendi’yi birkaç kere huzuruna kabul etmesi, sonra siyasiyatımıza, tarihimize dair mülahazalar serdeylemesi bütün bu maksada mebni idi. Halbuki biçare sefirimiz oralarda mı? O kadar oralarda değil ki sefaretnamesinde bu bahse dair şu saf sözleri söyler:

Bu esnada kral bir gece konağımıza yakın ayan-ı beldeden birinin hanesine gelip bizi yanına davet ve -Âyâ [acaba] Devlet-i ‘Aliyyenin birkaç sene zarfında cenk ve cidâle niyetleri var mıdır?- diyerek kelimayı mest-i ahire tevcih ve -yüz yirmi üç tarihinde Prut suyu kenarında veche ma’hûd [bilindiği] üzere tazyik olunan Moskov çarı ahz u esir olunmak mümkün iken niçin müsamaha olundu? diye sual eyledikte: -vak’a-i mezkûre

Devlet-i ‘Aliyyenin dört kral ile on yedi sene ale’t-tevâlî [arka arkaya] müdâfa’a ve mücâdele eylediği evkâtta çok uzak olmadığına binâen öyle etrâfı açık mahallerde re’âyâ ve bir âyânın pâymâl [ayak altına alınmış] olması tecvîz-kerde-i [cevaz verilmiş] cenâb-ı hüdâvendigâr olmayıp mücerred def’-i sâ’il [saldırımı def etme] ve sedd-i İskender gibi seyl-i aremreme [asker çokluğu] hâ’il olmak için ‘icâletü’l-vakt [aceleyle] bir ser ‘asker ta’yîn olunmuştu. Çar-ı mezkûr kendinin sû’-i ‘ameli belâsına giriftâr ve ekl-i evrâk-ı eşcâr misillü meşakkatlere dûçar olmakla istimâna müsâra’at ve etrâfıyla Azak Kalesini teslîme mübâderet etmenin “el-‘Afuvv zekâtü’z-zafer” medlûlunca ricâsına müsâ’ade ve sebîli tahliye olunmak şîme-i kerîme-i pâdişâhâneye münâsip olan umûrdandır – diye cevap verilip eğerce kabul suretinde sükût eyledi ama Moskolovdan gayet de azerde hatır olmakla elli dört yıl mukaddem-i mazhar oldukları afv ve atıfından [şefkatinden] hâlâ müteessif [kederli] ve dilgir [kırgın] olduğu ihsas olunmuştur [hissettirilmiştir].

Zavallı Ahmed Resmi Efendi anlayamıyordu ki bu derece eblehane bir [52] mütalaaya Prusya Kralı ancak sükût ile cevap verebilirdi. Bu katmerli dehanın yalnız muarekeleri [kavgaları] değil, siyasiyatı da ne derece ihata eylediğini, fütuhâtından başka düstur-ı siyasiyatıyla da memleketine ne büyük hizmetler ettiğini, ahlaflına ne kıymettar dersler verdiğini bilmek için, Meşrutiyet’in ilk senelerinde Darülfünun’da tedris eylediğimiz Tarih-i Siyasiye’den şu parçayı istidrat tarikiyle, nazar-ı ibrete arz eyleriz:

İkinci Frederik büyük bir hükümdar, büyük bir serdar, hasılı büyük bir deha idi. Fakat siyasiyatta, hususiyle beynelmilel siyasiyatta her cihetçe pervasızdı; Arap’ın tabir-i mahsusı ile bir zındık idi; makbul, muteber [itibarlı], meri [uyulan] bildiğimiz, öyle görmek istediğimiz ahlak kaidelerinden hangisini olursa olsun, hin-i hacette ayak altında çiğnerdi; bu vadide ancak bir emel beslerdi, o da devletin azameti, milletin ikbali, Prusya’nın atisi idi; bu muradına ermek için felsefesini öyle bir şekle sokmuş, öyle genişletmiş idi ki bugün bile böyle bir hikmet-i hükümet idrakimize, ihatamıza sığmaz. Fakat bu geniş, bu korkunç felsefedir ki ta Bismarklara, asrımıza, devrimize varıncaya kadar Prusya ricalinin düsturu’l-ameli oldu, oldu da Almanya’nın şu beht [yalan] ile gördüğümüz tecellisini, tealisini hazırladı, husule getirdi.

O hükümdar-ı hakim tarihi başka bir nazarla tettebbu eder, o tettebbuya göre tarihten bir felsefe çıkarırdı:

Bir nevi kaza ve kader, kaza ve kader değilse yine o derece meçhul esbab-ı talih vardır ki vakayii ne idrak ne de tahmin edilebilir bir tarzda çevirirler. Biz o âmâlarız ki karanlıkta tutunarak ilerileriz. Ahval umduğumuza muvafık çıkınca [53] nagehani bir aydınlık hudusa gelir [oluşur], ondan da maharet sahipleri müstefit olurlar. Yoksa daima o müphem, o meçhul meşîyyetin [isteğin] oyuncağıyız.

Evet, bu mütemadi zulmet içinde ara sıra bir ışık görünmek ümidi, ihtimali mevcut idi. İşte Frederik bu fırsatı yakalamakta, hatta hazırlamakta bile diyebiliriz, yekta idi, o bülent siyasetini de hep bu sayede kurdu, bazen elde miktar-ı kafi malumat olunca istikbalin görülebileceğine kâni idi [inanmıştı], o malumatı elde ederek ileriye görmek için de elinden geleni harikulade bir maharetle yapardı.

Vâkı’a her kâr hâsıldır yed-i takdîrden
‘Aklen geçmez yine ser-rişte-i tedbîrden
düsturuna etba edenler [uyanlar] elbette:

Sanmayın takdire karşı ‘arz-ı tedbîr eylerim
‘Ârifim ben inkıyâd-ı hüküm takdîr eylerim

diyenlerden daha doğru hareket etmiş olurlar. Frederik ise siyasiyatta bile takdire ehemmiyet vermekle beraber tedbirden en çok kâr eden dâhilerdendir; bütün hayatında bir lahza vukuata karşı boş bulunmamış, daima çalışmış, hazırlanmış yalnız hali değil, atiyi, ahlafını, alelhusus ahlafını düşünmüştür.

Asla unutmamalı ki siyasiyatta adem-i itimat [güven yokluğu] mader-i huzurdur [huzurun annesidir]. Ben lazım geleni hazırlamakla, vesaiti yığmakla, bıçağı bilemekle iktifa eylerim. O suretle ki yeğenlerim ileride benden şikâyet etmesinler, beni seyyie-i tesamühle [müsamaha göstermeyle] itham eylesinler.

Hakikaten Prusya kralı itimatsızlıkta son derece muteyakkız idi [uyanıktı], mesela [54] 1729’da Niyse [?] mülakatında dostu, müttefiki, hasılı canı, ciğeri addettiği Avusturya imparatoru Jozef ile bir nevi gizli muahede tarzında bir mektup teati ederken ne mertebe adem-i emniyet göstermişti, adeta bir eliyle kendi mektubunu verirken öbür eliyle müttefikininkini almak derekesine [düşüklüğüne] kadar varmıştı; mamafih en muteber ahdnameleri bile hin-i hacette ke’en-lem-yekûn [sanki olmadı] hükmünde tutmaktan da çekinmezdi:

Milletin helak olması mı evladır, yoksa muahedesini hükümdarın feshetmesi mi? Hangi ahmak vardır ki bu meseleyi fasletmek için bir lahza tereddüde düşsün?

Büyük Frederik'in halefi İkinci Frederik Giyom'dur ki bu biaman düstür siyaseti bize karşı da Lehlere karşı da pek yaman tatbik eyledi. Bu kralın maksadı da selefi gibi Prusya'yı şarktan büyütmek, bilhâssa Lehistan'dan Turen ve Dançığ limanlarını gasp eylemekti, bir hükümdar ki bu fütuhât derdiyle yanıyor, tutuşuyordu, çarelerden çarelere başvuruyordu. O esnalarda biz Nemse ile Rusya ile çarpışıyorduk. Çariçe ile imparator senelerden beri müttefik idiler, hatta Kırım'da buluşmuşlar, görüşmüşler, Devlet-i Aliyye'nin aralarında taksimini tasavvur "pojet grec" eylemişlerdi; bir iki senedir bu tasavvuru kuvveden fiile çıkarmaya çabalıyorlardı, lakin kolay kolay muvaffak olamıyorlar, bazen yeise bile düşüyorlardı, çünkü Türkler zaman zaman nagehani büyük bir kudret-i mukavemet gösteriyorlar, idarece inkırazlarına rağmen, kahraman bir neslin zürriyeti olduklarını ispat ediyorlardı.

[55] Prusya kralı o mertebe ihtirasıyla bu keşmekeşten hâriçte kalabilir miydi? Fakat ne yapsın? Türklerle alenen ittifakı göze aldırılamıyordu: Avrupa'da hangi devlet Türklere muhabbetiyle lekelenmek ister? diyordu. Mamafih Berlin hükümeti maksuduna ermek için de Türk taraftarlığından başka çıkamak bulamıyordu. Başvekil Herçebreğ bu yolda bir plan hazırlamıştı, bu plana tevfiken İstanbul'da Prusya sefiri Diyeç'e şu talimatı veriyordu:

Biz Türkleri muharebede şiddetle devam etmeye, ancak Prusya ile İngiltere'nin damanı [tarafı] altında akd-i sulh eylemeye, imparator Galiçyaları ve Karpatların şimalindeki yerlerini Lehistan Cumhuriyeti'ne terk etmedikçe Macaristan'ı boşaltmamaya sevk etmeliyiz. Böyle olunca Lehler de bize Turen ve Dançığ limanlarıyla Varta'nın garbındaki araziye verirler, maksat hasıl olur... 12 Eylül 1788

Fakat iki üç ay sonra ordularımız Rusya'ya karşı yeni bir inhizama uğrayınca Herçebreğ bu teşviklerini unutuyor, Türk mahbupluğunu [dostluğunu], Türk taraftarlığını bir yana bırakıyordu. Bu esasa göre İstanbul'da işe girişen Diyeç ise şaşırmış kalmıştı. O sıralarda Abdülhamid-i Evvel vefat etmiş, padişah Selim-i Salis olmuştu. Yeni, genç hakanın cülusu bütün Osmanlılarda, hatta ecnebilerde bile ikbal-i Osmani için bir ümit

uyandırmıştı. Bu şevk de munzam olunca [eklenince] Prusya sefiri şu mülâhazaları yazmaktan kendini men edemedi:

Ya ahval-i hazırâdan istifade etmek fikrinden vazgeçmeliyiz -ahval-i hazırâ ki bu devri Prusya tarihinin en parlak bir devr-i ihtişamı mertebesine yükseltmek için pek müsaittir-yahut Türklerin ya aleyhinde ya lehinde bir [56] hatt-ı hareket edinmeliyiz. Bizim Moskoflardan, Avusturyalılardan bekleyeceğimiz ezeli bir adavettir. Bu devletlerin su-i zamirlerinden [kötü niyetlerinden] bizi ancak zaafları sıyanet edebilir [koruyabilir]. Sırf o zaaftır ki Prusya'ya derhal emniyet, azimet, tefavvuk [üstünlük] bahşeyleyebilir. Moskoflara ve Avusturyalıları karşı Türklerle sıkı sıkıya birleşmeliyiz ve Devlet-i Osmaniye'nin tamamîyetini muhafaza etmeliyiz. Bu devletin inhilali [dağılması] ve inkısamı [parçalanması] Prusya'yı ikinci derecede bir devlet derekesine indirecektir. Türklerin değil, fakat Petersburg ve Viyana hükümetlerinin zararına tevsi-i mülk [mülklerin genişlemesi] eylemeliyiz, çünkü berikiler bize daima mazarrat [zarar] iras [sebeup] edeceklerdir, hâlbuki öbürleri ancak Prusya'nın menfaatine çalışarak neşv ü nema [büyümek ve gelişmek] bulacaklardır.

Lakin ne Prusya kralı ne de başvekil bu fikirde değildiler. Onlar bir mutat hodkâmlıkta emsalsiz bir siyaset takip ediyorlardı: Türkler muzaffer olursa âlâ, Prusya'yı, İsveç'i, Lehistan'ı işe karıştırmadan akd-i sulh etmezler. O zamanda Galiçya bahsi Lehlere ve Prusyalılara muvafık bir tarzda ortaya konulur. Yok, Türkler mağlup olurlar da Balkanlardan öteye atılırlarsa, Prusya kralı -bad-ı harabe'l-Basra [Basra'nın harap rüzgârı]- onları var kuvvetiyle, -bani-yi kuvve-i maneviyesiyle [manevi gücüyle], Eflatunvari- tutmayı taahhüt eyler, fakat şayet biz Viyana hükümetine bazı yerleri terk etmeye mecbur olursak, ancak bir şart ile bu mukaveleyi kabul eder. O da şudur ki Viyana hükümeti vaktiyle taksimde Lehlerden aldığı Galiçya vesaireyi yine onlara geri vermelidir, ta ki Prusya'da bu cumhuriyetten istediğini alabilsin. Ama Türklerin bu alışverişten kârları ne olurmuş? Orasını soran bile olmaz.

Bu münakaşalar böyle devam ededursun, biz o iki koca devlet ile yalnız başımıza, hiçbir taraftan zerrece yardım görmeksizin [57] dövüşüyorduk, neticede tabii yenildik, düşmanlarımız bir yandan Bender, Akgerman, İshakça, bir yandan da Belgrad, Bükreş, Semendire gibi birçok kıymettar şehirlerimizi zapt ettiler. Berlin hükümeti telaşa düştü, fakat ne için? “Şayet biz işe karışarak hissemizi almadan Türkler musalahaya mecbur

olurlarsa diye!” O halde ne yapmak gerekti? Her ne suretle olursa olsun, o devirde henüz sadece “kapı” dedikleri Bab-ı Âlî’yi böyle bir oyunbozanlıktan men etmek lazımdı. Hem de ne suretle? Hükümet-i Osmaniye bu musalaha meselesinde Prusya’ya bağlı bulunacaktı, hâlbuki Prusyalılar Türklere imdat için hiçbir vecih ile muharebeye iştirak etmek taahhüdünde bulunmayacaklardı. Selim-i Salis fikren münevver bir padişah idi, muavenet-i mütekabil olmayınca mukaveleden imtina eyledi. O vakit iş çatallaştı. İstanbul’daki Prusya sefiri ne yapacağını bilmiyordu, çünkü bizzat Türklere hak veriyor, hükümetinin bu husustaki hatt-ı hareketini anlamıyordu, nihayet herçibadabad bir ittifakname akdine azmederek bu muahededen mümkün olduğu derecede istifade etmek maharetini Berlin’e bıraktı.

Türkleri bir karar vermeye mecbur kılmak için ne olsa yapıyorum. Her gün divana, saraya, ulemaya en şedid’ü-l mail [şiddetli istek] beyanatta bulunuyorum, fakat hiçbir taraftan bir cevab-ı şafi [yeterli cevap] alamıyorum...

diye hükümetine bildiriyordu. İbtidaları sefir sanır ki bu kararsızlığın sebebi fıkdan-ı azimdir [azim yokluğu], fakat sonra anlar, duyar ki öyle değil, bilakis Bab-ı Âlî kasden böyle hareket eyliyor, çünkü bir tercümanın [58] ihaneti sayesinde Diyeç’in Berlin’den aldığı kibirli talimata vâkıf olmuştur. Mamafih Prusya sefiri bu haberden meysus olmaz, var kuvveti bazuya verir, her taşa başvurur, saray adamlarına, hocalara, dolaplara, tezvirlere [yalanlara] müracaat eyler. Kendisine kafa tutan Reis Efendi’yi, hariciye nazırını devirmeye teşebbüs kılar. Berlin’e de şöylece yazar:

Bütün ümidimi, husule getirmeye çalıştığım bir ihtilale bağlıyorum. Bu iş için Hüseyin Ağa isminde bir zatı elde ettim...

Fakat beri taraftan Türkler muhasımlarıyla akd-i mütareke etmek üzere olduklarını yayarlar. Mesele kızıdır, münakaşa, müzakere, mücadele derken Prusya sefiri Bab-ı Âlî ile -31 Kanunısanı 1790- bir muahede-i ittifakiye akdine muvaffak olur...

Bu mukaveleye göre Prusya devleti Rusya’ya ve Avusturya’ya baharda ilan-ı harp etmeyi ve Devlet-i Osmaniye için karada ve denizde şerefli ve devamlı bir sulh ve emniyet-i kâmile istihsal eylemeden [elde etmeden] kılıcını kınına koymamayı taahhüt eyler. Bab-ı Âlî’ye göre bu şerefli ve devamlı sulh ise zayi ettiği yerleri, bilhassa Kırım’ı istirdat etmektir. Böyle bir sulh akdedilmeden Prusya muharebeden

çekilemeyecektir. Diğer cihetten Bab-ı Âlî vaat eder ve taahhüt eyler ki esna-i musalahada, Avusturyalılar tarafından, Lehistan Cumhuriyetine Galiçya'yı ve tevvabını [tövbelerini] geri verdirmek için sarf-ı cehd [fedakârlık] eyleyecektir ve fazla olarak Prusya, İsveç, Lehistan dâhil olmadıkça ne Avusturyalılarla ne de Ruslarla ne umumi ne hususi bir musalaha akdedecektir. Bu muahedename tarafınca beş ay zarfında tasdik olunmak labüddür.

[59] Aylar geçti, bahar geldi. Berlin hükümeti ne muharebeye girişti, hatta ne de muahedeyi tasdik etti, talimatını tecavüz eylemiş olmakla sefirini ithama kadar vardı, öyle bir kaçamak aradı. Bereket versin ki o sıralarda imparator İkinci Jozef öldü. Yeni imparator İkinci Leopold ise hem sulhperver bir adamdı hem de henüz alevlenmeye başlayan Fransa İhtilal-i kebiri ile uğraşmaya koyulmak üzere idi, bizimle musalahaya meyletti. Zıştovi 4 Şubat 1791 sulhunü akdeyledi, esna-yı muharebede aldığı yerleri verdiği için Türkleri arazice mutazarrır [zarara uğramış] kılmadı. Hâlbuki Rusya bize karşı muhacemelerinde [hücumlarında] daha şiddetle devamı başladı, müttefikini kaybetmişti ama İsveç kralıyla da uzlaşmıştı, bütün kuvvetlerini aleyhimizde toplamıştı, derken o esnalarda İngiltere siyasetinde birdenbire bir tahavvül [değişim] vukua geldi. Vilyam Pit İngiliz meclis-i mebusanında Vihelten [?] şu meşhur sözleri sarf eyledi:

Devlet-i Osmaniye'nin tamamıyeti İngiltere için lazıme-i hayatiye olduğunu kabul etmeyenlerle mübahaseye [konuşmaya] girişmem...

Bu söz ki on dokuzuncu asırda mütemadiyen İngiltere siyasetince bir düstur-ı ezeli gibi telakki edildi, fakat yirminci asırda unutuldu, bimana kalıverdi...

Gam u şâdi-yi felek böyle gelir, böyle gider! [Vasıf Osman Bey]

Küçük büyük devletlerin siyaset-i hariciyelerinde, dostluklarında, düşmanlıklarında menfaatten başka bir saik, düstur aramak abestir. Tarih [60] bu hakikatin en kati burhanlarıyla böyle fasıl fasıl doludur.

Prusya'nın vaatleri, taahhütleri de ittifakı gibi hiç hükmünde kalmıştı. Bütün bu rakik, bu müşkül demlerde Berlin hükümeti bize zerrece yardım etmemişti. İngiliz siyasetinin bu yeni tecellisine Lehistan ahvali de munzam oldu [eklendi]. İkinci Katerin'in orduları karada ve denizde muzaffer iken durdular, daha ileri gitmediler. Rusya ile aramızda

Yaş'ta bir muahede-i sulhiye imzalandı. Bu sulha göre de zayıyatımız pek ağır değildi, fakat bizi bu beladan kurtaran, arz ettiğimiz gibi, İngiltere olmuştu, o sudan müttefikimiz Prusya olmamıştı, asla olmamıştı. Prusya ki artık bizi unutmuştu, Lehistan işiyle candan uğraşıyordu; 29 Mart 1790'da o talisiz cumhuriyetle de bizimkinden daha muntazam, daha mükemmel bir muahede akdederek Lehleri Rusya ile muharebeye sevk eylemişti. Fakat vakta ki ikinci Katerin bizimle işini bitirdi, Lehistan'dan tarafa döndü - çünkü Prusya kralı ve Avusturya imparatoru Fransa İhtilali ile meşgul idiler- Leh iklimini büsbütün yutuvermek için fırsat bu fırsat idi. Meydanda suri [görünüşe ait], müverri [koruyan] bir vesile de vardı: Lehliler işlerinin esasından düzeltmek, ıslah etmek için o müşevveş [karışık], merdut [reddedilmiş] kanun-ı esasilerini değiştirmeye kalkışmışlardı. Petersburg hükümeti böyle bir hareketi uhuda [antlaşmaya] mugayir bularak ordularını Lehistan'a soktu. Lehliler müttefikleri Prusya'dan istimdada [yardıma] kalkıştılar, bir de ne görsünler?

Dost zannettiklerin 'âlemde düşmandır bütün

[61] Prusyalılar, müttefikler imdada şöyle dursun, Moskoflarla el ele vererek Lehistan'a karşı yürüyorlar. Biçare Lehliler zaten sade Rusya'ya mukavemet edemiyorlardı, Prusya da onlara mülhak olunca [ilave edilince] büsbütün ezilir, yenilir, bir ikinci inkısama uğrarlar, nihayet Berlin hükümeti maksuduna erer, Turen ve Dançığ lokmalarını güzelce yutar, hazmeyler.

Ehibbâ şîve-i yağmada mebhût eyler i'dâyı
Hudâ göstermesin âsâr-ı izmihlâl bir yerde!⁴⁹ [Yenişehirli Avni Bey]

Üç sene sonra Avusturya da onlara iltihak etti. Üç büyük devlet o bedbaht cumhuriyetten bakiyyetü's-suyufi [kılıçtan kurtulan kimseler] yeniden paylaştılar, Leh milletini değil -çünkü bir millet hiçbir kuvvetle imha edilemez- fakat Leh hükümetini haritadan sildiler.

İşte, efendiler, Avrupa'nın bize ve bizim gibi zayıflara karşı en hakiki siyasetine tarihten; en kati, en muin [yardımcı] vesikalardan istihraç eylediğimiz [mana verdiğimiz] bu hadiseler gün kadar açık, bariz birer misaldir. Yalnız Prusya değil, her

⁴⁹ Allah bir yerde çöküş emareleri göstermesin. Dost bilinenler yağmada düşmanı bile hayrette bırakır. (ç.n.)

devlet, her devirde Devlet-i Osmaniye’yi böyle menfaatlerine, hodkâmlıklarına alet etmiş, durmuştur. Biz ise bir bildircin belahetiyle bu tuzaklara muttasıl tutulmuşuz. Bilhassa marifet-i siyasiyyeden tehdest [eliboş] olduğumuz, Avrupa’yı asla bilmediğimiz, öğrenmediğimiz için dostumuzu düşmanımızdan ayırt etmemişiz. Mazide böyle imişiz, fakat hâlde yine böyleyiz, acaba istikbalde yine böyle mi olacağız? Bu sualin cevabını siz araştırınız. Çünkü o mesuliyet size racidir [geri döner] çünkü istikbal sizsiniz gençliktir.⁵⁰”

[62] Bu hakikatlere biz Avrupa müverrihleriyle, tarihleriyle müttali oluyoruz, yoksa tarihlerimize, müverrihlerimize kalınca:

Dünyâ vâir imiş yân ki yok olmuş ne umurun! [Ziya Paşa]

Onlar için siyasi, iktisadi, sınai, umumi, hususi ne olursa olsun, tarih ve müverrihlik ahlafa bildirmeye bile değmeyen ehemmiyetsiz vakaları, Raşid’in yaptığı gibi ağza alınmaz, alınamaz bir tarz-ı beyan ile fisebilillah [Allah için] şöylece sıra sıra dizmekten ibarettir:

Vakâyî’-i eyyâm-ı meserret encâm-ı sûr-ı hümayun meymenet makrun şehinşahi -vuku’- ı sur-ı izdivaç Hazret-i Ümmetullah-ı Sultan Damat Osman’a- nişan nâmıyla vezir müşarünileyh ‘Osman Paşa tarafından hilliyât ve hedâya-i mu’tâdedir -nakl-i otak bemejdân-ı tîr beray-ı sur-ı humâyun -hitan-ı necl-i necib hazret-i sadr-ı ‘âli-

Tarih-i Osmani namına Raşid bu haşviyatı [lüzumsuz söz] doğurmaya çabalar, dururken yukarıda arz ettiğimiz gibi Avrupa devletleri bizimle meşgul idi, gerek Raşid hatta gerek o vezir-i azam İbrahim Paşa yalnız bu meşguliyetten değil, o devletlerden bile bihaber idiler, öyle olmasaydılar, bir parça devletimizi, akıbetimizi düşünürlerdi, çünkü her türlü kusurlarıyla beraber artık o derecede olsun, kalp, vicdan sahibi idiler, yukarıda gördük: onlardan elli altmış sene sonra gelen ricalimiz, hatta bu asırda yetişenlerimiz, hatta ve hatta, ne için sıkılmalı ve saklamalıyız, en müteehhirlerimiz bile Avrupa’yı, Avrupa’nın bu gavamızını, serairini bilmediler, öğrenmediler.

Meşhur Baron De Tott ki Mustafa-yı Salis zamanında hizmet-i Osmaniye’ye [63] girmiş, ordumuzun, askerimizin uzun müddet tensikine [düzenlemesine] memur

⁵⁰ Darülfünun-ı Osmanide Tarih-i Siyâsi Dersleri 1324-1325: Avrupa ve Devlet-i Osmaniye. (y.n.)

olmuştu, Türkleri, Türk ulularını, rical-i hükümetini yakından tanırdı, dört cilt bir eser şeklinde vaktiyle neşrolunan o maruf hatıralarında şu fıkrayı nakleyler:

Bir Venedik sefiri iki harp gemisiyle İstanbul'a gelirken bir sulh zamanı Adalar Denizi'nde Osmanlı donanmasına tesadüf eyler. Mutat idi: bu donanma her sene Adalardan vergi toplamaya çıkardı. Kaptan Paşa bir nişane-i muvalat [dostluk nişanesi] olmak üzere sefire kendi gemisinde bir ziyafet verir; sofrada dereden tepeden görüşürken: Venedik cumhuriyeti Rusya ile hem hudut mudur? diye misafirine sorar.

Büyük Napolyon'un dediği gibi: "Siyaset demek coğrafya demektir". Koca Kaptan Paşa'mızın bile coğrafyaca bu mertebe başboş olduktan sonra artık öbür hükümet adamlarımızın Avrupa'ya dair siyasi vesaire malumatı ne olabilirdi? Takdir buyurulsun. Mamafih Venedik, tıpkı Macaristan, Lehistan, Nemçe gibi hududumuzda kain [mevcut] en ziyade tanıdığımız memleketlerden idi, kim bilir? Fransa, İngiltere, İspanya gibi bizden uzak devletler için vukufumuz ne derece eksik idi! İhtimal uydurmadır: devr-i sabıkta tezyif [küçültme] makamında rivayet ederlerdi ki bir gün meclis-i hasta vükelamızdan biri geride karadan asker sevk etmeyi bile tavsiye eylemişti. Mektepsiz, tahsilsiz, derme çatma malumat ile öyle büyük mesnetlere kadar tırmananlardan bu koyu, kuzgun cehaletler istibat edilmez [mümkün görülmez]. Mamafih böyle büyük bir devletin bu ricalden beklediği yalnız bu iptidai irfan değil, daha derin, daha başka bir ilimdir, bir ihatadır. Ona mazhariyet ise Türklere hiçbir devirde hiçbir zaman müyesser [64] olmadı ve olamazdı, çünkü öyle olmak için şarkı garp ile mezc etmek lazımdı ki o da "terbi'-i daire" gibi en muhal bir mesele idi. Bildiklerimiz böyle mahdut olmakla beraber milletin mukadderatını ellerine tevdi ettiklerimizde en az aradığımız da o bilgi idi. Hükümetimizde hiçbir vakit hiçbir feyze, terakkiye cehl-i mâni olmadı, fakat irfan çok defalar oldu.

Bir devirde geldik ki bu bâzâr-ı fenâya
Sermâye-i 'irfânı olanlar zarar eyler [Namık Kemal]⁵¹

diyenlerimizin daima hakları olsa gerektir.

Bu noksanımızı gidermeye çalışan "Cihannüma" sahibi gibi allamelerimiz nevadirdendir. Zaten onlara da onların yazdığı ciddi eserlere de ehemmiyet veren

⁵¹ Nefî'nin "eyler" redifli kasidesine nazire olarak yazılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: İnci Enginün, "Yeni Türk Edebiyatında Nefî", *Gazi Türkiyat*, Sayı 8, Bahar 2011.

büyüklerimiz yoktu, o büyüklerimiz ki marifet namına şairlerimizin mahut akla, hayale sığmaz kasidelerini meşreplerine daha muvafık buluyorlardı. Hâlbuki Avrupa'yı hafayasiyle [sırlarıyla], dakaikiyle [incelikleriyle] bilmek, öğrenmek gibi marifetler güç olduğu mertebede müziç idi, hâlden ziyade istikbali düşünen bir devlet adamını, taraf taraf o ezeli perişanlıklarımızı görünce, adeta

Atılmışım iki lâ-yefhemin miyânesine
Zemîne anlatamam, âsumâna anlatamam [Muallim Naci]

diye çıldırtabilirdi. Çünkü iklimimizin zemini de asumanı da amiyane bir tabirimizle, o mertebe vurdumduymaz idi. Hulasa bazı istisnalardan sarf-ı nazar olunursa, bilhassa devr-i inhitatımız [düşüş devrimiz] başladıktan sonra sadrazamdan itibaren Osmanlı rical-i hükümetinin en sarih marifeti, en göze çarpan mahiyeti bilmemek, alelhusus Avrupa'yı bilmemek, bilmeye de uzanmamak idi.

[65]

4

İBRAHİM PAŞA’NIN GAFLETLERİ

Vezirler saltanatı - İbrahim Paşa ve Moskofla sulh-ı müebbed - Muhal bir hayal - bir alet-i fesat - Gaddar Tatar, mağdur Moskof! - Garip bir fetva — Paşa’nın hakiki sebeb-i sükûtu - Osmanlıların imanına olduğu gibi ruhuna, ananelerine, menfaatlerine de münafi [aksi] hareketleri - Müneccimbaşının doğru sözleri - Nedim’in şaklabanlıkları - Osmanlılığın üç büyük ilham ve ihtiras ocağı - İslamiyet, Türklük, Bizans - Yıldırım Bayezid’in ve Kanuni Sultan Süleyman’ın mütalaaları - Bir Frenk müverrihinin Türklere dair hükmü - Hevaiyat ve hamasiyat - Siyasi ve askeri bir hata - Rusya’nın dolapları - Mehtap değil, şebtap [ateş böceği] - Takdir, fırsat - Netice: Raşid’in bir sözü.

Osmanlı tarihini icmalen [kısaca] tedvin eyleyen bir İngiliz müverrihi Murad-ı Rabi’nin vefatından Mustafa-yı Sanî’nin cülusuna kadar uzayan 1640-1757=1049-1171 devre “vezirler saltanatı” unvanını verir de der ki:

Bu devir içinde taht-ı Osmani’de sıra ile Murad-ı Rabi istihlaf eden sultanların bizce ehemmiyetleri pek az, şahsiyetleri pek sönüktür. Çünkü bazı istisnalardan sarf-ı nazar olunursa bu padişahlar saraylarına kapanıyorlar, [66] fikri de vücudu da muzmahil eden [çökerten] eğlencelere teslim-i nefis ediyorlar, devletin idaresini çeviren vezirler oluyorlardı. Şayet veziriazam bir müstait [kabiliyetli] zat ise, ya bir aciz ise devlet de ona göre izmihlale doğru seyr-i seriini ya biraz yavaşlatıyordu ya artırıyordu.⁵²

İşte Ahmed-i Salis bu devrin o nokta-i nazardan temayüz etmiş bir padişahı idi, çünkü, bilhassa saltanatının ikinci faslında, bütün işleri on üç sene mütemadiyen İbrahim Paşa’ya bırakmıştı. Fakat acaba İbrahim Paşa Köprülüler derecesinde istidat göstererek inhilal-i idareyi bir lahza durdurdu mu? Yoksa Kara Mustafa Paşalar, Daltapanlar, Baltacılar vesaire gibi bir derece daha hızlaştırdı mı? Bizce hızlaştırdı. Çünkü Büyük Petro’nun haleflerinden, Moskoflardan on sekizinci asırda mütemadiyen çektiklerimiz Ahmed-i Salis devrinin dahli ve hususiyle harici siyasetçe ihmalleri, teseyyüpleri [tembellikleri] yüzündendir. Prut da elimizden yakayı öyle kolay kolay kurtaran Rusya

⁵² Turkey, by Stanley Lane-Poole. (y.n.)

Çarı fırsatı ganimet bilerek son nefesine kadar aleyhimize hazırlanmakla kalmadı, halefleri için bile hazırlıklarda bulundu. İbrahim Paşa ise mahza [sadece] huzurunu bozmamak, harp gailinden herçe bad a bad masun [korunmuş] kalmak için Rusya'nın bu hazırlıklarına, şarka doğru her türlü tecavüzlerine göz yumdu, bir Frenk hukukşinasının, Reno'nun bile "acip" diye vasfeylediği 1724 muahedesini akdeyleyerek Acemistan'ı kısmen Çar ile adeta paylaştı, gittikçe böyle nüfuz, vüsat kazanan o hasmımızın maksudu Acemlerden [67] evvel biz olduğumuzu hiç düşünmedi, Bakü'den, Kafkasya'dan, Azerbaycan'dan murat Karadeniz havzasını el[e] geçirmek olduğunu ise idrakine, ihtasına sığdıramadı, Fransa elçisi de hazır olduğu hâlde Moskof kapı kedhüdasıyla [kâhyasıyla] müzakereye girdiği zaman hep sulha, hem de sulh-ı müebbede meyiller göstererek, o zeminde diller dökerek Şeyhülislam'a da o yolda fetvalar verdirdi, hasılı düşmanımızın ekmeğine yağ sürdü:

... Evvelâ sadrazam hazretleri:

Dehân-ı tengine bir söz mü bulunmaz ama
Hüner-i evvel nükte-i serbesteyi ta'bîrder

Musaddakınca [tasdik edilmiş söz] sulhun üç nev'i üzere olduğunu beyân ve aksâm-ı selase [üçüncü kısım] meyânında sulh-i mü'ebbedin şerâ'itine ne mertebe ri'âyet lazım ettiğini 'ayân buyurup husûsen Devlet-i 'Aliyye ile Moskov Çarı beyinde 'akdolunan sulh-ı selâmet-i encâm [neticenin sulh ve selameti] kendi re'y-i isâbet-i fercamlarıyla [son, uç] karîn-i nizâm ve istihkâm [nizama ve dayanıklılığa sahip olan] olmanın dâ'imâ muhâfazasıyla takayyüd [çalışma] ve ihtimâm [özenme] üzere olduklarını bir veche ile takrîr ve bu sulhun 'akdolunduğu zamandan beri kavm-i Tatar ve hussâd-ı bedkârdarın [kötü davranan] sevk ve ilga ettikleri kelimâta tevcih-i sâmi'-i kabûl ve i'tibâr etmeyip mahâret-i mi'mâr himmetleriyle ma'mûr ve müşeyyed [yüksek, sağlam] olan bina-yı sulh-ı mü'ebbedin nakd u hedmîni bir tarîk ile tecvîz buyurmadıkları üslûb-ı hakîmâne ile ta'bîr buyurmakla, Şeyh'ül-İslâm Efendi hazretleri iktizâ-yı şer'-i şerîf üzere Devlet-i 'Aliyye-i İslâmiye kızılbaş memleketlerine 'azîmet eyledikde mü'ebbed dostu olan Moskov Çarı memâlik-i 'Acem'den ferâgat edin, diye haber gönderse Devlet-i 'Aliyye işinden geri kalmaz ve mademki Çar tarafından ısrar olunmayıp Devlet-i 'Aliyyenin hudûdlarına ve askerine ta'arruz olunmaya Çar ile olan sulhun nakzi [yok sayması] şer'an câ'iz olmaz diye iftâ etmeleriyle...

[68] Bütün İbrahim Paşa'nın yalnız siyasetçe değil, her hususça ruhu şu muğlak, müşevveş ifadeden bile zahir olur. O ruh-ı sulhun, hem de müebbet bir sulhun, o derece muhal bir hayalin meftunu idi, ta ki hayatın bir türlü doymak bilmediği ezvakından azami istifade etsin, yaşasın, kelimenin ihtiva eylediği en keskin mana-yı huzuz ile yaşasın. Artık Paşa bu fitrat, bu endişe ile Moskov gailisinin böylece bertaraf edilmesinden mahzuz olmaz mıydı? Tatarların bu vadideki tezallümlerine hiç kulak asar mıydı? Herifler hasetlerinden bu yaygaraları koparıyorlar, padişah ile çarın aralarını nafile yere bozmaya çabalıyorlardı! Yoksa hakikatte zavallı Moskovlar hududumuzda Tatar tecavüzleriyle bihuzur ederler!

Böyledir, Râgıb, mükâfât-ı 'amel kim, fi'l-mesel
Sorsalar mağdurunu, gaddar kendin gösterir [Koca Ragıp Paşa]

Rical-i devletimizin bu derece eblehane dillerine doladıkları Tatar gaddarından Moskof'un bu mağduriyeti ki -Reisü'l-küttab Ahmed Resmî Efendi'nin hülasetü'l-'itibarı'nda [itibarını özünde] uzun uzadıya bast olunmuştur- Rus diplomatlığının ta Kırım elimizden gidinceye kadar kullandığı bir alet-i fesattır. Moskof sefirleri her türlü şeytanatlara, hatta rüşvetlere müracaat ederek aramızda bu fikri işaa ediyorlar [yayıyorlar], o sayede sulh zamanlarında hükümetlerinin huduttaki hazırlıklarını, tecavüzlerini, ahidşikenliklerini [anlaşmayı bozan] bize yutturmaya muvaffak oluyorlardı. İbrahim Paşa mahza nimet-i sulha o derin iştiyakından olmalıdır ki o müsellim fetanetine [anlayışına] rağmen bu mefsedetini [fenalığın] ilk [69] kurbanlarındandır... Ya hudutlarımızı alt üst ettiği tevatüren de [söylenti olarak], sarahaten de [açıkça] meydana çıkan, İran gibi min haysü'l mecmu [toptan] bir mülk-i İslam'ı açıktan açığa istilaya kalkışan Çar ile sulhun nakzi [talebi] şeran caiz olmaz, diye biçare Şeyhülislamın, tabii hasb'el-emr [emir gereğince], verdiği fetvaya ne denir? Dense dense Paşa'nın şer-i şerifi de keyfine, arzusuna uydurduğu denir ki Osmanlıların en mukaddes hissiyatını bu hareketten ziyade inciten bir hâl olamazdı. İşte bu asaf-ı devranın saltanat mertebesine varan o bülent mesnedinden birdenbire öyle korkunç bir tarzda yuvarlanmasına en çok bu çeşit hâl ve hareketleri sebep oldu.

Veziriazamın o sıralarda bu derece sulhperverliği gafletlerinin en büyüğü idi, çünkü hem Osmanlıların ananelerine hem Osmanlılığın ruhuna, bu sefer ise devletin bile menfaatine münafî idi.

Kendini kâh “ayâr” kâh “bûlbûl-i şeydâ” diye vâsfeden Nedîm “Sahâ’ifü’l-ahbâr” tercümesinin mukaddimesinde şu garip mütalaayı bast eyler:

Hak te’âlâ tevîk edip mühr-i hümayûn evvel-i âsaf-ı Eflâtun meneş u evvel dâver Aristo bâniş hazretlerinin keff-i kifâyetlerine müsellemler oldukda güyâ memâlik-i İslâmiye mürde iken taze can buldu ve gam u elemle vîrân olan gönüller sürûr u neşât ile oldu. Margezende-i [?] düşman pür-şer ve şûru tiryâk-i fâruk sulh u salâh ile efserde ve bî-şu’ûr edip adüvv-i dini eshel vücûh ile ehl-i İslâm üzerinden refî’ ve mededkârî-i hüsn-i tedbîr isâbet-i pezîr ile evvel gâ’ile-i ‘azîmeyi men’ ve def’ buyurup evvel veche ile kâffe-i cihâniyânî te’min ü terfiye mesleğine sâlik ve cümle ‘ibâdullahı yeniden mülk ü mâl ve evlâd u ‘ıyâline mâlik etmiş iken...

[70] Şimdi bir bu medhiyeler düşünölsün, bir de Paşa’nın Rusya belasını idrâk etmemek gibi bir gafleti, bir mülk-i İslâm’ı, Acemistanı kısmen Büyük Petro’ya terk eylemek gibi İslâm’a ihaneti göz önüne getirilsin, Nedim’in de müverrihliğine dair doğru bir fikir edinmek kolay olur... Filvaki:

Ger derse Fuzûlî ki güzellerde vefâ var
Aldanma ki şâ’ir sözü elbette yalandır [Fuzuli]

Hakikati maruftur, fakat şair hiç olmazsa müverrihliğe kalkışınca bu yalancılığı bir tarafa bırakmalıydı, aynı mukaddimede Müneccimbaşının bir müverrih için lazımeden gördüğü şu şartlara azıcık riayet etmeliydi:

Müverrih sadıku’l-kavl olup... Evsâfını beyan sadedinde olduğu kimsenin ilmîne, dinine vesaire müte’allık bi’l-cümle ahvâline ve sıfatına vâkıf ola... Sevdığı adamı ziyade medh ve sevmediğinin medhinde taksir etmekte hevasına tabi olmaya, belki ya hiç hevesi olmaya -böylesi gâyet azdır- yahut hevesi olduğu surette adaleti yarı ola ki adlî hevesini kahreyleyip tarik-i insafa sülûk eyleye...

Nedim tercüme ettiği bir kitabın bu nasihatlerine hiç kulak asmamıştı, kasidelerinde bile İbrahim Paşa’nın bu musalaha [uzlaşma] hizmetini, atıfını ne türlü şaklabanlıklarla tebci edeceğine [ikram edeceğine] bilmiyordu.

Çıkıp âğuşuna nahvetle ederler şimdi
Mâder-i şîrden âhû-bereler mass-ı leben

Satvetin şöyle zebûn eyledi ser-keşleri ki
Kalmadı kimsede endîşe-i mekr-i düşman [Nedim]

[71] Bu Moskof tehdidine, tahkirine alışmamış oldukları için harp isteyen, öyle miskince bir sulhun aleyhinde bulunan Osmanlılar serkeş, asi demekti, öylelerine ceza, ağır ağır cezalar muhakkak idi. Mükâfât ise asayiş-i cihan diye vasedilen bu kopuk, bu muvakkat, bu rekabet ve kuru Moskof musalahasının nimetini takdir edenlere idi, Koca Nedim de şevkler, şetaretler saçan o şen kalemiyle bu zümrenin ele başısı idi:

Hidivâ sen ki ettin böyle hizmet devlet ü dine
Du'â-yı devletin farz oldu el-hak ins ü cân üzre

Ki edip hummâ-yı harb u fitne kable'n-nâzc buhrânın
Karîb olmuştu ki[m] kasd eyleye cân-ı cihân üzre⁵³

Bi-hamdilillâh hele sebbâbe-i Bokrât-tedbîrin
'Aceb vaktinde dûş oldu o nabz-ı nâ-tüvân üzre

'Aceb kânun-ı makbûl üzre tertîb-i ilâc etdin
'Aceb merhem kodun dillerdeki zahm-ı nihân üzre

diye her nağmeden okuyordu. Felaket o ki İbrahim Paşa bu tabasbuslarını [yaltaklanmalarını], bu köftehorlukları ciddi telakki eyleyerek ümmetin vicdanına tercüman sanıyordu, sandıkça da rivayet sahih ise, sefasından şairin ağzına mücevherler dolduruyordu, herhalde Osmanlıların gayelerine, emellerine ananelerine ne derece bigâne olduğunu bir kere daha göstermiş oluyordu. Nedim sünuhatının [içine doğanların] menbaini Osmanlılıkta değil, o zevk ve tarab [şenlik] âleminde, o muhit sefahetinde, Bizans'ta arıyor, buluyordu. Osmanlılar, hakiki Osmanlılar [72] başka hırsta, başka heva ve heveste idiler. Osmanlılığın mazisinde, mübdeinde üç büyük ilham, ihtiras ocağı vardı ki bunların üçü de bu kavmin her halinde, her hareketinde asırlarca tesirini gösterdi ve hâlâ da gösterir. Bu ocaklardan birincisi İslamiyet'tir, ikincisi Türklüktür, üçüncüsü de Bizans'tır.

İslamiyet Osmanlılara bir dereceye kadar ilim ve kemal yolunu gösterdi. Arap'ın irfan hazinelerini uzaktan uzağa açtı, fakat fitratlarına, terbiyelerine daha mülayim olduğu

⁵³ İlgili yerde *Divan*'da şu beyit de yer almaktadır:
Kılıp ahlâtı fâsd-ı bî-mahal tahrik olmuşdu
Halel târî mizâc-ı devlet-i İslâmiyân üzre

için en ziyade harp ve darbı, gaza ve cihadı, cihad-ı fısebilillâhı [Allah yoluna cihadı] ilka [terk] eyledi, fakat ne derin, ne yaman ilka eyledi, çünkü zeminde, zamanda böyle bir ihtirasa pek müsait idi, önümüz nihayetsiz bir darü'l-harb idi, kurun-ı vustada [orta çağ] henüz hükmünü, eyyamını sürüyordu.

Kur'an-ı Kerîm'de: "Kâtilüllezîne lâ yu'minûne billâhi"⁵⁴ ferman buyurulmuydu? Osmanlıları Hristiyanlığa, Hristiyan âlemine karşı savletle [tüm gücüyle saldırmaya] sevk için bir emr-i celilden müesser ne olurdu? "Kâtelüllezîne yeluneküm minel küffâr"⁵⁵ nass-ı katide o emr-i münifi [yüce emri] tekit [sağlamlaştırma] etmiyor muydu? Hadis-i şerifte: "men agberet kademen fısebilillâhi haramallâhu 'alennâr"⁵⁶ tebşir-i azimi [büyük müjde] yok muydu? İslam ile hem yeni şereflendikleri hem de fitraten imanlarına, itikatlarına candan sarılmakla meluf oldukları [alıştıkları] için salabet-i diniyeyi [dinin gücünü], ne olursa olsun, şahsî, ictimaî, millî her türlü hissiyatın fevkinde, bin kere fevkinde tutan Osmanlıların fitratını cihat ile cihad-ı fısebilillah yoğurmak için daha muhkem bir saik tasavvur olunabilir miydi? [73] Evet, olunurdu o da Türklüktür. Türklük cengâverlik demektir. Asırlarca Orta Asya'yı baştan başa kasan kavuran Türklerin, Türk saltanatının tarihi şu üç kelimedede hulasa olunabilir: doğdu, dövüştü, öldü.

Lakin Türk ölmedi, kabile kabile cenuba, garba, şarka yayıldı; başka başka kavimlere karıştı, hep o merdane hasletine istinaden onlara hâkim oldu, mahkûm olmadı, yine yaşadı. İşte Osmanlılar da o kabilelerden biri, bir mümtazı, hatta gördükleri işe bakılırsa en yavuzudur.

"Bu Türk kavimleri, kabileleri adeta asker alaylarıdır, en büyük Türk milletleri bile miralaylarının adlarını taşırlar, Osmanlılar, Özbekler, Çağataylar denilir, bizde Berşiniler, Ransoneler denildiği gibi."⁵⁷

Bedevî iken yersiz yurtsuz dağlarda, bayırlarda gezerken Türkün endişeleri, emelleri at, silah, vuruşmak, çapul idi. Vakta ki medenileşti, bir bayrağın altına girdi, bir nizam-ı askeriye bel bağladı. Anane, mazi, şan sahibi oldu, Türk yine cenk düşünürdü, çünkü

⁵⁴ Adam öldürenler Allah'a iman etmiş olmazlar. (ç.n.)

⁵⁵ O katiller kâfiler tarafından da lanetlenmişlerdir. (ç.n.)

⁵⁶ "Kimin Allah yolunda ayakları tozlanırsa ona cehennem ateşi haram olur." Tirmizi. (ç.n.)

⁵⁷ *Türkler ve Moğollar*, Leon Cahun (y.n.)

onunla teşkîlat-ı siyasiyesini muhafaza edebilirdi. O sayede bir heyet-i ictimaiye olabilirdi. Harp ganimetleri, kısmetleri, gelirleri olmayınca bu heyet yaşayamıyordu, kabilelere dağılıyordu, fakat onlardan her biri fırsat bulunca yine aynı suretle bir millet, bir heyet tesis ediyorlardı.

İşte Kayıhanlıların teşkil ettikleri cemiyet-i Osmaniye de iptidaları [74] büsbütün bu kabileden, bu fitratta idi, bu fitrat ki İslam'ın ilka eylediği şevk-i mücahidâne ile bir derece daha izdiyat [çoğalma] bulunca Osmanlıların en galip, en bariz hasletleri olmuştu.

Fânü'l harb ve'l darb-ı de'ibnâ, el-cihâd san'atına ve sür'atü'l-gazâ fisebilillâh şeri'âtına... Ve hâsılı'l-keîlâm an küll-i işgaline vecl-i ahvâline el-kıtal ma'adâ el-din min-el küfre ve'l mütemerredin [?].

diye bu hakikati haline, şanına yaraşır bir tarzda ifade ve itiraf eden dördüncü padişahımız Yıldırım Bayazıt'tır. Heyet-i müçtemiamız [toplumumuz] medenileştikten, bir kanun, bir terakki devresine girdikten sonra bile bu ruhunu unutmadı, elden çıkarmadı. O devr-i nizam ve intizamın en büyük hakanı şahsını, neslini şöyle tarif eylemez mi?

Bizim âbâ-i kirâm [soylu babalarımız] u ecdâd-ı a'zâmımız Nurullah-ı murâkad hem dâ'ima def'-i düşman ve feth-i memâlik için seferden hâlî olmayıp biz dahî onların tarîkına sâlik olup her zamânlar memleketler ve sa'b [zor] ve hasîn [sağlam] kal'aler fetheyleyip gece ve gündüz atımız alınmış ve kılıcımız kuşanılmıştır.

Osmanlıların bu fitratları gerek devr-i istilalarında gerek devr-i vukuflarında gerek devr-i inkırazlarında ayrı ayrı tesirini gösterdi. İbtidaları âlâ idi. Zaferden zafere, ganimetten ganimete koşan yeniçeriler, sipahiler, akıncılar cihanın en harikulade askerleri idiler, lakin Selim-i Sani'den itibaren öyle belli başlı fütihat olamayınca bu kuvvetler gevşediler, sarsıldılar, dahili de sarsmaya, karıştırmaya başladılar. Hele Mehmed-i Rabi zamanında Avrupa'ya karşı inhizamımız yüz gösterince ordularımız hudut [75] haricinde iş göremediler, lakin dahilde her şeyi bozmak, idareyi alt üst etmek için fırsat aradılar ve ekseriya da buldular. Birbiri ardına padişahların hal'leri [tahttan indirilmeleri], o bitmez tükenmez kıyamalar, kıyametler “istemezük”ler hep o saika iledir.

İşte tarihimizin bu hakikatleridir ki bizden evvel Frenk müverrihlerinin gözlerine çarptı. Kavmiyetimiz için şu derin fakat acı, ağır hükümler, bâdî oldu:

Türkler bir millet değil, asla değil, fakat bir sürü düşman kavimlerin ortalarında çadır kurmuş askerler, fatihlerdir; hakikatte bir devlet değil, bir ordu teşkil ederler ki o da ancak fütuhât olunca işe yarar, sulh u sükûna mecbur kalır kalmaz inhilale yüz tutar. Avrupa medeniyeti onlara kapalıdır, çünkü anane-i kavmiyelerini, yani kuvvetlerinin mihver-i esasiyesini değiştirmeden inkişaf edemezler. Mezhepçe ihtilaf, hakimiyetleri altına aldıkları kavimlerle aralarında geçilmez bir uçurum açar. Sade kılıçla, kuvvetle hüküm sürmeyi, hükmünü bilirler.⁵⁸

Osmanlıların bu cihat şevkini, cenk iştiağını tadil eden, az çok söndüren bir kuvvet var idiyse o da İstanbul muhiti, Bizans idi. Muttasıl bu havayı teneffüs etmeye başladıkça, seferden, gazadan el çekerek İstanbul surlarında mahsur kaldıkça padişahdan, sadrazamdan başlayarak milletin en güzide fertleri cihadı, cengi, Müslümanlığı, Türklüğü unutuyor; bu hafif, bu yumuşak payitaht âlemine sokuluyor, sarılıyorlardı. Nedim gibi şairler,

[76]

Kız oğlan nâzı nazın, şeh-levend avâzı avâzın
Belâsın, ben de bilmem kız mısın, oğlan mısın kâfir?

gibi perdeden dışarı, ismete, şehamete uymayan şiirler hep o hoş, fakat çürük zeminin yetiştirmeleri idi. Halbuki Türklüğün hakiki fitratı bu alüfteliklerle [düşkünlüklerle], bu Bizans hevaiyatıyla değil

Şemşîr gibi rûy-ı zemîne taraf taraf
Saldın demir kuşaklı cihân pehlivânları

Aldın hezâr meykedeyi mescid eyledin
Nâkûs yerlerinde okuttun ezânları [Bâkî]

Hamasiyâtıyla meluftur. Devr-i inhitatımızda şairlerimiz Osmanlılığın bu hassiyetini unuttular, ihmal ettiler şu parlak neşidenin nazımı gibi unutmayanlar ise nevadirdendir:

Meylimiz râyetedir kâmet-i bâlâ yerine
Doğadır rağbetimiz zülf-i semensâ yerine

⁵⁸ Sorel: Avrupa ve Fransa inkılâb-ı kebirî (y.n.)

‘Azm-i rezm eyledik, erbâb-ı gazâyız şimdi
Rezmi derpîş ederiz bizim mahyâ yerine

Rencîde-i hayme ve esb oldu bize eğlence
Vatan asâyîşi kâşâne ve me’vâ yerine

Bağımız nîze, gülü surh-i ser a’dadır
Cenk harbi çalınır bülbül güyâ yerine

Teşne-i hasma veririz seyfirmiz âbından su
İçeriz düşman-ı dîn kanını sahbâ yerine

Bu gaza gülşeni de gör ki kızıl kanlar ile
İter deşt ve kûhı bize dek lale-i⁵⁹

[77] Velez ki Nevşehir’de doğmuş, Anadolu’nun saf bir köşesinden yetişmiş olsun, İbrahim Paşa İstanbul’a pek genç gelerek bir yandan en çok sarayda yaşadığı için, bir yandan da o nazik fitratının sevkiyle kolay kolay Bizanslaşmıştı, zevkini, gaye-i hayatını eski Osmanlılar gibi kılıçta, gazada değil, süste, sefada arıyor, buluyordu, musibet o ki Osmanlılığı da bu cibillette sanıyordu, lalelerle, eğlencelerle avutmak, oyalamak istiyordu; askerliği, muharebeyi hep yan çiziyordu, Moskovluyu, Nemçeliyi hasılı küffârı bir tarafa bırakarak, hatta kısmen onlarla birlik olarak Acemlere karşı yürümek ise, mahza yeniçerileri işgal etmek için olsa da, ne bir cihat ne de şanlı bir gaza idi. Şehamet-i Osmaniyeye [Osmanlılığın yiğitliğine] asla tevafuk etmiyordu.

Hulasa, Osmanlılığın sema-yı asabiyetinde, bütün bu saikalarla kara bulutlar birikti, birikti, birdenbire bir fırtınaya bâdî oldu. Bu fırtına nasıl delicesine kopmuş, yine öylece hükmünü sürmüş olursa olsun, esas pek musip [isabetli] idi: İbrahim Paşa gafletlerinin cezasını gördü. Böyle bir sadrazam için öyle bir devirde başka endişeler, başka emeller gerekti, her tarafımız kanımıza susamış düşmanlarla kuşatılmış iken biz böyle sefahat deryalarına dalamazdık, ordumuzu ise Acemistan yaylalarında kuru kuruya zayıflatamaz, çürütemezdik. Böyle yapmak siyasi, askerî bir hata idi, öyle hata ki bu devlet ve millete bir ihanet demekti, İbrahim Paşa kimsenin, başka şeyin değil, bu hatanın kurbanı oldu. Patronalar [?] ezeliyenin gelişigüzel, kör vasıtaları [78] demekti. Zaten onlar olmasaydı, dahilden bir kıyamet kopmasaydı, felaket hariçten gelecekti,

⁵⁹ Eksik metin (ç.n.)

geldi de ancak bir müddet, bir saltanat sonra geldi. Bu seyyielerin [kötülüklerin] mücazâtını [cezasını] yalnız failleri görmedi, ahlâf da gördü. O tarihten itibaren birbiri ardınca tevali eden [birbiri ardına gelen], bilhassa Moskoflara karşı hezimetlerimizi en ziyade hazırlayan bu Lale Devri oldu.

Filhakika o müebbet dostumuz, artık “Çar-ı bedgirdâr [kötü tabiatlı]” değil, sadece Moskof Çarı bir yandan müzakerelerle, muahedelerle bizi oyalarken, diğer cihetten Prut hezimetinin intikamını almaya, yine Karadeniz’e inmeye hazırlanıyordu ama İbrahim Paşa’nın talihi bir lahza daha yâr oldu, çare-i ecel vefa etmedi. Mamafih onun yerine geçen çariçe Birinci Katerin aynı emeli de benimsemişti, bu endişe ile Avusturya’ya yaklaştı, onunla aleyhimizde, ikinci fasılda arz ettiğimiz gibi, hafî bir ittifak akdeyledi. Aynı zamanda Nâdir Şah da İran’dan doğru türemek, başımıza yeniden yeniye çoraplar örmek üzere idi.

İşte şarktan, garptan, şimalden, cenuptan her tarafımızı böyle gün a gün tehlikeler, zulmetler sarmış iken İbrahim Paşa hâlâ cihanı yekpare nurani görüyor ve öyle göstermeye çabalıyordu. Bu bir mehtap değil, şebtab idi, sürse sürse yatsıya kadar sürerdi, fakat oraya da varmadı. Zaten o lalelerin her biri milletin bağrında açılmış dağlardan nişane idi, o şuleler ise parladıkça nice ocakları söndürüyordu. Sadabad’ın ejderhalarından ab-ı hayat aktığı yalandı ama [79] birçok felekzedelerin kan ağladıkları sahil idi, çünkü bu devr-i sefahate para yetiştirmek için hükümet yeniden yeniye vergiler, bidatlar [zulümler] ihdas etmişti. Fukara-yı ahali ezildikçe eziliyordu. Dediğimiz gibi haricin muhataralarına [tehlikelerine] zaman, meydan kalmadı, onlar ahlâfa yadigâr, hem de ne yadigâr kaldı, ateş dahilden çıktı, çıkar çıkmaz da bacayı sardı. Bu akıbetini her haliyle, her hassiyetiyle bir nazar-ı devr-i beynden saklayamayan bu latif, bu hafîf kaşâne, İbrahim Paşa saltanatı da kaşla göz arasında yok oluyordu. Büyük Frederik’in dediği gibi hayatın bu cilvelerinde takdirin tesiri vardır, pek çok vardır:

Bütün ef’âlin ilcââtı isti’dâda tâbî’dir
Bilinse sırr-ı hilkat kimsede taksîr yoktur yok [Akif Paşa]

Lakin herhalde İbrahim Paşa'nın taksirleri büyüktür; çünkü birer birer arz ettik, gafletleri hadden aşırıdır. Yine İkinci Frederik'in felsefesince fırsattan istifadeyi bilmeyen, hiç mi hiç bilmeyen odur:

Fırsat ki hevâ-yı tebzîrdir
Ermek ona bir dahî hünerdir

Tarih-i siyasiyatımızda Ahmed-i Salis devri gibi bir devr-i müsait bir daha elimize geçmedi:

Zamân bir an-ı mümteddir ki geçmez bir geçen ânı
Tecellihâne-i tekvînde tekrîr yoktur yok [Akif Paşa]

Bu savletin necatı, ikbali için ciddî, metin bir iş en çok [80] o devirde görülebilirdi, haricin endişelerinden, tehlikelerinden gaflet, dahilin, Osmanlılığın fitratından, kaygılarından gaflet; hasılı, gaflet içinde gaflet hükümet adamlarımızı daima olduğu gibi bu sefer de öyle bir feyzden, bir tecelliden mahrum kıldı, yalnız o kadar mı? Memleketi de onları da musibetten musibete sürdü, götürdü. Çektiklerimiz hep böyle yaptıklarımızın seyyiesidir. Efsûs! Eyvah! mı diyeceğiz. Ne işe yarar? Şiirde nesirden daha yüksek düşünen Râşid'in dediği gibi:

Me'âl-i gaflet erbâb-ı dünyâ hep nedâmettir
Bu rû'yâ-i hûbdan ol dahî ta'bir olunmuştur

[81]

5

RÂŞİD ŞAİR MİDİR?

Hay hay - Şarklıların, bilhassa Osmanlıların edebiyata, hususiyle şiire merakları nedendir? - Lisanımızın tekâmülüne bu merakın tesiri, hizmeti - Şiirimizin nesrimize bu yolda üstün oluşu - Lisanımıza temel kuran ilk şairlerimiz - Onuncu asırda bu binayı genişletenler: Fuzulî ve Bakî - Bir İngilizin sözleri — Ahmed-i Evvel devrinde Erzurum'dan bir ateşpare - Benim evvel Nefî...-Feci bir akıbet! - Lisançe-i tekâmülümüz ve Nefî - Nefî'nin yanınca ve peşinden gelenler - Yahya ve Bahayî - Hele Nailî, üstad-ı güldür - Mehmed-i Rabi devrinde allame Nabî - Lisanda bir inkılap - Şiirimizde dördüncü bir mevzu - Hikemiyât — Yunanîler ve Araplar - Bir şair-i hekîm - Değil de nedir? - Nâbî'nin faziletleri - Peşinden gelenler - Râşid - Bir şair-i hekîm - Nesirde dalkavuk, fakat şiirde hak-gû [hakkı teslim eden] - İrsal-i meselde yekta - Aşkta yavan - Nedîm'in fena bir taklidi - Cemiyet-i kelim - Nazma ibtila - Râşid'in Acemistan eliçiliği - Tuhfe-i Şahidî'yi tuhaf bir tazmin -

Râşid şair midir? Hay hay. Osmanlı edebiyatının en zengin, en gümrah [gür] kısmı, şüphe yok ki, şiirdir. Fünun-ı bediinin heykeltıraşlık gibi, musiki gibi şubeleri İslam'a kapalı olduğu için Arap'tan, Acem'den sevk-i tabiatle asar-ı bedaiye [yeni eserlere] merak edenler edebiyat ile, edebiyattan da bilhassa şiirle uğraşırlardı. Arapların, Acemlerin o hesapsız şairleri bu saika ile yetiştiler. Biz, Türkler, hususiyle Osmanlı Türkleri medeniyette [82] onların doğrudan doğruya peyrevi [izinden giden], hatta bir dereceye kadar varisi olduğumuz için aynı yolu tuttuk, vadi-i irfanda en çok edebiyat ile şiir ile meşgul olduk. Devletimizin, saltanatımızın tesisinden itibaren yetişen şairlerimiz tadada [saymaya] sığmaz desek yalan söylememiş oluruz, şiirce, şairce bu bolluğun kemalât-ı beşeriyeden diğer şubelerde geri kalmamıza tesiri oldu mu? Nefinden ziyade zararı dokundu mu, hele kemiyetçe bu genişlik keyfiyetçe darlığa bas [dirilme] olmadı mı? Divanlarımızın ekseriyetle hiçliği, boşluğu o yüzden değil midir? Bu meseleleri

başka bir eserimizde etrafiyla izah eyledik.⁶⁰ Tekrar etmek istemeyiz. Fakat bir hakikati yeniden nazar-ı ibrete arz eyleriz.

Asırlardan beri öyle bol boluna süren, gelen şiirimizin, şairliğimizin, her türlü kusurlarıyla beraber bir meziyeti, bir hizmeti inkâr olunamaz, o da bize az çok mükemmel bir lisan bahşetmiş, nesrimizden, nasirlerimizden ziyade bu feyzimize hizmet eylemiş olmasıdır. Kim ne derse desin? Elimizde oldukça zengin, kavi bir vasıta-i beyan vardır ki, her nevi hatalarımıza rağmen, işimize yarar bir mertebe-i kemale ermiştir.

Bu lügat böyle hiç yoktan, emeksiz, zahmetsiz vücuda gelmedi, çünkü gelemezdi, cihanda böyle kemalât-ı medeniyeden ne vardır ki asırların, asırlarca himmetlerin, gayretlerin tesirine muhtaç olmasın. Seleflerimiz altı asır mütemadiyen çalışmamış, çabalamamış olsaydılar Türkçemiz böyle tekâmül edebilir miydi, bu hale gelebilir miydi? İşte bu eslâftan da bu ikbalimize [83] en çok çalışanlar şairlerimiz oldu. O sebeptendir ki biz şiirimize, bilhassa şiir-i kadimimize pek çok ehemmiyet verenlerdeniz. Çünkü şiirimizin asır asır tekâmülü, terakkisi nesrimizinkinden daha açıktır, saftır, parlaktır, lisanımıza, lisanca tecellimize yararlığı da o nisbette büyüktür. Saltanat-ı Osmaniye'nin ilk devrelerinde, Orhanlar, Hüdavendigârlar, Yıldırımlar zamanında yetişmiş şairlerimizden, söylenmiş şiirlerden biri bu müddeamızın yer yer izlerini bulur, devir devir sönük, parlak ta zamanımıza kadar takip edebiliriz. Süleyman Çelebilerin, Aşık Paşaların, Ahmedîlerin, Şeyhîlerin, Nesimîlerin, hele Ahmed Paşaların, Necatîlerin, Zatîlerin, Selîmîlerin Türkçeye hizmetleri ne mertebe hucestedir [hayırlıdır]. O derece ki asırdan asıra yükseldikçe yükselen bu yüce binaya temel kuran onlardır denilebilir. Fakat onuncu asr-ı hicride fikir, his, hayal gibi bedialar itibarıyla Türklüğü başka başka şaşalara erdiren bir Fuzulî, ikinci derecede bir Bakî bu nokta-i nazardan da bütün o cemaati gölgede bırakmazlar mı? Bu iki büyük şairimizin edebiyatımızdaki, lisanımızdaki mertebelerini bihak teslim etmek için bizi bizden iyi tetkik eden bir İngiliz'in şu mülahazalarına dikkat buyurulsun:⁶¹

On altıncı asra gelinceye kadar bütün Osmanlı muharrirleri pürüzlü ve kaba yazı yazarlardı, fakat Selim-i Evvel'in oğlu Süleyman-ı Kanunî zamanında (1520-1566) yeni

⁶⁰ Türk dili-Ne idi? Ne oldu? Basılmak üzeredir. (y.n.)

⁶¹ Lane – Poole - Turkey – s- 312 (y.n.)

bir devir başladı. İki büyük şair, Fuzulî ve Bakî hemen hemen aynı vakitte bu muazzam İmparatorluğun biri şarktan, öbürü garptan zuhur ettiler. Fuzulî Bağdat'tandır. Eski Türk mektep şiirinin dört ulu şairinden biridir, Osmanlı memalikinde yetişmiş hakiki bir deha ile yazı yazarların ise birincisidir. Seleflerinden hiçbiri onun mertebe-i bülendine yaklaşamadı...

[84] Bakî ise muasırı Fuzulî'den kıymet-i edebiyece çok aşağı olmakla beraber eslâfına fersah fersah takdim eyler!

Hakikaten Fuzulî'nin tekellüm ettiği lügat bir başka lügat idi. O zamana kadar Türkçede o inşirah, o feyz görülmemişti:

Dil verme gam-ı 'aşka ki 'aşk âfet-i cândır
'Aşk âfet-i cân olduğu meşhûr-ı cihândır [Fuzûlî]

Aynı fikri bugün, yani Fuzulî'den dört asır sonra daha metin, daha parlak ifade edebilen bir şairimiz, hatta bir nasirimiz varsa aşk olsun ona... Bir lisanın istikbaline bile bu derece hulûl [dahil olma], böyle bir tasarruf deha eseri değil de nedir?

Haşre dek âb-ı hayât sühân-ı Bâkî'dir
Andırıp zinde kılan nâm-ı Süleymân Hân'ı [Nefî]

diye fazlını Nefî'nin bile teslim eylediği kazasker Abdülhakî Efendi ise tevekkeli [boş yere değil]:

Bu devr içinde benim pâdişâh-ı mülk-i sühan
Bana sunuldu kasîde, bana verildi gazel [Bakî]

dememiştir, şiiriyle lisanımızı tıraşide kılanların [yontanların] bir serfirazdır [benzerlerinden üstün olanıdır].

Bu iki üstadın feyzleriyle Türkçemiz açıldı, yükseldi, genişledi. Murad-ı Rabi devrine, on birinci asrın ortalarına varıncaya kadar Nevîler, Atayîler bu yolu takip ettiler, fakat o devrin iptidalarında hatta daha önceleri, Ahmed-i Evvel zamanında Erzurum'dan bir ateşpare parladı, fırladı, İstanbul muhitine düştü, ateşin sözleriyle hüsn-ü beyan âlemini yaktı tutuşturdu,

[85]

Benim ol Nef'î-i rûşen-dil ü sâfi-gevher
Feyz alır câm-ı safâ meşreb bî-bâkimden [Nefî]

Fuzulî, Bakî lisanına daha başka bir kuvvet, bir celadet vererek Türkçeyi müstesna bir mertebeye çıkardı, irticalen veya öyle denilecek derecede suhuletle [kolaylıkla] kasideler söyledi ki “benim” diyen şairler saatlerce hatta günlerce kafa patlatsalar o kudret-i beyanı gösteremezler.

Ben o Cemşîd-i tarabhâne-i feyzim ki müdâm
Hüsrevânî hum ile nûş ederim sahbâyı [Nefî]

Hakikaten öyledir, hiçbir şairimizde elfâzca [sözce], meanice bu cömertlik, bu bolluk görülmemiştir ve görülmek imkânı da yoktur, sanırız. Efsus [yazık] ki edebiyatımıza, lisanımıza bu derece hizmet eden böyle bir nadire-i rüzgârına feci bir akıbeta uğradı. Şairin bir kasidesinde:

Sadr-ı rûşen dil u meh kevkebe Bayram Paşa
Ki eder devleti bir demde ganî dünyâyı

O yegâne hüner-endûz ahâli-perver
Ki bu vâdîde müsellemdir ona yektâyı

Halef-i ‘akl-ı mücerred ki revâdır etse
Cevher-i medhine lû’lû-yı sühen lâlâyı

Döndürür çarhı murâdınca hakîm-i ‘aklı
Sûre-i Nûr okutur mihre edîb-i re’yi

Devleti ‘âleme pîrâye-i Abadânî
Sohbeti âdeme sermâye-i rûh-efzâyı [Nefî]

diye nâhak yere gönüllere çıkardığı, fakat bir hicviyesinde ise bihak yerin dibine geçirdiği:

Bayram gibi bir har-ı zamâne
Kıydı o yegâne-i cihâna [Nefî]

[86] Ne vahşet! Ne cinayet! Tarihimizi böyle kan lekeleri öyle kirletir ki bazen ele alınmaz bir derekeye düşürür, öyle bir paçavraya döndürür.

Ben ölürsem yine âşüfte olur halk-ı cihân
Hüsn-i ta’bîr-i zebân çemen-i hâkimden [Nefî]

Türkçemizin mazisini cidden tedkik eden, haliyle uğraşan, atisini düşünen bir muhibb-i edeb Nefî'nin o harika-i beyanına çıldırırcasına gönül verir. Terkipleri, fazla lügatleri lisanımızdan atmalıyız, Arap ve Aceme karşı Türk'e meyletmeliyiz, diyoruz, evet bu hak bizimdir. Bir lisan asırdan asıra, devirden devire tekâmül etmezse muasırlaşamaz. Düşündüklerimizi ifade için kullandığımız bu alet muttasıl ıslah edilmedikçe biz de ilerleyemeyiz. Fakat böyle olmakla beraber o koca Nefî'yi mazimizin ebedî şaşalarından biri olmak üzere hafızalarımızda saklamaya, hatta zaman zaman temaşa ile tettebbula mahzuz, müstefit olmaya, ilmen, edeben terakkimiz için bile muhtaç değil miyiz? İtikadımızca böyle yapamadığımız içindir ki çok defalar mesela Türkçemize vüsat vermek için Arap'tan, Acem'den aldığımız mefkûre, diğerkâm gibi kelimelerde, terkiplerde muvaffak olamıyoruz. Zaten pek öyle zengin olmayan mazi-i irfanımızın bu çeşit hazinelerini hiçe saymak, hiç değilse, kıymet bilmemezliktir, gafilliktir.

Nefî'nin yanınca Sabrî, Şakir, Yahya, peşinden ise Nailî, Fehim, Bahayî, Riyazî, Neşatî, Feyzî vesaire akın akın gelirler, hep müstesna bir eda, latif bir beyan ile gelirler.

Korkarım cennette de uşşâk rahât bulmaya
Öğrenirse şîve-i hûbân-ı İstanbul'u hûr [Şeyhülislam Yahya]

[87] diyen Şeyhülislam Yahya artık pek marufumuz oldu, bizce Şeyhülislam Bahayî Efendi de ondan hiç geri kalmaz.

Dilimde bulmadı cây-ı karâr cûy-ı ümîd
Gülûp açılmadı mânend-i gonce-rûy-ı ümîd [Şeyhülislam Bahayî Efendi]

Hatta aşıklıkta, şu halkta bile self-i semahat-penâhına taş çıkarır:

Dağıttın hâb-ı nâz-ı yâri ey feryâd neylersin?
Edip fitneyle dünyâyı harâb-âbâd neylersin?

Güzel tasvîr edersin hâl ü hatt-ı dilberi ammâ
Füsûn ü fitneye geldikte, ey Behzâd neylersin? [Şeyhülislam Bahayî Efendi]

Fakat Fehim, hele Nailî onlara fersah fersah takdim ederler

Nailî lisana o derece sahip olmuş, öyle vüsat vermiştir ki sırf bu vadi-i beyanda Nefî gibi seleflerini bile bazen geçmiş, Nabî gibi hayrû'l-haleflerine yol, tekemmül, teali yolu göstermiştir, üstad-ı güldür, matbu divanına her nedense girmemiş gara [gösterişli] bir naatına

Nutk-ı âferîn ki tab'ıma feyz-i makâl eder
İlhâm-ı na't-ı mefhar-i ashâb u âl eder [Nailî]

matlaıyla başlar:

Na'tından eylesin taleb-i ruk'a-i amân
Hevl-i 'itâb o bî-dili mahşerde lâl eder [Nailî]

maktarıyla hatime verir. Altmış, yetmiş beyite varan bu koca kasidede fesahatçe bir küçük nakisa, ne imale ne zihaf ne de başka bir hata görülür. Türkçede bu teceddüt, bu tecellüt, bu kemal-i eslâf bir tarafa dursun, ahlâfa bile müyesser olmadı. Yine kendi kavline:

Eş'arı böyle söyler, üstâd söyleyince [Nailî]

[88] Bu güzide zümreyi müteakiben Mehmed-i Rabi devrinde Urfa'dan türeyerek

Eğerçi Van'dan olur, Nâbiya, nevâ peydâ
Velîk râh-ı hakikat rehâ bozuntusudur

diye Vanlı kıyas ettiği Nefî'ye bile tefavvuk [başarma] iddia eden şair-i allame Nabî Osmanlı şiirinde parlak bir inkılap husule getirdi. Gariptir, müteahhirlerimiz, bilhassa Ekrem Bey merhum Nabî'yi anlamadılar, bu hakikati idrak etmediler, Nabî'den evvel şiirimizde ne vardır? Fuzulî'de olduğu gibi garamiyât [lirizm], bol boluna garamiyât, tevhitte, naatta, gazelde hep garamiyât yahut kısmen Bakî'de, daha ziyade Yahya'da, Bahayî'de görüldüğü gibi aşk, mey, mahbup, nihayet Nefî'de gulüvv mertebesine eren tefahur [iftihar eden] değil mi? Bu üç mevzuu kaldırırsanız bütün o divanlar hemen hemen bomboş kalır. İşte Nabî şiirimize dördüncü bir mevzu soktu ki kıymetçe öbürlerine ihtimaldir takdim eyler.

Garplılar eski Yunanlıları pek ziyade tekrim ederler [saygı gösterirler] ve derler ki:

İnsanlığın yükselmesine yardım eden ve sonraları medeniyet âlemince tevsî edilen bütün o ilimlerin, fenlerin mebdelerini ilk önce yalnız başlarına onlar buldular, hakikaten akvâm-ı âlemin, iptida Romalıların, sonra garp milletlerinin, hususiyle Fransızların, İtalyanların mürebbileri hep onlar oldular.

Filvaki şark ile garbın o maruf ayrılığı, gayrılığı biz şarklıları böyle bir teali menbandan mahrum bıraktı, fakat Araplar onları fikirce, medeniyetçe şarkın en ileri bir kavmi bildiler, öyle kuru taassubtan münezzeh kaldılar:

Elhikmetü dâlletül mü'min haysü me vecedehe iltegatehe⁶²

[89] Emr-i münifine ittibaen [tabi kılarak] Yunan irfanından çok, pek çok feyz aldılar. Hatta Arap şairleri bile bu vadide amillerden geri kalmadılar. Mesela Mütenebbî değil midir ki Aristo'nun hikmetlerini o belîğ lisanıyla şarka ne parlak bir tarzda geçirmiştir:

Fe-vad'u'n-nedâ fî mevdi'a's-seyfi bi'l-'ulâ
Mudirrun ke-vad'i's-seyfi fî mevdi'i'n-nedâ⁶³

Öyle ya, kılıç mahallinde mürüvvete tevessül mürüvvete bedel kılıca tevessül kadar muvaffakiyete gidiverir. Bu Arap şairi Yunan hakiminin bütün hikmetlerini böyle bir harika-i beyan ile Arapçaya naklettikçe öyle ululanırki peygamberlik iddiasına bile varır, Mübtenî lakabını o yüzden almıştır. Mu'arrebî'nin dediği gibi:

Tenebbe' fî nazmi'l-karîzi velev derâ
Li-enneke tervî şî'rahû le-tellehâ⁶⁴

Az kaldı, teellüh edecekti. Öbür Arap şairleri de bu yolu tutmuştur: yine Aristo'nun hikemiyâtındandır ki insan daima nefesine galebe çalarak faziletlerini arttırmalıdır, çünkü insanlık cism ile değil fazl ile. Ebu'l-Feth el-Bustî bu hikmeti lisanına şöylece mâl etmiştir:

Akbil 'ale'n-nefsi ve's-tekmil fadâilehâ
Fe-ente bi'l-fadli lâ bi'l-cismi insânün⁶⁵

İşte bütün Arap medeniyetine olduğu gibi Arap şiirine de Yunan irfanının böyle hizmeti oldu, Acemler gibi biz de iptidaları bu feyzden mahrum kaldık. Şiirimizin hikemiyât kısmı kupkuru, bomboş idi. Bu boşluğu Acem'de Saib, Türk'te Nabî doldurdular. Esasen taklît [90] mahsulü olsun, ne olursa olsun, bu hizmet büyük idi. Çünkü öyle akın akın gelişigüzel şiire meyleden mütefekkirlerimiz hep Fuzulî, Bakî, Yahya, Nefî

⁶² “Hikmet müminin yitigidir onu nerde bulursa alır.” Tirmizi. (ç.n.)

⁶³ “Cömertlik yerine kılıç koymak nasıl iyiliğe zarar veriyorsa kılıç yerine de cömertliği koymak zararlıdır.” (ç.n.)

⁶⁴ “Şiir okut! Şayet senin şiirle onu -toprağı suya kandırır gibi- iyice doyurduğunu şiire kandırdığını bilseydi mutlaka kendisini ilah zannederdi.” (ç.n.)

⁶⁵ “Benliğine yönel, kendi faziletlerini tekmil et! Sen faziletle insansın, bedeninle değil” (ç.n.)

olamazlardı, o zümrede taban garamiyâta, hevaiyâta müstait olmayanlar da bulunabilirdi. İşte Nabî böylelerden bir şair-i hakîm idi, bahusus ilim ile de pek uğraşıyordu. Şairlikle, âlimliği birleştirmek için ancak bir yol vardı. O da bu hikemiyât idi. Nabî, Allah için, bu yolu Hüsrevâne tuttu, aşk da garam da yabandır, yavandır çünkü bir Fuzulî hatta bir Yahya fitratında yaratılmamıştır, öyle mecnunâne değil, belki sadece sevda nedir? Pek bilmez, meyden mahbuptan çok anlamaz, fahriyeye bile merak etmez anlar ve ederse o da mahza görenin saikasıyladır, fakat zemin ve zamanına göre bir felsefeye, arz ettiğimiz hikmet mesleğine can atar, hep feylesofâne, hekimâne söylemek, söylenmek ister. Vüsatca en geniş karihalı [fikir kudreti] şairlerimizinkini gölgede bırakan o koca divan-ı Nabî baştanbaşa hikemiyât ile doludur. “Nabî gibi hikmet söyler” meseli meşhur değil midir? Evet, ekseriyetle bu hikmetler pek sadedir, basittir, öyle olmakla beraber zevk-i selimi okşar. Çünkü önce o zamana kadar görülmemiş düzgün, fasih bir üslup iledir, lafzen kıymettardır. Sonra bazen mevkiye pek mutabıktır, akla gayet mülayimdir, manada işe yarar. Bir hafıza bunlarla dolsa yalnız bir meclisi şenlendirmekle kalmaz, her bahse, her makama şetaret, şevk verir. Nabî’nin bir gazeli yoktur ki bir hikmet kumkumasına benzemesin, beyit beyit açıldıkça ortaya nükteler saçılmasın. Mesela Raşid’e varıncaya kadar bütün bu taze zeminde Nabî [91] peyrevlerinin tanzir ettikleri [kendine benzettikleri] şu gazel-i ibret, hikmet, hakikat gözüyle tetkik ediniz, evvelce-i kemali bütün taşkınlıklarıyla, şaşkınlıklarıyla, büyüklükleriyle, küçüklükleriyle güzelce idrak etmiş olursunuz:

Hayât! Devlet-i pâderhevâ değil de nedir?
Vücûd! Mevc-i bekâder fenâ değil de nedir?

Eden nigâh-ı bekâ bu nümûd-ı bîbûde
Girivegir-i hatâ der hatâ değil de nedir?

Cihânı anlayanın çeşm-i i’tibârında
Gubâr-ı kûy-ı fenâ, tûtiyâ değil de nedir?

Sipâh-i memlekete iftikâr-ı sâbit iken
Mülûk-ı ‘âlem-i sûret gedâ değil de nedir?

Esîr-i keşmekeş-i ıztırâb iken ehli
Bekâ-yı câhe du’â bedduâ değil de nedir?

Mülûk-ı sâlifenin gûş eden hikâyetin
Bilir arûs-ı cihân bî-vefâ değil de nedir?

Ümîtvâr olacak ebr-i nevbahârından
Nüzûl-i sâ'ikadan maadâ değil de nedir?

Ümîd-i lütf u mürüvvet zamâne halkından
Husûle gelmeyecek müdde'â değil de nedir?⁶⁶

Visâle gelse bile kâr-ı yâr-ı bedhûnun
Mu'ahezât-ı kühen mâcerâ değil de nedir?

Gönül müşâbih-i rakkâs-ı sâ'at ey Nâbî!
Esîr-i gerdiş-i havf-ı recâ değil de nedir? [Nabî]

Bir insan bu derece mebzuliyetle hikmetfürûş [hikmet satan] olursa elbette iptizale [herkesin bildiği sözü kullanma] de düşer, hikmet diye saçma da söyler. Nabî de bu tehlikeden tevakkî [çekinme] edememiştir? O kadar edememiştir ki bu yüzden muarızlarının muaheze [92]lerine muttasıl bihak nişantaşı olmuştur? Fakat herifte göğüs, fazl u irfan göğsü hem genişdir hem de çeliktendir, öyle sağlamdır, bütün bu muhacemelere dayanır.

O muarızlar unutuyorlar ki:

Sözde darbü'l-mesel îrâdına söz yok amma
Söz odur 'âleme senden kala bir darb-ı mesel

diyen Nabî ahlâfa öyle sözler, mısra-ı bercesteler, beyt-i mamuller bırakmıştır ki:

Eğer maksûd eserse mısra-ı berceste kâfidir
'Aceb hayretteyim ben, sedd-i İskender husûsunda

Hükmüne etba [tabi olma] edilirse beşeriyetin en huceste dehaları gibi o da ebedle yaşar. Biz Türkler ise bu şair-i fazlı edeben bir büyük velinimet gibi takdis etmeliyiz. Çünkü öbür faziletleri bir tarafa dursun, lisanımızı yaratırcasına tensik, ıslah etmiş, düzeltmiş zenginleştirmiştir.

Ta'kîd ü rakika uğramaz hiç
Eyler okudukça tab'ı tehyiç

Yok zerre tenâfür-i 'ibârat
Hod mâlı gibidir isti'ârât

İrsâl-i meselde misli yoktur
Bu şîvede söz eğerçi çoktur

⁶⁶ Nabî divanındaki ilgili gazelde bu beyite rastlanılmamıştır. (ç.n.)

Destinde misâl-i mûm terkib
Kastettiği şekil ile bulur zîb

İşte Nabî'nin şiirimize, edebiyatımıza hizmetleri! O deha-i rehadan doğdu, Halep'te yükseldi, İstanbul'da kemalini buldu, fakat saha-i kemalâtımızda ezeli bir şaşaa bıraktı.

[93] Nabî'nin peşinden gelen birçok hükema-yı şuaramız o şaşaanın pertevleri [ışıkları], serpintileridir.

Râşid ile Vecdî, Lem'î Râmî
Âsım, Râgıp, Münîf ü Sâmî

Ol mektebe oldular müdâvim
Ol hâceden oldular mülâzım

Râşid bu zümreden, bu kıratta bir şair-i hakîmdir; ihtiva eyledikleri hikmet, nükte dolayısıyla hafızamıza zevk, ciyadet [yenilik], sohbetlerimize ziynet, şevk veren birçok güzide beyitlerimizin kailidir. Geçenlerde feylesof Rıza Tevfik Zerdüş münakaşasından bir parça sıkılmıştı: “Efendim, mebâhise [bahsilere] hemen münakaşaya, münakaşa müşatemeye [atışmaya] münce [sürüklenme] oluyor! Hakikati söylemek, anlatmak mümkün değil, bu ne hal?” diye şikâyet ediyordu. Aynı hali Râşid vaktiyle

Şimdi endîşe-i izhâr sevâb oldu heder
Başlasan bahse kiminle sonu kavgaya çıkar

diye pek vâkıfâne [yakışır surette] tasvir eylemiştir.

Râşid'in şiirde en büyük fazileti ekseriyetle şairlerimizin zıddına olarak hak-gulûfüdür, nesriyle, tarihiyle göklere çıkardığı devrini, İbrahim Paşa saltanatını nazmıyla hemen batırmıştır:

Tehîdir merd-i himmet-pîşeden meydân-ı istimdâd
Cihânda kimden etsin âdem ümîd-i meded şimdi

Mahall-i Tûr-ı ‘uzlettir kabûl-i şîve-i ülfet
Müreccehdır yanımda merhabâdan dest-i red şimdi [Raşid]

[94] Bir, o yukarıda zikri geçen dalkavuklukları, *Târih-i Râşid*'in o fıkralarını bir de şu pak, şu huçeste şiirleri göz önüne getiriniz, ‘Râşid müverrih midir? Şair midir?’ kolay hükmedersiniz. Müverrih el etek öpmekten dudaklarını adeta aşındırmıştı, İbrahim

Paşa'ya huluslarıyla, tekapuleriyle [dalkavukluklarıyla] bütün izzet-i nefsinı ayak altına almıştı, şair ise bu halden vicdanen ne derece muazzep olmak gerektir ki:

Lütuf ummayız⁶⁷ hemân bizi rencîde etmesin
Ancak kibâr-ı asra⁶⁸ ricâmız budur bizim

diye feryat eyliyor. Zaten bu eserin safha-i ikbaline geçirdiğimiz beyit-i bediadan da anlaşılmaz mı ki Râşid zamanını hiç beğenmez, daima bir nazar-ı istihfaf [küçümseme] ile görür, hakir bulur, vakanüvislikte ak dediklerine bu sefer kara der:

Hod furûşâne hüner-mâye-i ikbâl olmaz
Câme-zer sebeb-i 'izzet dellâl olmaz

Hâk-sârî-i hüner-pîşeyi zillet sanma
Pertev-i mihr yere düşse de pâ-mâl olmaz

Kemal Bey merhum bile azmindeki büyüklüğün tesîriyle olsa gerek, şairlikte bir daha varamadığı, ya nadiren vardığı bir mertebe-i belagata yükselerek söylediğı meşhur kasidesinin şu güzel beytinde

Hakîr olduysa millet şânına noksân gelir, sanma
Yere düşmekle cevher, sâkıt olmaz kadr-u kıymetten

Az çok Râşid'den mülhem olmuyor mu? Merhumun vakanüvisi şair sıkılır da pek mükemmel tanıdığı Tahrîb ve Takib'deki mütalaalarından, Harabât'taki beyitlerinden anlaşılır. O beyitler ki Râşid'e nazire tarzındadır, fakat hakikaten [95] üstadın en aşağı sözlerinden olduğı için o mastabaya [meyhaneye] kasten alınmak Ziya Paşa'nın hayale sığmaz bir haksızlığı, bir hakikatsizliğidir, o da başka bir bahisdir.

Eder savt-ı ceres râh-ı hatarda da'vet-i reh-zen
Hele dünyâda yoktur ademe şöhret kadar düşman

diyen yine koca Râşid'dir. Râşid tıpkı Nabî gibi irsal-i meselde [misal getirme] yektadır:

Hodşinâlıktır nakîsa-i merdüm sencîdeye
Bâ'it-i bînâyı hodbîn olmamaktır dideye⁶⁹

⁶⁷ “ummayız”; *Divan*'da: “ummazuz”

⁶⁸ “asra”; *Divan*'da: “aşra”

⁶⁹ Bu beyit *Divan*'da şu şekildedir:

“Çün terazü kadr-i nik ü bed 'ayandur dideye
Keffeteyn-i çeşm-i mizandur dil-i sencideye”

İşte o zamana kadar bilinmedik bir nükte ki âleme Râşid'den bir misal kalsa gerektir. Bu beyitin tarz-ı kadimde bir fevkaladelîği de kafiyesidir ki yeni bir vadidedir. Zaten şair gazelin maktında o fazlını zikreyler, unutmaz:

Ehl-i 'irfân cümbüşün ma'zûr tutsun, Râşidâ
Bastı şeb-diz-i kalem bir vâdî-i nâ-dîdeye

Hikmet vadisinde böyle meziyetler gösteren Râşid aşkıta yavandır, aşıklığa kalkıştı mı şairlikçe birkaç derece düşer:

Ârız-ı dilberde sanma hâl-i 'anber-fâmdır
'Aks-i dag-ı sîne-i üftâde-i nâ-kâmdır

Tîg-i gamzen dağ-dâr etti dil-i mecrûhumu
Pehlivânım, ol kemân ebrûların heccâmdır

Gerdeninde dâne-i hâl u siyeh gîsûlara
Murg-ı dil üftâdedir, gûyâ esîr-i dâmdır

Kılca kaldı dil diye 'uşşâk-ı zârın şekvesi
Mu-miyanın vasfını, câna, sana îhâmdır

Mâni'-i mehtâb olan sanma husûf-ı hâledir
'Ârız-ı yâr üzre, Râşid, hatt-ı 'anber-fâmdır⁷⁰

[96] Nabî gibi Râşid'in de lisanına aşıkâne sözler yaraşmaz, şairliğin o bağı yanık tarzı Fuzûlî ile başlamış:

Bende Mecnûn'dan füzûn 'âşıklık isti'dâdı var
'Âşık-ı sâdık benem, Mecnûn'un ancak âdı var

Nedîm'de şuhâne bitmiştir:

Ben 'âşıkım, sözüm de benim 'âşıkânedir

Fakat Nabîlere, Râşidlere, Râgıblara hemen hemen hiç mi hiç nasip olmamıştır. Râşid bazen Nedîm'in şuhluklarını taklide yeltenir, gülünç olur:

⁷⁰ Fatih Günay'ın hazırladığı *Divan*'da bu gazele rastlanılamamıştır. Fatîh Davud'un *Hâtimetü'l-Eş'âr*'ında (İstihkâm Alayları Litoğrafya Destgâhı, 112) bulunan bu beyit aynı yüzyılda yaşamış olan Kayserili Mehmed Raşid Efendi'ye aittir (Mehmet Fatih Köksal, "Mehmed Râşid Efendi", <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/rasid-mehmed-rasid-efendi>). Ali Kemal burada şair Raşid'leri karıştırmıştır.

Ah, efendim, sevdiğim, devletlü sultânım benim
Sormadın bir kerecik hâl-i perîşânım benim
Köşke girmez mi yoksa âh u efgânım benim
Rahm edüp gel yanıma, ey derde dermânım benim⁷¹

Lütfun ol ârzû bahş-i visâl oldu bana
Sonra tâli' mâni'-i seyr-i cemâl oldu bana
Ayrı düştüm nâgehân, bilmem ne hâl oldu bana
Takatım tak oldu bu firkatten âzâd et beni

Mamafih aşka bir nebze hikmet karıştırırsa Râşid yine okunabilir, o derece bayağılaşmaz:

Edip târâc-ı hûş, amed-şüd-i sevdâ-yı gam, hayfâ
Bize sermâye-i dert-i cünûn oldu hîred şimdi

Üstadı gibi o da cemiyet kalamı pek sever:

Bülbül-i dilşûdenin bir gülüne göz dikenin
Sahn-ı gülzârı ümîdinde dikenler bitsin⁷²

[97] Bu cinaslar, nükteler edebiyatımızda bir zaman sanayi-i bediadan sayılırdı, öyle bir nazarla bakılırsa böyle garip beyitler birer harikadır. Hasılı yukarıda bast eylediğimiz vadî-i hakîmâneneden ayrılınca Râşid, tıpkı Nabî gibi küçülür, alçalır, adî bir nâzım olur. Zaten eslâfından birçoğu gibi o da kuru kuruya mevzun [vezinli] ve mukaffa [kafiyeli] söz söylemekten hoşlanır:

Sencileyin kimse görünmez bana
Cümle işin vezn iledir, Râşidâ⁷³

Müfte'ilün, müfte'ilün, fâ'ilün
Elçiliği şartıyla eyle edâ

Râşid bir aralık Acemistân'a elçi tayin olunmuştu. Bu memuriyetten her ne sebebe mebni ise hoşlanmış olsa gerektir ki Şahidî'nin Tuhfe'sini tazmin ederekten bu sevincini söyleye ilan eyler:

⁷¹ Şarkı *Divan*'da şu şekilde geçmektedir:

Sormadun bir kerre hiç hâl-i perîşânım benüm
Güşuna girmez mi yohsa ah ü efganum benüm
Rahm idüp gel yanuma ey derde dermanum benüm
Ah efendüm sevdüğüm devletlu sultanum benüm

⁷² *Divan* 'da bu beyit bulunmamaktadır.

⁷³ Beyit Halil Bıltekin'in çalışmasında şu şekilde geçmektedir:

Cümle işin vezn iledir Râşidâ
Sencileyin kimse görünmez bana

(Bıltekin, 2014) <https://www.gelisimveinsan.com/wp-content/uploads/2015/12/halitbiltekin.pdf>

Çünkü ‘Acem elçisisin, Râşidâ
Git berü ve söyle bi-gû, gel bi-yâ⁷⁴

Eyle ‘Acem şâhına bizden selâm!
Ez-çi neden, çün nite, niçün çerâ

Lale devrinde yetiştiği, Sadabadlarda yaşadığı için Râşid şen, şatır imiş. Bu tazmin baştan başa şu hulklarla [huylarla], şaklabanlıklarla doludur:

İç dona şalvar, de, yen astın
Giy, kuşan esvâb-ı sefer, gir yola

Tavr-ı ‘Acem uydurup esvâbını
Gömleğe pîrâhen ü kaftan kaba⁷⁵

[98] Malum ya, o devirlerde sefirlere gittikleri yerlerde tayin verilirdi. Râşid bu mizâhnâmesinde o ciheti de unutmuyor:

Neyse ta’yîn verilir, bak, sana
Arpa ve böğrölce cev u lûbiyâ⁷⁶

Divanına almadığı için ancak eski bir mecmuadan gördüğümüz bu şathiyât [eğlendirici hikayeler] ehemmiyetten ârîdir. Râşid’in kadrini yükselten, şairliğine parlak bir tarzda dalalet eden divanıdır. *Dîvân-ı Râşid* her ne kadar kisve-i tabiye girmemişse de [kitaplaştırılmadıysa da] muhallit [kalıcı] bir eserdir, hazine-i edebiyatımızda yüksek bir mevkiyi haizdir. İlk sayfelerde on, on bir kasideyi, beş altı tarihi, fakat her harften ayrı ayrı yüzlerce gazelleri, nihayet de birkaç rubaiyi şamildir [içermektedir]. Kasidelerde tevhid yok, naat yok. Birinci kaside Şeyhülislam Feyzullah Efendi’nin vassıfıdır:

Zihî zamân-ı bahâr-ı neşat-bahşayı
Ki etti feyzi nümûdâr huld dünyâyı

Olup tarabkede-i gülistân leb-â-leb şevk
Hezârı eyledi ser-germ-i nağme-pîrâyı

⁷⁴ Beyit Biltekin’in çalışmasında şu şekildedir:

Çünkü ‘Acem elçisisin Râşidâ
Git bi-rev (ü) söyle bi-gû gel bi-yâ (Biltekin, 2014).

⁷⁵ Beyit Biltekin’in çalışmasında şu şekildedir:

Tavr-ı ‘Acem uydurur sevbini
Gömleğe pîrâhen (ü) kaftan kabâ (Biltekin, 2014)

⁷⁶ Beyit Biltekin’in çalışmasında şu şekildedir:

Arpa vü böğrölce cev ü lûbiyâ
Ne ise ta’yîn verilir saña (Biltekin, 2014)

diye başlar. Bir üslup ki hemen harfiyen Nabî taklididir, o derece tiraşide [düzeltilmiş], fakat yeknesaktır [tekdüzedir]. Ne Bakî'nin o müesser [etkili] munisliğini, manidârlığını ne de Nefî'nin o muacciz [rahatsız edici] taşkınlığını, cazibedârlığını, andırır. İkinci kaside yine Feyzullah Efendi için, yine tabîi aynı üslupta, hatta aynı manadadır:

[99]

Feyzullah Efendi-i fetvâ-makâm ki⁷⁷
İftâ-yı 'adl eder kalem-i cûd u şefkâtî⁷⁸

Şefkatle etti şer'-i terahhümle ictihâd
Vermez cezâ-yı mücrime fetvâ-yı fütüvveti

Mamafih bu satvede haslet-i şair kabına varamadığı [seviyesine erişemediği] Bakîleri,
Nefileri takdîr eyler, çünkü mesela bu nazmın bir girizgâhında der ki şöyle söyler:

Bilmiş seni ki Bâkî-i üstâd eylemiş
İnşâd-ı vasfına bu neşîd-i belâgatı

Öbür kasideler yine Şeyhülislam Seyid Ali Efendi için Ahmed-i Han-ı Salis için,
Kıdvetü'ş-şuara [şairlerin önde gideni] Nabî Efendi için, zamanın diğer bazı büyükleri
içindir, hep aynı minval üzeredir:

Hidiv-i muhteremâ, müftî-i kerem-menişâ
Âyâ kerîm-i celî-kadr-i nâşinîde nazîr!

Öteden beri gördüğümüz vechile Ziya Paşa'nın

Hiç var mı 'aceb dinlemedik söz?
Kalmış mı ki söylenilmedik söz?

kabilindendir, İfade-i Nabiyâne düzgün olmaktan maada bir meziyete mazhar değil,
galat [yanlış] olsa bile hemen aynı galatları, müsamahaları şamildir. Mesela Nefî'ye
varıncaya kadar kudema-yı şiir-i ecnâb [tarafkarları] ile hazreti birlikte kullanmak haşv
medhulunü [dile düşmüş] ihtiyar ederler, malumdur. Râşid de bu zilleti irtikâp eyler
[suçunu işler]:

Cenâb-ı Hazret-i Hân Ahmed-i hümayun-baht
Huçeste-sâye-i Hakk, zıll-ı İzid [ü] Settâr

⁷⁷ "ki"; *Divan*'da: "kim"

⁷⁸ "cûd u şefkâtî"; *Divan*'da: "cûd-ı şefkati"

[100] Bu kasidelerin içinde şairin Nabî-i Pîr için söylediği müstesna bir mevki tutar, çünkü o devirde bu şair-i allame hakikaten sürur-ı şuara idi:

O şâh-bender-i ‘irfân ki onda hâzırdır
Biza’a-ı hüner ü nakd bîgerân-ı sühan

Nedir bu kuvvet-i endîşe vakt-i pîrîde
Dem-i meşîbi verir feyz-i unfüvân-ı sühan

Meşîb-i tab’ına fasl-ı şebâb-ı ‘irfândır
Olur zamân-ı kuhûlette nev-civân-ı Sühan

Hakikaten Nabî böyledir, ihtiyarlıkta bile bir genç kadar ibzal [bol] meani [manalar] eyler. Tabii Râşid yetiştigi vakit Nabî hatme-i ömre [ömrünün sonuna] yaklaşıyordu, fakat büyük bir şöhrete malik idi. Zamanenin şairleri, fazılları, hatta vezirleri ona baş eğerlerdi:

Senin kalem-rev-i endişe mâlikânendir
Yed-i hayâline teslîmdir cihân-ı sühan

Bülend kevkebi-i nazm-ı tâb-nakûn ile
Sipîhr-i rif’at ü kadr oldu ‘izz ü şân-ı Sühan

O şeyhü’ş-şuara bu kabde, bu kudrette idi. Selamet-i ifadedden maada bir meziyete malik olmayan bu kasideleri, tarihleri artık bir tarafa bırakıyoruz. Şimdi Râşid’in kemalâtını, şiirde cihet-i rüchanını, fazlını gösteren gazellerini, o gazellerin ihtiva eyledikleri beyt-i mamurları, mısra-ı bercesteleri arz etmek isteriz. Çünkü bu kubbede şairin namını ibka eden [sonsuzlaştıran] o eserler oldu. Mesela şu beyite bakınız:

[101]

Eyledim tecrübe eczâ-yı gınâ-yı dehri
Olamaz hiç kanâ’at kadar iksir bana

Hem hoş bir manayı, hem muciz [özlü] bir ifadeyi, hem cemiyet keliması şamil değil mi?
Dîvân-ı Râşid bu kıymette sözlerle doludur:

Eden keştileri sâhil-res-i semt-i necât âhir
Değildir nâhudâ-yı ‘akl-ı kûteh-bin Hüdâ’dır hep

Böyle hikmetlere hemen Râşid’in her gazelinde tesadüf olunur, şu beyit de o zümre-i güzideden sayılmaz mı?

Gaflet-medâr-ı ma'zeret cürm olur mu hiç?
Ma'füvv olur mu eylese farzâ günâh mest?

Fakat aynı gazelin şu maktâı bence onlardan hiç aşağı kalmaz:

Erbâb-ı devletin görüp evza'ın anladım
Râşid, edermiş ademi sahbâ-yı câh mest

Evet, bu nükteler cümlemizin malumumuzdur. Fakat kudemaca onları bir tarz-ı güzinde ifade edebilmek idi ki bir maharet sayılırdı.

Söz odur 'âleme senden kala bir darb-ı mesel

derlerdi. Eskilerimizin felsefeleri maruftur, mahduttur. Fakat bu felsefiyâtı böyle talakınla [ayırmaıyla], belagatle vezne sokmak hem lisanımıza hem irfanımıza bir hizmettir.

Hamûşân-ı edeptir harf-girânı eden ilzâm
Olup sâkit zebân-ı ta'n-ı bed-gûyânı iskât et

Bu mana hepimizin malumumuz iken, ne hikmettir bu beyit yine hoşumuza gider, tıpkı beyt-i âtî gibi:

[102]

Gubâr-ı kîneden sâf ol, safâ-yı hâtır istersen
Muhassal sîneni âyîne-i bezm-i musâfât et

Nabî için Ziya Paşa: irsal-i meselde misli yoktur, der, Râşid bu vadide ondan hiç aşağı kalmaz:

Ümîd-i vuslata gelmez hâle seyr-i 'izârından
Temâşâ-yı ni'am def' eylesin mi iştiâhı hiç?

Nasîb-i bende-i dergâh-ı ehl-i cûd-ı hirmândır
Verir mi pîş-i pâye-i şem'-i meclis rûşenâyı hiç?

Bu misallerin irsalinde [gönderilmesinde] Râşid o derece muvaffak olamamıştır. Öyle iken bütün gazellerini yine emsal ile hikemiyât [hikmet ve felsefeye ait sözler] ile doldurur. Nadiren aşktan, garamiyâtan [sevdadan] bahseyler:

Teslîmdir kazâyâ eğer var ise 'ilâç
Tedbîr yoksa mâni'-i takdîr olur mu hiç?

Doymaz harîs-i vasl temâşâ-yı yârdan
Râşid, gürsine-çeşm-i tama' seyr olur mu hiç?

Bir kere de şu gazeli nazar-ı im'ana alınız [dikkatle bakınız], baştanbaşa hikmetle,
hakikatle mâl-âmal [dopdolu] bulmaz mısınız?

Çeker sonunda gam elbette teşne-yâb-ı ferah
Humâr-ı gussa verir ademe şarâb-ı ferah

Ümîd-i şevk ile humlar çekip harâb olma
Ki bezm-i bâdede bir câmdır nisâb-ı ferah

Bu kâra vâsita etsin kanâ'ati evvel
Zamânede var ise ister intisâb-ı ferah

[103]

Helâk-ı teşnegî-i hasret eylesin nice dem⁷⁹
Misâl-i va'd-i ekâbir bizi serâb⁸⁰-ı ferâh

Kemine cümbüş ile bin gamı eder pâ-mâl
Şekûh ü şân ile ma'rûftur cenâb⁸¹-ı ferah

Bu kâr-hâne-i hülyâda, Râşidâ⁸², olmuş⁸³
Muhâsibân-ı safânın işi hesâb-ı ferah

Malumdur, “hesab-ı ferah”ın doğrusu geniş hesap manasına “hesab-ı ferah”tır. Fakat kudema-yı redif hatırı için bu hatayı ihtiyar ederler, “ferah”, vasi' yerine “ferah” meserret [sevinç] kelimesini kullanırlar. Bu galattan sarf-ı nazar böyle:

Her mısra'ı mevc-i lüccetullah
Her beyit metîn-i hüccetullah

vasfına layık bir gazeli pek az şairimizde buluruz. Tuhaftır, bu nükteler pek maruf olduğu halde böyle mevzunen bast olununca yine hoşta gidiyor:

Rızk-ı tahsîline elbette hayâ mâni'dir
Cümleden evvel olur ni'mete nâ'il güstâh

Dil-i nâdânda bed-etvâr değil müsteb'id
Görmedik olmadığın dehrde câhil güstah

⁷⁹ “dem”; *Divan*'da: “bir”

⁸⁰ “serâb”; *Divan*'da: “şarap”

⁸¹ “cenâb”; *Divan*'da: “habâb”

⁸² “Râşida”; *Divan*'da: “Raşid”

⁸³ “olmuş”; *Divan*'da: “olmuşken”

Selikamıza [güzel söz söyleme kurallarına] göre son beyitte “nâdânda [cahilde]” yerine “nâdândan” demek lazım gelirdi, mamafih böyle zaaf-ı telifler müteahhirlerimizde bile bulunur: Kemal Bey merhum:

Yazılsın seng-i kabrimde vatan mahzûn, ben mahzûn

Der ki “kabprime” demek daha doğru idi. Râşid nadiren böyle müsamahât-ı lafziyeye müpteladır, daima:

[104]

Debistân-ı ta’limde okutmak nâ-müyesserdir

Ki fitrattır ma’lumhâne-i âdâb-ı isti’dâd

gibi mani olduğu kadar lafzen düzgün sözler söyler, evet bu sözler bütün hayidedir [eskimiştir], bildiğimiz, işittiğimiz nükteleri muhtevidir. Mesela:

Zevâl-i ‘âkile tefhîm kadr-i ni’met eder
Bilirse pîr bilir olduğun şebâb lezîz

beyiti Arif Hikmet merhûmun:

Değildir intihâda zevk u lezzet ibtidâdandır
Civânlık ‘âlemin yâd etmeyen bir pîr yoktur [Hersekli Arif Hikmet]

Kavl-i meşhurunu andırmaz mı? Kudemânın birbirinden bu iktibaslarına intihal demek caiz olmaz, çünkü o manalar mîri [devlet malı] malı gibi umumidir.

Çoktur cihânda kâle-i dellâle müşteri
Rağbet-i zamânede Sühan-ı hod-fürûşedir

beyiti de o kabildendir, fakat hoştur, Râşid ale’l-umum şairler gibi zamanını fasl eyler:

Ehl-i ‘irfâna bu devr-i i’tibâr-ı cehlde⁸⁴
Oldu, Râşid, irtikâb-ı töhmet-i eşmâr⁸⁵ ‘ar

Tıpkı Şinasi’nin:

Bir devirde geldik ki bu bâzâr-ı fenâyâ
Sermâye-i ‘irfânı olanlar zarar eyler

⁸⁴ “cehlde”; *Divan*’da: “cehliden”

⁸⁵ “eşmâr”; *Divan*’da: “eş’âr”

dediği gibi. Yukarıda arz ettiğimiz gibi Râşid'in bazı gazelleri baştanbaşa mamurdur, güzeldir.

[105]

Hulûs-ı 'âlemi nakş-ı ber-âbdır derler
Vefâ zamânede 'ayn-ı serâbtır derler

Cihânda devlet eder 'aybın âdemin mestur
Günâh ederse de farazâ sevâbtır derler

Çıkınca nâmı mey-âşâmlıkda mı bir rindin
Elinde âb görülse şarâbtır derler

Ümîd-i vuslat ederken, fîrâk-ı cânânı
Eğerçi çekmedik ama 'azâbtır derler

Ol âfetin ham-ı zülfünde nâle kıl, Râşid
Du'â-yı nîm-şebi müstecâbdır derler

Gazeli hem fasih hem belîğ değil mi? Böyle güzel sözler Râşid'de hadden efzundur
[fazladır]:

Sürûr-ı bî-meâl-i 'âlemin encâmı mâtemdir
Hemîşe mâverâsı 'ıyd-ı teşrîfin muharremdir

Beyiti pek mebzul bir hakikati şamil iken irsal-i mesel dolayısıyla makbuldür. Nesriyle tab'a sıkıntı veren Râşid şiiriyle ruha inşirah bahşeyler, bu inşirahın baisi [sebebi] manadan ziyade lafz olsa bile beis yoktur, bilfarz şu gazeli matladan maktaa kadar insan zevk ile okumaz mı?

Sana sâkî, demem âyîne-i İskender'i göster
Bana âyîne-i 'âlem-nümâ-yı sâgarı göster

Şemâtet-hiz-i a'da tâ'ziyet⁸⁶-fermâ-yı ihvândır
Mükedder de olursan kendini gamdan beri göster

Eğer baş gösterirse simyâkârân-ı endîşe
Derûn-ı hırka-i endîşeden sen de seri göster

[106]

Getir tûfân-ı Nûh'u yâdına çarh-ı kühen-sâlun
Cihâna cûşîş-i seyl-âbe-i çeşm-i teri göster

⁸⁶“ta'ziyet”; *Divan*'da: “ta'riyet”

Edip bu ‘arsa⁸⁷-gehte Zülfikâr-ı hâmeyi der-kâr
Sûhan-ı sincâna⁸⁸, Râşid, dest-bürd-i Hayder’i göster

Şiir-i kadimimizde garamiyat Fuzulî’deki mertebe-i bülende ermezse sönüktür, boştur,
aşkta, hevaiyâtta, Nedîmâne olamazsa ibtizale [tekrara] düşer, fakat hikemiyât,
Nabîyâne hikemiyât Râşid’de, Râgıp’ta, bahusus o kudret-i elfâz ile daima hoş gider:

‘Ateh telâş-ı gam-ı merkden peyâm verir
Kad-i hamîde gelir da’vete selâm verir

Fikri garîp olsa da naşinidedir [işitilmemiştir]. Râşid’in bazı tasavvurları aşıkâne
olmakla beraber hayale hoş gelir.

Eder kıyâmeti⁸⁹ pâ-mâl-i cilve, Râşid, o şûh
Ne dem ki kâmetine ruhsat-ı hırâm verir

Fakat bu güzelliklerin menbâi bütün lafz kuvvetidir, üstad-ı Nailî’nin o tiraşide beyan-ı
Nâbî-i allamenin o fasih ifadeleriyle bihak tedkik, tettebbu edilince, fitratta yardım
ederse, insan böyle bir üsluba malik olabilir.

‘Âşık-ı nâle-serâ ‘âlemi demsâz bilir
Mest her gördüğünü kendine hem-râz bilir

Evet, Arap’tan, Acem’den müstağni olmak, biz Türk’üz, Türkçe, sırf Türkçe yazı
yazmak istiyoruz, bu içtihadımız [gayretimiz] makbuldür fakat [107] son devrimizin
mahsulüdür, yakın vakte, beş on seneye gelinceye kadar Arabî ve Farisîyi şahane
tasarruf ederek lisanımıza mezc edebilmek [katabilmek] bir maharet idi. Bu kudema-yı
şuara da o vadide harikalar gösterirler:

Hep ona peyvestedir⁹⁰ ber pâyi-i çetr-i vücûd
Hayme-i cismin ‘anâsır gûyiyâ evtâdıdır

beyiti o ihtişamdan bir numunedir. Fakat acaba bu tarz-ı beyandan bugün istiğna
gösterebilir miyiz? Gösterirsek Türkçemizi, hatta o dilediğimiz sade, saf tarzda olsun,
dürüst, düzgün yazabilir miyiz?

⁸⁷ “arsa”; *Divan*’da: “arşa”

⁸⁸ “sincâna”; *Divan*’da: “güyana”

⁸⁹ “kıyâmeti”; *Divan*’da: “kıyamını”

⁹⁰ “peyvestedir”; *Divan*’da: “va-bestedür”

Onunla söyleşilir mâcera-yı hâl-i firâk
Bakılsa gamda dile hem-zebân-ı âhirdir

beyanını munis bulmayan Türk olur mu? Hakikaten şairle hem-zeban [aynı dili konuşan] olarak

Misâl-i câm-ı mey, minâ-yı nazm-ı dilkeşin, Râşid
Şarâb-ı neşve-i pür-cûş ma'niyle leb-â-lebdir

demeliyiz, evet, kudema Arapça ve Acemce kelimeleri, terkipleri yazılarında kullanıyorlar, hatta fazla kullanıyorlardı, lakin o tarz istimalde [kullanımda] öyle bir harika-i vukuf gösteriyorlardı ki Türkçemize herhalde hizmet etmiş oluyorlar, bina-yı lisanımızı koruyorlar, vücuda getiriyorlardı.

Mecnûn-ı lâ'ubâli-i 'aşk ol revîş budur
Kâr-azmûde 'âkil isen, işte iş budur

Sözü bu müddeamızın o binlerce burhanlarından biridir. Zaten bu nevi şairliğin en büyük haşyeti [korkusu], fazlı kudret-i elfâzda bu harika nümalıktır, [108] yoksa fikirler nadiren yenidir, ekseriya eslâftan [eskilerden] ahlâfa intikâl eyler durur. Mesela Selim-i Evvel'in:

Behr-i cem'iyet dil-hâste perîşan ammâ

Mısraı celadeti [kuvvetli] maruftur, Râşid o fikri mertebe-i zatiyesine indirerek:

Perîşânı bize şîrâze-i cem'iyet olmuştur

der. Yine bu kabilden olmak üzere Frenklerin: İki münteha [uç] birbirine temas eyler, kavli meşhurdur. Değil mi? Şu beyit de o nükteden istinbat edilmiş olsa gerektir:

Değildir devr-i pîrân-ı kühenden vaz'-ı tıflâne
Mi'âd ü mebde'-i ebnâ-yı 'âlem fitrat olmuştur

Zaten yukarıda söyledik, bu vadi-i hikemde kadim Yunanîler Araplara, Araplar da Osmanlı Türklerine üstad-ı marifet oldular. Bilfarz meşhur Mütenebbî birçok hikmetlerini Aristoteles'ten alır, kudemamız da bu şuara-yı Arap'tan aynı tarzda müstefit olurlar:

İzâ ente ekramte'l-kerîme melektehû
Ve in ente ekramte'l-le'îme temerradâ⁹¹

beyiti maruftur, Râşid son mısraından istifaza ile [feyz alarak]:

Vefâ-yı merdüm-i bed-mihr bî-vefâlıktır
Let'iyemden⁹² kerem ummak sitem-gedâlıktır

der. Mamafih lisana da bu fazılâne, vâkıfâne iktibaslardan büyük hizmet olmaz, evvelce arz ettiğimiz gibi, bizde bu çığır bilhassa Nabî açtı, [109] Râşid de o şair-i hakîmin en birinci tilmizlerinden [çıraklarından] sayılır:

Siyâh bahti-i dil müjde-i telâfidir
Hücûm-ı zûlmetin encâmı rûşenâlıktır

Beyiti de o nevi hikemiyâtın en mebzullerinden olmakla beraber servet-i elfâz cihetiyle tab'a mülayimdir, bahusus böyle sözler ekseriya zemin ve zamana tetabuk ettiği [uyduğu] için zevke gider:

Berây-ı kârdır da'vâ-yı ihlâs ettiği halkın
Dürûğ-ı maslahat-âmizdir şimdi sadâkatler

Zaten bu şairlerin mana diye ehemmiyet verdikleri bu mebzul nüktelerdir:

Ma'nî-i rengîn medâr-ı i'tibâr-ı lafzdır
Rağbette olmaz sezâ kışr-ı tehî bâdâmsız

diyen Râşid'in elfâzda kudreti, ne derece fevkalade olsa meanide zaafı meydandadır!

Hırka-i tecrîdsiz zevk-i kanâ'at isteyen
Arzû-mend-i tavâf-ı Kâ'bedir ihrâmsız

Manada bu zaafı ekseriya tuhaf tuhaf fikirler, meseller, misaller tadi eyler [hafifletir]:

'Aşık-ülfet tâzenin tahsîli tedbîr istemez
Murg-ı dest-âmuzu sayd etmek kolaydır damsız

Fakat gariptir, bu hafif sözlerde itiyat mıdır? Görenek midir? Nedir? Yine zevkimizi okşar. Tarihinde rical-i devlete gelişiğüzel yüz suyu serpen Râşid divanında izzet-i nefsinin gözetir:

⁹¹ "Sen soylu birisine ikramda bulunduğunda adeta onun sahibi gibi olursun. Ancak sen nankör birisine ikramda bulunursan o nankör daha da azgınlaşır." (ç.n.)

⁹² "let'iyemden"; *Divan*'da: "le'imden"

[110]

Ber-i ümîd bitirmez zemîn-i tab’-ı le’em⁹³
O şûre-zâra, yazık, dökme âb-rûy-ı niyâz

Mamafih böyle söylerken hikmette bile sapıtır:

Niyâzın nef’i çoktur def’-i cevri ü zulmde zîrâ⁹⁴
Hînâ-yı dest hûn-alûdegân bî âb-ı rû çıkmaz

der, bu sefer tezellülü [alçalmayı] tervih eyler [rahatlatır], zaten muvafık, makul olsun
olmasın, irsal-i meselin meftunudur:

Sirişk-i hasrete mu’tâd olan dilde enîn olmaz
Mücerredir ki leb-rîz olsa tas onda tanîn olmaz

Şair hakikati söylediği zaman yükselir, mesela zamanından şu muhikk şikâyetnâmede
olduğu gibi:

Nakd-i hulûs kîse-i ‘âlemde kalmamış
Âsar-ı sıdk şîme-i âdemde kalmamış!

Umma, sakın, bu mastabelerden mey-i safâ⁹⁵
Sahbâ-yı şevk bezmgeh-i Cem’de kalmamış!

Pîrân-ı sücûd dâ’im ta’zîme meşk eder
Tâb-ı kıyâm, sanma, kad-i hamda kalmamış!

Nân-pâre-i simât-ı kerem kimden istenir?
[Han-ı sehâ ki süfre-i Hâtem’de kalmamış]⁹⁶

Kaht-ı ricâl mi bulunmayan nedir? Deme⁹⁷
Şâyân-ı sadr-ı câh olur âdemde kalmamış!

Râşid, kusur zahm-ı nemek-perverindedir
Te’sir-i nef’ sanma ki merhemde kalmamış!

Hasılı, hikmet ve hakikat vadisinde Râşid daima parlaktır:

Sunma nevâl-i dehre, sakın, dest-i ârzu
Mâhîyi gayra tu’me eder iştiâ-yı hırs

⁹³ “Ber-i ümîd bitirmez zemîn-i tab’-ı le’em”; *Divan*’da: “Ber-i ümmid bitürmez nihâl-i tab’-ı meşamm”

⁹⁴ “Niyâzın nef’i çoktur def’-i cevri ü zulmde zîrâ”; *Divan*’da: “Niyazun vak’ı çokdur def-i cevri zulmde zira”

⁹⁵ “safâ”; *Divan*’da: “vefâ”

⁹⁶ *Divan*’dan alınmıştır.

⁹⁷ “deme”; *Divan*’da: “demez”

[111]

Çeşm-i harîse cây-ı selâmet gelir hatır
Girdâba sevk-i zevrak eder nâhudâ-yı hırs

Sözleri pek doğru, pek hikemiyâne değil mi? Tıpkı şu beyitler gibi:

Olmaz esîr-i devlet ü câh olmak isteyen
Endîşe-i havâdis-i eyyâmdan halâs

Râşid, zebân-ı halkta hoş siretan bile⁹⁸
Kadir değildir olmaya düşnâmdan halâs

Söz hakikate tetabuk edince ne olursa olsun, cazibelidir:

Bütün halk-ı cihân câsûs-ı ‘ayb-ı yek-diğerdir hep
Eder herkes, ne sırdır? Şöhret-i râz-ı nihândan haz

Şu beyitlerde o kıymettedir:

Bildirdi iktirânını zilletle ‘izzetin
Kevkebde nahsın olduğu hem-sâye-i şeref!

‘İzzet bulur mu âriyyeti câmeden gedâ?
Nâdâna câh-ı dehr olamaz mâye-i şeref

Bir gün düşer, bu cûş-ı mezelletde çekme gam,
Râşid, bizim de hissemize dâye-i⁹⁹ şeref

Malumdur ki garplıların telakki eylediği tarz-ı muallada [yüce tarzda] vatan fikri edebiyatımıza devr-i teceddüdümüzle girdi, ondan evvel şiirimizde vatan kelimesine evla [daha iyi] nadiren tesadüf olunurdu, saniyen meva [sığınılacak yer], mesken gibi mahdut manalar verilirdi, böyle olmakla beraber *Dîvân-ı Râşid*’de vatan redifi ile bir gazel gördük, bu gazelin de bazı beyitlerinden anlaşıldığına göre şair-i vatan hissiyatıyla az çok müheyyiç [heyecanlı] imiş:

Sefîne-i dil-i gurbet-keşîdeyi eyler
Dûçâr-ı mevce-i şevk u heves hevâ-yı vatan

[112]

⁹⁸ *Divanda* “dahi” şeklindedir. Devamında “Feyz-i bekâ-yı şöhret ile zindedür henüz/Bakılsa zür-pençe-i Rüstem de kalmamış” beyiti bulunmaktadır.

⁹⁹ “dâye”; *Divan*’da: “vâye”

İşte Râşid'in güzel sözleri böyle kendi vadisindedir, kendi haline, kendi asrına göredir:

Zebân-ı kâlden efzûn lisan-ı hâl olur güyâ
Cevâb-âverlik eyler halka der-bânlar 'asâlarla

Dediğimiz gibi mana hep bir olsa da lafız daima güzidedir, lisan-ı halin mukabili
[karşılığı] olarak zeban-ı kâl kullanmak fesahaten bir nevi muvaffakiyettir.

Bu nazm-ı nâzenîn ta'biri eyle Râşidâ, ithâf
Der-i 'irfân-penâh-ı Hatem-i 'asra senâlarla¹⁰⁰

Şair kudret-i elfâza bu itinalarla beraber,

Ma'nâ vü lafz kaydına düşmez dakika-senc
Bakmaz esîr-i neş'e meyin dürd ü sâfına

demekten de çekinmez.

Bu fevç fevç misallerden anlaşılır ki Râşid tarz-ı kadim şiirimize göre bir şair, hatta büyükçe bir şair, hususiyle bir şair-i hakîmdir ki lisanen, fikren terakkimize divanıyla az çok bir hizmet etmiştir, bu naçiz eseri insaf ile mütalaa edenler mevzumuzun cevabını bizimle müttehiden [birlik olarak] şöylece verirler: Râşid müverrih midir? Hâşâ şair midir? Hay hay!

Başımıza renk renk gailelerle vurduğu için zaman bize aman vermedi, fakat erbab-ı tettebbunun daha müsterihleri [rahatları], daha mesudları bu şairin hayatını, hakikatini derin derin tamikler, tetkiklerle ortaya koyarak edebiyatımıza, irfanımıza cidden hizmet ederler. O zaman bu mazhariyetin uzaktan uzağa kılavuzlarından sayılırsak seviniriz.

Hulasa:

Firâş-ı¹⁰¹ dağdağa-i intizâra kail idik
Felek-i mübeddel ye'is etmese merâmımızı

Redîf-i rah-revân-ı tevekkülüz, Râşid
Yed-i meşiiyyete teslim edip zimâmımızı

¹⁰⁰ "asra senâlarla"; *Divan* 'da: "aşra dualarla"

¹⁰¹ "Firâş"; *Divan* 'da: "hiraş"

SÖZLÜK

âbâ-i kirâm: soylu babalar, atalar.

adavet: düşmanlık

adem-i itimat: güven yokluğu

adûv: düşman

agah: haberdar

ahidşiken: anlaşma bozma

ahlaf: sonra gelenler

Ahmed-i Salis: Üçüncü Ahmet

ahrarane: özgürce

ahval-i siyasiye: siyasi durumlar

akdolunmak: imzalanmak

akl-ı selim: sağduyu

aksâm-ı selase: üçüncü kısım

aksi: tersi

alelhusus: her şeyden önce

alelittlak: ayırım yapmadan

allame: çok büyük alim

alüftelik: düşkünlük

amal: emeller

ârî: temiz

asaf-ı âlî şan: ünlü vezir

asar-ı bedayi: yeni eserler

aşık-ı nukud: para aşığı

aşina: tanıdık

atıf: şefkat

âtî: gelecek

âyâ: acaba

azade: başboş

azm-i delirane :delirircesine azimbad-ı

harabe'l-Basra: Basra'nın harap rüzgârı

badi: sebep

bahusus: özellikle

bais: sebep

bakiyyetü's-suyufi: kılıçtan kurtulan

kimseler

bani-yi kuvve-i maneviye: manevi güç

bas: dirilme

basireten: anlayışça

bast eylemek: genişletmek

batıl: yalan

bedgirdar: kötü davranan

bedkârdar: kötü davranan

behemehal: mutlaka

beht: yalan

belagat: sözü güzel şekilde ifade etme

belahet: düşüncesizlik

beliğ: derdini düzgün anlatan

berid-i istibdad: istibdadın habercisi

bidat: zulüm

bihakk: hakkıyla

bila-aman: amansız

bilakayd: hiçbir kayda bağlı olmadan

bilatedkik: hiçbir araştırmaya gerek

duymadan

bilfarz: farz olarak

bilhassa: özellikle

bîperva: korkusuz

biserübün: başsız kıcsız

burhan: delil

cari: geçerli

cehd: azim
celadet: kuvvet
celb-i hayret: dikkat çekmek
cenub: güney
cevab-ı şafî: yeterli cevap
cevelan-gâh: gezinti yeri
cidal: kavga
cihad-ı fısebilillah: Allah yoluna cihat
cihet: taraf
ciyadet: yenilik
cürm: hata
çar-ı bedgirdâr: kötü tabiatlı
çaryek: çeyrek
dakaik: incelik
dalaletiyle: yoldan çıkma
daman: taraf
dereke: düşüklük
derya-yı dürer ü güher: mücevher ve
inci deryası
dest-i guzat: gazilerin eli
devr-i dilara: gönül süsleyen devir
devr-i inhita: düşüş devri
devr-i inkıraz: gerileme devri
dilgir: kırgın
dil-hah: gönül talebi
dun: aşağı
duradur: uzaktan uzağa
dürbinlik etmek: uzağı görmek
dürüş: kaba
düstur: kanun
eblehane: ahmakça
ebr-i siyah: kara bulut

efsus: yazık
efzun: fazla
ekzube: yalancı
elfâzca: sözce
elîm: acı veren
emr-i münif :yüce emr
endişe-i haya: utanma endişesi
erkan-ı matbuat: önemli yazarlar
etba etmek: uymak
evail-i saltanat: saltanatının ilk
dönemleri
evla: daha iyi
evsaf: vasıflar
evvel emir: her şeyden önce
evvel-be-evvel :her şeyden önce
evza: duruş, hal
eyyam-ı saltanat: saltanatının ilk günleri
faaliyet-i fikriye: fikri faaliyetler
faik: üstün
fasih: ahenkli
fasl etmek: ayırmak
fasl-ı sabık: önceki kısım
fazıla-yı şark: doğulu büyükler
fazilet: değer
fercam: son, uç
ferheng: lügat kitabı
fesahat: anlam ve sözün kaynaşması
fetanet: anlayış
fevç fevç: kısım kısım
fevkalade fevkinde: bilinenlerin üstünde
feyz: ilim
fıkdan-ı azim: azim yokluğu

fitrat: yaratılış
fiil: amel, iş
filhakika: hakikaten
filvaki: gerçekten
fisebililah: Allah için
gaile: dert, sıkıntı, düşünce
galat: yanlış
galebe çalmak: galip gelmek
gam-ı ferda: gelecek üzüntü
gamıza: ince ve derin mesele
gara: gösterişli
garabet: tuhaflik
garamiyât: lirizm
gavamız: karışık şeyler
gayr-ı menus: alışkanlık dışı
germiyyet: hararet
gezend: ziyan
giran: sıkıcı
girizgâh: başlangıç
gulüvv: çok abartılı
gunagun: çeşit çeşit
güher: mücevher
gümrah: gür
hacet: ihtiyaç
hadd-i nezahet: incelik sınırı
hafaya: sırlar
hahiş: fazla isteyiş
haiz: sahip
hak-gû: hakkı teslim eden
hakîm: hikmet sahibi
hal: şimdi
hamiyet: yükselme

hande: gülüş
harb-ı umumi: I. Dünya Savaşı
haris: hırslı
hasb'el-emr: emir gereğince
hasep: haysiyet
hasîn: sağlam
haslet: ahlak
hassalarından: alametlerinden
hassiyet: meziyet
haşiv: eş anlamlı sözlerin yan yana kullanılması
haşr u neşr olmuş :yayılmış
haşr: kıyamet
haşviyat: lüzumsuz söz
haşyeti: korku
hatme-i ömür: ömrünün sonu
hayide: eskimiş
hayr-ı memul: beklenen bir hayır
hemdem: arkadaş
hempalar: yoldaşlar
hem-zeban: aynı dili konuşan
hengame-i şadman: sevinçli sesler
hengam-ı saltanat: saltanat zamanı
herc ü merc: karmakarışık
herçi bad abad: Ne olursa olsun
hevai: ciddiyetsiz
hevaiyattan: havai sözler
heyet-i müçtemia: toplum
hezar: pek çok
hısm-ı can: can düşmanı
hikemiyât: hikmet ve felsefeye ait sözler

hilaf: ters	ihata: kavrayış
himmet: yardım	ihraz etmek: elde etmek
hin-i hacet: ihtiyaca göre	ihsas olmak: hissetmek
huceste: hayırlı	ihtimâm: özenme
hudusa gelmek: oluşmak	ihtira: icat
hulk: huy	ihtiras: hırs
hulül :dahil olma	ihtiyar eylemek: seçmek
hurafât: batıl	ikab: eziyet
hussâd: hasetler	ikbal: talih
husule getirmek: meydana getirmek	iktifa etmek: yetinmek
hûlasetü'l-'itibar: itibarın özü	iktiham ile: yenerek
ırs: kalıtım	iktiza etmek: yaramak
ıtra eylemek: övmek	ilga olmak: kaldırılmak
ıttıla: haberler	ilka etmek: ortaya koymak
ıyd ber bala-yı ıyd: bayram yapan	imarât: aşevleri
büyük bayram	inhilal: dağılma
ibham: kapalılık	inhiraf etmek: bozulmak
ibka etmek: sonsuzlaştırmak	inhisar: idareyi başkasına bırakma
ibraz etmek: ortaya koymak	inhizam: bozgun
ibtidad: başlangıç	inkısam: parçalanma
ibtidai: başlangıca ait	inkıyad etmek: boyun eğmek
ibtida-yı şebab: gençliğin başı	inşa: süslü nesir
ibtıla: tutku	inşirah bulmak: açılmak
ibtizal: tekrar	intak-ı hak: doğruların dile getirilmesi
ibzal: bol	intihâsız: sonsuz
icmalen: kısaca	iras: sebep
ictimaen: topluma göre	irfan: anlayış
içtihad: gayret	irsal: gönderilme
ifa etmek: yapmak	irsal-i mesel: misal getirme
ifrağ ermek: çevirmek	irtica: geri dönüş
iğlak: kapalılık	irtihâl: ölüm
iğrak: boğuculuk	irtikab eylemek: suç işlemek

isaf: kabul
istibat etmek: mümkün gömek
istidad: yetenek
istifaza ile: feyz alarak
istiğna göstermek: ihtiyaç duymak
istihfaf: küçümseme
istihlâf etmek: yerine geçmek
istihlak: tüketim
istihraç eylemek: mana vermek
istihsal eylemek: elde etmek
istikrah: kötülük
istilzam eylemek: gerektirmek
istimal: kullanım
istiman: aman dilemek
istimdad: yardım
istinbât-ı fevaid: faydaların güçlkle
anlaşılması
istirdat: geri alınan
işaa etmek: yaymak
itab: azar
itikad: inanış
itila: rütbe
itiyat: alışkanlık
ittiba: tabi kılmak
ittifâki: anlaşmaya dair
ittihaz etmek: kabullenmek
izdiyat: çoğalma
izmihlal: yok oluş
kâb: seviye
kabına varmak: seviyesine erişmek
kahhar: çok kahredici
kail: razı

kaim kılmak: koymak
kain: mevcut
kâni olmak: inanmak
kâr-ı düşvar: zor iş
kari: okuyucu
kariha: fikir kudreti
karîn-i nizâm ve istihkâm: nizama ve
dayanıklılığa sahip olan
kase-i fağfur: kıymetli Çin kasesi
kaside-gûluk: kaside söyleyicilik
kaşane: saray
ke'en-lem-yekûn: sanki olmadı
kedhûda: kâhya
kemal: olgunluk
kemalat-ı fikriye: fikri olgunluklar
kerime: kız
kesif: sert
keyf-i maittifak: birleşme deneni
keyfiyet: madde
kıdvetü's-şuara: şairlerin önde gideni
kıtal: kavga
kudema: eskiler
kurun: çağ
kurun-ı ahire: yeni çağ
kurun-ı vusta: orta çağ
kuvve: fikir
külliye: tamamen
külliye: çoğunluk
labüd: ayrılması mümkün olmayan
lahza: an
latif: yumuşak
limenfaatin: menfaat için

lisan-ı azbûlbeyan-ı Osmanî:
Osmanlının akıcı, tatlı dili
lütuf: iyilik
lütuf-dide: lütuf görme
mader-i huzur: huzurun annesi
madih: öven
mafiha: içindekiler
mağlut: yanlış
mahbupluk: dostluk
mahlu': hal edilmiş kardeşi
mahreç: ihracat yeri
mahud: bilindiği
mahya: ışıklı yazı
mahza: sadece
mahzar: dilekçe
makhur: kahrolmuş
maksut: istek
mâl-âmal: dopdolu
malik: sahip
malumat: bilgiler
mamafih: öyle olmakla beraber
mamuriyet: bayındırlık
mareke: savaş meydanı
marifet: hünerle
marifet-i tetebbua vukuf: araştırıp
öğrenme hüneriyle
maslahat-ı cenk: cenk meselesi
mastaba: meyhane, peyke
masun: korunmuş
matla: başlangıç
matlub: istek
mazarrat: zararlar

mebâhis: bahisler
mebde: baş taraf
mebhut: şaşkın
mebna-yı saltanat: saltanatın temeli
mebni: dayanan
mebzul: çok
medhul: dile düşmüş
mediha: kaside
medlul: delil
mefsedet: fenalık
meftun: aşık
mehabet: heybet
mehaz: kaynak
mehip: korkunç
mekatib-i âliye: yüksek okullar
mekteb-i mülkiye: siyasal bilgiler
fakültesi
melal: can sıkıntısı
meluf: alışık
memduh: övülmüş
menafî: menfaatler
menba: kaynak
menfaat-ı amme: toplum yararı
meram: istek
merdâne: mertçe
merdut: reddedilmiş
meri: uyulan
mertebe-i bülend: yüce mertebe
mertebe-i vala: yüksek mertebe
mesabe: derece
meserret: sevinç
mesire: gezinti yeri

meskenet: tembellik
mesned-i fetva :bilgi noktası
mesrud: söylenen
mest-i huzuz etmek: hazlar vermek
meşiyet: istek
metin: sağlam
meva: sığınılacak yer
mevad-ı iptidai: temel malzemeler
mevki-i icraya koymak: yerine getirmek
mevzun: vezinli
meyletmek: yönelmek
meyus: ümitsiz
mezc edebilmek :katabilmek
mikyasa: ölçü
mîri malı :devlet malı
mizaçgirlik: keyfe göre hareket
muacciz: rahatsız edici
muahede: anlaşma
muaheze: eleştiri
muakıt: taraf
muareke: kavga
muavenet: yardım
muazzep olmak: eziyet çekmek
muazzez: yüce
muciz: özlü
mugalata: hatalı sözler
mugayir: zıt
muğlak: kapalı
muhamme: hücum
muahadenet: dostluk
muhal: imkânsız
muhallit: kalıcı

muharrir: yazar
muhatara: tehlike
muhik: haklı
muhibb: dost
muhtevî olmak: içermek
muin: yardımcı
mukabil: karşılık
mukaddime: önsöz
mukaffa: kafiyeli
muktedir: hâkim
muktesit: tutumlu
munis: sevimli
munkalip olmak: dönüşmek
munsıfane: insaflica
munzam olmak: eklenmek
murahhas: temsilci
musaddak: tasdik edilmiş söz
musalaha: barış
musip: isabetli
mustalih: anlamca kapalı
mutabık: uygun
mutantan: tantanalı
mutat: alışılmış
muteber: itibarlı
muteber: saygın
muteyakkız: uyanık
muttasıl: hiç durmadan
muvaaffak olmak: başarmak
muvafık: uygun
muvakkaten: geçici olarak
muvazi: uygun
muzmahil eden: çökerten

mübahaseye: konuşma
mübdi: kaşif
mübeccel: yüceltilmiş
mübeni: kurulu
müberhen: delillerle sabitlenmiş
mübrem: acele
mücazât: ceza
mücellid: ciltçi
müdahinlik: dalkavukluk
müdbir: tedbirli
müddeamız: iddiamız
müdebdeb: debdebeli
müdekkik: araştırmacı
müdhar: hor görülen
müesser: etkili
müfad: anlam
müfekkire: düşünme gücü
müfit: faydalı
müftekir: muhtaç
müheyyâ: hazırlanmış olan
müheyyiç: heyecanlı
mühezzep: düzeltilmiş
mühlik: öldürücü
mühtedi: Müslüman olan
mülabese: sebep
mülâhaza: düşünce
mülayim: uygun
mülhak olmak: ilave edilmek
mülk-i mevrus: miras bırakılmış mülk
münafi: aksi
münâsebet: alaka
müncer: sürüklenme

münhezimen: bozguna uğrayarak
münim: nimet veren
münşeat: nesir
münteha: uç
müreccah: tercih edilmek
müreffehen: rahatça
mürekkep olmak: oluşmak
müsalaha: barış
müsavat: eşitlik
müstacel: acele
müstağni: çekingen
müstağrak: batmış
müstahak: hak eden
müstait: kabiliyetli
müstefit: faydalı
müstefizane: feyizlenerek
müstemleke: sömürge kıtası
müsterih: rahat
müstesna: ayrı
müşateme: atışma
müşevveş: karışık
müşeyyed: yüksek, sağlam
müşterek: ortak
mütalaalardan: incelemelerden
müteahhir: sonraki
müteakib: sıralı
müteallik: ilgili
müteessif: kederli
mütefekkir: âlim
mütehassıs: mahir
mütekabilen: karşılıklı
mütekaddim: öncekiler

mütemadi: sürekli
mütenaim olmak: nimetlenmek
mütenaim: nimetler içinde yaşayan
müterakki: yükselmiş
mütesaviyen: birbirine eş değerde
müttehiden: birlik olarak
müverri: koruyan
müverrihlik: tarihçilik
müyesser olmak: nasip olmak
müzaheret eylemek: korumak
müzahir: yardımcı
müzayaka: sıkıntı
müziç: bunaltıcı
müzmin: eskimiş
naçiz: değersiz
nadire-i fitrat: nadir yaratılış
nagehani: ansızın
nahakk: haksız
nail olmak: kavuşmak
nakisa: eksiklik
nakzi: talebi
nazar-ı dikkat: dikkatli bir bakış
nazar-ı ibret: ibret bakış
nazar-ı im'ana almak: dikkatle bakmak
nazar-ı teemmül: derin bir bakış açısı
nazır: bakan
necat: kurtuluş
necip: asil
nesep: soy
neşv ü nema: büyüme ve gelişme
neuzübillah: Allah korusun
nezih: temiz

nifak: bozuşma
nikbet: bahtsızlık
nisbet-i kemalat: olgunlukların
yakınlıklar
nişane-i muvalat: dostluk nişanesi
nokta-i nazar: bakış açısı
nurani: parlak
nüsha-i edebiyede sayılar
nüzh-et-i mahviyet: alçakgönüllüğün
temizliği
payan: son
paye-i pesti: alçak rütbe
pertev: ışık
peyderpey: yavaş yavaş
peyrevi: izinden giden
rabıta: alaka
raci: geri dönme
rakik: hassas
rana: hoş
revacgâh: değerli
revnak: parlaklık
rızk-ı cedit: yeni rızık
rical-i devlet: devlet adamları
rikkat: incelik
rim papaya: Roma papası
ruh-ı istinas: tanıdık ruh
rumal eylemek: yüz sürmek
rüchan: üstünlük
rüsva: rezil
sa'b: zor
sadır olmak: meydana gelmek
sadme: vuruş

sadr-1 müdebbir: tedbirlilerin reisi
sadr-1 şetaret-pira: eğlence
düzenleyenlerin önderi olma
sahife-i tenkit: eleştiri sayfası
sahih: doğru
saika: sebep
saika: sebep
sakatat: arızalar
salabet-i diniye: dinin gücünü
salahiyet: yetki
salik olmak: yolunda gitmek
sarahaten: açıkça
sarf-1 cehd: fedakârlık
sarf-1 ilm: bilgiyi harcama
sathî: üstünkörü
satvetçe: şiddetle
sed-i rah: yol kapayan
sefahet: eğlenceye düşkünlük
seha: cömertlik
sehhar-1 tesir: çok aldatıcı etki
sekte: durgunluk
selb etmek: kaldırmak
selef: kendinden önce gelen
selika: güzel söz söyleme kuralı
serazat: özgür
serbesti-i matbuat: serbest yayın hayatı
serd eylemek: dile getirmek
serfiraz: benzerlerinden üstün
serire-i siyaseti :gizli siyaseti
sermest: kendinden geçmiş
serrişte: vesile
ser-taç: baş tacı

seyyie: kötülükler
seyyie-i tesamüh: müsamaha gösterme
sıyanet edebilir :koruyabilir
sıyanet: korumak
sudur edebileceğine :oluşabileceğine
suhulet: kolaylık
su-i tefsir: kötü açıklamalar
su-i zamirler: kötü niyetler
sulh-1 selâmet-i encâm: neticenin sulh
ve selameti
sur-1 sürur: neşeli şenlik
suri: görünüşe ait
sünühat: içine doğanlar
şamil: içermek
şart-1 esasi: esas şart
şaşaa: gösteriş
şataf: şatafat
şathiyât: eğlendirici hikayeler
şebtap: ateş böceği
şecaat: cesaret
şedid'ü-l mail: şiddetli istek
şehamet-i Osmaniye: Osmanlılığın
yiğitliğine
şehriyar-1 şevk-engiz: neşe veren
padişah
şerik: ortak
şimal: kuzey
şinaver: balık
şinaver-i dilaver: cesur balık
şükûfe: çiçek
taalluk: alakalı
tabasbus: yaltaklanma

tadad: sayma
tadi eylemek :hafifletmek
tafsilat: açıklamalar
takayyüd: çalışma
taksir: kusur
talak: ayırma
tamik: derinleştirme
tarab: şenlik
tarih-şinaslık: tarih bilen
tarz-ı beyan: ifade tarzı
tarz-ı mualla: yüce tarz
tarz-ı taharrisi: araştırma tarzı
tarz-ı telakki: düşünme tarzı
tasavvur: düşünce
tavsi-i vech: yüz tarifi
tavsit: aracılık
tazyik etmek: zorlamak
tealiden: yükselmeden
teati etmek: karşılıklı yapmak
teavün: yardımlaşma
tebcil etmek: ikram etmek
tebşir-i azim: büyük müjde
tecrit olmak: arınmak
tedenni: çökme
tedrisat-ı gurra: parlak eğitimler
tedvin etmek: düzenlemek, kitap haline getirmek
teessüs etmek: kurmak
tefahur: iftihar eden
tefavvuk: başarıma
tefavvuk: üstünlük
teferrüd: benzersizlik

tefrika: ayrılıklar
tehalük: istek
tehidest: eliboş
tehzip: ıslah etme
tehzip: süsleme
tekit: sağlamlaştırma
tekrim etmek: saygı göstermek
telakki etmek: kabul etmek
temadi: devam
temeddüne: medeniliğe
temellük: kendine mülk edinme
temhid: hazırlayarak
temyiz etmek: ayırmak
tensik: düzenleme
terennüm etmek: söylemek
terviç: kabul
tervih eylemek: rahatlatmak
tesanüd: karşılıklı yardımlaşma
teseyyüp: tembellik
teşrih etmek: incelemek
tetabuk etmek: uymak
tetebbu: araştırma
tetcik etmek: araştırmak
tevakkî: çekinme
tevali etmek: birbiri ardına gelmek
tevatüren: söylenti olarak
tevbîh etmek: azarlamak
tevdî etmek: bırakmak
tevekkeli: boş yere değil
tevfiken: uygun olarak
tevsi-i mülk: mülklerin genişlemesi
tevvab: tövbeler

tevzi: dağıtma	vesveseye: şüpheyeye
tezebzüp: karışıklık	vukuf: bilgi
tezellül: alçalma	vücuu-ı sima: yüzünün şekli
tezvir: yalan	vüsat: genişlik
tezyif: küçültme	yârânlık: dostluğu
tıraz-ı hayat: hayat tarzı	yâr-ı can: can dostu
ticaret-i rasiha: sağlam ticaret	yegâne: tek
tilmiz: çıkarık	yeknesak: tekdüze
tıraşide: düzeltilmiş, yontulmuş	yek-pare: tamamen
tul-i emel: bitmeyen istek	yektâ: eşsiz
tuluat: doğaçlama	yevm-i cedit: yeni gün
tumturak hoş eda: gösterişli güzel tarz	zahir: yardımcı
uhud: anlaşmalar	zaman-ı sadaret: vezirlik zamanı
ulv-i cenap: yücelik	zebun: aciz
umur-ı saire: başkalarının işleri	zelil: alçak
uzv: el	zellet: yanlış
ülfet: alışkanlık	zemzeme-i elamân: nameyle aman
vakanüvis: resmi devlet tarihçisi	dileme
vâkıfâne: yakışır surette	zevk-i cavidani: sonsuz zevk
vaki olmak: gerçekleştirmek	zillet: aşağılık
vakta ki: ne zaman ki	zimmi: gayrimüslim
vazıh: açık	zuhura gelmek: gerçekleştirmek
vech: sebep	zulmet: karanlık
vehim: korku	zül: alçaklık
veleh: şaşkınlık	zümre: sınıf
velev: isterse	

SONUÇ

Bu çalışma Ali Kemal'in *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* adlı eserinin Arap harflerinden Latin harflerine aktarımını ve değerlendirmesini içermektedir. Çalışmada Ali Kemal'in hayatı, sanat anlayışı ve eserlerinin tanıtıldığı ilk bölümün ardından ikinci bölümde eser; künyesi ve içeriği, yazılma nedeni, türü, üslubu, ele aldığı konular bakımından incelenmiş; ayrıca Ali Kemal'in bu eserinde konu aldığı Raşid Mehmed Efendi hayatı ve eserleri dikkate alınarak tanıtılmıştır. Çalışmada Ali Kemal'in Mehmed Raşid Efendi'yle ilgili görüşlerinden hareketle edebiyat tarihine, Divan şiiri ve nesrine, tarihi hadiseler ve tarih yazıcılığına dair fikirleri hakkında çıkarımlarda bulunmaya çalışılmıştır.

Yazı hayatı 19. yüzyıl sonlarında başlayan, özellikle II. Meşrutiyet yıllarındaki tenkitleriyle ön plana çıkan Ali Kemal, Batı'da iyi bir eğitim almış, gençlik yıllarından itibaren edebiyatla, özellikle Divan edebiyatıyla ilgilenmiş, bir dönem öğretmenlik ve uzun yıllar gazetecilik yapmış, bakanlık göreviyle devletin yönetim kademesinde de yer almış gazeteci, siyasetçi, şair, romancı ve eleştirmendir. Asıl ismi Ali Rıza olan yazar, Namık Kemal'e olan hayranlığından dolayı ilk yazılarından itibaren Ali Kemal müstear ismini kullanmış ve bu isimle tanınmıştır. İlk eserleri şiir türünde olan Ali Kemal'in bu eserlerinde Divan edebiyatının estetik anlayışını sürdürdüğü görülür. Şiir dışında roman, hikâye, hatıra, eleştiri, söyleşi gibi edebiyatın diğer türlerinde de çok sayıda eser veren yazar, ayrıca çıkardığı gazete ve mecmualarda yayın faaliyetlerini sürdürmüştür. Ali Kemal, Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyet, Mütareke ve Millî Mücadele gibi önemli merhalelerine şahit olmuş, Osmanlı'nın kurtuluşunun Millî Mücadele'yle gerçekleşemeyeceğine inandığından Mücadele karşıtı bir tavır sergilemiş ve muhalif denebilecek bir çizgide yayınlar üretmiştir.

Raşid Müverrih mi? Şair mi? 1334/1918 tarihinde basılmış 112 sayfalık bir incelemedir. Yazar bu eserinde 18. yüzyıl şair ve vakanüvisi Raşid Mehmed Efendi'nin şairliğini ve tarih yazarlığını karşılaştırarak hangi alanda daha yetenekli olduğunu tespit etmeye çalışır. Batı'da aldığı siyaset ve tarih eğitimi dolayısıyla tarihe de ilgisi olan Ali Kemal, bu eserinde edebiyata ve tarihe dair görüşlerini aktarabilme imkânı bulur. *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* Ali Kemal'in bu iki alana dair bilgi birikimi ve görüşlerini

göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Ali Kemal'in eserin "Başlarken" başlıklı bölümündeki ifadelerinden hareketle *Raşid Müverrih mi? Şair mi?*'yi Refik Halid'in *Peyam*'a yönelik yazdığı bir eleştiri yazısına karşılık olarak yazdığı anlaşılmaktadır. Ali Kemal, kendi çıkardığı *Peyam* gazetesinin *Yeni Mecmua* yazarı Refik Halid tarafından eleştirilmesini kabullenememiş ve yine *Yeni Mecmua*'da tarih yazıları yazan Ahmed Refik'in Raşid hakkındaki yazısını eleştirmek amacıyla *Raşid Müverrih mi? Şair mi?*'yi kaleme almıştır. Ali Kemal buradan hareketle hem Refik Halid'i hem *Yeni Mecmua*'yı eleştirme amacındadır. Bu açıdan eserin yazılma amacının tarihî bir gerçekliği tenkit yoluyla ortaya çıkarma çabası olduğu görülmektedir. Ayrıca Ruşen Eşref'in mülakatına verdiği cevapta eski şairlere dair bilgimizin sınırlı olduğunu ifade eden Ali Kemal'in, *Raşid Müverrih mi? Şair mi?*'de 18. yüzyıl divan şairi Raşid'i tanıtarak bu alana yönelik bir açığı kapatma amacında olduğu da düşünülebilir. Eserin bir eleştiriye cevap verme ve kendi fikirlerini açıklama amacıyla yazılmış olması eleştiri türünde yazıldığını göstermektedir. Ali Kemal'in eserindeki eleştirilerinde sistemsiz ve taraflı olması, eseri bahane ederek esasen kendi görüşlerini anlatması gibi sebeplerle izlenimci (öznel) eleştiri anlayışında olduğu söylenebilir. Ali Kemal'in bölüm başlarında kullandığı "Raşid müverrih midir? Haşa." ve "Raşid şair midir? Hay hay." ifadelerinde izlenimci eleştirinin belirgin özelliklerinde biri olan incelenen konuyla ilgili delil göstermeksizin en başta verilen peşin karar ve öznel beğeni yargısı açıkça görülmektedir. Bu sebepler de yazarın izlenimci eleştiri anlayışında olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir. Bu eleştiri anlayışı ve yazarın *Raşid Müverrih mi? Şair mi?*'de konuyu ele alış tarzı ile yine Ali Kemal'in eleştiriye dair teorik görüşlerini ele aldığı "Tenkid ve Münekkidlerimiz" başlıklı yazıdaki görüşlerinin birbiriyle çeliştiği görülmektedir. Ali Kemal'in tenkitlerindeki tavrı konuyla ilgili teorik görüşlerinin aksine daha öznel bir görünüm arz eder. Öyle ki Ali Kemal burada ele aldığı tenkidin nasıl olması gerektiğine dair görüşlerine kendi yazdığı eleştiri türündeki *Raşid Müverrih mi? Şair mi?*'de uymamaktadır. Ayrıca yine izlenimci eleştiri kapsamında değerlendirilebilecek şekilde yazarın okurla sohbet eder tarzda samimi ve karşı tarafa sorular yönelten, yer yer de eleştirdiği kişiye yönelik alaycı ve mizahi bir tavır takınan üslubu benimsediği de görülmektedir.

Raşid Müverrih mi? Şair mi?, "Düşündüklerim, Başlarken" başlıklı iki giriş bölümü ile "Raşid Müverrih midir?", "Ahmed-i Salis Devrinde Avrupa'ca Vaziyetimiz",

“Avrupa’yı Bilmemek Marifeti”, “İbrahim Paşa’nın Gafletleri”, “Raşid Şair midir?” başlıklı beş bölümden oluşmaktadır. “Düşündüklerim” bölümünde kendi yazılarının özelliklerini ele alan yazar, “Başlarken” başlıklı bölümde ise eseri yazma sebebi, tarihin nasıl yazılması gerektiği ve müverrihlerde bulunması gereken özellikler hakkındaki görüşlerini ifade etmektedir. “Raşid Müverrih midir?” başlıklı bölümde Osmanlı’da nesir özellikleri, Osmanlı tarihleri ile Batılı tarihlerin özellikleri, İbrahim Paşa’nın Raşid hakkındaki görüşleri, Raşid’in tarihinde kullandığı dil ile Raşid’in müverrihliği konularını ele almaktadır. Ali Kemal bu bölümden sonra, son bölüme kadar olan kısımda Raşid’in ele aldığı III. Ahmed devri tarihini yazma denemesinde bulunur. Mehmed Halid *Raşid Müverrih mi? Şair mi?*’ye dair kaleme aldığı inceleme yazısında Ali Kemal’in tarihî bir dönemi anlattığı bu üç bölümün esas konuyla bağlantısız olduğunu ve yazarın tarih alanında kendi bilgi birikimini göstermek maksadıyla yazıldığını ifade etmekte ve bu sebeple bu bölümleri inceleme dışında tutmaktadır. Ayrıca Ali Kemal’in önceki bölümde ele aldığı tarih yazımı hususlarına, müverrihlerde olması gerektiğini savunduğu objektiflik, farklı kaynaklara ulaşma, sade ve anlaşılır bir dil kullanma, metni gereksiz ayrıntıya boğmama ve doğruluğundan emin olduğu bilgileri yazma gibi özelliklere tarih yazma denemesinde bulunduğu bu bölümlerde kendisinin de riayet etmediği görülmektedir. Öyle ki bu bölümlerde Ali Kemal, tarihi şahsiyetlerle ilgili rivayete dayalı bilgilere yer verdiği gibi öznel yargılarını da dile getirmiş, konuyla ilgisi zayıf olan bazı hadiseleri gereksiz teferruatıyla ele almış ve okuru çoğunlukla konuyu aynı ekseninde ele alan kaynaklara yönlendirmiştir. Yazar, son bölüm olan “Raşid Şair midir?” de ise eski şiirimizin özellikleri ve dile katkıları, *Divan-ı Raşid*’den örneklerle Raşid’in şairliği hakkındaki görüşlerini ifade etmektedir. Ali Kemal, Raşid’de mükemmel bir divan şairliği yeteneği görmekle beraber Raşid’in müverrih olamayacağı, onda bu yeteneğin olmadığı düşüncesindedir. Yazarın gerek bu bölümde gerek diğer bölümlerde ele aldığı konuyla ilgili görüşlerini belirttikten sonra şiir örnekleri vermesi eserin tertibinde klasik tezkire geleneğinden faydalandığını düşündürmektedir. Ali Kemal düşüncelerini desteklemek amacıyla Arap edebiyatından da şiir ve özdeyiş örnekleri vermiştir.

Ali Kemal bu eserinde öncelikle Raşid Mehmed Efendi’nin şairliği ve tarih yazıcılığı hakkında bir değerlendirme yapma amacındadır. Bu sebeple *Tarih-i Raşid* ve *Divan-ı Raşid*’i inceleyen Ali Kemal bu eserlerinden örneklerle Raşid’in yetenekli olduğu alan

hakkında bir karara varmaya çalışır. Ali Kemal, bu konudaki kararını incelemesinin sonunda vermek yerine eserin başlangıç kısımlarında aktarmıştır. Bu tümdengelimsel yaklaşıml Ali Kemal'in Raşid'in şair ya da tarih yazıcılığından hangisinde daha yetenekli olduğuna en başta karar verdiği ve bu kararına uygun kanıtlar getirmeye çalıştığı izlenimini uyandırmaktadır.

Ali Kemal, *Raşid Müverrih mi? Şair mi?* de geçmişte yaşamış bir şair ve vakanüvis olan Raşid Mehmed Efendi'yi kendi dönemine taşıyarak hatırlatmış, onun hakkında tarihî ve edebî bir inceleme yapmıştır. Raşid üzerinden edebiyat ve tarih alanlarına dair görüşlerini de ifade etmiştir. Raşid'in yaşadığı 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin tarihî, siyasi, sosyal yapısı ile dönemin hâkim edebî anlayışı olan divan edebiyatı hakkında bilgiler veren yazar bu konularla ilgili fikirlerini de aktarmıştır. Bu sebeple bu çalışmada yazarın ele aldığı konular "Ali Kemal'in siyasi ve tarihi konular hakkındaki görüşleri" ile "Ali Kemal'in edebi konular hakkındaki görüşleri" şeklinde sınıflandırılarak ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

Ali Kemal'in eserdeki tarihî konulara yaklaşımına bakıldığında ilgili döneme dair görüşlerini ifade ettikten sonra belirttiği hususların *Tarih-i Raşid*'de ele alınış şeklini karşılaştırarak çıkarımlarda bulunduğu görülmektedir. Eserde öncelikle yazarın Osmanlı Devleti'nde tarih yazıcılığı olmadığı görüşü g ze çarpmaktadır. Ali Kemal, Doğu toplumlarında tarih yazıcılığının objektiflikten uzaklaşarak devletten yana bir tavırla yazıldığını ifade ederek Osmanlı'da da tarih yazıcılığının bu yöntemle sürdürüldüğünü savunur. Ayrıca yazara göre Osmanlı vakanüvisleri önemli olayları üstünkörü anlatıp geçerken önemsiz olaylara dair fazla ayrıntı vermektedirler. Yine Osmanlı'da yazılan tarihlerin okunmasında dil ve üslup probleminin söz konusu olduğunu belirten Ali Kemal'e göre bu tarihler sözlükle bile anlaşılamayacak kadar kapalı bir dille yazılmaktadır. Bunu Şark tarihçilerinin bir zaafı olarak nitelendiren yazar, bu tarihlerin anlaşılaktan çok üslup kaygısıyla yazıldığını vurgular. Tüm bu özelliklerinden dolayı Ali Kemal'e göre Osmanlı'da yazılmış ilmî denebilecek tarih sayısı çok azdır; bu alandaki eserlerin birçoğunu ise bir tarih olarak değerdirmek mümkün görünmemektedir. Osmanlı'da yazılan tarih metinleriyle tarihin doğru şekilde anlaşılamayacağını dile getiren yazar, bunun için Batılı kaynaklara ulaşımlası gerektiği düşüncesindedir. Batılı tarihçilerin Osmanlı tarihine dair daha doğru bilgiler i erdini

düşünen Ali Kemal, eserinde sıklıkla yabancı tarihî kaynaklardan alıntı yaparak okuru Batılı tarihlere yönlendirmektedir. Osmanlı’da objektif ve ilmî tarih anlayışını yerleştirme amacında olan Ali Kemal, Osmanlı tarihlerine dair sunduğu bu görüşlerden sonra *Tarih-i Raşid*’in de bahsettiği tarihler gibi olduğunu, onlardan bir farkı olmadığını ifade eder. Yazarın *Tarih-i Raşid*’e yönelik eleştirilerinin başında eserin dilinin anlaşılabilir oluşu ile Raşid’in tarafsızlığını koruyamamış olması gelmektedir. Ali Kemal, Raşid’in dil özelliklerini örneklemek amacıyla *Tarih-i Raşid*’den uzun paragraflar şeklinde alıntılar yapmış ve bu örneklerin okunmasının zorluğunu dile getirmiştir. Fakat burada Ali Kemal’in bu eleştirilerinde Raşid’in yaşadığı 18. yüzyıl nesrinin dil özelliklerini göz ardı ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim *Tarih-i Raşid*’de döneminin beğenilen nesir dili anlayışını yansıtan Raşid, eserinin girişinde dili özellikle bu şekilde kullandığını ve Naima’ya benzetmeye çalıştığını ifade eder. Yine Raşid’in Osmanlı Devleti’nin resmi vakanüvisi olması nedeniyle tarafsızlığını korumasının mümkün olmadığını da Ali Kemal’in dikkatinden kaçtığı söylenebilir. Diğer taraftan Ali Kemal Raşid’in müverrih olup olmadığı noktasında Ahmed Refik’in Raşid’in müverrih olduğuna dair görüşüne katılmadığını ifade eder. Müverrihlerde bulunması gerektiğini düşündüğünü özellikler hakkında bilgi veren Ali Kemal’e göre müverrih kelimesi daha ilmî ve objektif tarih yazıcılığının karşılığıyken, vakanüvis kelimesi daha taraflı bir devlet tarihçiliğini karşılamaktadır. Bu sebeple Raşid’in bir müverrih olamayacağını, onun yazdığı *Tarih-i Raşid*’in de “fena yazılmış bir şehname” olabileceğini dile getiren Ali Kemal’e göre Raşid ancak bir vakanüvis olabilir. Bu noktada Ali Kemal’in Raşid’e müverrih dediğini ifade ettiği Ahmed Refik’in Raşid’le ilgili olarak vakanüvis tabirini kullandığını eklemek gerekecektir. Bu ayrıntının Ali Kemal’in gözünden kaçtığı düşünülebilir. Eserinde Raşid’in ele aldığı III. Ahmed ve İbrahim Paşa’nın vezirliği dönemi tarihini yeniden yazan Ali Kemal çok sayıda yerli ve yabancı devlet adamından bahsetmiş, özellikle Petro ve Frederick’in izlediği siyaseti beğendiğini vurgulamıştır. Ali Kemal’in tarihi bir dönemi yazdığı “Ahmed-i Salis Devrinde Avrupa’ca Vaziyetimiz”, “Avrupa’yı Bilmemek Marifeti” ve “İbrahim Paşa’nın Gafletleri” başlıklı bu bölümlerde müverrihte aradığı özellikler ile ilmî tarih yazımı hususlarına kendisinin de riayet etmediği görülmektedir.

Ali Kemal Raşid’e yönelik eleştirilerinin arka planında ona vakanüvislik görevi veren İbrahim Paşa’yı da eleştirmekte, onun yetenekten anlamayan bir vezir olduğunu

düşünmektedir. Raşid'in yaşadığı 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin durumu hakkında bilgi veren yazar, III. Ahmed ve veziri İbrahim Paşa'nın yürüttükleri siyaseti beğenmemekte, başarısızlıkların sebebini yönetimde bulmaktadır. Ayrıca yazar siyasi başarısızlıkların bir diğer sebebini Osmanlı Devleti'nin Avrupa'yı yeterince tanımaması olduğunu düşünmektedir. Ona göre Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu Avrupa'nın dış siyasetini tanınmasına ve bu siyasetin Osmanlı'da uygulanmasına bağlıdır. Uzun yıllar Avrupa'da yaşayan ve Batılı bir eğitim alan Ali Kemal'in çözüm yolu olarak Batı'yı örnek almayı teklif etmesi şaşırtıcı karşılanmamalıdır.

Ali Kemal'in "Raşid Şair midir?" başlıklı son bölümünde edebi konular hakkındaki fikirlerine yer verdiği görülmektedir. Yazar, Osmanlı'da şiirin İslamiyet'e bağlı olarak geliştiğini, Arap ve Acem etkisiyle oluşan divan şiirinin üslubu ön planda tutan bir şiir olduğunu düşünmektedir. Ali Kemal, divan şiirinde aynı konular işlenmesine rağmen üsluba verilen bu önem sayesinde estetik görünüm kazandığını ve bu şiirin uzun bir dönem devam edebildiğini dile getirir. Divan şiirinin başlangıcından itibaren mihenk taşı niteliğindeki şairlerini de tanıtarak kısa bir incelemesini yapan yazarın Baki, Fuzuli ve Nabi'yi beğendiği anlaşılmaktadır. Türkçenin asırlarca süren bir tekâmül süreci geçirdiğini ifade eden Ali Kemal'e göre şairlerin dile büyük hizmetleri olmuştur. Dilin asırdan asra şairlerin elinde geliştiğini savunan yazar, Osmanlı nesrini ise sanat yapma endişesinde, kapalı ve anlaşılmasız olması bakımından eleştirmektedir. Bu sebeple yazar, Osmanlı'da şiirin Türkçeye katkılarının nesirdekinden fazla olduğu görüşünü savunmaktadır. Dilimizdeki bu dönemlerin kökten atılıp silinmesini kabul etmeyen yazara göre dil gelişimi bir bütündür. Ali Kemal eski şiirimizden kalan bu dil mirasının günümüz Türkçesini zenginleştirdiğini ve bu sebeple korunup yaşatılması gerektiğini düşünmektedir. Aksi halde ifademizin eksik kalacağını düşünen yazarın bu konuda dengeli davrandığı görülmektedir.

Divan şiiriyle ilgili kronolojik bir bilgi verdikten sonra Raşid Mehmed Efendi'yi tanıtmaya başlayan Ali Kemal, Raşid'in Nabi ekolünden gelen 18. yüzyılda yaşamış hikmetli bir divan şairi olduğunu ifade eder. Ona göre Raşid divan şiirinde Nabi'ye gelene kadar görülmeyen hikmetli, felsefi konular işlemesi bakımından divan şiirine önemli bir hizmet etmiştir. Raşid'in aşk ve lirizm konulu şiirlerde başarısız olduğunu düşünen Ali Kemal, divan şiirinin irfana dayalı kısmındaki açığı kapatmaya yönelik

hikemi şiirlerinde ise Raşid'i oldukça başarılı bulmakta ve divan şiirinde yakın dönemde ele alınan bir konuyu geliştirme çabasında olması bakımından da takdir etmektedir. Ali Kemal, ayrıca *Divan-ı Raşid*'de tespit ettiği “vatan” redifli gazelde Raşid'in Batılı anlamda vatan hissiyle heyecanlı olduğunu dile getirmiş ve Osmanlı şiirinde kelimenin bu manadaki kullanımın bilinen tarihten daha eskiye dayandığını ortaya çıkarmıştır. Yazar, hayranı olduğu ve ismini müstear olarak aldığı Namık Kemal'in de Raşid'den ilham aldığı beyitleri olduğunu dile getirmiştir. *Divan-ı Raşid*'den örnekler vererek Raşid'in şairlik yönüne dair bir fikir edindirmeye çalışan yazarın şiirlerde ayrıntılı bir inceleme yapmaktan çok kişisel beğenisini ifade ettiği söylenebilir. Ayrıca Ali Kemal'in Raşid'den aktardığı bir gazel, *Dîvân-ı Râşid*'de bulunamamış ve bu gazelin aynı yüzyılda yaşamış Kayserili Raşid Mehmed Efendi'ye ait olduğu tespit edilmiştir. Yazarın Raşid'leri aynı yüzyılda yaşamış olmaları ve isim benzerliğinden dolayı karıştırmış olması muhtemeldir.

Ali Kemal, *Raşid Müverrih mi? Şair mi?*'de *Tarih-i Raşid* ile *Divan-ı Raşid*'i dil, üslup, işledikleri konular, konuyu ele alış tarzı, yenilikleri ve etkileri bakımlarından inceleyerek karşılaştırmış, Raşid'in şiirlerinde kullandığı açık ve anlaşılır üslubun, nesirlerinde tam tersi bir şekle dönüştüğünü dile getirmiştir. Ali Kemal, şiirleri ve nesirleri arasındaki üslup farkının divan şairlerinin pek çoğunda görüldüğünü ifade ederek Raşid'e yönelik eleştirilerini bir nebze hafifletmiştir. Ali Kemal *Divan-ı Raşid*'i eski şiirimize göre oldukça güzel kabul edilen çok sayıda beyit içermesi bakımından beğenmekte ve Raşid'in şairliğini övmektedir. Ayrıca Batılı manada “vatan” temasını Tanzimat'tan önce Raşid Mehmed Efendi'nin kullandığını dile getiren Ali Kemal'e göre Raşid vakanüvislikle tanınmasına rağmen aslında çok iyi bir divan şairidir. Bu noktada Ali Kemal'in Raşid'e müverrih dediği için eleştirdiği ve ona karşı *Raşid Müverrih mi? Şair mi?*'yi kaleme aldığı Ahmed Refik'in de Raşid'in mükemmel bir divan şairi olduğunu belirttiğini söylemek gerekir. Ali Kemal bu eserini Ahmed Refik'in Raşid hakkındaki görüşlerine karşı olarak yazsa da bu iki yazarın Raşid'le ilgili aynı sonuçlara ulaşmaları da dikkat çekicidir. Bu durum eserin ilmî kaygılardan ziyade Ali Kemal'in kendisine ve gazetesine yöneltilen eleştirilere karşı haklı çıkma çabasının bir göstergesi ve izlenimci eleştiri örneği olarak değerlendirilebilir. Ali Kemal, Raşid'in yetenekli olduğu alandan başka bir alanda görevlendirilmesinin devlet adamlarının, özellikle İbrahim Paşa'nın öngörüsüzlüğüyle ilgili olduğunu düşünmektedir. Yazarın eseri kaleme

almasındaki öznel tavrı “Raşid Müverrih midir? Haşa.” “Raşid Şair midir? Hay hay.” ifadelerinde olduğu gibi Raşid’e bakışını da etkilemiş, yazarın görüş ve tespitlerinin yüzeysel nitelikte kalmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Ali Kemal’in Raşid hakkında eleştiri yazmaya çalışsa da deneme tarzı bir okuma yaptığı ve Raşid’i öznel bir değerlendirmeye tabi tuttuğu söylenebilir. Dil ve üslubunun söyleşi ve deneme tarzında olması da Ali Kemal’in meseleye şahsi baktığı görüşünü desteklemektedir. Ayrıca yine Ahmed Refik’le aynı fikri savunmalarına rağmen onu eleştirmesinin Ali Kemal’in bu kırgınlık neticesinde tarafsızlığını yitirmesiyle ilgili olduğu düşünülebilir. Eserin yazılma sebebinin şahsi bir meseleye dayanmasının, eserin dil ve üslubundan, konuyu ve kişileri ele alış tarzına, tertibinden yazarın savunduğu görüşe kadar pek çok kısmında etkili ve belirleyici olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Ahmed Refik (2013). *Âlimler ve Sanatkârlar*, Haz. M. Necip Yılmaz, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.
- Akçura, Yusuf (2019). *Üç Tarz-ı Siyaset*, TTK Yayınları, Ankara.
- Akkaymak, Ebubekir (1994). *Ali Kemal'in Kimliği ve Siyasi Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Aktepe, Münir (1955). "Vak'anüvis Raşid Mehmed Efendi'nin Eşref Şah Nezdindeki Elçiliği ve Buna Tekaddüm Eden Siyasî Muhabereleler", *Türkiyât Mecmuası*, C.12, s. 155-178, İstanbul.
- Akyüz, Kenan (1995). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- Ali Kemal (1997). "Tenkid ve Münekkidlerimiz", *Makaleler Peyâm-ı Edebî'deki Dil ve Edebiyat Yazıları*, Haz. Hülya Pala, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Ali Kemal (2007). *Edebiyat-ı Hakikiye Dersleri*, Haz. Bahriye Çeri, Hece Yayınları, Ankara.
- Ali Kemâl (2014). *Paris Musahebeleri*, Haz. Kâmil Yeşil, TTK Yayınları, Ankara.
- Ali Kemâl (2016). *Ömrüm*, Haz. M. Kayhan Özgül, Cümle Yayınları, Ankara.
- Aydın, Ertuğrul (2003). "Eleştiri- Üslûp İlişkisi" *Hece Dergisi Eleştiri Özel Sayısı*, S. 77-78-79 Mayıs-Haziran-Temmuz 2003, Hece Yayınları, Ankara.
- Aydın, Hakan (2009). "Millî Mücadele'de Kemalist Anadolu'nun Mizah Organı: Anadolu'da Peyam-ı Sabah (1921-1922)", *Selçuk Üniversitesi/Seljuk University Edebiyat Fakültesi Dergisi/Journal of Faculty of Letters* Yıl/Year: 2009, Sayı/Number: 22, Sayfa/Page: 101-115.
- Ayvazoğlu, Beşir (2008). *Yahya Kemal 'Eve Dönen Adam'* Kapı Yayınları, İstanbul.
- Babacan, Mahmut (2003). "Ara Nesil'de Eleştiri", *Hece Dergisi Eleştiri Özel Sayısı*, S. 77-78-79 Mayıs-Haziran-Temmuz 2003, Hece Yayınları, Ankara.
- Balcı, Yunus (2018). "İkinci Meşrutiyet Döneminde Tenkit", *Eleştiri Tarihi*, (Editör: Prof. Dr. Muharrem Dayanç). Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Banarlı, Nihat Sami (1971). "Râşid", *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, MEB Yayınları, İstanbul.
- Beyaz, Yasin (2014). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Edebiyatı'nda Tenkidin Genel Seyri", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 8, Nisan-Ekim 2014, Yalova.

- Biltekin, Halit (1993). *Vak'a-nüvis Raşid Efendi ve Divanının Tenkitli Metni*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Biltekin, Halit (2014). “Râşid, Mehmed Raşid Efendi”, *TEİS* <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/rasid-mehmed-rasid-efendi-mdbir>
- Biltekin, Halit (2014). “Vak'a-nüvis Mehmed Râşid Efendi ve Bir Tazmini” *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, 26-28 Mayıs 2014, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB), Eskişehir, s. 231-245.
- Çeri, Bahriye (2007). “Batı Edebiyatının İzindeki Ali Kemâl”, *Edebiyat-ı Hakikiyye Dersleri*, (Haz. Bahriye Çeri), Hece Yayınları, Ankara.
- Çetin, Nurullah (2003). “Öznel/İzlenimci Eleştiri”, *Hece Dergisi Eleştiri Özel Sayısı*, S. 77-78-79 Mayıs-Haziran-Temmuz 2003, Hece Yayınları, Ankara.
- Çetinkaya, Doğan Y. (2012). “Hüseyin Cahit Yalçın”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, s. 314-329, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Demir, Şenol (2014). “Tartışma ve Polemik Kavramlarına Dair”, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 3, S. 9, s. 183-194.
- Demirdeler, Emine Neşe (2014). *Ali Kemâl’in Bir Safha-i Târîh Adlı Eserinin Çeviri Yazıya Aktarımı, Edebiyat Tarihçiliği Açısından İncelenmesi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya.
- Devellioğlu, Ferit (2007). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Diyarbakırlı Hâmî Ahmed (18. yüzyıl). “Dîvân”, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56082,diyarbakirli-hami--ahmed-divanipdf.pdf?0>
- Enginün, İnci (2007). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (1839-1923)*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Enginün, İnci (2011). “Yeni Türk Edebiyatında Nef’î”, *Gazi Türkiyat*, S. 8, Bahar, Ankara.
- Ercilasun, Bilge (2013). *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Ertaylan, İsmail Hikmet (2011). *Türk Edebiyatı Tarihi I- IV*, TTK Yayınları, Ankara.
- Gezgin, Faruk (2010). *Ali Kemal Bir Muhalifin Hikâyesi*, İsis Yayınları, İstanbul

- Gülşen, Hacer (2004). *Millî Mücadele Dönemi Edebiyatında Edebi Tenkit*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Gülşen, Hacer (2012). “Eleştiride Üslup Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Dili Dergisi*, C. C. II, S. 725, s. 303-307, Mayıs 2012, TDK Yayınları, Ankara.
- Günay, Fatih (2001). *Râşid (Vak'anüvis) Hayatı, Edebî Kişiliği, Divanının Tenkitli Metni ve İncelenmesi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Edirne.
- Günay, Fatih (2007). “Râşid Mehmed Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, s. 463-465, İstanbul.
- Günay, Veli Doğan (2019). “Eleştiri Kuramları”, *Eleştiri Kuramları*, (Editör: Prof. Dr. Rıza Filizok), Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Gündüz, Osman (2013). *İkinci Meşrutiyet Romanı 1908-1918 Yapısal ve Tematik İnceleme*, Dergâh Yayınları.
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/zumer-suresi-39/ayet-6/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>
- Kahraman, Alim (2007). “Peyâm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, s.256-257, İstanbul.
- Karaduman, Şefika (2011). *Ziya Paşa'nın Harâbât'ının 1. cildi. (İnceleme, metin, dizin)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa.
- Karataş, Turan (2001). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Perşembe Kitapları Yayınları, İstanbul.
- Karaveli, Orhan (2017). *Ali Kemal “belki de bir günah keçisi...”*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul.
- Kolcu, Ali İhsan (2018). *Ali Kemâl Bütün Şiirleri, Bütün Hikayeleri*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum.
- Kolcu, Ali İhsan (2019). *Ali Kemâl Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Salkımsöğüt Yayınları, Rize.
- Köksal, Mehmet Fatih (2013). “Râşid, Mehmed Râşid Efendi”, *TEİS* <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/rasid-mehmed-rasid-efendi>.
- Köprülüzade Mehmed Fuad (1914). “Tedkik ve Tenkid Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında”, *Bilgi Mecmuası*, Yıl 1, Cilt 1, S. 2, s. 188-192, İstanbul (Haz. Altan Çetin, Tülay Metin (2011)., *Tarih Okulu Dergisi*, Eylül- Aralık, S. XI, s. 121-130.

- Kuneralp, Zeki (1979). “Ali Kemal Problematığı Üstüne Bazı Düşünceler”, *Meydan Dergisi*, Kasım 1979, s. 35-39.
- Kütükoğlu, Bekir (2012). “Vak’anüvis”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, s.457-461, İstanbul.
- Mehmed Halid, (1922). “Tahlil ve Tenkid: Raşid Müverrih mi? Şair mi?”, *Düşünce Mecmuası*, 13 Nisan 1338 (1922), S. 4-2, s. 34-37.
- Mengi, Nesrin (2005). “Bir Edebi Tür Olarak Deneme ve Türk Edebiyatındaki Yeri”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.14, S.2, s.353-368.
- Meriç, Cemil (2011). *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mirzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi (2018). *Tezkiretü’ş- Şuarâ*, Haz. Adnan İnce, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Mustafa Safâyî Efendi (2005). *Tezkire-i Safâyî*, Haz. Pervin Çapan, AKM Yayınları Ankara.
- Nedîm (18.yüzyıl). *Dîvân*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56214,nedim-divanipdf.pdf?0>
- Özcan, Abdülkadir, (2013). “Önsöz” *Tarih-i Râşid ve Zeyli I-III*, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Özergin, M. Kemal (1964). “Râşid Mehmed”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 9, s. 632-634, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Özgül, M. Kayhan (2003). “Tenkidi Eleştirmek”, *Hece Dergisi Eleştiri Özel Sayısı*, S. 77-78-79 Mayıs-Haziran-Temmuz 2003, Hece Yayınları, Ankara.
- Özgül, M. Kayhan (2013). *Babil’le Ebabil*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Özgül, M. Kayhan (2016). “Geçen Gün Ömürdendir”, *Ömrüm*, Cümle Yayınları, Ankara
- Özkırımlı, Atilla (1983). “Ali Kemal” *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi (TEA)*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Özsoy, Osman (1996). *Millî Mücadeleye Gazeteci Ali Kemal’in Basın Yoluyla Muhalefeti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi (2013). *Târih-i Râşid ve Zeyli-I-III* (Haz. Abdülkadir Özcan vd.), Klasik Yayınları, İstanbul.
- “Raşid Mehmed Efendi” *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, C. 7, 1990, s. 287.
- Refik Halid (Karay) (1918). “Son On Senelik Edebiyata Dair Bir Hulasa”, *Yeni Mecmua*, C.3, S. 54, s. 2.

- Şemseddin Sami (2004). *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2006), *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer (1986). *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C. II, s. 245, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü* (2011). Ankara.
- Uçan, Hilmi (2003). “Eleştiri Yöntemleri ve Göstergibilimsel Eleştiri”, *Hece Dergisi Eleştiri Özel Sayısı*, S. 77-78-79 Mayıs-Haziran-Temmuz 2003, Hece Yayınları, Ankara.
- Uçman, Abdullah (2011). “Tenkit”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.40, s. 462-465, İstanbul.
- Uşaklıgil, Halid Ziya (2008). *Kırk Yıl*, Özgür Yayınları, İstanbul.
- Uzun, Mustafa İsmet (1989). “Ali Kemal”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.2, s. 405-408, İstanbul.
- Uzun, Mustafa İsmet (2007). “Nesir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, s. 9-11, İstanbul.
- Ülken, Hilmi Ziya (2013). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Ünaydın, Ruşen Eşref (2002). *Röportajlar I*, TDK Yayınları, Ankara.
- Yahya Kemal (2018). *Çocukluğum, Gençliğim, Edebi ve Siyasi Hatıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Yahya Kemal (2018). *Siyasi ve Edebi Portreler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Yalçın, Hüseyin Cahit (2019). *Kavgalarım*, (Haz. İsmail Alper Kumsar), Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Yeşil, Kâmil (2014). “Paris Musâhabeleri Hakkında”, *Paris Musâhabeleri*, TTK, Ankara.
- Yüksel, Süheyla (2009). “Türk Edebiyatında Taşraya Çıkış: Ali Kemal’in Romanları”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4 /1-II Winter 200

EKLER

Ek 1: Son On Senelik Edebiyata Dair Bir Hülâsa (Çeviri Yazı)

Eski Devirden Yeni Devre

Boğaziçi sahillerinde etrafa kese kese akçeler serperek sonu gelmez saz ve söz alemleriyle nesiller geçirmiş büyük ailelerden bakiye kocaman yalılar vardır; sadrazam ve kazasker yalıları... Zaman-ı ihtiyaçtan ağzıyla aydan aya iratlarını yuta tuta bu bol gelirli aileleri fakirleştirmiş, deniz rutubetten diliyle gece gündüz temellerini yalaya yalaya bu kalın keresteli binaları çökertmiştir. Bir vakitler heybetli ve pür-vakar misafir halkaları ortasında çağlayan saz sesleriyle dolu divanhaneler şimdi boşalıp susmuş; halayık kahkahalarıyla kaynayan alt kat odalar durgun suların mırıltısı içinde küf kokusuna bürünüp çürümüş; bahçeyi taflanlarla sarmaşıklar boğmuş, arslanağızlarının doldurduğu parıltılı mermer havuzları yosunlar kaplamış; her köşeye sessizlik bir kaçak gibi sinmiş, her kovuğa musibet bir gece kuşu gibi tünemiştir. Bazularının coşkun kuvvetlerini birbirleriyle itişip gülüşerek yenen o dünkü levent hademe ve haşeme bölüğünden şimdi selamlıkta öksürüklü bir harem ağasıyla kötürüm bir lala; için için yanıp tutuştukları ırki hırslarını birbirleriyle sevişerek bastıran o narin halayık kafielerinden bugün haremde kart yüzlü bir çerkes dadiyla kuru elli bir kalfa kalmıştır. Yalının köşeleri dolduran o hünkâr edalı, tıknaz, pür-azimet eski sahipleri yerinde şimdi kahve ocağına bile yakışmayan sayis tavırlı, kavruk, gösterişsiz bir beyi vardır. Öyle bir bey ki gittikçe memlekete sokulan Frenklik karşısında men etmeye kuvvetsiz, kapılıp uymaya arzusuz şaşkın durur; sözü geçmez, emri dinlenmez, hesapları karışık, âdemleri uyuşuktur; sazdan lezzet almaz, sözden [22] keyif duymaz evhamlı bir ömürle mecalsiz yaşar, gider... Lakin aynı dam altında, aynı zamanda başka bir nesil, bir genç zümre Frenk alemine piyano ve mürebbiyeden yapılma sakat kolları atıp tutunmakta, emellerini, ihtiraslarını yenmeye çalışarak o entarisi üstünde fesiyle aralarında gezip hüküm süren adamın çürük nüfuzu altında beklemektedir.

İşte o âdem-i eski durdu, birden göçtü; iktidar bu genç neslin eline geçti... Nakıs malumata derhal tamire, ıslaha kalkıştılar, ortaya alafranga bir balkon kurmak istediler, çöktü; köşeye yeni tarzda bir kule yapalım dediler, çarpıldı. Keser vurdukları yer döküldü; çivi kaktıkları tahta düştü... Ne damı aktarabildiler ne temelleri

sağlamlayabildiler; kötürüm lalanın yerini yeni gelen acemi Anadolu uşağı tutamadı; taze ahretlik veya Rum hizmetçi kuru elli kalfanın gördüğü işi yapamadı... Bu emsalsiz bir karışıklık ve şaşkınlık devriydi. Genç nesil, aralarında didişiyor, dövüşüyordu. Viran yalının şimdi büsbütün iler tutar yeri kalmayan enkazı üstüne nasıl bir bina kurulacak, bu binada nasıl bir hayat sürülecekti? Nihayet zaman bunu gösterdi; kendi kendine fikirlerde bir sükûnet hasıl olarak asıl planın, asıl teşkilatın çizgileri zihinlerde belirdi. Bugün hayli zayıttan sonra siyasetimiz muayyen bir hedefe doğru istikamet tuttu; pek iyi yapamıyorsak da yapılacak işi artık biliyoruz; artık içimizden doğma pek tabii bir his bize yol gösteriyor; Frenk taslağı deli dolu fikirleri bir yana bırakarak gözümüzü kendimize çevirdik.

İşte edebiyat da tıpkı böyle, sahte, taklitçi yolundan kıvrıldı, gözünü kendisine çevirdi. “Şekilde medeniyet, histe milliyet” bunu buldu.

Edebiyat-ı Cedide’den Fecr-i Ati’ye

Eski devrin göçüverdiği o gürültülü günlerde daha bizler çocuktuk. Rüşlerini ispat etmiş olan bahtiyar Servet-i Fünuncular derhal matbuata ve dolayısıyla siyasete hâkim oldular. Ortada onlardan başka irfan ve ilim sahibi kimse kalmamıştı. Geniş sahifelerde çalakalem yazdılar, boş meydanlarda çalakırbaç at koşturdular; zannediyorduk ki sabık devirde arızaya uğrayıp kısılan Servet-i Fünun edebiyatı şimdi matbuatın hürriyetinden feyzlenerek günden güne gelişecek, güzelleşecek; mazarini şevksiz, revnaksız bırakacak kadar şaşalı bir devir yaşayacaktı. Buna zaten imkân yoktu; Edebiyat-ı Cedide tıpkı bir çiçeğin yazdan kışa kadar olan ömrü gibi devrini geçirmişti. Muharrirleri gazeteciliğe, memurluğa kapılanmayıp da sanat alemine olan nispetlerini muhafaza etseydiler bile yine mühim bir iş yapamayacaklardı. Nitekim Fikret bile kendisini edebiyattan bir dakika ayırmadığı halde bir Rübab-ı Şikeste daha yaratamamış, Halid Ziya da “Nesl-i Ahir”yle artık kendisinden bir “Aşk-ı Memnu” beklemek abes olduğunu aleme ispat etmişti.

Binaenaleyh nasıl siyasiyâtın münhal yeri Edebiyat-ı Cedide erkanına açıldıysa onlardan inihal eden edebiyat da bize baş sedirde yer göstermişti. “Biz” dediklerim pek müptedi, acemi gençlerdik. Vaziyetimiz, daha henüz kanatlanırken yuvaları fırtınadan düşmüş kuş yavrularının müşkül halinden farksızdı. Ders görmeden, mecburiyet

tahtında, birdenbire kanat açıp göğün genişliğine atılmak lazımdı. Atıldık; fakat ilk konduğumuz yer Servet-i Fünun edebiyatı, ilk cıvıltılarımız Servet-i Fünun teranesiydi. Önümüzdeki bu numune-i Edebiyat-ı Cedide, çok intizamla çalışmış ve en esaslı bir inkılap yapmış olmasına rağmen, Frengâne edası, kelime oyunundan ibaret nesci, çok sathi ve noksan fikriyle bir millet edebiyatı değil, bir zümre edebiyatı, uydurma ve taklit bir edebiyattı. Bu, edebiyatı şekildeki şarklıktan dosdoğru garplığa geçiren bir köprü, milli hislere uğramadan Avrupa fikri önüne kadar sokulup oradan içeriye nüfuz edememiş bir yoldu. Zaten onun vazifesi bundan ibaretti; vazifesini de çok mükemmel yapmıştı. Onun bunu yapabilmesi bugünkü edebiyata en faideli bir hizmet olmuştu.

Lakin dediğim gibi, şarkta yaşadığı halde gözlerini uzaktaki garba dikip yürüyen o edipler Avrupa'dan pek az fikir, pek çok şekil almışlardı. Mesela o zamanki Servet-i Fünun musahabe-i edebiye, bediiyât, iktisadiyât bahsi, tarih makaleleri, birçok şiirler, hikâye ve romanlarla bunların tertibi, tanzimi itibariyle tamamen Frengâne bir şekle malikti. Muasırı olan risaleler bunu bile yapamıyorlar, mesleksizlik içinde maskara oluyorlardı. Servet-i Fünun şiirde, hikâyede, tenkitte muhakkak Avrupa usullerine yaklaşmıştı. “Malumat” ve “İrtika”daki hezeyanlara onun sütunlarında tesadüf imkansızdı. Necip bir tavırla adım adım medenileşiyordu. Fakat yazık bu medenileşmek “Odeon” balosuna gider gibi fıkırsızca bir medenileşmektir. Zaten o devirde İstanbul dünyanın en murdar bir terbiyesini geçiriyordu. Herkes çocuklarını papaz mekteplerine, marabet müesseselerine vererek yahut Avrupa'dan artık mürebbiyeleri, kaçak hocaları başlarına taç ederek Frenk muhabbetine sokulmuş çirkef gibi bir terbiye içinde yüzüyordu. Servet-i Fünun bu cereyan ortasında şekle kendisini kaptırarak, fakat için için vatanının ve milletin duygularıyla sızlayarak hükümet nazarında şüpheli, fakat hamilere dayalı bir ömür sürüyordu. Üzerinden gazel edebiyatının rakı ve levs kokan setresini atmış, Fransız biçiminde bir ceket giymekle meşguldü. Netice itibariyle Naci efendinin göbeğine basıp bu edebiyat garba sıçramıştı. Yani biz edebiyat alemine girdiğimiz zaman artık ortada yalnız bir çığır, bir mektep kalmıştı. Servet-i Fünun muarızlarını yenmişti.

Yeni devir gelince, Servet-i Fünun edebiyatı bizim kalemlerimizde yaşamaya başlıyordu. Mensur şiir girdabına kapılıvermiştik. “oh”[l]u, “ah”lı sütun sütun measureler yazanlar aramızda çoktu. Bir taraftan yenilik diye tekellümi hikâyeye yol

açılıyor, o bir taraftan serbest nazım revaç buluyordu. Derken Belçika şiiri yer tuttu; durgun sular, puslu havalar, hüzün ve melal şiirleri bir modanın bütün dehşeti ve gülünçlüğüyle hüküm sürüyordu. Hâlâ şekil derdi, şekil devriydi; hala kelime oyunu, terkip mimarlığı yapıyorduk. Fecr-i Ati Servet-i Fünun'un tam bir devamı, Fransız edebiyatının sahte ve noksan bir taklidi idi. Henüz ortadaki edebiyatın dünkü edebiyattan farkı yoktu. Servet-i Fünun mektebini çekiştire, didikleme besleyip yaşatıyorduk.

İlk Farklar ve İlk Cereyanlar

İçimizde yavaş yavaş Fransız edebiyatını kavrayanlar, Avrupa ilmini hazma başlayanlar oldu. Görüyorduk ki Servet-i Fünuncular şekilde çok muvaffak olmuşlar, fakat fikirde yaya kalmışlardı. Alehusus his ciheti, marazi bir beynelmilel histen başka bir şey değildi; yani o zamanki münevver halkın hissi tamamen Servet-i Fünun edebiyatında mevcuttu. Hatta Servet-i Fünun bu cereyanı yürütmeye yarıyordu. Halbuki bugünün bilgi ve duyguları başkalaşıyordu; bizde de bu fark kendini gösterdi. Aramızda birkaçı gözlerini memleketimize çevirmişler, acemi lakin yerli hikayelerle edebiyatımızda faideli bir adım atmışlardı. Şiire de memleket duygusu sokulur gibi olmuştu. Kopyacılık biraz durmuş, bazı dimağlar işlemeye başlamıştı; tek tük yeni mahsul alıyorduk. Nihayet Fecr-i Ati üzerinden bir rüzgâr geçti; taham gibi dağıldık ve ayrı ayrı yerlere serpildik. Bu uzaklık bir kuvvet oldu. Gürbüz filizlerle şurada burada, hikâye veya şiirde, tarih veya hitabette canlanıyorduk.

Bizi Edebiyat-ı Cedide'den belli başlı ilk ayıran fark, lisan farkıydı. Elimizde, farkına varmadan, zorlamadan, tabii bir itişle lisan sadeleşiyordu. Bir gün Rum ilinden bir ses çıktı: "Terkipleri atınız!" Bu seda Fecr-i Aticilerin kulağına hoş gelmedi: Bir bir üstüne fanila, çift çift gömlek, arşın arşın kuşak taşımaya alışan bir adamın derhal, denizden birini kurtaracak gibi, soyunup meydana çıkması akıl almıyordu. Bu teklif bizi ürküttü; Servet-i Fünun edebiyatının terkipli pençesi hala yakamıza [23] sarılmış, bırakmıyordu. Bu teklif bir ıslık gibi sinirleri bozacak sertlikte aksetmeseydi belki tesirli olurdu. Bilakis zarar verdi; tabii surette akıp giden cereyanın İstanbul'daki seyri durdu. Fakat bu duruş bir düşünüş mahiyetinde idi. Türkçülük de edebiyatta en fena şekilde başlamıştı. "Türk Yurdu"nun o zamanki Türkçesi bir ucube idi. İstanbullunun, Anadoluğun, Türkistanlı veya Kazanlı, hülâsa hiçbir Türk'ün anlayamadığı, zevk

alamadığı bu dil, birçok sanat ve zevk sahiplerini fena halde üzdü. Okurken insanı katıla katıla gülmek veya hüngür hüngür ağlamak mecburiyetinde bırakan bu sinir bozucu yama lisan, yapma sakal gibi bir gün düştü; fakat iz bıraktı. İfrat içinde iki cereyan başlamıştı; tedricen tasfiye ola ola bunlardan şimdiki “Yeni Mecmua” doğacaktı.

Edebiyat bu sırada bir durgunluğa tutulmuştu. Denilebilir ki Genç Kalemler ve Türk Yurdu ortaya bir takatsizlik, tatsızlık vermişti. Şiir durmuştu. “Peyam” gazetesinin edebi nüshaları ise alaturka ve alafranga yemeklerin karmakarışık dizildiği yarı masa, yarı sini bir sofradan başka bir şey değildi. Bu gazete, ara sıra çıkan pek nefis yazılara rağmen, edebiyatta hiçbir iz bırakamıyordu. Zira bazı sütununda Andeliblerle Mehmed Celallerin şakirdleri barınıyor, bazı sütununda terkipsiz lisan kendine yer yol açmaya çalışıyor; arka sahifede bozuk bir Nergisi lehçesi tepişirken ötede Nedim şivesinde fena bir gazel insanın ağzında can çekişiyordu. Bu bu mecmua değil, daha ziyade bir pazar kayığıydı; matbuat aleminde eşya ile dolu seferler yapıyordu. Sonra bu da durdu. Edebiyat aleminde:

Bülbül hamuş, havz tehi, gülistan harab

kaldı. Şimdi sıra ilme gelmişti. Ciddi kaplı, ağır yüklü mecmualar kitapçı camekanlarına kelli felli kurulup oturuyorlar, müşteri, kari bekliyorlardı. Diğer taraftan maarif nezareti de şevke gelip bir bir arkasına ortaya kitaplar çıkarıyordu. İyi bir program dahilinde neşriyatta bulunsa idi bu, faideli bir teşebbüs olurdu.

Fakat hatıra, gönle bakıldı; ne zaman olsa basılabilir mektup destelerinin ve pek yeni olmaları itibariyle ancak tab’ı veya muharriri elinden neşri caiz görülebilen seyahatnamelerin tab’ı nezaretçe faideli bir iş addediliyordu. Nihayet ilmi mecmuaların yavanlığı ve maarif neşriyatının mesleksizliği bu iki faaliyette sekte verdi. Edebiyat alemi uyuştı, kaldı.

Yeni Mecmua

Zamanın rüzgârlarıyla silkine döküle iyi bir tasfiyeye uğrayan Fecr-i Ati’den ortada edebiyatı meslek olarak tanımakta devam eden münferit beş, altı kişi kalmıştı. Fecr-i Ati haricinde de ehemmiyet verilmeye şayan birkaç nasir ve şair yetişmiş, Avrupa’ya gidip ciddi bir tahsil görmüş nadir gençlerle de memlekette ilmin mevkii bir derece daha

yükselerek bugünkü edebiyat keyfiyet itibariyle Servet-i Fünun edebiyatıyla artık kıyas edilemeyecek bir derinlik kazanmıştı. Lisanda sadelik, şivede İstanbulluluk, şekilde medeniyet, histe milliyet cihetlerinde birlik gösterip fakat şurada burada münferit dolaşan bütün bu yeni ve nispeten olgun muharrirleri bir araya toplamak memleketin irfanına hizmet noktasından çok mühim bir teşebbüs olacaktı. Bir ciddi mecmuaya ihtiyaç görünüyordu.

İşte “Yeni Mecmua” bu ihtiyaçtan doğmuştu. Böyle ihtiyaçtan doğup o ihtiyacı da temin edecek mahiyette olmasından dolayı -bizde şimdiye kadar çıkan mecmuaların aksine- her nüshasında evvelkilerden bir derece daha düşmek suretiyle değil, eski nüshalardan daima bir derece güzelleşip kıymetleşmek suretiyle muntazaman neşrediliyor, gördüğü rağbet de muntazaman artıyordu. Memleket ilim ve irfan, zevk ve his sahasında değişmiş, yükselmişti. Servet-i Fünun’daki o “Hayat ve Kitaplar” şimdi Sultani talebesinin bile yazmaya ve okumaya lüzum görmeyecekleri iptidai malumat kabîlinden kalmıştı; o “Hikmet-i Bedayi” fasıllarının, yarı anlaşılmış sakat tercümelerden ibaret olduğunu artık gençler fark ediyordu. O zamanki “Musahabe-i Edebiye”lere bir edebi kıymet vermemeye başlayan memleketin münevver kısmı fikre değil şekle ehemmiyet atfolunarak yazılan o makalelerin hiçliğine gülüyordu. Seviyenin bu farkı karşısında artık rağbet görmek, hevesli kariler, harareti tebrikler kazanmak bir iş sayılabilirdi. Senesine varmadan bu mecmua daha memleketin idrak edemediği bir satışa ve rağbete nail oldu. Lisanın tasfiyesi ve duyguların millileşmesi gibi faideli ve ehemmiyetli iki hedefe doğru -bazı şartlar dahilinde- habersiz ve tazyiksiz yürüyen “Yeni Mecmua” edebiyatın uyuşup sustuğu bu harp devresinde, ilme, şiire susamış gençlere büyük bir hizmet etmişti. Muharebe sahalarında zihinleri facialar ve hadiselerle yorulmuş gençlik haftadan haftaya ruhunu avutan, memleketine, milliyetine muhabbetini arttıran bu mecmuaya bağlanmışlardı. Bugün için “Yeni Mecmua” yalnız şu mazhariyeti ile, şu hizmeti ile iftihar edebilir.

Türk edebiyatı herhalde “Yeni Mecmua”ya bir mevki verecektir. “Servet-i Fünun” edebiyatının çok faideli hizmetini daima şükür ve sena ile yad edeceğini zannettiğim tarih “Yeni Mecmua”yı yalnız bir merhale değil yarının edebiyatına bir menba ve mukaddime de addedecektir.

İkinci senesine basan “Yeni Mecmua” işte bana son on senelik edebiyata dair böyle gazetecivari bir h lase yaptırdı.

Refik Halid, *Yeni Mecmua*, 25 Temmuz 1918, C.3, s. 54, s. 21-23.

Ek 2: Tahlil ve Tenkid: Raşid Müverrih mi Şair mi? (Çeviri Yazı)

[34] Muharriri: Ali Kemal Bey, İstanbul 1334, sahife 112.

Çok evvel intişar eden bu eseri, mevzuun ehemmiyetine rağmen henüz tetkik eden olmadı. Tarihe ve alelhusus tarihimize müteallik müdevvenât ile fazla alakadarlığımız bizi geç olsa bile onu tetkike ve tetkikten sonra da eser hakkında bitaraf bir kari sıfatıyla nokta-i nazarımızı söylemeye sevk etti.

Ali Kemal Bey'in eserinde metinden evvel iki küçük mukaddime var: Düşündüklerim, Başlarken. Bunlardan birincisi bizi fazla alakadar etmediği için üzerinde durmayı çok zait bulmadık. Kitabın asıl dibacesi hükmünde olan ikincisi ise, muharririn tarih telakkisini göstermesi itibariyle cidden şayan-ı nazar u ehemmiyettir.

Malumdur ki memleketimizde, tarihin manası hemen hiç anlaşılamadığı cihetle, inşa-yı tarihe mütedair bilgimiz mahdud ve bununla beraber yanıltır. Eskilerden sarf-ı nazar, yeni müverrihlerimizin bile “marifet-i tarih”i hakiki hüviyetle tanımış oldukları iddia edilemez. Ali Kemal Bey “Başlarken” unvanlı sahifelerine ilk yirmi otuz satırıyla bu mütalaamızı teyit ve tevsik ettikten sonra, tarih hakkındaki nokta-i nazarını söylüyor:

“Tarih nasıl yazılır? Evvel-emirde bir marifetle, marifet-i tettebbua vukuf ile yazılır. Müverrih bir mevzuı kaleme almak için iptidadan ne türlü mehuzları, hangi vesikalara müracaat edeceğini bilmelidir. Bildikten sonra da o müracaata muktedir olmalıdır. O renk renk, sınıf sınıf eserleri, vesikaları tetkik ve tamikten de bir netice çıkarabilmeli, ona göre mevzuunu temhit ve tedvin ederek, böyle yapmadan hiçbir muhakeme yürütmemekle beraber, hiçbir mesele, hiçbir hadise için de hüküm vermemelidir.”

“...Mamafih tarih yazmak için ne derece mühim, labüdd olursa olsun bu marifet-i esasiyede kifayet etmez. İkinci derecede umumi bir irfan, mühezzep bir fikir, tiraşide bir idrak ister. Ta ki müverrih hurufatı hakikatten kolay kolay temyiz edebilsin, nur ile zulmeti birbirine karıştırırcasına basireten basit olmasın. Ta ki umumiyetle cihan ne idi, ne oldu, devletler nasıl teşekkül ettiler, ne suretle yaşadılar, ne vechile inkıraz buldular, bu hakikatlere kâmla matla olsun. Hatta yalnız maziyi bilmekle kalmasın, hale de vukuf edinsin.”

[35] Ali Kemal Bey’in tedvin-i tarih için serdettiği bu fikirler, ne derece basit ve iptidai, hatta ne kadar muhtac-ı tashih ve tevsî olursa olsun, yine bir esası muhtevidir. Marifet-i tettebbua vukufu, müverrihliğin birinci şartı olarak ileri süren herhangi bir kimseyi, tarihin medlulünü az çok kavramış addetmek pek de yanlış değildir.

Ali Kemal Bey’in, bundan sonra, Murat Bey’in tarihine, müverrihliğine müteallik mütalaaları baştan aşağı haksız ve cüretkâranedir. Mütemadiyen tâliinin gadrine uğrayan hayatını menfasında bitiren Murad Bey, eseriyle ispat ettiği, pekâlâ tarih malumatına sahipti. Fakat yine eseriyle istiḥat olunarak iddia edilebilir ki Murad Bey müverrih değildir. İlim ile malumatı yekdiğerine karıştırmaksızın “Tarih-i Ebu’l-Faruk”u tetkik eden, herhalde bu düşüncemize iştirak edecektir itikadındayız. Ali Kemal Bey’in biraz evvel söylediklerine nazaran, burada birdenbire gösterdiği rücuat hareketi şayan-ı istiğraptır. Eğer hocalık hakkı düşünülerek Murad Bey’e ait satırlarla merhum için bir vesile-i rahmet ihzar etmek maksadı takip edilmedi ise, diyebiliriz ki, Ali Kemal Bey “Tarih-i Ebu’l-Faruk”a kıymetinden fazla ehemmiyet vererek hem kendini hem de muhataplarını aldatmıştır.

“Raşid Müverrih mi, Şair mi?” dibacesiyle hiç de ilmi bir eseri andırmıyor. Görmeden evvel öyle zannetmiştik ki Raşid’in müverrihliğini, şairliğini mevzu bahis eden bu kitabın girizgâhı, Raşid’in tercüme-i halinden ibarettir. Halbuki bu girizgahta uzak fer’ler hararetle, ısrar ile izah edilirken, şahsiyet-i maneviyesi maruz-ı tenkit olan adamın hayatına dair tek kelime söylenmemiş. Raşid hangi zamanda ve hangi şerait dâhilinde yetişti, ne suretle vakanüvis oldu, bu memuriyetinde ne kadar kaldı, ne vakit öldü; bütün bu suallere mukaddimede cevap verilmek, Raşid’i böylece karilere tanıttıktan sonra, Tarih-i Raşid’i tahlil etmek lazım iken, Ali Kemal Bey bu tarzı, tasrihen söyleyelim, ilmi usulün icap ettiği bu tarzı ihtiyar etmemiştir. Kitabın bu mühim nakısasını kaydetmeden geçmememizin sebebi, ilmi etütlerde usule atfolunan kıymeti hiçbir zaman ihmal edememek zaruretinden ileri geldi. Halk eserlerinde bile, eserin mazbutiyetini temin için mecburiye’l-etba olan bu usulün, halkı alakadar etmeyen ve münhasıran ilim muhitimiz için bir mesele olan bir mevzuun tetkiki sırasında unutulması bizce, affedilmez bir gafletin neticesidir.

Ali Kemal Bey’in eserinde metin, beş mebhase ayrılır: Raşid Müverrih midir, Ahmed-i Salis Devrinde Avrupa’ca Vaziyetimiz, Avrupa’yı Bilmemek Marifeti, İbrahim Paşa’nın

Gafletleri, Raşid Şair midir ve Raşid'in Güzel Sözleri... Bu mebhaslerden birincisi ile sonuncusu kitabın kadrosuna dahil, diğerleri saded haricinde tali bir ehemmiyeti haizdir. Şimdi bu mebhasları birer birer tetkik ile eserin ilm-i kıymeti hakkında bir kanaat elde etmeye çalışacağız.

Birinci mebhasde Ali Kemal Bey bizzat kendisine soruyor: Raşid müverrih midir? Ve hemen bu sualine cevap veriyor: Haşa! Bu kelime-i inkariyeyi takip eden satırlar, maalesef muharririn müddeasını kolaylıkla ispat edememektedir.

Tenkit bir eseri alelittlak beğenmek yahut beğenmemek demek değildir. Tenkitte, hususiyle asar-ı ilmiye tenkidinde birtakım usul ve şartlar vardır ki bunlardan biri de tetkit ettiğimiz herhangi bir mahsul fikrinin bütün kemal ve zaaf noktalarını bulmak, bunları yegân yegân göstermek, sonra bu kemali veya zaafı ispat edecek en kutlu delaili söylemek, usuldeki tamamıyeti, hatayı yahut usulsüzlüğün neticesini izah etmektir. İlmi eserlerin tenkidinde şahsi kanaatler en küçük bir kıymeti bile haiz olamazlar. İlmi bir mahsulün lehinde veya aleyhindeki düşüncemize bizi sevk eden vesikalar irat ettiğimiz fikrin yanında hemen ibraz edilmelidir. Aksi takdirde serdettiğimiz itikat, mücerret bir söz, alelade bir mütalaa mertebesinden ileri geçmeyecektir.

Ali Kemal Bey, Raşid'i tetkik ederken bu esasa katiyen riayet etmemiştir. Garp müdekkiklerinden birinin şark müverrihlerine ait birkaç cümlesini naklettikten sonra, bunlara dört el ile sarılmış, ne münasebetle, ne için söylediği meçhul olan bu cümlelerde kendi nokta-i nazarına istinatgâh aramıştır. Halbuki herhangi bir müellif, hiçbir vakit umumi ayar ile ölçülemez. Muayyen hedefi olmaksızın dermeyan olunan şamil-i tenkitleri fena bir maksada hamletmek daima kabildir. Bundan dolayı, kim olursa olsun, garp müdekkiklerinden birinin, diye naklettiği satırlarla Ali Kemal Bey, bizce kendisini teyit etmiş değildir.

Ali Kemal Bey, kitabın “Raşid Müverrih midir?” ünvanlı mebhasında, Raşid tarihinde bilhassa şu nakısaları buluyor: Tarz-ı beyandaki sekamet, hakikat-i hadisatı tahrif, umumiyetle cihanın revşiyile alakasızlık, siyaset-i hariciye ve dahiliyemize ait mesail huzurunda sükût.

Tarihi gözden geçirildiği takdirde Raşid'de, bu sayılan nakısalaların derhal farkına varılacaktır. Fakat Ali Kemal Bey'in tenkitlerini okuyarak, bunlardan birinin olsun,

Raşid tarihinde vücuduna inanmak güçtür. Çünkü, Ali Kemal Bey, kitabında bu noksanları tadat etmekle beraber bilfiil irae ve izhar etmemiş, Raşid'in istikametsizliğini, aksini söyleyerek muayyen, maddi bir şekilde ortaya koymamıştır. Mademki Raşid, İbrahim Paşa devrini ve Ahmed-i Salis'in son saltanat senelerini, garp müverrihlerince tedvin edilen tarihi eserlerle mukayese edilemeyecek basit bir terkip halinde tanzim etmiştir; o halde bir şahsın idaresi, bir devrin zihniyeti, bir sınıf veya zümre siyaseti nasıl tetkik olunur, gösterilmeli, [36] Raşid tarihinden alınacak misallerle irae olunan tarz-ı tetkik arasındaki farklar ayanen zikredilmeliydi. Mesela kitabın birinde: "Ahmed-i Salis orta halde bir padişah idi, ne malumat ne de zeka itibariyle birader-i mahlul Mustafa-yı Sani'ye faik idi, tabii ondan fazla bir iş göremezdi, hele siyaset-i Osmaniye'ye bu arz ettiğimiz vüsatı, kuvveti veremezdi. Padişah böyle, o devrin sadrazamlarından bir ümit var mı idi? İbtida-yı cülustan beri saray dolaplarıyla o yüksek makam-ı sadaret boş boşuna dolmuştu, boşalmıştı. Bu gidişte bir idare ile fırtınalar içinde yuvarlanan devlet gemisini bir selamet kıyısına sevk edebilmek muhaldi. Sultan Ahmed-i Salis'in yirmi sekiz sene süren devr-i saltanatı tarz-ı idare itibariyle hemen mütesaviyen gibi ikiye ayrılabilir. İlk fasıl cülustan Pasarofça muahedesinin akdine, İbrahim Paşa'nın sadaretine kadar gelir ki herc ü merc zamanıdır. Bu fasılda Baltacının cehaletiyle, belahetiyle ne dersiniz deyiniz, akıbeti güdük çıkan Purut muzafferiyetini de Murefto hattını da Petro Varadin hezimetini gölgede, hiç mesabesinde bırakır. Halbuki o evliya-yı cihana daha ziyade agah olsaydılar o muzafferiyetlerden, istikbalimiz için pek ciddi istifadeler temin edebilirlerdi, hele bu hezimete uğramazlardı. Yalnız biçare Şehid Ali Paşa karşısındaki ordunun serdarı Prens Ojen ne ka'bda bir kumandandır, tahkik etmiş öğrenmiş olsaydı, o harbi o derece arzulamaz, o marekeye de öyle tepe aşağı atılmazdı." denildiğinden sonra ilave olunur: Tarihlerimizden bu hakikatlerin hiçbirisi çıkarılamaz, ..." Bizce, bu son hüküm kıymetsizdir. Ali Kemal Bey'in serdettikleri, hakikatten ibaretse bunları Raşid görememiş ise, Raşid tarihinin bu hususa ait kısmı ortaya va'z olunur, bu bahse dair diğer müelliflerin -Türk ve ecnebi- mütalaaları anlatılır, şahsi tetkikin neticesi de izah edilerek Raşid'in göremediği hakikat herkese gösterilir, böylece Raşid'deki noksan hata veya kıymetsizlik ispat edilmek lazım gelirdi. Herhangi bir mevzua muharrir hakkında olursa olsun, böyle yapılmadıkça tenkidimiz, ehemmiyetsiz laf ü güzaf mahiyetinde kalacaktır.

Tenkidi, yukarıdan beri bast ettiğimiz şerait haricinde başlayıp bittiği cihetle “Raşid müverrih midir?” sualine Ali Kemal Bey’in isticâl ile verdiği cevap-ı inkârı haklı bulmuyoruz. Delile mukarin olmayan her iddia mahz-ı hakikat dahi olsa, mesmu olmaz; kaidesine herhalde vâkıf olan Ali Kemal Bey, “Raşid müverrih midir” derken, kendisine cevabını ilham eden vesikaları buna terdif etmeyi daha evvel hatırlamalıydı. Bunu unutmuş olmalarıdır ki eserlerindeki birinci mebhâsın ehemmiyetini sıfıra kadar tenzil eylemiştir.

Ali Kemal Bey’in mahsulünde: “Ahmed-i Salis Devrinde Avrupaca Vaziyetimiz, Avrupa’yı Bilmemek Marifeti, İbrahim Paşa’nın Gafletleri” ünvanlı kısımlar, tamamen fazla ve varlıklarıyla bi-manadır. Bir safha-ı tarihi anlatan bir eseri tetkik etmekle, yine bu safha-ı tarihe dair bildiğini söylemek arasında mevcut olan mühim ve daima görülebilecek surette büyük farka Ali Kemal Bey’in gözlerini yummuş olması hiç şüphe yok, bu farkı hatırlamadığından değil, bilakis bu bahsi bizzat kurcalamak arzusundan ileri gelmiştir. Mahsule-i malumatını bir eser-i tenkit içine sıkıştırmak öteden beri şark müdekkiklerinin fena bir hastalığıdır. Şarkta tenkit, bir eserin hakikatini izahtan ziyade, münekkidin iktidarını ilam eden bir vesika gibi telakki edilmiş, bu sebeple de zemin-i tetkikin haricinde ve dâhilinde bilinen şeyleri bir münasebetle tenkide ilave etmek meziyet sanılmıştır. Kitabının yukarıda isimleri geçen kısımları, Ali Kemal Bey’in de bu hastalıktan korunamadığını ispat ediyor ki biz bunu sadece kayıt ile iktifa ediyoruz.

Ali Kemal Bey kitabının son mebhâsına başlarken yine kendisine soruyor: “Raşid şair midir?” Ve hemen Raşid’in şairliğine şöyle şehadet ediyor: “Hay hay!” Bu şehadetin sebebini anlamak, Raşid’in niçin müverrih olmadığını bu kitaptan anlamaktan güç değildir. Ali Kemal Bey’ce Nabi: “bir şair-i hakîm idi, bhusus ilim ile de pek uğraşıyordu. Şairlikle alimliği birleştirmek için ancak bir yol vardı, o da bu hikemiyattı. Nabi Allah için bu yolu hüsrevâne tuttu, aşkıta, garamiyâtta payandır, yavandır, çünkü bir Fuzuli, hatta bir Yahya fitratında yaratılmamıştır, öyle mecnunane değil, belki sadece sevdâ nedir pek bilmez, meyden, mahbuptan çok anlamaz, fahriyeye bile tenezzül etmez; anlar ve ederse o da mahza görünen saikasıyladır. Fakat zemin ve zamaneye göre bir felsefeye, arz ettiğimiz hikmet mesleğine can atar, hep feylosofâne, hekîmâne söylemek, söylenmek ister. Vüsatçe en geniş karihalı şairlerimiz göğünü gölgede bırakan o koca Divan-ı Nabi baştanbaşa hikemiyât ile doludur.” İşte Raşid Nabi’yi bu

yolda takip edebilmiş, “ihtiva eyledikleri hikmet, nükte dolayısıyla hafızamıza zevk, ciyadet, sohbetlerimize ziynet, şevk veren birçok güzide beyitler söylemiş,” tıpkı Nabi gibi irsal-i meselde yekta kalmış, üslupça da “harfiyen Nabi’yi taklit etmiş” olduğu için şairdir.

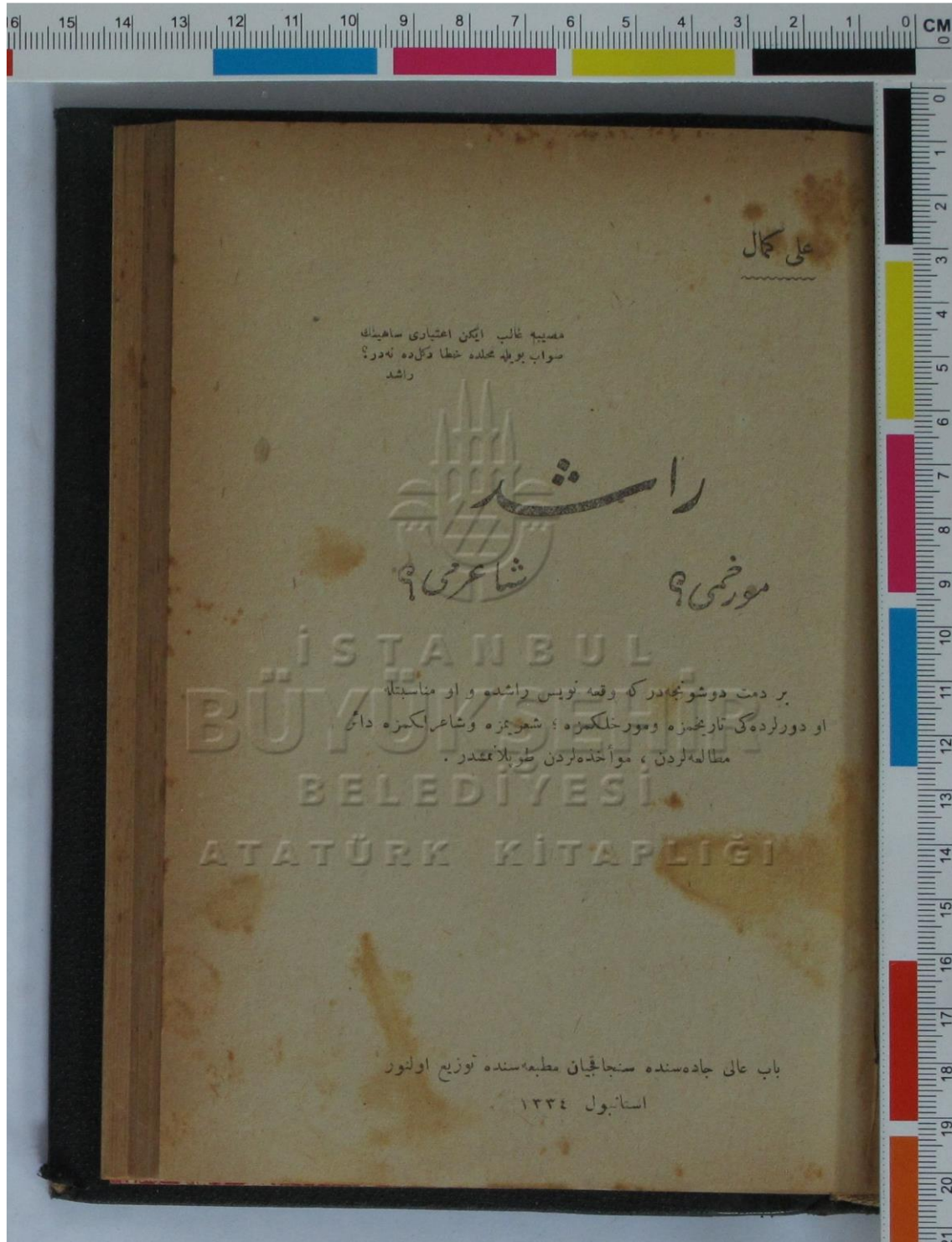
Ali Kemal Bey’in Raşid hakkındaki fikirlerini tebdile kalkışmak, bittabi abestir. Yalnız, şöhretli bir şairin mukallidi olduğu için herhangi bir nâzımı şair addetmek, sonra bu mütalaayı bir tetkiknamede yazmış olmak, nasıl tefsir olunur, bilmiyoruz. Mademki Raşid Ali Kemal Bey’ce, şairdir, şu hâlde lisanına ne derece hâkimdir, hüsn ü hayalinin, fıkır ü rüyetinin kudreti neden ibarettir; bunlar eserleri işhat olunarak gösterilmeli, üslubunun tarz-ı cereyanı da tetkik olunduktan sonra: “Raşid şairdir.” denilmeliydi. Bu cihete teveccüh etmeden handi bir muhakeme ile Raşid’in şairliğine hükmeden [37] Ali Kemal Bey karilerini maalesef kendi fikrine imaleye muvaffak olamamıştır.

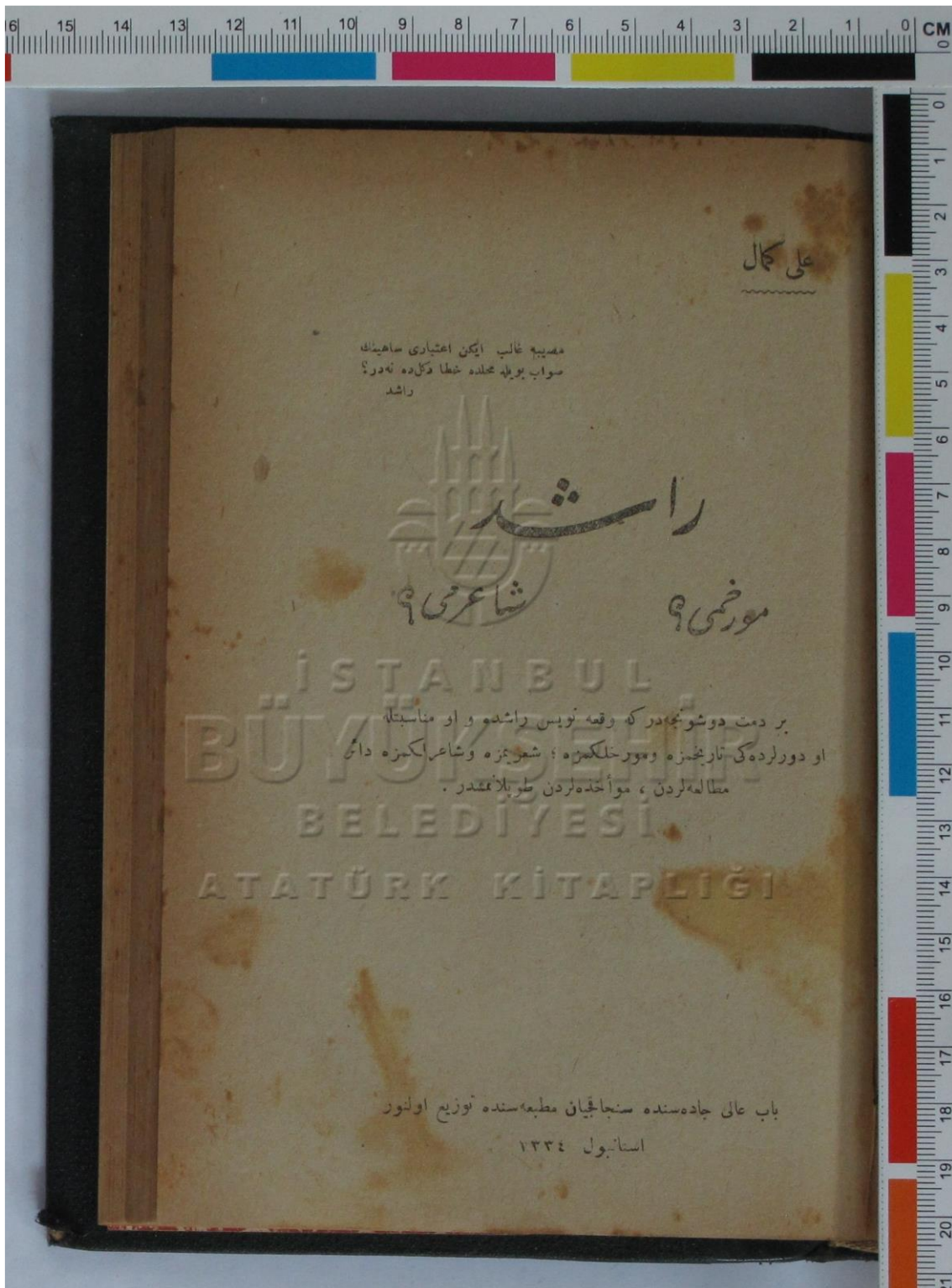
Ali Kemal Bey Raşid’in, evvela kasidelerini, sonra gazellerini mevzu-ı bahs ederek kitabına nihayet veriyor. Biz de bu esnada bir divan nasıl tetkik olunur, öğreniyoruz. Şu kıt’a güzel, bu beyit fena, şuradaki lafzın istimalinde tecviz müsamaha olunmuş, demekten ibaret olan bu tarz-ı tetkik, tarih-i tenkitte bir garibe diye anılacaktır.

Ali Kemal Bey’in, mebhaslarını ayrı ayrı tetkik ettiğimiz kitabını, heyet-i umumiyesiyle muhakeme edecek olursak, diyebiliriz ki bu eser müteferrik fikir parçalarının bir çerçeve dâhilinde silsilesiz, intizamsız toplanıvermesiyle vücuda getirilmiştir. Onu bu haliyle ne halk ne de ilim muhitimiz için hazırlanmış, itibar edemeyiz. Binaenaleyh, yekdiğeriyle nispeten alakadar bilgilerin şekilsiz ve tasnifsiz bir yere cem’inden ibaret olan eski şark usul-i tedvininin, suyu çekilmiş, lezzetini, hasiyetini kaybetmiş bu son mahsulünü fikir âlemimizin dışında mevkisiz ve kıymetsiz addetmek mecburiyetindeyiz.

Mehmed Halid, *Düşünce Mecmuası*, 13 Nisan 1338 (1922), S. 4-2, s. s. 34-37.

Ek 3: Raşid Müverrih mi? Şair mi? (Orijinal Metin)

دوشوندا کلام

حرب عمومی، باطلاح زده، فکر آفائنده پوپوک پر سکنه ویردی، تم کی سرآزاد بر قاج عمریزک، متفکرینک ایسه عادتا قلندر قهری، فقط نه قدر مهیب اولورسه اولسون، پوپه بر آت، اک عاجز بر مفکرینی بیه، اولومه بادی اولالیش، آنجاق موفا طوردریسیلر، بو طوردریشده سوردریز، چونکه عین منکره یئر آتندن آتته، ایچین ایچین ایشلر، ایلاک فرصتده حقیقت اولانه مهیا تصورلر، قومدن قهله هنوز چیقماش اثرلر حصوله کنیریر.

فی الحقیقه:

جالیش، ادراکی قالدیر، مقتدرسهک آدیتندن

سوزی پک طوغریدر، ولو بو هرچ و مرچ قدر قهار اولسون، بید استیاد انساندن دوشومعی، فکرین قنایتی سبب ایدهمن. آتوج، دوت سندن بری کورمه دیگیز، کچریمه دیگیز فالاکتار، آجیلر، مضائقه قالدیمی؟ اوله ایلک اولمندن بری دوشونمکه مأنوف اولانلریز یه عین زمان، حتی عین بلا ایچنده ایداندن سیاسیه قدر بر لحظه فعالیت فکریمدن کری طوردری؟ طوردریلمیدی؟ تم کی ابتدای شایندن بری فکر آجالیشمه، جاللامه آلمش بر فرد طبیعتله بو زمره دن دکلندر؟

ایام، ایام اولونمایدن، جهان حونی طورنوشیلندن بری

لرندن بيله بر خير مامولدر ، بر نورطوخه بيسلر ، هر حالده شر ، ظلمت صادر اولماس . آرتق او حانقال ، او ابتدائ ، او قاره كون وهلمبري بر طرفه آغليز . عرفان و كال ايله بوغورلش فكريلرندن هيچ بر زمان مضرت كلز . بو قدر آجي نجرلردن صوكره اولسون ، هر كسك قناعت فكره سنه حرمت ايتكي اوكرندك ، سانيم .

يازيلىمى اوتوندن برى اوقومق لطفنده بولونانلر بيليرلر ، قلمك آتقاق بر خاصيتي واردر . اوده صميمليكدر : صرف دو . شونديكى يازمقدرد ، فكر آ ، وجدانا قناعتك خلافتنه — ولو قيراق ، پارچه پارچه اولاق تهللكسه معروض قالسه ده — بر سطر بيله قارالاماقدر ، بو فكرلرد ، بو قناعتلرم ياكليش اولميسلر — چونكه نده انسام ! . نه درجه ذلندن ، زندن مركب اولديغى بيلمك ايجوندده بو صفت كافيدر — فقط او خطا صميمدر . خطا . لوك بولملى ايله نجه صميمي اولماي حقيقتله مرحمدر ، بر فونك شاعرييك دليكي كي : قدسم بوبوك دكل ، فقط بن قدحله ايجرم . منفعت ، قورقو ، هر نه ساقه ايله اولورسه اولسون ، دوشو . نديكك عكسى سويلمك ، على الخصوص باطل بيلديكنى حق ديبه كوستوكه تالالامق ، حقيقتي بيله رسواي ايله مكن ايله صوصمى ترجيح اتمك نجه انسانلارك باصماق باصماق اك آتايغى طبقه سته قدر انجكدرد . شر قزده ، كونا كون سياره مئى ، فكر واديسنده بو مردانه خصلت ياقين وقته قدر نه ادراك ، نه قدر اولونوردى . حال بيله قسماً اولمدر . فى الحقيقه ايجمزه ده :

قلمك آتق ايشلهدى ، چونكه هيچ بر جولانكاه بولمادى . فقط متصل دوشوندىكلامه بايان بوقدى . لسانه ، ادبياته ، سياسيانه وسائريه دائر هب دوشونديوردم . اكرم بك ، شمدى بر پارچه مصطلح كو - رونسه بيله ، هر حالده ينه مونس لسانيله دير ك :

روز نيا بيله عزون و مكدركاه كاه ،
الرم سمت سايي چشم جان و قنده كاه ،
مست استغراق ايك ، اولقظه منظور نكاه
غريه طوعرى عزم ايدن بر قوش ، يا برابر سياه
آغلام اما نيجون ، بيلم كيمكيون آغلام ؟ .

عين حال بشده واقع اولوردى . فقط آغلاموردم . دوشو - نيوردم . بر قوشدن ، برابر سياهدن زياده ايتنديك بر وقته اوقو - ديلم بر مقاله ، كورديك ، كوروشديك ، حتى بعضا كوروشديك ، كوروشمديك بر افسان جى دوشونديوريوردي . شيمدى صانيورم ، اوميورم كه بو دوشونجولرى بكا ستهلرندن برى صادقانه ، قداكارانه خدمت ايدن بر يارچانه ، بو ناجيز خايمه تودليج ايدرك تارنريميه فيدرني عرض ايتك زمانى كلدى . فى الواقع نيم قطر تمده يارادليش ، نيم كچيرديك حيايتي كچيرميش بر آتاكل بولموش انديشمندن باشقه بر املى ، حتى بر طول املى اولميسلر بى ؟ قوجه نفق بك :

غنى ايدر بر نقطده نور سياهه عالمى
عارفك سرمايه كلك سياهى بولمدر !

ديبه اوسحار تافيرنى كوكله چقاردليني يازينك بولمك ساده .

اهل بطلان سوزن ترويج ايدن انسانميدر ؟
آدم اول ، ايستره ختم اولسون بونون عالم سكا

دين اولمشدر ، فقط اوليه ياپييلن چوق كوروله مشدر .
انساني بالخاصه نفسه قارشى آلتانن بو مسكنت يولك فناقارنى
بزه آنجاك احرارانه بر تربيه كوسته ييلير . او فيضه ايرمك ايجونده
زمان ايستر .

جهانك هيچ بر آلايشنى بيلمم ، جهانك بر نشئه سفى تصور
اتم كه :

وقنا كه طوروب شو قلب غمناك ،
طوبراقده نجان اولور وجودم ،
وقنا كه دولوب دهانه خاك ،
شوقكها تمام اولور سرودم .

حتى بى حياتده ايكن چكهمه نارك بيله آرقه ممدن :
فقط هر قصوريله برابر فكرينك اري ايدى « ديمكه مجبور اولميرنى
اميد ايتكده كي ذوق جاوداني به فائق اولسون .

آرناود كوني ۱ آغستوس ۱۳۳۴

باشلاكن

يكي مجموعه نك بر بندي — احمد رفيق نك تاريخي و مورخلكي طرز
تاليفي — « پيام » كه تاريخه و مورخلكه دائر مطالعاتي — معنوي بر
دوديز : اويصالنم — ينه « پيام » كه بر تفردي : مصاد بك ماحوم
ايجون وقيله يازده قاري .

احمد رفيق بك مجيز كين كون يكي مجموعه وقعه نويس راشد
افندي به دائر اوزونجه بر بند نشر ايلدي . راشدك حياتنه متعلق بعضي
بسيط اولديني قدر مفيد معلوماتي غتوي اولقله برابر بر يوز مقاله ي نه
احمد رفيق تاريخي شينماق ، نهده يكي مجموعه نك صرف علمه طغار جققان

شهرتيله مناسب يولقي .
معيير ، مهمل وقعه نويسلر عيزي ، شرق مورخلرني قبعله
مشمول بر شرق آدمي اولقي ، شرقه باشامق ، شرق نهواسق تنفس
اجنك ساقه سياعيمير ؟ نهدر ؟ رفيق بك عموم شرقيلر كي تاريخي
ريسطي بر نظوله كورمك ، ينه اوله جه تدقيق ايتكده ، اصول كي ،
تدقيق كي ، تبع كي شرط اساسلر دن هيچ بري ادراك ايتمندن كلشي
كوزل تاريخ يازنلري ، وقعه نويسلري مورخ تالي الهمكه باشلا-
مشدر ، اوله اولامه نماره ، هله راشدلره مورخ ديزدي . حتى احمد
ثالث دوري كي بدور افتراضزي سيابه ، اجتماعاً ، ادباء ، اولورسه
اولسون ، او درجه كلار . كلستانلر ايجنده كورمزدى . نهده ابراهيم
باشا كي فرانسه ده اون بشنجي لوتي دورينك مبدن صوكره طوفان .

اوده مسلكى... مسلكىزلكدن چورين بو معلومات، بو ارکان مطبوعات آراسنده مسلك بولنده او درجه قداكارللك بر قيعى اولسه كر كدر . بو حقيقتى بوگون آسليم ايتيمورساق يارين ايدرز .

معنايفه رفيق خاللك بگنغديكى و مجموعه سسته نسيه يك سونوك بولدينى (پيام)ك نسخته اديملرى بالقرض تاريخ و مورخلك ايجون شو مطالاملرى بسط ايله يوردى كه اعتقاد بيرجه عين موضوعه دائر بكي مجموعه اوقود قارغردن چوق عاميدر :

« تاريخ ناسل يازيلير ؟ اول امرده بر معرفته ، معرفت تهيه وقوف ايله يازيلير ، مورخ بر موضوعى قلمه آتق ايجون ايتادن نه دولر مآخذلره ، هانكي وشقه لره امر اجيت ايدم بكني بيليلير ، بيللكدن موكرده اومراجته مقدر اوليلير . او ورك زلف ، صنف سنف اثرلرى ، وشقه لرى تدقيق و تعميق ده بر نتيجه چيقارميسيلر ، اوكا كوره موضوعى عميد و تدوين ايدرك ، بو بايعادد هيج بر عاكه يوروه مكل برابر ، هيج بر مساله ، هيج بر عامه ايجونده حكم و برمه بيلير . . . »

« بو معرفت شمع بالى باشلى بر علمدر كه اوزون اوزادى بر تحصيل الله الده البيلير ، غريب ملكلر نده فرانسولرك « Ecole des Chartes » لوى كنى مكاتب عاليده تدريس و تدريس اولوبور ، هر دولو تاريخى وشقه لرك طرز غرضينى ، تصديقي ، عموميله تاريخلرك صورت مطالعه سنى ، تدقيقى ، بولون بو مبطلر حل استباط قوايدى اوكره لير .

« معنايفه تاريخ يازمق ايجون نه درجه مهم ، لايذ اولورسه اولسون ، بو معرفت اساسده كفايت اعز ، اكنه درجه ده عمومى بر عرفان ، مهذب بر فكر ، تراشيدنه بر ادراك ايستر . . . تاكه مورخ خرافاتى حقايقدن قولاي قولاي غييز ايدميسيلير ، نور ايله ظلمتى بر برينه قان يندير برجه سسته بصيرة بسط اولسون ، تاكه عموميله جهان نه ايدى ، نه اولدى ؟ دوللر ناسل تفكلى ايتيلير ، نه سورته باشاديلر ، نه وجه ايله انقراض بوليلير ؟ بو حقيقتلر كاملا مطلع اولسون . حق يالكنر ماضىنى بيلكلكر قاللسون ، ده وقوف ايدميسين .

دينيلىنى آ كديران ، حكومت حكمتله مشولرك ، وزير اولق حكيم اولق كرك ايكن آتق حالدين كورمك شوبله طورسون ، دوشونمكه بيله موفق اولمادىنى ، يا وقت بولمادىنى ايجون پادشاهى ده ، كينديده ، ملككتى ده ناحق يره بلالره اوغرالتان بر صدر اعظملى قورى قورى يه كوكاره چيقارمادى . (وواتهر) لرى ، (موتنه سكو) لرى ، (روسو) لرى بيشديرن بر عصرده ابراهيم پاشلك عرفاندن ، عرفان . برورلكندن بحث ايتك ، شرق ايله غرب آراسنده كى نسبت كالانى نهدر . محافظه ايتسه ك ، ينه بر پارچه كولونج اولمازى ؟ . آتقى ، رفيق بك ! . . احمد ثايتك ده ، داماديناك ده معرفتلى ، دينلىلى طبقي سعد آاده بكنزر ، او درجه هو اوزرته قوروشلدر . دائما بر بورادن موكره اويله هوالى اثرلك برلنده بالراسر .

رفيق بك وقمه نويسلر برك كادى كوزل يازدقلىنى ينه اويله ده اساس اتخاذا ايدرك تاريخموزى تدوين ايتك ، رجال دولتموزى آ كلامق و بزه آ كلامق ايسترسه چوق يا كليلر ، بونلك اكه ايلرى كاتق ، اكه عالى در كه تاريخلك مقدمه سنده : « مساوئىي المدن كلديكى مرتبه كيرلدهم ، محاسنى ايسه كوجم يتديكى قدر اطرا ايدم ، چو تاريخ بويله مى اولور ؟ ويله مى يازيلير ؟ »

ينه عيى بكي مجموعه ديكر بر دوستر ، رفيق خاللك بك بيليم نه مناسبتله (پيام) ي خير يالور . زواللى (پيام) كه طوبى طوقوز آي ياشايه بيلدى ، بو مدت طرفنده ايسه خياله صيغماز عداوتاره هدف اولدى ، بر قاج دفعه الفا ايدلى ، نهايت بر ضربه ايله كوكدن سوند بولدى ، كيتدى ، فقط هيج بر مزينته مالك اولميسيلدى بر فضايته صاحب ايدى كه اونلكه بو قيده الى الابد بر خوش صيدا براقه بيلير .

حال دىڭكدر اكر اويانزسه حاله قالنر

مصرعى طراز حيات ايدىنىدى ، ايدىنىدى ، فقط علمندن ،
فضلندن زياته اوسايىده سىكان ياتىنەقدر مرفها ياشايىلمىش ، سىلرجه
مىند قنوده معزز ، مېجىل قاللىدى ، ذاتا :

باقىك زمانە اوياندى ، سىن اوى زمانەيه !

دستورى جىمىزك معروف . مېجولز ، سرتاجوزدر . بو شوق اياه
هر حالىكى دورده ، نه وسيله ايله اولورسه اولسون « كىمى كورسەك
انكازر » ، صوكره صىقلاندىن « حقىقەتە يارەم بىكلرز » . ذاتا
نزاكىتمىز ، مزاجىكولكىمىز پايان يوقدر ، فلسفەمىز :

اكر ايسر ايسەك « انسان كىمل » نامەكە دىنىي
نه سىن بو كىمەدن ايجىن ، نه سىندن كىمە ايجىنىيىن

نصيحەتيدر بالىكز بو سبب كافى دىگىدر كه بزده تاريخ يازىلە-
مازىدى ، يازلادى و يىنەدە يازىلەماز . بو كون بو احارارانه اداره مزله
بىكار حالىكى بالىككىتمىزده اك سادە بر حقىقى سويلەمەكە جىسارت وار ؟
بالقرىس بو قوجان يىكى مجموعه بىامدن بىحت ايدركن : « حر ، حرقى
چاندىن سور بر غزە ايدى ، بويلە بر دور مشروطىتەدە اويلە كىفى الفا
ايمەلىدى ، سروسى مطبوعات بويلە اولمازدى . « ديه بيارمى ؟
زمانەنك خوشنە كىتمەك ايجون (بىام) ى كىف ما ائفق فصل ايجمى
حسابە دىما موافق بولمازى ؟

يىكى مجموعه ارگانىك ابراز ايدە ، دىكلرى بو فكر قهرمانلىقى يە اوبىكە
نېلمەين « بىام » بك آچىق كوسترمىشدى : چونكه عىنى تاريخ بىندە

« لىكن جىدا مودىخ اولق ايجون اوجىنى درجەدە بر مزىت كىكدر كه
اوده كالات فكرىه الله مى ، عرقى ، شىخى هر نوع استراسلرە غلبە چالە .
بىلىكدر ، لهدە ولىدە هر حقىقى يازىلەكدر ، نه درلو حىياتك ، منافىك
سوقلە اولورسه اولسون ، وقەلرى ذرجه دىگىدر يەمەك ، رىجال تاريخىي
حقىقەتەن باغىنە كوسترمەكدر ، حاصل انسانلى هر طرفدن صاران ، قوفا
نان بونون بو كوچوكلكلردن صىرلەبىلىكدر .

« مورخلكە استازام ايلەدىكى دردنى بر مزىتەدە شرفە كوردىكدر
كىكى لىظ اويونى ، اوى نىجائى دىكل ، فقط جدى ، بر فكرى بىقى افادەيه
يارار ، بر وقەيى اك ايجە كىزكارلەيلە آلاقتە خندەم ايدىر بر اسلوبە ،
بر طرز بىانە مالك اولندىر . حالا كوچكلىن ، كوزدن اسيرى ، مفتونى اولدۇمىز
« طلمطراقى خوش ادا » ايسە بو مزىتكە اك برىنجى دىنىيدىر .

حاصل ، هر مورخە بونون بو مزىتبارك فوئەدە بر مزىت لازمدر
كه اوده هر نه واديدە اولورسه اولسون فكرآ حرىت ، اخلاقاً صافلا-
ماق ، مدنى شجاعتادر .

ايشتە او هيج بىگەندەكىمىز « بىام » تاريخ و مورخلك ايجون
بويلە بى پروا ، لىكن طومغرى دوشونىوردى . بو يك بىگەندىكىمىز بىكى
مجموعە ايسە بو دوشونىلردن هيج اولمازسە بىرە طماش حائلايسە
سر كىشى اويدىرمەلر بىز يازى بى اول باول داتما بر مقصد
قورقو ، بر اندىشە ايله يازارز ، فكرىمىز ايكىجى درجەدە كلىم
اولنرە يا اويار يا اويماز ، او جهت وظىقە مەردە دىكل ماشدە بويلە
ايدىك ، حالە يىنە بويلە يىزە بلكە استغبالدە بويلە اوله جىز . ايجائى ،
فكرى ، اخلاقى هر درلو شرائط حياتىز بويلە استىرام ايلر . قوس
قوجە بر شىخ الاسلامز اوج عصر اولى :

غزەلەرىزك كىلتاتە اولايىم ارىھاننى بىلە خىر وىرمەكە جىسارت ايدەمە .
دكارى مىراد بك مرحوم كېى بر نادرە فطرت ايجون شو مطالەنى
بىسلا ايلەمشدى :

تارىغە و مورخلىككە دائىر بىرە . بو كىشىف يوقلى ايجىندە بىكانە بر وارلىق
مىراد بك خواجە مىزدەر . مىراد بك اىلك بورك مورخىدەر كە ھىچ دىكلە بر
دورجە قەدر بو قارىدىن برى عرض ايتىدىكىم شىرطلە توققا تارىخ غىناقە
تەدوین ايلەمش اولسون . « تارىخ ابوالقاروق » بو نقتە فطرەن بىرە ھىوز
بالامىش بر خارقەدەر . بر خارقە كە بوون غىنايلار جە عىزلە مطالە اولۇق تەمە
دكر ، اولۇنورسە كىركادە ، اخلاقادە تەذيب و ترقىزەر جەدا خدمت ايلەر .
مىراد بك معرفت تېمە ئىچرە واققدەر . تارىخ غىناقە دائىر بر چوق
ماخذىر ، شىغەلر كىف ايلەمش ، اولۇردىن دە مەككە مەربە استفادە ايجىدەر .
اعتقادىز جە بو مەبىلى قارلار دەھا مىراحىلە ، مناسىت دوشدىكە اشارىلار
بىلەرمىلى ايدى . بويلە يالەمش اولماق بر نقتە سايەبىلەر . فقط ىتە مىراد
بك او مەذب فكىرى ، اوراشىدە ادراكنى تارىخىدە بك بارلاق برىطلوزدە
كۆستۈمىدەر . او قەدر كە ، نىروا سولۇز ، ھىچ بر مورخىر ، ھىچ بر
زىمان بو مەرتە كالى احراز ايجەمىدەر .

باقىم سىلور نىسئە آقاۋە سىرىلەر

بىكمرف نابقاعدە بو قەدر ميانەدە

مىراد بىككە تارىخىدە ايسە ، قەدە ، مەطلە ، عقل سىلە مەابر برىطلە ، بر
فكر اولسون كورولۇر .

« مىكرآ بو كالان سايەمىندە قوئى ، شىخى ، دېئى ھىر دولو ھىسانە
قالب كلىدىكى ايجون بر طىب بر خىستەنى ناصل مەانبە ايلەورسە مىراد بك
تارىخىزى اولۇلە عا كە ايدىرك عل الاطلاق . مورخلىرىزك دوشدىكەرى طر .
فكىرەنە مەاملەلەر دوشمەمش ، ھالە مورخلىكى ھىت وسائىرە نامدە كاپىشى
كورل مداخلەلە ، قەصدە كوللەلە بر طر غەمش ، اوبىلدىكىم وقە نوپىلكك
فوقالادە فوئقدە بر سىنت عد ايجىدەر .

« اوت ، مىراد بىككە اسلىقى ھاھا واضىح ، داھا صحىح ، داھا مېتھ

كورىك ايتىدىكە ، فقط بو نقصانلارلە برابر او افادەك برىقلى ، طىبىلكى ،
حق توركىمە مىزدە نادرا كورۇلەر ، بەضا بك آرتۇرە مىسر اولور برىطىلكى
وسىپىلكى انكار ايدەمە ىز . بو مىرت ايسە استادك يازدەقارشە باشقە بر
دولىق وىرىيور ، ھىر حالە او بر قىسورلى اورىيور .

« فقط بىر جە تارىخ ابوالقاروقكە كە بو بورك قىتئى شىرقە شىدىيە قەدر
كورمەدىكىم ، بىلمەدىكىم بر ھىرت فكىرە ، بر شجاعت اخلاقىيە ايلە
يالىمش اولسۇدەر . ذاتا مورخ بو وادىكە بىكنا دىكلەر ؟ او قىتئى سىيا .
سىيانە وارنچە قەدر بوون جىانئەدە كۆستۈمەدىمى ؟ اوپۇردىن ھىرتكىتە ، ھى
كلاككە قانلا ئادىمى ؟ بىئەدە قانلا ئادىمى ؟

« بر او اعتقاددە ىز كە كىتەب ملكىيەدەكى تدرىسات غراسىلە باشلايدىق
بو تارىخ ابوالقاروققە قەدر كان عمرى كال و قىتئىلە مىراد بك ھىر حالە ، ھى
اچىيە رىغآ بو مەنبە بردىس ايدى وىردى : بو بورك بر خواجە ، بو بورك بر مورخ ،
بو بورك بر انسان نعل اولور ؟ كۆستۈردى ، بو كۆن بر ھىوز بر چوق
استراخلىك توپى بىز بو حىقىق كورمەمىز ، فقط يادون كورىور .

سوئىقى سوندى دىنىلكە نورنامىشامى ؟

نفسالە قابل اىتلايدىر چىراغ السى ؟

ايتتە بىلەم مىراد بك ايجون داھا دىرت بش سەنە اول يازدەقارى !

باشلاڭكى نى نىمالارى مورخ دىيە نالحق برە كوكارە جىقاران ، تارىخ
غىنايدىن مەشال بىت آسان بىكى مېھوئە شىمەدىيە قەدر نە تارىخ ابوا .
« قاروققە بىلمەدە . ابوالقاروققە دىلار ايكى سطر يازى يازايدىمى ، فقط امىن
اوللى بىز كە او ائردە ، بو مۇئردە تورىلك ، غىنالىق ياشادىقە ھىشەرە
قەدر يالدار دولر ، اخلاف بو حىقىق قارمىزى ، حىقىقلىرىكەرى ھىمەدە
بويزىرە اورەرقەن تەمىر ايدىرل . . .

درین ملاحظه‌لره، ایمن اینی به تفکر ایدلش مشاهده‌لره، معقول شاکه‌لره بدل ال مبالغه صایچی تصویرلی اوست اوست، بیغارل، فکرله کللری بربریه موازی دیزمه اوغراشیرلر؛ عین فکری، عین مفهومی مختلف شکارله، افاده‌لره عرض ایدر طوربرلر، دقت ایدرلر که بر عبارتله تشکیل ایندیگر قساردن برنده‌کی هر کله عبارت آیه‌ده، عین مقیاسده بر کله به تقابل ایلوسون؛ حتی بو کله‌لره قایه بیه آزارلر، فقط حادثه‌لری بربری آردیه بلا تفتیق، کلشی کوزل صیره‌لارلر، روایتلری کولونج اولدینی قدر عقله سیغناز ماساللر، وقه‌لر تاریشدیربرلر. تاریشده، مورخلکده آراتان او نرینه، نجیب استقلال افکاری معلول بر منتداریق حسنه، دلیل بر مداخله‌لکه، یا قورقویه فدا ایتک، عمدوخلره اصلا حائر اولدقلری اوصاف بخش ایلدک، مدت حیاتلرنده اسغنی بیه بر معما تلقی ایلدکلری فیئیللری اوللره خاص قیلمق بر ذلدر؛ فقط بو مورخلرک جرمی بالکدر بو قدر اولسه ایدی، او درجه ضرر یوقدی، چونکه اوللرجه تاریخ برمدجیدر که اولده، ولو حقیقی اولیاسه‌ده صرف ایلکدن بحث ایدیلیر. بجه بو فضلی شرفک الکلر بولکل قیاسلاری اودر که مدعیه‌لره حد تراهی آشورلر. ماهرانه تلخیصلره، آندیلر آله، مقصودلره، حاصل عمدوخلکده، مادحکده اندیه حیاسی نظر دقتن اوزاق لئو غایان و بو صورتله یالانک او چیرکین شکلی کیده‌لره‌لرک دلیل بر مداخله‌لک افکارلشدیک استکراهی خفیللر طرز بیانی، صنعت افاده‌ی قلیاً بیله‌بورلر.

ایشته بر غرب مدقنک شرق مؤلفلری. بالخاصه مورخلری ایچون شتیللری که اعتقادینرجه، حقیقه پک معایق‌در. واقعا بو مؤآخذه اساساً عجم تاریخاری، مورخلری ایچوندر، فقط ادبیاتده ناصل ایه، تاریخده دخی عجمارک پک عجمی چراقلاری. مقلدلی اولدیلیمز ایچون: مده بول بولله تطبیق اولونمیساییر، ذاتاً اینک عثمانلی تاریخاری

Jourdain, La Perse.

راشد مورخیندر؟

شرق تاریخاری و مورخلری ایچون بر غرب مدقنک فکری — عجم تاریخاری و تاریخارینر — راشدن شتیده مستحق بر غونه — قدماک فکر لری ایله شعرلری آراسنده بر غناییه — راشدنک خانق — تاریخ دکل، شهنایه یا داستان — شانی زاده‌لک بر تنقیدی — بر تنقیدی دهه، فقط؛ طیب بدای و الطیب مریش — مورخلرینرک ال بولکل تصصیری — غرب مورخلرینرک رجعتلری.

راشد مورخیندر؟ حاشا، بو مدامضی اثباته کی‌یشمه‌دن اول بر غرب مدقنک عمومیتله شرق مؤلفلری، بالخاصه مورخلری ایچون داها اون سکنرینجی عصرک استماللرنده یاردینی شو حقیقه تنقیدی، عزت نسیمز ایچون بر یازچه آخر اولسه‌ده، نظر عبرته عرض ایلدیر:

«بوصفت تنقیددر، که سولک عصرلره مخصوصدر دینه‌یلیر، شریقلرک کلیاً عجمویدر، اوللر جلب حیرت ایچون یازی یازارلر؛ آنکلشلمق ایچون دکل... بولله اولونجه‌ده بلاقید ککراً هر دلو مبالغه‌لره، ططراق اسلوبه، عجیب عجیب استماره‌لر، داها غرب خاسلر کی مناسبیر لکله، حاصلی، کیکین، بالاق فقط اصول، ارکان ندر؟ بیلیم بر خیالک خرج و سرجه کینیلرین صایبربرلر. عبارتله آهنگ، قایه‌لیرن بر کللی، ولو عقله ملایم اولیاسه‌ده، قایممازلر، کللرله اونلماق یاخود غیر مایوس و مختلف معالره کللیلر افاده‌لری قوللایق ایچون هر فرصتی حرص الیه باقالارلر.

با خصوص الکی زیاده نرده‌در که بو تنقیده‌لره پک مبدول بر طرزده تصادف اولونور. حال بوکه بولک لازمه‌لرندن برنجیسی سادماک دکلیدر؟ الکی معبر مورخلر بر طبطراق ادا الیه فقط اصولس، دستور-س، کللی کوزل یازارلر، خیالی بر چوق طلوعاتی قدرت فکره‌لک برینه، قائم یازارلر؛

زمان عقل و رشاد ، رسطوی اوان رشد و سداد ، خبر خواه دولت سلطان انام ، نسق بخش جله امور و مهام ، مظهر توفیق و تأییدات ، مصدر خیر و حسنات ، خدیو حمید المناقب ، مشیر سعیدالوقایف ، محب اجرای احکام متعقیه شرع و دین ، مکعب احیای اطوار صریحه اهل تمکین ، اعقل اصحاب تدابیر صائبه ، ارشد ارباب آراء ثاقبه ، مسدد سواعد عدل و انصاف ، مجدد قواعد جود و الطاف ، آصف بلند مسند ، صفدر دانه ای اجد ، مسند آرای وکالت کبری ، رونق بخشای صدارت عظمی دوللو ، سعادتلو ، عنایتلو ابراهیم پاشا یسرالله مایردم و مایبنا . . . »

بو قصیده هیچ دکلمه منظوم اولهیدی، بیه مقبول اولامقله برابر شاهلر بجز او منمن اعتیادلردن اولدینی ایچون معذور کوریلایدی. فقط نثرده بو اخراق چکیلمر، اوقونونو بلامیدیر ؟ بقالخی دهه، مورخی دهه خشره قدره قیمتدن دوشورن اومدهش تقصیرلر، کرک لفظ، کرک معنی اعتبارله شور غوغوده وار قوتله کورونموروی ؟ رفیق بکل خلق کئی و ابراهیم پاشا لاشوده وقعه نویسلکدن زیاده شاعرلک استعدادی کوریلور ایدمی، حکمی طوغری ایسه پاشاده فکر آ پک کری، دهه نرمت عیونین بوسبونن محروم ایدی دیگدر، چونکه اوله اولامسه ایدی بو مستانه، عجمانه مدخلردن نمون دکل، رنجیده اولاق، بو بدو جویبارلار بمرقوقه نویسی نویسی ایچک کرکدی.

آشاعیده کورمچکنر، راشدهده فوق العاده بر شاعرلک، شرق شاعرلکی استعدادی وار، اولمالان مورخلک منیدیر. ابراهیم پاشا بو لطفده سنده وقعه نویسلکدن زیاده شاعرلک قایبلی کورمش اولمیهیدی، دورینلک اجتش اولوردی . . . بویله اولاق ده راشدا ایچون دها خیریلیدر. چونکه شرق مورخلکی، ذکر ایشیدیکمز ذک و

«هشت بهشت» کئی فارسی دیگیدی ؟ حتی سمدالدین افندی مرحوم « تاج التواریخ لک مقدمه سنده شو مطالبه بی ایاری سورمزمی ؟

« اگرچه مفاخر و مآثر آل طغر آل عثمانی ، فیض یزدانی برله آقاده اشراق ایلوب شلال دفاتر و سطورهده مسطور و مفصل ، مشروح و مستدر ، اما اکثری فارسی اولوب هرکس اول میدلک فارسی و اول لسانک عارسی اولادینی . . . »

لکن عییا سمدالدین افندیلک تاریخچه تورکجه دییه بیه حکمی زر ؟

تاج التواریخ تاریخ و صافدن بکانه فوقی نه معنده ، نه اصولده ، نه فکردهدر . اولسه اولسه « لسان عذیبالبیان عثمانی » دییه بر لسان ایله یازلمش اولستهدهدر که اوده تورک دیلبدن زیاده عرب و عجمک لغتارینه یالاشیر ، حتی اولتر آرزوق بیلمزسه اوقوناساز ، آکلاشلماز . خواجه افندیلک صوکره عالی ، پچوی ، کاتب چاپی تاریخده لسانی بر درجه تورکجه لشدیریورلر ، فقط دیگر جهلرجه آواندن بر درلو اوزاقلاشاه یورلر ، متقدملردن ، حتی متأخرلردن بر ایچکی مستقیم ، دیگر مورخلر بجزده هب بو چیتماز یولی طونیورلر . بو اثره موضوع اتخاذ ایشیدیکمز راشد ایسه بو زمرلک سر فر ایدیر .

ذکری کچی تقیدلرک تاریخ راشده نه مرلبه مطالبی دوشوریکمز

حکم ایچک ایچون ابراهیم پاشا لک زمان صدارتی یازمه پاشادکن

دورخلک شوغلو حاجان سورلر بی بر سلطنه نظر ثامله عرض ایلر :

« وزیراعظم و دلماد اکرم حضرت شهنشاه معظم ، ناظم منظم بلاد و عباد ، وافع مقام معدلت و داد ، حاشر جلالت مآثر مبروره ، فائز خصائل مکرم مبروره ، شی رسوم اهل پروری ، جبرقه امور دادگستری ، رغبت افزای ارباب فضل و جمال ، عطایعشای اصحاب لیاقت و استیصال ، فاطلون

مدعای چور و تهمکه ایسه مقدمه‌نک شو بارچه‌سقی ذکر الهمک
کیفایت ایلر :

« صدر عالیقدر اعظم و داماد داد معناد شهنشاه معظم ، ماحق الموار
چور و فساد ، محیی آثار عدل و رشاد ، وزیر ارسلو تدبیر فلاطون
فطرت ، مشعر منقذی تنویر خورشید طینت ، مالک زمام خاتمه و قیقه
سیف ، برپاد کنندۀ دودمان ارباب ظلم و حیف ، جورئۀ آسایش خلق
عالم ، بنده خیر خواه شهنشاه اعظم و اکرم ، صدور الصدور آصف مقام ،
دستور باددست مقام ، وزیر اهالی نواز کامبخشا ، داماد شهرباری ابراهیم
پاشا ، دام بابر ذکره و فنا حضر نازی . . . »

کوردم اولمش خائف ، سلفرهب

ایران شمرسته خائف هب

اغلاقلو ، ایهامار ، غرابار ، حشور بر طرفه طورسون ، یالانارله ،
غلو درجه‌سینده بایقارلارله بو درجه الفت ایشق ، عادتا حشر و نشر
اولمش بر قلمسین بر حقیقت صدور ایده‌یله‌چکنه هانکی ادراک
صحیحی عائل اوله‌یبار ؟ آثار سوزندر : «الانجینک اوی یاغندر کیمسه
ایناعامش ، دیرلر . راشدرلر ، عاصملرده بو آکذوبه‌لردن سوکره
ایزاهیم یلشما ایچون بو مسیله‌یه داتر یک طوغری تقدیرلرده بولونجه
طبیعی قانلری صدق بیانلرندن ینه وسوسیه دوشورلرلر .

اسماعیل عاصم افندی عینی مقدمه‌ده سلفندن بحث ایلرکن :

« مولانای مرقومک شهنما کوی خانۀ شیرین اداسی ختم کلام ایلدیکی
علمن دانستاسرائله آغاز ایشکی فرمان بیورلرله . »

اطلاق حق آنجاق بو درجه‌ده اولور ، چونکه بویله اثرله ،

زاتلریشه لطیف ، هیچ بر ایسه یاراماز ، فقط شرق شاعرکی بعض
دقیقه‌لره بناء آت چوق بر مزیندر .

اول امرده شو نکته‌نی عرض ایتلیر که دیگر امثال کی راشد
ده شمرده نه قدر ساده ، بلیخ ، لطیف ایسه نژده او مرتبه مطلق .
کراک ، حتی چیرکندر ، فی الواقع مثلاً بر غوغه‌سقی دمندن کورویمکمز
اسلوبده فصاحت ، یا بلاغت اعتبارله کوزللیکدن نه اثر وار ؟ هیچ .
حال بو که ینه راشدرک :

قالیندر حصول مطلبک سرمایه‌سی

الده استعداد اولونجه کار کنندن کوستریر

بیته کی بر چوق شمرلری هم فصیح‌سدر . مهمه بلیندر ؛ هم
قولای قولای اوقونور ، آکلاشیلیر ، مهمه دائمًا زمین و زمانه مطابق .
هم حالده خوش بر نکته ، بر معنی افاده ایلر تا خواجه سمدالدین
افندین ، باقیدن راغب پاشایه قدر قدسناک نظرلرله نثرلری آراستده
بو فرق آت چوق کوریرز . حاصلی راشدر انشاده اغلاقلدن قورقونمالار
مشدر . راشدردن سوکره کوچک چاپی زاده کی بر فاضل یکنه‌ده او
یولی اختیار ایله‌مشدر . غریب دیکلیر ؟ اسماعیل عاصم افندی راشدی
استخلاف ایلرک تاریخچه باشلارکن :

« بیان وایمده مولانای مزبورک مهیا ائکن اثرینه اتفاق قلیلوب لغات
نادره و امثال ایراد واستعمال ایله شیوه هنر فروشاندن اعتزاز اولوندی . »

دیر . سلفنک طمطراق افاده‌دن نه درجه صافیندینقی ، ده‌ا طو-
غریابی هیچ صافینادینقی یوقاریده کوردرک ، مؤلفک شخصیه متعلق

سازنده اولدینی کی اک طیبی ، اک بایانی حادمله ، اهمیت تاریخچه دن کلبا عاری وقملره داژ اوزون اوزادی تفصیلات بولورسکن . فقط بالفرض صدر فلاطون تدبیر ابراهیم پاشاک فرانسه ، یا آوستریا ، یا روسیه ایچون ، او صبرملره ظهوره کلن بعض احوال سیاسی مناسبتله دوشوندنکری ، بایدقلری نه ایسی ؟ تاریخک روحنی تشکیل ایدن بو غامضملره تعلق ایلم بر فقریه تصادف اجزسکنز . داخل امور ایچوند بویلمدر ؟ . او بوزلجه معظم صیغفلدن پاشاک مالی ، اقتصادی وسازه عمومیتله سیاسته داژ اوفاق بر فکر ایدینه یایلمیسکنز ؟ ،

بوقی ، شانی زاده ناک بو صوک مؤآخده مسخده بردن کوک عقی بولورز ، شو قدر که بر قصورنی سوله مدن کچمه ز ، اوده عربک : طیب بد اوئی و الطیب مریض « مثیله متعاقب اولسیدر . چونکه ، بو قصصملرجه کندی ده سلفلرندن کری قالماز .

فاناً جوت پاشه او قوجه علامه بر درجه به قدر مستثنی اولقی اوزره عمومیتله اسکی مورخلریزری جورون شو دهندن بری بسط ایلدیگمیز حقیقتندار :

اوبایلر که دریا اچره در دریای بیلرلر .
بو آداملره دنیان بحث ایدرلر . لکن اوپله سرمستدرلر که دنیا و مافیایی ادراک ایلرملر ، ایلهم دکلری ایچوند نه پاشادقلری دوره ، نه او دورک حکومتلریه ، رجانه و سازسته داژ انسانه طوغری بر فکر وره یایلرلر . مثلاً راشاک شهنامه سنی ، کوچک جلیبنک دستاخی ، فرهنگلری ، قاموسلری قاریسیدر برقدن هر جله بی ، حتی هر کللی آکلاهیلمک اوزره دقله اوقوسه کنز عرض ایشدیگمیز نقظه نظرندن ،

آوت ، شهنامه ، داستان ، فنا یازلش ، فنا دوشونلش ، بر شاهنامه و داستان دینایلمیلر ، لکن هیچ بر صورتله تاریخ دینایلمیز .

معنایه بو حقیقتلری مورخلریزدن ، بالخاصه متأخرلردن آکلا - یانلر اولاماش دکلر اولمدر . مثلاً شانی زاده تاریخ مروفندیدر که :

« اما اشارده لایس اولان مدح و ثنا تارشد بر امر نارجادر . بو رفتارنا سزا مقتضای مسالک اکثر مورخین قدامدر . سببی اولرک آنجاق افاذه حقیقت مافی البال ایشکه سعی و دقتدن زیاده الفاظ و مقالده زیسته و فن انصاده عرض مهارته میل و رغبت ایشکلریدر . زیرا رعایت سجع و نوائی ؛ و کثیر کلامله حق تعبیری اخلال و انصاده قوت مفهوم تقریری تبیین و بر باد ایشکه بر امر کایدرد . »

لک طوغری بر معالمله که مسرود تنقیدلره تماماً اویار . اثرندن دکلر آنجاق مقدمه سرد ایلدینی فکرلره ایتلیجه شانی زاده جوت پاشا مرحوم کی بزده تاریخی اک جدی ناقلی ایلن مورخلریزدن صا - نیلیر . مثلاً ینه عین زبیده شو معالمله یه ده بوردون اودر :

« بو فن جلیل تاریخک نه اولدیندن هنوز خبردار دکلر اچکن موضح کیمین مورخلرک مانند مداحان قصصلری مثل ، مسلکاری مشوش و مختلر . زیرا بونلرک تواریخ عامه سته منصفی اولدیلری ادواتک و کونلرک اعظم اجزاسنک حقوقی ، قوانین و عاداتی ، اخلاق و طبیعتی و بو خصوصاتک تبدلاتی و اسباب انقلاباتی بیاندن اغماض ، بو مقوله امور مهمه بی افاده دن اعراض برله آنجاق وقوعات جزئیه یوبیه ایله آکنا ، تاریخلری احوال افراد و حوادث آحاد مقوله سی فرومالله رسیده درجه انلا ایلعلرلر . »

نه کوزل سوز ! هله شو صوک مؤآخده کی تاریخلریز ایچون کککین اولدینی قدر حق تنقید اولاماز ، ینه راشاک تارخنمه ، نعباده و

ابراهيم پاشا نك حقيقتاً غرب تاريخي مظلوم ايله، بالفرض فرانسده (رېنلو) نك، يا انگلترده (پيت) لرك، آوستريده (مزينيخ) نك و امثالكم كنه وانف اولدينك نك يوزده برى قدر اوله ايليريسكنز ؟ يه بالخاصه رفيق نك غرينيه بر مدند غزيرلر عده، مجموعلر عده پاشا نك لهنده و علينده، اكثراً لهنده يازيلكلان فوج صحيفلر اوبر اوقودق نك نزه علاوه اينسه كنز بيله عجباً بو وقوف كنزى آرتيرمه موفق اولوريمسكنز ؟ زجه خاير !

احمد ثالث صولك دورنده، ابراهيم پاشا نك تقريباً اون اوج سنه سورن او صدارت مطلقه سنده دولت عثاينه نك اوروپاچه وضعيتي، اوروپا دولتلر يله مناسبتى، داخل حالى، آمالى، خلاصه خارجى و داخل سياستى نه ايدى ؟ او پادشاه، على الخصوص بو وزير نك كرده حكومت آدملرى ايدلر ؟ . هله بو سياستى نه صورته اداره اينديلر ؟ . بو حقيقتى اوله هوائى دكل، جدى آلامق ايچون يه غريب تاريخي مصاحبت ايله نك مجبورينده نر . ولو يزه عالم معلومالجه برعبله الى بوش اولسلر بيله غرب مورخلى تاريخ طرز تدويني يوقاينده عرض ايله ديكمنز، مرتبه والاده بيلرلر . او سايلهده يتمز، نوكنمز بر خزيندن بو كهرلى برر برر چكارلر، چيلارمق قاوركه شاجايلر !

اعتماد ايتز ايسك اور علك تجربه
ايشه لوح، ايشه قلم، ايشه كلب، ايشه فصول !

احمد ثالث دورنده اوروپاچه وضعيتن

فرانس نك شرق سياستى — سطوتيه، تجارتيه، فانليكلكجه بزدل استفاده — بو سياسته فارشى غلتمز — عسّه و روسيه نك سياست شريفه لرى — چكومت نك خصوصيه ابراهيم پاشا نك ممالك خارجيسى — لك قولاي، لك كديرمه پول : يوم جديد، رزق جديد — هرچه بادا باد صفارى — نعمت آسايش، فقط موقت ! . — فرانسه سفيري و ابراهيم پاشا — سفيره كوره احمد ثالث و وزيرينك ماهيتلى — پاشا نك سر موفتي، سريرة سياستى — ماداليه نك ترسى — قيرقدور، دوقوعا ! . .

اون سكرنجى عصر ميلادينك پاشا لقيجه، كه اون ايكينجى عصر عجميك استالترينه تصادق ايلر (۱۷۰۰-۱۱۱۱) عثايللر ايچون رقتى، صولك درجه وقتى اعتباريله مهم بر دوردر . (قارلوش) معاهده سى بر سندن برى عقد اولومتمدى، آرتق اوروپا استيلاى عثانى تهلكه سندن قورقوشلدى . شميلين صوكره اوروپا دولتلر يجه لك بويوك مسئله توركلره قارشى خريستياناننى مدافعه اينك دكل، لكن توركلردن بي رديق استداد اولونان وداهاده اولرنه حق مملكتلرلى نه صورته پايللا . شميليك ايدى، باخصوص كه بو ه خوان يضا، به او صبره زده آج اولساينى قدر حرص بر عضو، روسيه ده بويوك (پترو) كى بر داهينك دلايله كيرمش، اوتورمش، او ذاتاً چتين شرق مسئله سنى بر درجه داها چينلر شدمر مشدى .

دولت عثاينه يى بو مهالك دشمنلردن صيانت ايچون قليج، قوت كفايت ايتزدى، چونكه ايكينجى دفته اوله رقت و ياله قابولر يسه قدر

اداره اعتباریه، جان جان متساویاً کبی ایکی به آریه‌بیلیر. ایلك فصل جوسدن یاساروغه معاهده‌ستک عقیده، ابراهیم پاشا‌لک سدارته قدر کایر که مرج و مرج زمالیدر، بو فصلده بالعه‌جینک جهالتیه، بلاهتیه، نه دیرسه‌کنز دیکیز، مافقی کوردوک چیقان(روت) مظفربقی ده، موره فتوحاتی ده (پترواردین) هزیتی کولکده، هیچ مثابه‌سند براقیر . . . حال بو که او اولای امور احوال جهان ده‌ا زیاده آگاه اولسه‌بیلر او مظفربناردن، او فتوحادن، استقبالن ایچون یک جدی استفاده‌لر تأمین ایدیه‌بیلیرلری، هله بوهمنه اوغرمالاردی. بالکنز بیچاره شهید علی پاشا قارشی‌سندگی اوردونک سرداری پرس (اوزه‌ن) نه کیمده برقومانداندر؟ تحقیق ایچش، اوکره‌غش اولسه‌بیدی او حرری او درجه احصا ایه آرزولاماز، او مرکه‌به‌ده اوله تیه آشاغی آتیلمازدی. تاریخچیزدن بو حقیقتلرک هیچ بری چیقلماز، فقط ک بی طرف اورویا مورخاری مطالبه ایدنجیه کوریا برکه بو دوره فرانسه دولتی دولت غنایه‌لک خاتمه، خجانه یک علاقه‌دار ایدی، چونکه بو یوزمن کینسدی ده مختلف فائده‌لر تأمین ایه‌بوردی: اولاً اوردولریغیزدن، سلطوت عسکریه‌مزدن استفاده ایدیبوردی. چونکه بونلرله اکثریا آوستریا کبی فرانسه‌لک دشمنلری صیقیدریبوردق، ایکنجی درجه‌ده فرانسولرله عهود و عقیقه‌من واردی، بیایر بیلیم بو عهود ایلر اوتلر بر جوق امتیازلر ویرمیشلک. بونلرک بری تبسم‌مزدن قاتولیک اولانلری (وردی) حکومتک حمایه ایلهمسی ایدی که بو امتیاز خریس‌تیناللق عالنده فرانسز حقمتی آرتیرمغه چوق یارابوردی. اوچنجی بر کیفیتده بالخاصه (قولیدر) کبی جدی حکومت آدم‌لرینک همینه بوتون

کیدرله منزه‌ماً دولتی قلیجمنز زده‌لش، قوتیز آزالمشدی. ماحارستانده بلغرادده یوزکسور سنه‌دن بری حسابسزچانلر، قاتلر هاستنه فتح‌ایتدیگمنز او معزز اقلیملر برر برر المزدن چیقمشدی. اولنری کری آلقدن زیاده البریزده قالانلری محافظه ایتک اندیشه‌سندیه ایدک. بو اندیشه‌ده زه یاردم ایدیه‌بیلده اورویانک او صیرم‌لرده کی حالی اوله‌بیلیردی، فقط بز بو حاله وقوف ایدینک اقتدارنده اولسه‌بیدق! اولندن صوکرده سیاست نه‌در؟ بیله‌بیدک! اوکا کورده حرکت ایغسه‌بیدک!

احمد ثالث اوانل سلطنتنه تصادف این دور تاریخچیدن بحث ایلرکن، ملکتمیزی یاقیندن طایبان اسکی بر خرب مؤلفی در که:

«بو ایشلرده اورویانک تبیه دوشورن سیاسی نفقار، تفرقلر غنایلری حادثاتلک حاکمی، ناظمی قیله‌بیلیردی، شاید بو حاللر استفاده ایدیه‌بیلیمک ایچون اولنده آرز چوق لیاقت، کافی درجه‌ده حرص اولیدی . . .»

احمد ثالث اورتا حالده بر پادشاه ایدی، نه معلومات منده‌نمکذا اعتباریه برادر غلوی مصطفای ثانی به فاتحی ایدی، طبعی اولندن فضل بر ایش کوره‌مزدی، هله سیاست غناییه بو عرض ایتدیگمنز وسیع، قدرتی ویره‌مزدی . . .

پادشاه بویه، او دورک صدراعظم‌لرندن بر امید واری ایدی . . . ابتدای جوسدن بری سرای دولابریله او بوکسک مقام سدارت بوش بو شنه دولمشدی، بوشالمشدی . . . بو کیدیشده بر اداره ایلر فیصله‌لر ایچنده یوورالانان دولت کیمستی بر سلامت قییمنه سوق ایدیه‌لیمک محال ایدی . . .

سلطان احمد ثالث یکری سکر سنه سورن دور سلطنتی، طرز

تضييق افاق صورتيه، قدرتجه فرانسه به نه يارارانقار كوسه ترويكمنز
تارخچه بك مبرهن حادثه درند .

تجاره كانجه : فرانسرلك شرق سياستق الك مكمل تدقيق ،
تسريح اين بويوك بر مورخايدرك :

« تجارت خصمنده شرق — يعني ممالك عثمانيه — فرانسه به بويوك
برقطه مستلكانك ايديه سياهچكي خدشلي، هم ده عددورلندن برى اولهق،
ايدوردى . . »

دير ، في الحقيقه اويله ايدى . بو عصرلرده ملك عثمانى تجاره
فرانسه لك مصرفسز ، كلشمز ، كورولتمسز مستلكانى ديمكلى . بر
دولت ايجون مستلكانك مقصد او زمان نه ايدى ؟ حالاده ندد ؟ بر
ياندن ملكانك چيقان محصورلر ، معمولر ايجون بر رواجكاه ، بر خرج
ايديشه رك مانجه تجارت و ثروتسه رواج و برمك ، بر ياندندن ملي
صنايغه ، استملاكينه اقتضا اين مواد ابتدائيه و ساثره يي قولاي
قولاي . او جورجه ، رواقلمسز تدارك ايله ملك دلكي ؟ ايشته او عصرلرده
ملكيتمن فرانسلره بو منفعتارى بول بولنه تامين ايله يور ، بو يارانق
رعنا كوستريوردى ،

ساوق آلانق عصمى ملاديه قانونى سلطان سلجان عثمانى ليانلرقي
سيمحانه فرانسه آچشدى ، فقط هنوز او بر دولتره قابيوردى . بو
مساعده سايمنده فرانسر تجارتي شرقده بويوك براتسراح بولشدى ،
بو بر انحصار دكلى ، لكن امتياز اوله ييلدى ، اون يدنجى عصرده
(قولبر) كي، ميلونلرله بر يئتير مقصد ، مدبر ، متقى ناظرلر بو

۱ واندل : شرقده بر فرانسر ستارقى : ص ، ۱۶ .

شرق اسكالزنده ، ممالك عثمانيه لك بر چوق كوشه لرنده فرانسلر
برلشمسار ، حارل حارل تجارت ايدوردوردى . بو آلتش وريش ايسه
او زمانلر فرانسر رفاهنك ، عمرانك باشليجه مسندلرندن برى ايدى .

بو منفعتله ، بو ساقلره مبنى فرانسه حكومتى بزمه مناسبتله ،
حتى بعضا كيزلى ، صيق ، دواملى مناسبتلرده بولونق ايجون الدن كلقي
بايوردى ، خريستيانلق عالمندن چكنديكى ايجون آراشده اتفاق بر
معاهده عقد اتمكك هيج بر زمان ميل اتمه مشدى و ايدهمزدى و
اتمككده حاجت كورموردى . چونكه باشقه چارهله مراجهت ايدرك
استيديكينه ارييوردى . مثلاً فرانسر سفيري رشوتله صدراعظمى ،
يا اونك عمرلرقي قازانورلر ، حين حاجنده مفتي به يله باش اوريور-
لردى ، سرايك حرم اغاريله عذذت پيدا ايدوردوردى ؛ بعضا سلطانله
قدر بول بولمرقي مراملرقي تروج ايديرمه كه موفق اوليوردوردى .

ايشته ابراهيم پاشاده داخل اولدينى حالده بوتون حكومت آدملر-
عزلك لك بويوك دكرسرلكلارى ، تقصيرلر او ايدى كه بويوك بر
وضعيتن دولتمزى مستفيد قيلمى ، بزه بو مرتبه احتياج عرض
ايله ين ، بو احتياجيه مشروع و غير مشروع واسطلرله بيه حال ايفال
ايتيرين بر فرانسدن مقابلك ملككجه ، مانجه اقبال و نجات ايجون
فائدملر ايدنجكى يلميورديق ، فقط هيجى هيج يلميورديق ، بخود
اول دورنده بر مهديك معاونه به يارجه ييلر كي اولدق ، يته بحق
اوكره نه ملكه اولر ايسه بزن عسكرجه ، تجارتيجه ، هر جهته ديله .
دكلرينه ارييوردوردى . . برنجى (فرانسوا) دن اعتبارآ ، پائلسه اون
دردنجى (لوئى) لك زمان سلاطنتده ، عدولرقي لك روحلى بر ومده

بوئون اوصاف خریستیانلرک قلبه بحق حاکمکر. او باربارانی که سوک نشقی ویرمه مهادر۱».

ایشته بویله خصم جائز کسبان روسیه حکومتی بونوک (بترو) و برنجی (قترین) زمانلرنده فرانسه اوزون اوزادی به باش اورمشدی. لکن او حکومتمده، یوقاریده ذکر کی کن ساقهدلره مبنی، علمیزده بر مظاهر بولامامشدی، سوکره آوستریایه مراجعت ایدمجه مرامنه نائل اولاشدی. احمد ثالث هتکام سلطنتده، حتی ابراهیم پاشانک او اوزون سدارنده ایدی که نتیجه و موسقوف حکومتلری (۱۷۶۶) ده بر معاهده عقد ایدیلر. بو معاهده کوره اولا : خارجدن هر هجومه قارش اوتوز بیک کشیک بر اوردو ایلر بربرینک یاردیمده قوشمه مجبور ایدیلر. ثانیاده مناقلردن بری نورکلرله تحاریمه کیشیرسه او بری وار قوشله اوکا معاونت ایتکله مکلف ایدی. بو عهدنامه ناک غاصطلری نه ایدی ؟ آوستریا پالاسه دائما چاریشدینی فرانسه به قارش فریده بوتون قوتی قولانیله جکدی، شرقاً تضیقزدن تلاشه دوشمه به جکدی. . . روسیهده علمیزه دیادیکی کچی یوریمکه فرصت بولمق مخصوصله قوره دکنر حوضه منه دائر قوردینی تصوری موقع اجرابه

ایشته یخیمزه موضوع اتخاذ ایدیمکز دورده دولت شتاب ناک اساسی اعتباریلر اورویله قارش سیاست وضیتی بو مرکزده ایدی . . . اساسی اعتباریلر دیسوروز، چونکه او زمانلر اورویاده ینسه انکلاتره بونوک دولتلر صیرمه سنده موجود ایدی، حتی اسپانیاده حالا یوکسکجه

۱ مولویف : روسیه تاریخی : ج ۲۰ ص ۱۱۱ .

حالدن استفادینی رعنا بیلدیلر، هر دولو تدبیرلره، واسطلرله مراجعت ایدمکز فرانسه نیک صناییمجه، تحاریمه معمولرقیده که زیاده شرق یوزندن تأمین ایدیلر . . .

مذهب، قانونیکلاک نقطه نظرندن قدس شریف وسائر مناسبتیلر فرانسزلرک شرفده کی علاققلری، املاریده نظر اعتیاره آلینیرسه فرانسز حکومتنه قارش اون سکوننجی عصرک اولارنده وضمتنر نه ایدی، نه اوله ییایردی ؟ کوزجله آکلاشیلر .

فقط ینه بو ایشالرده، احمد ثالث ایاک ایلم سلطنتده، قارلویجه، یساروفجه معاهده لرندن سوکره نتیجه دولتی شرق سیاسته، عثمانیلرله مناسبتنه باشقه بر قوت، بر استقامت ویره رک بو وادیده فرانسه به رقیب سورنیله اورتابه جمعشدی. شمدی غالب موقعنده دکلی ایدی ؟ حین حاجتمده نورکاری قورقوتدی اوروپیا نه مقصودلریمه ارییوردی.

بونوک (بترو) نک بر قاج سنه ایچنده بر قاج عصرده مظهر اوله مایه حتی سلطونلره ایردیردی موسقوف چارلنده ویا نه حکومتی بو سیلستنه بر ظهیر بولیوردی. آراق روسیه ابراطورانی بزم لیچون او مهاک املرله، ادبیلرله تأسیس ایتکی، خارجدن، حتی داخلدن تضیققلرله شالیدن، شرقدن قولازی، قالدیمزی قیرمه حاضر- لایوردی. . . نه مقصوده ملکتمیزه صیقشدی، که محرم ایشلرغزه لیچون بورولتیری صوقتی ایستتمه دکلیینه راندک، کندنی اعتراقدنه کوره، بر دولو عقل ایردیرمهدی موسقوف ایچیلرندن بری چاریمجه شویله معروضانده بولییوردی :

« ذات حشمت مایکیز باربارانک مدعش بونویدیرنی آلتنده ازیلن

بر موقع طوبسوردی، پروسیا سیله یاولاش توره مک، اومصلیه قاریمق اوزره ایدی، فقط بو حکومتلر سیاست شریقلری ایکنجی درجهده کلپوردی، او برلرکی قدر قنال دکلی .

شو ایضاحاردن آکلشیر که بو دور دولتمز ایچون صوک درجه رفیق، تملکله بوغولاق اعتباریه رفیق بر دور ایدی، پادشاهلرلکه، صدراعظمزکده اوقولری غاچیره سیلیر، حیالرینه زهر قاتیبیلردی، فقط اولرلکه بو حقیقلری کورمک، فسلرندن زیاده دولتی دوشونمک دکری اولمیهلیدی . فی الحقیقه ایلمک فرستلری قاچیره رفی نه او ناکهانی (بوت) نمتمندن، نه دیگر فرستلری استفاده فی سیلمیرک (پلساروفچه) معامله منه، او چوقوره قدر بووارلاندقن صوکره موقعمز کوجله شمش، صوک درجه کوجله شمشدی . . فرانسه به عاشات کورسترسک روسیه و آوستریا ایله بلایه اوغراردی، اولرله بوین اکسه ک بلکه موقتاً بر حضوره ال اربشدیردک، لکن آتیزی، اقبالزی دوشونمق مش، عاذا آتیش آتیشه آتیش اولوردی . بویه دملرله بر دولتمک باشنده مدبر اولدینی قدر جسور، فکر، قلباً، هر خصوصله جسور حکومت آدملری کر کدر . مع الاسف او نازک او چایی، او منتم و متمم ابراهیم پاشاده، دیگر وزیرلر بزه نسیه، شمعق بعضی مترتار واردی، مثلاً سهاکی، علو جناب کی، ترقیه، تمدنه صافی بر میل، بر خواهش کی . . لکن محتاج اولدینمز بر قدرت سیاست، بو عزم و احاطه، بو دها بوقدی . . فقط بوقی بوقدی . .

بویه اولدینی ایچون اوده بوینم چشید خفیف الروح غلوقلرک اولدن بری طوبندقلری بویه صایدی، دولتی قورتارمق ایچون یینق

یوردق غمری اضطراب، مستقار اینجده کیره چکی بره اوندن بری یایله کلدیکی کی کلیدی کوزل بر سیاسته سالک اولدی؛ هر نه بهیه مال اولورسه اولسون «بوم جدید، وزق جدید» یاشامق، استقبالی حاله فدا ایتمک، حاصلی غم فردانی آکایدق ایمنی ممکن مرسته خوش کیرمک ! . .

حق تسام ایتلیز، بو خفیف، سعد آبدک صولری، کاشانه لری و نعلک شعوری، شریقلری، حاصلی او دورک هر حالی، هر صنعتی کی خفیف سیاستده صدر شطرنیرا خارق العاده مهارت کورستردی .

اون آتی سنه متادیا احد ثالثدن راشد، ندیم و سائر کی اک ساده و ساده دل فردلرینه قدر تورکاک عانی آلدندی، او یالادی، اکلدیردی . پادشاهی میل فطر بسنه کوره آلتونلره، خزینهلره، ثوقلره، حاصلی دولت قلندن چوکمه حکوم اولدیه بر اینسه یارا- میان او قوری زینلره بوغدی، یتمز، توکنمز آلایلره، اکلنجهلره، سمد آبد، خسرو آبد، هر چه ایداد، صفادن صفابه، عاهتا بر چوچق کی، الدن طوقارق قوشدیردی، کولیدردی، بر لحظه صیقلمه، دولته، مانسه دائر او یالانمز قورقونج دوشونچلرک بریله معذب اولغه بر ایتلیدی . . .

احالی غره دولنده، رعایا امن و راحتده هنر ارباب رفتمده، جهان یکپاره نورانی !

حقیقه قیش، یاز، بهار، خزان، کیمجه، کوندوز بو جهان دائما «یکپاره نورانی» ایدی، قوجه ندیم ! بر کل ایستسه اوکا بر کلستان ویرن طبعنک الازنکین بر طوبراغنده بو یارلاق تبیری، بو انجیمی بولش، طوبیلا شمدی .

خلاصه نهايتي گهين، کورونمين بو دورا دور سورک، سورسورک مېدي، او آصف علي شان بر خارق، بر داهي دیکدر، اوت اوپدر، في الحقيقه بر دولت، بر ملت ايچون مقصود حيات بر ميراث پدي کي طوبى طوبى بر تاج کون، اور، باطلاسون، چال، اويناسون، پاشا، مقمن، فردايي خياله ييله کتيرمه مکدن عبارت ايه . . .
 ابراهيم پاشاده بويه يالدي، اوروياه قارشى سياست، حکمت حکومت قايلربى قايتي . . . آوستريال، روسيملر اضمحلانزه جا- ضرلاير، قوللري سيوار، بيجاقلري ييلر کي :

نه در او ولوله؟ سداليه ياي دونايمل!

ديدي، بو صفا و سفاغت عالنه طالدي و هر کسي ده طالديدي؛ لکن او قانغزه - صوصامش عدولک ديلدکلري کي اولنزه بويون لاکدرک قرانسه دن نه يوز جوردي، چونکه بو سايمده او داخل سيا- ستک کوکني قوران نعمت آسايشي، تاين ايتمش اوليوردی . . .
 واقعا بو نعمت هوقت ايدي. بر عرب شاعري ديرک :

اشدائم عندي في سرور

تغن عنه صاحبه اتحالا

فقط ابراهيم پاشا بويون مهارتي، عرقاي او سعادتک يايتيمه الدن چيقه يئني بيلممک و بيلدريممک، او موغني مکن اولديني قدر او - زانغه صرف ايله يوردي؛ اون آئي سنه متاديا بو انچه بولي قيل قدر انحراف ايتمدن نقيب ايئني، ايئني ابا برلارچه اورا قارمک اوکني کورمه ييرک، دوشونمه ييرک يورديکي ايچون نهايت بر اوچورومه اوغرايجه باش آشايي تکراره يوردي . . .

احمد ثالث دوشونک، اوغراشاق، حيات ايله نچيله شمک ندر؟ آکلامان، خوشلامان، سومه ين روحه، او قونسر روحه؛ کلابک کي چيچکلن چيچک، مسيره دن مسيره، ذوقدن ذوقه صيچرامقن ماعدا ياشامق بيلمه ين او نازين طبيعته اوياي بر وزير، برالا بولمشدي؛ آرتق دولت، سلطنت ظاهرندن اوزاق، آزاده قالمشدي . . . سربانن چيقسه چيقمسه، اوتورسه، کزسه، نه يايسه، هر طرفي شکوفه لره، خنده لره مستغرق بوليوردي . . . ذاتا فطرتک ازلدن دوناييني ياي تخنيق هر فرصته پاشان پاشه بر مرتبه داهاه دوناييش، مناره لري ماهيملره قوشاغش، سوناقلري، خانلري، کاشانلري کلارله، لالارله سوله غش کوريبوردي . . .

اناس علي سلوک ماوکهم، خلق او آواره خلق ده بويکندن کو - چوکنه، مسنديه، موقمنده، حاله کوره بو کونا کون نعمتارن منتن اوليولردي . . . هب، هب :

کولم، اويانم، کام آلم دنيان

ماه تنيم ايجلم چيمه نو پيدادن

کورم کب جات آقديين اژده اادن

کيدم، سروردم، يوري سيمک اباده

شرقيسي چيلمين سسلرله سويله يار کدن سوناقلري طولانيولر - دي . . . مورخاره کوربوز قلدوله بو دور دلاراي تيريت ايدم - ايدم بئيره ميولردي، شاعرلر او هنکلامه شادمانني بخت وصف ايدم - بياشايچون قطعه، غزل، قصيده، حاصلی شعر بيشدريمه يورلدي، خطاطلر، مذهبلر، عجللر ييله بو عيد بر بالاي عيده قاراييولردي . . . رفيق بکک بو جهندن حقي وار، ياري، اور کوني، داهاه اوپر کوني،

ایچون او زمان فرانسه کی شرقه کی املاک، اندیشه لریه، بفرستدن استفاده الله، مطلع اولی، اطلاع کورده خارجه سیاستره برفت، بر حیات ویرمک نه ضروری ایدی! . . . اوایله بر مراقب دولتی جدا اداره انجا، اقراردن قورنارقی، عمری، حضوری بو امنیتیه فدا ایلمک امانی، حرصی بسله بر حکومت آدمنده اولور. . . . ابراهیم پاشا ایسه فکرجه، تهذیبجه، هر جهته بو مرتبه تک جوق دوشنده ایدی :

او دوره عثمانی سرانی خصوصی بر ششمه الله پارلاوردی. احمد ثالث ایمندن، کوجن بزکن ایدی، انشاسر بر قدرته اکثریا بیم برصورتده رفاقت ایمن جان صقیلی بر حزنه میال ایدی؛ ذوق الله، اکلجه الله اولمالی کیدرمک، او درددن روحی صاقیتیم چاره لری آراوردی، فقط بو ذوق لری، اکلجه لری ده صنعتله ترتیب اولوغش، رنکارک، نوادا برطرزده ایستوردی. اکلجه لری کوزلری اکلدن منظر لرده متحسس اولدنی ایچون محنتم بر سر ایلمه کمال تنیم اولر نان بر سور سرور قدر پادشاهی مست حظوظ ایمن بر نشوه یوقدی. معافیه بر غریبه خلقدن، بو شهریار شوق انکیز هیمن زنده عاشق تنوع لیدی، سالتوک منظره سی ده، غلنگی ده سویوردی. بزرگ بهمهات الله صدراعظم ابراهیم پاشا پادشاهده کی بو بربرنه خدایکی میلی اوقشانی، بسله کی و بو صورتله بکدیکرینه فارشی کلکدن منع ایتمی بیوردی؛ اهالی قشیق ایمن کدن، منفعت غایبه متعلق مصرطری آزاله تر رفیق شخصیت شخصیت ایلمه کی بویوک بویوک منظر لری بر پادشاه اندیشه کی مدخر آلونلری آریه قده، بر پادشاهده او مدبب، مطلق حظوظی، مراسمی خنود انکده قوللا بیوردی؛ چونکه پادشاهک جاتدن آرادنی نمشای حقیه ادراک و تدارک ایمن او ایدی. . . .

ایشته ابراهیم پاشا تک سر موفقی، سروره سیاسی، نه درسه کنر دیسکر، بو سطر لده انجه من انجه به کوستر لشدور. پاشا ایچون اک بویوک

۱ شرقه بر فرانسر سفارتی : ص ۸۳ .

هانی، تاریخچه ک صوک دورنده اورویاچه فارشی اکثریا تطبیق ایتمکمز هر مسکنته، هر ذلته تحمل ایدک بر مسئله چیقارماقی سیاستی یوقی، ایشته او معرفتک زده موجدی ابراهیم پاشادر. . . . ابراهیم پاشا که ذکی، فکر آده متقی، یک جوق حقیقتاره واقف ایدی؛ دولاک اورویاچه فارشی مروض اولدنی اوزاق، یاقین تهلک لری بیلمور، فقط کورمک ایسته میوردی. معافیه بو بیلیش ده بر یارجه صوری ایدی، طبعی او ذکا، او عرفان محدود اولدنی کی :

« وفاقه (ویلنو) — فرانسه سفیری — ابراهیم پاشا تک حضوریه ایلمک دفعه اولوق قبول ایدادی؛ پاشا تک او منتظم، اوتارین وجوه سیاسی، اوصاف ایمن کورونیشی، او جدی نراکتی، او شاعنده کی او لطیف کبارتی حیرتله تقدیر ایدی. بو ذلته زینت ایچون، سوس ایچون پاناسر بر ایتمی پارلا بیوردی : ایل طبعی بر فادیتیک کیکر کی بوزکلرله دولندی، البسه، بر شرق مؤلفک توصیف وجه الله، بر دریای مدرو کهری آکدیر بیوردی ۱ » .

بو صفته بر وزیرین مدببه، عظمت، حتی مهابت، هله سفاهت بکله نه بیلمر، فقط بر (ویلنو)، بر (پیشارق) اوله ایلمک کی بر ده اصالا او مولازدی. ذاتاً بو « آصف رستو ندیه ک اک زیاده وادیک، مشغول اولوق ایسته میهدی، جدی حکومت آدلری روحدن جذب ایمن دولت ایلمی ایدی. مثلاً (ویلنو) کی بویوک تر سفیر، بر فرانسر سفیرله ایلمک ملاقاتله بش چارک ساعت باش باش کوروشدیک زمان فوجه وزیر نه دن بحث ایلمش، صابرسکندر؛ جو بوقدن، نوتوندن، هوایاندن و لطیفه لردن. . . فقط جدی، سیاسی بر موضوعه دائر نه آغز آچش، نه ده مخاطبیه آجدرمش. . . حال بو که بر صدر مدبر

۱ شرقه بر فرانسر سفارتی : ص ۸۱ .

اردوچه، عسکرچه، ياماليچه، امور ساژچه تنظيماتمي تصادف اولونور؟ بالهكس اوردومن كيندجه داغا زياده بوزولنده، ماليه من بالمدقه باطنقه اهدر. ذاتا او دردهد بو ايكي ياره دن باطلاق ورمك اوزرهدر. بو دورى تعميق ايند كسكين بر نظر او كچم كنورده. يياره دي: اوردومرك، ماليه مزك بوزوغوناني، باطافاني كيت كيدم اودرچه چي بوله حقدى كه نهايت بر سيل كچي جوشه برق او جهان سفاحتى دهه، باندنه ابراهيم پاشا اولديني حالده بوئون او جهانك آدملي ري ده سويوروب كو توره جكدى، حتى پادشاهه بيله دوقونه جقدى . . .

طبيعي يالكنر تاريخ راشدى، يا اسماعيل قاصمي اوقويانلر بو عاقبتى كنف ايدم مزلر، باطرونا خليل باطريدسي پائلاجه قدر :

اعلاه بو حضور واستراحت !
وعناه بو صياحت وطراوت !

قيسه ترم ايلر، طوبورلر، صوكوده كوچك بر حادثه دن اوليه بوبوك بر اختلافك نظهورسته ميهوت اولورلر. لكن فرنك موخيرني نظر عيرتنن كچرناز ماداليه نك ترسنه ده كوردكلاري ايجون او انهابي اوللر نطق اديرك اديرك :

بويله ايلم غمك بويله اولور نوروزى
ديجه سايرلرجه
خلاصه، بويديندن لطيف، بارلاق، خوش، فقط ايجندن حقيقه چي

چاتلاق، اوليه اولديني ايجون ده آتندن آتله صيزان، صيربايدايان نارين، نازنده اداره ني توصيف ايجون آنجاقي بر جله واردر كه روخلر يترله يك روح استيناس بر شعر دولاييسيله آشناسيدر، چوغمزنك زمان زمان ديلزده دور : قيرقدور، دوقونا . . . مع الاسف ياد الله دوقونديلر، او كاسه ففوره طوزله بوز اولويوردي .

قايفو، لك مستعجل، معظم، مهم ايش هپ بو خدمت، بو خدمت سفاحت ايدى، باشقه نه وارسه قيرقادن صايلباردى .

بركزه ينه فرانسر سفيري غايت مستعجل، غايت مهم بر مسئله ايجون صدراعظم دن ملاقات ايسته مئدى، رئيس افندي، كهيا بكه، هر طرفه مراجعت ايله مئدى، ينه مطلوبه ناقل اولامئدى، چونكه پاشا عيد لرله، اكابجه نزلر يك مشغول اولديني سويله يوردي، ملاقاتي قيشدن بهارمه، بهاردن يازمه، يازدن كوزمه تاخير ايله يور، طورييوردي، اوليه يله بويله قفلر تار ايجون اولان :

حب، نسب، شريف، شطف، فوناق، سراي، اوپون، آلامى !
صوكره، لك صوكره ايش !

نهايت زاوالى سفير صدراعظم دن مابوس قالدق درلودرلور دودو- لايلرله تا پادشاهك كرجه سته، وزيرك زوجه سته، فاطمه سلطانة قدير بر بول بوليورده شكافتي، مستغواني اوكا ديكله عكه، او واسطه ايتده ابراهيم پاشايه قولاي قولاي اسماعل ايتيرمكه موفق اوليور. بو وقته اوروياليرجه تاريخمزنك لك معروف غريبه لر نئيدر .

پاشاك اوجدى، او مزيج ايشار دن، فاضل و خادجي سيناسين بركينلكنكه ساده فرنك تارنملر ديكل، تاريخلر يتر، اوشه نيه لر يتر، داستانلر يترمه فوج ديللر عرض ايدلر : بوئون اوقورى مديخلر، اوسمه آباد وساژه اكابجه لري، حتى بكر هم سكين چايينك يارس سفاقي، ابراهيم مشرقه نك مطبخه خدمتي، بر ايكي كيتبخانه، چشمه، بوخفيف اجرا آت بر طرفه طور سون، بودورده اصلاحات، تحيدات، انشات، اعمار ات نامه عيغه عيغه آراسون، طاراسون، بواژلر نه كوريلر، نه بولونور.

جهانزجه بزدين كړي ايدى، بركه عجميدن، بالخاصه عربيدن آلايدنغفيض ايله، قيلمجمن و قوتغزله اولندن اوستون ايدك. في الحقيقه، بو قنوق پك چوق سورمه‌دى، فقط زده پك ديرين بر تاثير، تاريخمزمده كوكاشمش بر اثر، بر ايز، برعنه براندى: اووه اوروپايي بيلمه‌مك و بيلمكده ايسته‌مه‌مك معرفتيدر.

فقط وقناكه بز استانبولى آله‌رق بالقان ياريم آطلمسى همان ياندين باشه انزه كچوردك، طونه دوغرى بايلىق، نهايت ماجارستانى ده ضبط ايدرك تا ويانه قدر دايدنق، برچوق خريستيان قوتلك حاكم اولدى، اوروپايي بيلمك، دولت و ملت، اوروپا ايله منلستار. كيريشك، اولارله مادي و معنوي آلايش و يرش ايتكه، نه درجه معتقر ايدك! چونكه هيچ يوقدن وجوده كيتريدكمر او بوجه بنانك غناى صاغلا - ملاشدموش ايچون بو عسرفان لايدي ايدى، او اولاندى غل جوروك قايردى، بنا ايله روزگار لصدمه‌لرته، اوياله صارصيتلره اوغرادجه عاقبت چوككه يوز طوتاردى...

جهانك ترقيسى، اقبالي تعاون، تساند اوزريته مبتيدر، بو قانون اوروپا اويلاه حرب، جدال اينجده يوزركن بيله فرد، جمعيت، ملت، دولت بربريه فكري، علمي، صنايعى وسايره فرصت بولديغه مظهرت ايلردى... بر ملكتمده كي براختراعدين، بر نماليدن، بر فيضدن، حتى بر فكريدن او بر ملكت چوق كيمدن خبر آلودى، يالگنر خبر دتل، حصده آلودى. زمان زمان او چارپشمالره، او بعضاً پك اوزايلان حاربلمره رعا بونون اوروپا بزه قارشى بر درجه به قاندار عيني عالمدن

اوروپايي بيلمه‌مك معرفتي

ازلى بر عننه‌من -- بز و اوروپا: الكفر ماله واحده -- بو حازرك ضرورلى -- مدنامارك راشدنارنخندن داليلارى -- قارلوقيه و بو معاهده‌مك مصريرلى -- روسيه و بوبوك (بتر) -- چارلك داخلى و خارجه املرى، انديشه‌لى -- پروت -- باليله‌جيك و ديكر اركان دولتك خطالارى و خطالير -- اجد رسي افنديك ستارنى -- بوبوك (فرددرق) و (بروت) -- سفيريك الپانه بر سوزى -- بوبوك (فرددرق) و برقلقه تاريخ، قضا و قدر، فرصت؛ سياستمانده عدم اعتقاد، معاهده‌لك درجه ايجتى -- ايكچى (فرددرق كيوم) -- ۱۷۸۹ -- ۱۲۰۳ -- غالى -- او دورده و قشوق روسيه الله، نجه الله جادله‌لير -- اسنايوله روسيه جلابلر -- حكمنر بر معاهده -- زشتوى و ياش مصالحلى -- ليلارك باشرت كاتلر -- بو حقيقتارك منشالرى.

هر قومك تاريخنده بعض آنا خطالرى، عننه‌لر واردركه عصرلر چه، حتى قوتارچه اوزار، دوام ايدر، انقلاب اولوب استانبولده اولره لر، دورلر دكشور، يته دوام ايدر. تاريخمزمك بو نوع خاصه‌لرندن، خصوصيتلرندن بى، بزه برنجيمس اوروپايي بيلمه‌مكدر. دولتمز، ناسس اينديكى عصرلرده بوبيلكي به پك محتاج دكلتمز. او معرفت اولانده بو ميناي سلطنتى قوربه‌سيلمشمز، چونكه او زمان داما قرون وسطى ايدى، قرون اخيره هنوز باشلا بوردى، اوروپا شمدى كوردكمر اوروپا دكل، بلكه فكر آ، علماً، سطوة بر چوق

سايښمك بېلښمك زلرمي كوريز، بومرفنك، هاما طوغريسي معرفتسر
لكاك داتما، داتما قرباني اولورز .

سوك دورك لك بوبوك مورخلنډن بري، (آبر صول) انكلتره
سياستني سولرجه بوبوك (بوليون) . قارشى انسانه وله وېرېر
ايله دونډرين بر باش وكيډن، مشهور ايكنېي (پيت) دن بخت
ايدركن :

اوروپايي بېلښمك، فقط انكلتره، انكلېز مجلس مېوناتي رعا
بېلډي، بو معرفته اوكا مرسته ايرمك ايجون كافي ايدي .

دېر . اوله بر دورده، اوله بر حكومت آدمي كه بوتون حياتي

صاران او حرس سياسته، ديدكاري كي اولهنگه بيله وقت بولما .

مشدى اوروپايي اوكرنك مجوريتندن استغنا كوسته بېلډي، چونكه

باشقه بر ملكيتك راس اداره بنده، باشقه بر قونك ساحي، برعرفاك

واقف ايدي، فقط حكومت آدمليز، ملكور اوسرته، اوضيتيمه

اولا قاري ايجون بر بوعلمدن بو وقوفدن مشفق قالماسدق، قالدق،

قالبمترك بېلښمك، چكك، حالده چكيورز وېنه چككجن .

كرك راشمك تدوين اېلديكي دور تاريخ، كرك او دورده كي اوروپايه

خاڅو بېلښمك اېلديكي، باليدمهديكي مطالعېر بو مدعايزه پارلاق دليلر

تشكيل ايلر، بوقطة نظردن او دورك باشليجه خاشلوي نلردر؟ روسيه

ايله باشقهجه عقد اېلديكمز اوافاق تفك اوج معايله بر طرفه بر ايلبرسه

فالوڅه، پوت، پاساروفجه عهدناملري دكلېر؟ بولرك سپلري و

تېجېلري، حقى مفادري . مدلوللري توركلر اوروپايي نه درجه بېلښمك

دكلرېنه آجي دلالت ايلر . بو جهالت درېاسنده ايله قوجه، ورځ

جسور بر شناور، كېنه بريان ايله، شناور دلاوردور .

ايدي، خريستيانانكي كي روحاني، ديني، لکن هر حالده اجتماعي بر

رابطه ايله آڅ، چوق باغلاش ايدي، هېر بدن پوريور، هېر بدن

پوكسليور، شخصي و قومي انديملرك قوقدمك غايه كلى هېر بدن

تمقيب ايلپوردي . . الكشر ماله واحده ديزميك؟ بز بوسوردن

ديشارمه قالدق، انخراض، تنقي، نه ديسرمكن ديكنر، بوتون

فلاكتليريك باشلانجې ده بو قالدشدر . او ايتدلردن صوكره بو انتها

ضروري ايدي، اوروپايي بېلښمك عنعنمېر، عنعنه قوميه مزمره بو

ضرورتلرنددر . نيجون بوبله اولدي؟ او مشاهدي آراشدرمه حقه

بوق، حاجته بوق، اولان اولدي . .

آدم اسم دست معيت دكلېر؟

عالم زبون نجه قدرت دكلېر؟

چونكه بېلښمك هېچ بر زمان، هېچ بر خصوصه كارلې رايش اولماز،

بر معرفت صايه ماز، هل يستوي الدين يلمون والدين لاملون نص ظلمتي

معلومدر . لکن اوروپايي بېلښمك بوزمن او بېلري نه ايله، صوكره

لري قورقونج، قورقونج اولديني قدره مېلك ضرورله او خرافدق .

فلاكت او كه بو عنعنه قوميه من آڅ چوق سلا باشلويي نيجون بو

ضرر بو كون بيله آردى، اكسېلمدى . ديميليريك بالطاسه مات

و دولت اعتباريله چككلايريك بوزمه دوقسانى او بوزنددر . تاريخيزك

ماشيدو و حالده، هانكي عصرده اولورسه اولسون، هرمانكي برصافي

منصفانه، بيطرانه تدقيق ايدنجې بو حقيقت عاڅا كوزيزه چاربار .

غيريدر : يالكنر سياسي مزمره، دولته ايشلر مزمره دكل، شخصي

حالي مزمره، حركتار مزمره اركل تاثيريله ميدر، ندر؟ بو عنعنك

دکدر. آنجاق مجرد بو مرتبه قیل و قال ایله دولت علیه طرفدن صراحت استتلال اوزره صلح ایچون آدم ارسال ایلمک دخی دولنک کال عجز و اضطرارینه عجز اوله جفتدن ناشی مناسب و مقول دکدر. لکن اعلام خبر مینت اثر جلوس هابون ایچون مالک اسلام و نصاری طرفلرینه نامه کوندللوب دوستل اوزره اولانلک مودت و معافانلرینه اعتدال تحصیل و عداوت اوزره اولانلک خصوصلری مودته تحویل اولونعاسی بنیالملک طریق مسلولک اولغله بوتقرب ایله نهمه چاسارنه دخی نامه هابون و ایچی ارسالده یاس یوقدر و وارانق ایچی صلح و صلاح جاپنه رغبت مشاهده ایدرسه اسلوب حکم اوزره تعینت مصالحه شروع ایدر و الاخلاقی مینانه ایدرسه اعلام پیام جلوس هابون ایتدکنلک سکره بته دولت علیه طرفنه عودت و رجوع ایدر دیسه جواب ایتدکنلکده بالجله حصار مجلس رای مذکور استصواب ایلدیلر . . .

بو غریب قراری متعاقباً سابق باش محاسبه چی حمدی افندی استمنه بر پیچرو بویه بر امر معظمک فصلانه کوچ بالا مأمور ایلدیلر. آدایچیز بو کاردشوارلک عهد مندن کله میه جکفی، بالا خره عتابه عقابه اومر املیق ایچون. سوله یلرک خدمت سفارتی قبول ایچر. اوکان دولت بو طوخره سوز قیزارلر، حریفی درحال بروسه یه سورلر، بو آمر جزا ایلمه اکتفا ایچرلر، آرقه مندن آدم کوندوم.

توک بالا امان قتل ایچرلر . . .

جلبی ! بویه اولور زنده سیاست دیدیکلک !

صوکره یاشی باشی ذوالفقار افندی دیوان هابون ترجمانی اسکرلت زاده دخی آلاکساندیرا ایله برلکده بو مأموریته تعیین اولونور. فقط اونلر کیدورده صلح مذاکره سینه کیریشمعه قادار کونلر، آبلر، حتی سنلر کچر. آوستریا لک علیه مک (اوغسبورغ) اتفاق (ریسوق) مصالحه سینه منقلب اولور. طالع حرب بوتون بوتون علیه مزه دور،

اون بدخی عصر میلادینک صوکرلکده، اون سکرلکچی عصرک ایتدالزنده اولدینی کچی، آوستریا زنده متصل چاریشیوردی. قارا مصطفی پاشا و یانه قاپلرینه قدر کیدرک منزهماً دونه لیدن بری، اون درت اون بش سندر، بز متصل مغلوب ایدک، متصل مللکک وریبور دق. فی الحقیقه بو ایتدالزنده فرانسولر زمان زمان لمنقه عجمه لیری صقشدیرهرق زه یلریم ایدیورلردی اما زه فصل سابقده اطرافیه کوستر دیکمز کچی، بو فرصتلرندن، بو مهافانلردن استفاده ایچی ییلمیوردق. بر آراق فرانسه آوستریا لک علیه مک (اوغسبورغ) اتفاق تشکیل ایتشدی. اووقت و یانه حکومتی صقشدی، طارالدی. احمد خان ٹانلک جلوسنده ایدی که، فلنک سفیری استانبولده توسیط ایدرک، بلغراد و وارات محافانلرینه باش قوماندانلرله خبرلر کوندوره رک بزمله مصالحه یه طالب اولدی. مادام که محاربه چی داهما زنده اوزانمعه قدر عجز یوقدی، بو تکلیفدن مستعفی اولوق، یاخود فرانسه ایله جدی بر طرزده سوزلشهرک دشمنه ببولک بر ضربه ایتدیرمک کرکدی. بز نه اولیله، نه بویه یله ییلک، بر متناظرلر، تذبذب ایچینده طاهرق فرصتی اللن قاچیردق: چونکه بو مرهاجه لک غامضلری بیلمه یوردق، بیلمه دیکمز ایلک ایچینق بوجاق بو قومه یه دائر تاریخ راشلک شو حقیقه سیدر:

بالجه وزرای عظم و علمای اعلام وکلای دولت و رجال مشورت سرای صدر اعظمی به دعوت اولونوب جلایه ایله توارد ایدن خبر معهود مذاکره و بخصوصه نه کونا حرکت ایلک مناسبدر دییه مشاوره اولوندی. بعضی ایچینه بر قاچ ییلدر که بخدیرالله قالی اطراف مملکک محروسه شر و شورقنه و اختلال ایله مالامال و سفرلک قادیسی سینیله رعایا قفراسی باغال اولماه مقتضای وقت و حال اوزره صلحک بو وقتده اصلح احوال اولدینی عمل شبه

(زائنه) ده بوپوک برهنجه اوغرازه، اوندن سوکره قنای بره اورنجه عقالیزی باشمزه دوو شیریز، قارلوجه ماهله-سفی ده بیک بالا ایله غنله ایلوز . .

بو معاهده اورویایه قارشی سیاسی اضلالالیزک ایلیک و ایلیک نمونه سیدر، آرتق چوراب سوکوکی کچی بو فلاکتلریز قنای ایلر، ایلر تازمانزه قدر کلیر، قارلوجهده مرخصمن رئیس الکتاب رایی محمد، ترجمانده فرنگلرک ماوروقوردانو دیدکاری اسکرل زاده ایدی .

رایی محمد کاتب، شاعر، فاضل بر ذات ایدی، بو فضل و فضیلت وادیسنده قوجه علامه نایینک شریکی، مهدی ایدی، مکمل دیوان، یه او درجه مکمل منکات صاحبیدر. شغوره، نژده نلیزه یاقلاشیر، راشلداری کیر . . .

شکل دنیا ایله بز ترک حضور الله شهنشیر
دایز جرحه کنش بزم امور الله معشر

دیسبه حالتی وصف ایچک ایستین اودر، بالآخره رئیس الکتاباقلیدن صدارته قدر جیقیدی، نهایت معطفای نایینک خالصه تکرلهندی، خلاصه الک لکریکده رجا لردن لیلی . فقط اوربری کچی اوده اورویایی بیسلهزدی . . . بو صلاح مذاکره سنده بالفرض تشریفات ایچون صولک درجه نصب کوستردی، دولنک ظاهری، حیثیتی کوجی تبدیلی قاندار مذاقده ایلیک، اعلا، فقط او معاهده نامه نیجه لیرک قورنازجه سینه صوقدقاری شو اون اوچنجه مادمک ضررتلری هیچ ادراک ایلمدی که ایشته او فنا ایدی :

حضریت عیسی علیه السلام دیننده اولوب ریم بابایه منسوب اولان راهلرک حقدله لایحین پیشین نصف آیین زمان سعادترنده ویریلن عهدنامه جاپونلرده مسطور و مقید اولان مواد مخصوصه و عنایت و احسان بیورلایق نشان عاایشان و اواصر شریعتک، مضمونی پندالیم دخی مرعی طوقلای اوزره طرف جاپونلر تأکید بویریلله . شویله که کلیسالرینی وضع قدیمی اوزره تصویر و ترمیم ایده کلدکاری وقت آیتلریز اجرائه الله مهملر و خلاف شرع شریف و مغایر عهدنامه جاپون آتیقه مطالبه سی وغیری بهانه ایله مزبور راهلر هر نه منفدن اولورسه ریجیده اولایوب جایه پادشاهیده آسوده حال اولملر و دروما ایبراطورینک بپوک ایچجسی آستانه یه کلدکه آیتلریز و قدس شریفده واقع زیارتگاهلریته متعلق سیار شلرینی اعلام ایلیله . .

لسانیزک، اسکی لسانیزک او ضروری اغلاقندن، ایهامندن، ضعف تا آیتلرندن، حشورلندن، حاصلی مردنلو مسقطات، ندن تجرید اولوتورق بر ایچنی لسانیه ترجمه ایدیلدجه بو ماده پک جوق سؤ قشیره میدان ویره یلوردی. اولاه عهود عتیقه یی طرف پادشاهیدن احسان اولوغش بر مساعده شکلدن جعفریتور، طرفینجه ققرر ایچش بر معاهده حالیه افراغ ایلیوردی، ثانیاً صولک ققرویه استناداً آوستریا ایبراطورینک قاتولیک نیقه غنایه یی حمایه ایچکه صلاحیتی اوله یلاردی. فی الحقیقه ده بوبله اولدی. بر مدت سوکره دیگر دولتر، بالخاصه روسیه کوجک قاینازینی معاهده سیله اورنودوقس عثمانلیر ایچون بو پولی طوشدی، زده استقبالیازی المزله زده لهدک .

قارلوجهده لاهله، وندیکلارلرده مصالحیه کیر بیلمندی، معاهدلر تمایلی ایلادی. عینی غفلتله لهستان سفیریه سیله مذهب ایشارنده بزه اخطارلرده بولونق حقیق ویردک، لهستان که عادتاً تحیمیز و تمکدی. روسیه ایله منازکه اولدی، مصالحه آنحاق ۱۷۰۰ ده استانبولده امضالاندی. اودورور سارک اعلاجه، اقبالجه مبدالی ایدی. بوپوک (ترو) نورده مش.

روسیه اسوچا چاریشیرکن بویوک (پترو) نك حقمزده کی قصد -
لرندن ، سؤ قصدا لرندن یی خبر اولدیمز ایچون بزقوانزی باغلامش ،
دورمشدق . فقط اسوچ قرالی اون ایکنجی شارل ، دمبرانی منزما
طو پراغمز صیفینجه چارک او شاعندن ، حرکتلرندن مقصدلری زوروبلا
آکلا بیلمک . صدراعظم عزه وارنجیه قادار بوتون رجا لوز روسیه نك
بو عظیم تحوانه ذره جه واقف دکلا بیلر . بویوک (پترو) نك نیچون اوپه
اصرار ایل ، تمالکله آزاق قلمه سته ال اوزاندیق ، قاره دکزه ناصل
وینمه اینک ایستدیکنی بر درلو ادراک ایدمه یورلردی ، حالا راندک
یازدانی وجه ایل :

« فی الحقیقه دولت علیه ایله مستقو جاری یتنده یک یوز اون
ایکی سنه سننده صلح واقع اوله لیدن بری دولت علیه طرفندن بالجه
شرائط صلح مراعات اولوغنده دقیقه فوت اولوغامش ایکن مقولو
دائما صلحه مغایر حرکت و بلاد اسلامیه سؤ قصدینی انصار ایدر
اوضاع و اطواره مابینت ایوب قش عهدی مستلزم دولت علیه
عداوتی ظاهر و غدر و خیانتی شایع و متواتر اولمشدر » .
دنییه یاتپور ، باقیلبور ، سرحدلردن کلن محضرلردن مستقوله نك

حقمزده کی اندیمز لرینه مطلع اولمه چالابورلردی .
دمر بانك تحریک لرندن زیاده چارک نصیحتی ، تهدیدی بری محاربه
مجبور قیلار ، کورولتی ، باطیردی . حاضر لانیزه نه ایسه ، طالع یاریم
ایدر : صدراعظم باله سی محمد باشا هجارید کرداری فنا حالدله انهرامه
اوغراتیر . (پوت) نبرنی مظفر آکیز . قریب خانی عسکرله برابر
آرقدن صیدلر بردنی ایچون موسوقلار بوسوبونون مقهور ، محصور
قالیر :

یتیششدی ؛ روسیه یی او پایه یستیدن قورتلار قی دله دینی ، اومدانی
مرتبه بلند چیتارمق ایچون داخلا و خارجاً وارمریه ، دهاسیه
چالیشوردی ، همده ناصل چالیشوردی ، نلر یامیوردی ؟ . دولتی ،
ملتی ماده و معنی آسپاندن اورویا یه چیریبوردی ، اوپه مناصر -
لاشدریبوردی .

جهان تیتیر شبات پای ارباب متانتدن
دیرلر ، بویوک (پترو) نك بو یوله جهد و عزم دیرلر سنندنه
موسوق طو پراغی تیریبوردی . بو سراسینه ایرک ایچون اوداهی
داخله دیله دکالری ، حین حاجنده اوغلانی بیله قریان ایدرک ، پادقن
صوکره مک مورتی شمالا بالقی دکزینسه ، جنوباً قاره دکزه
اوزاتقی ایستهدی . یوله اولونجه یوقایده اسوچله ، آشغیده بزومه
چاریشقی کوزینسه آلدی و چاریشدی . . . اولا شعله صالیدردی ،
یه نیلدی ، لکن مابوس اولدی ، عاقبت اسوچ قرالی (بولنوا) ده
پریشان ائندی ، او طرفدن یاه جغنی پادی ، بالقی دکزینسه املجه
واردی . . . اورویا یه یوله بر یجره آچپانجه عصرلردن بری آسپان
ایچنده می خصوصجه بوغوله کلن روسیه کیشیق بر نفس آلدی . . .
ایسته اورویایی اوکرک ، بیلمک ، آکلامق بویله اولور . بویله بیره
ویزیر : بویوک (پترو) ایسه بو معرفتی لده اتمک ایچون می درلو
مشکالری اقمحام ایل ، راحتق ساطاتی موقتاً بر طرفه براقورق غربت
ایللاری ، تافرانسه یه انکاتر یه قادار دولاندی ، لکن مستقیضانه دولاندی ،
حین حاجنده بر ترسانده عمله کی چالیشمقلن بیله چکیمه ددی ،
بیلمادی .

اكر مصلحت چىك و حرب مئادى اوقى لازم كاتىرسە دست غرايدىن بىر قىرغاق بولايىچى غوسس اولمىدە استىيان ايله سىدارە قهر و كىزىند و زىزمىة الامانى بىلەنكە باشلايدىلار. ئاپور قىرغاقىدە يىر يىر و يىرە بارىغى كۆستۈپ مىسغور شىرەت اوغلى و بەش مىسغور كۆمەرە لىزىدە غىرىخداق

بويى باغلى بىر اسىر كىدردىل
كۆك اولدىر، كۆك آزاد ايله

دېيەرك سىردار اكرم خىزىرتىنىك باي اقباىنە رومال ايلەيدىلار .

بالىلە جى موسقوف مى خىزىرتى بىر چادىردە تۇيۇق قىلار، قىزىم خاتى و اسوج قىرائى، اوردۇنك كۆچۈك، بۈيۈك بىر چوق اركاڭى خىزىرتىنى چاغىرەرق بىر مجلس مىشورت عقىدە ايلار، صۆكرە غومو تۇجىيە خطاب ايدىرك :

موسقوف چادى مىلح و مىلح طىلبە استىيان و مى نە طلب اولۇر سە
و مىرۈپ و دىلەت مىلەتك جىيە تىكلىنە ائىداد ائىك اوزدە عىد ولىمان ائىلەش،
نە دىرسىز ؟ اكر مىلخەزى اوزدە مىرەك ايدىرسە مىلخە مىسغورە ايدىلمى ؟
بۇقە مىلخە باقايۇپ بازار حرب و قىلە كىمىت وىرەلى ؟ .

دېيە مىرۈر . طىلبە سوز آياغە دوشىر . مىرە قىلدىن بىر سىسى
چىقار . قىزىك تارىخلىرىنىك روىلىكە كۆرە قۇچەسىنى بۇلە مىلەك بىر
موقەدە كۆرۈنچە چارىچە بۇتون جىمىرلىرىنى طوبىلامىش، داھا بىر
چوق ھىدەلەلە بىر قىزاندن (شاغىروف) ايله تاللىلىنىك كۆيلىنىك مىلخە
آقايە كۆندۈرمىدى، بىر روىلىك نە درىجە قىدەر طوغىرىدە، مىلخە مىسغورە
قالبىا عىنى مىلخە آقا و ھىپىلىرى او مجلس مىشورتىدە شۇ مىسغورە
ادارە كلام ايلار :

اكر ائىستەدىكىمىز قىلغى بىرە تىلىم و اقنىدا ايدىن بەش تىكلىنىمىزە راضى
اولۇر سە مىلح قىدەر بىر مىلخەزى مىسغورە مىلخەزى باقايۇپ چىك و مىرە
اصىرادە نە لىلىك وادىد ؟ بۇلارنى قىلغى مىلخەزى دىكى، بىرە مىسغورە كۆمىز

و مىسغورە اولۇنغانى مىسغورە ھىمەھال اولۇم ادى اولۇپ بىل قىدەرتىلىشەلر
كۆك كىدەر. مىسغورە مىلخەزى مىلخەزى بىرەك مىلخەزى مىلخەزى. بۇ مىلخەزى مىلخەزى
بۇلە مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى. مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى. مىلخەزى مىلخەزى
ساجىلىنى مىلخەزى مىلخەزى. مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى. مىلخەزى مىلخەزى
سەر مىلخەزى مىلخەزى. مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى. مىلخەزى مىلخەزى
مىلخەزى مىلخەزى. مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى. مىلخەزى مىلخەزى
مىلخەزى مىلخەزى. مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى. مىلخەزى مىلخەزى

چىكىلەنكىدە شىبە بۇقۇر .

دولت كىرائىك، بالىلە مىلخەزى مىلخەزى (شال) ك بۇخارق مىلخەزى
مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى
مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى
مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى

مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى
مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى
مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى
مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى
مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى
مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى
مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى

مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى
مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى
مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى
مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى مىلخەزى

کیمش، بویوک پترو عسکریله برابر آهنا و مرفها چکله ابرک کیدیور، او زمان حدتی بگمش، چاری اسیر ایتدیگی ایچون صدراعظمی شدله مؤاخذه ایلر. بومؤاخذه جوا باطله چی به دیسه بگتیرسکیز؛ درشت بر طرزد: «چاری اسیر ایدمیک، روسیه نی کیم اداره ایلده چکدی؟ آرتق بونون قرالار عللکینار ندن خارجه دی یاشاسینار؟ موافقه دیر؟» دیزمی؟

بو حاده واقعه دیر؟ تصدیق ایلدیمیز، فقط بوسوزلر تیردار محمد باشاک و مستشارلرینک، حتی اکثریتله بونون اورساک ادرا کارینه، عرفانلرینه، طرز تفکرلرینه پک مطابقد، اوندن امین.

(پروت) قهه سسینک بو عظیم اهمیت عتایلردن اوسیرلرده، حتی داها صوکرلری تقدیر ایدلاری کورمیزور، هله راشید نهالطه چی نی، نده دینکر اردو ارکاتی بو غافلانه حرکتلار ندن دولانی هیچ نفیله ایلهمز، بالکس بالکر باشقه شخص قسورلریله معاتب قیلار. ذاتاً کرک کسدا عتاک، کرک سردار اکرمک بالآخره قشپ اشاعا یه اومراملریده اساساً بویکینچی درجه ده قباخار ملایسه سیرلر بونی الحقیقه صوکرلری روسیه چاریده عهدی تماماً ایفا ایتدیرک (پروت) معاهده سسینک نه مرتبه غفاله عقد ایدلش اولتینتی نوزکولر یوزلرله اوردی، فویا بوسونون میدان چیقادی امارچال چکومتون بو مثله ده کی غوامضی سئلرجه، دورلجه ادرک ایلده دیلر، باقکیز، احمد رسمی افندی که الک کوزی آجیق بر رئیس الکتساز، خارجی سیاستنه الک الک حقوق آشنا برنامو بریز عد اولونوردی، ۱۸۸۰ سنه سنده سفارت مخصوصه ایله بویوک (فره دریق) که یانه کیشیدی، پروسیا قولی او زمان

سیاسته سلطه الک پاللاق دمنده ایدی (ماکیاومل) ه بیله حیرت ویربر بر شیطانه لهستان تقسیمتی حاضر یابوردی، روسیه نی، آوستریانی، یزی، هر کسی آلدیشوره املارینه، اندیشه لرینه بویوک بر مهارتله آت المیوردی، یزدن سفیر ایستهمس، احمد رسمی افندی نی بر قلاچ کره حضورینه قبول ایتتی، صوکره سیاستا کره، تاریخچیزه دائر ملاحظیلر سرد ایلهمس، بونون بو مقصدله مینی ایدی. حال بویک بیچاره سفیرین اورالرده می؟ او قدر اورالرده دکلر که سفارتنامه سنده بویجه دائر شو صاف سوزلری سوزیلر:

بو اشداده قرال بر کیمه قوناغوره یاقین اعیان بلده دن برینک خانه سه کلوب یزی یانه دعوت و آیا دولت علیه ملک بر قلاچ سینه طرفنده چک و بیداله نطری واریمدیر؟... دیسه کرک کلامی سمت آخره توجیه و - یوز بکری اوج تاریخنده پروت سوزی کنارنده وچه مهور اوزده تفتیق اولونان سفیر چاری اخلد و اسیر اولوغنی ممکن اکن. نیچون مساعده اولوندی؟ دینه سوال ایلد. دیکده - وقتیه مذکوره دولت علیه ملک دوت قرال ایلد اون بدیسه علی التوالی مذاکره و عادلله ایلدینک اوتاندی چوق اوزاتی اولالیمینه بنه اوله اطراق آجیق خللرله رعایا ویرالکله یا عال اولسی تجوز کرده جناب خداوندیکار اولابو مجرد دفع سائل و سه اسکندر کی سبل عمر مره حائل اولتی ایچون عیالالوق بر سر عسکر تعیین اولوغندی، چار مدکور کدیتک سوز علی بلاسه کرخار و اکل اودان اشجار منلو مقنطره قوجار اولملله استیایه مشارعت و اطرافله آزاتی قلمه سی تسلیمه مبادرت ایتکین، المنور کوه الظفر، مدلولیه ریاسته مساعده و سبیل تخلیه اولوغنی شیه کره یاده اها مایه تالسب اولان اوردوندو - دیسه جواب ویرالوب اگرچه قبول سورشد سکوت ایلدی اما مسقورودن غایبه آزوده خاطر اولملله، لالی دوت بیل مقدم مظهر اولملری عنو و عاطفتدن حالا مناسف و دلگیر اولدانی احساس اولوغندی.

زاواللی احمد رسمی افندی آکلا بیلوردی که یودرجه ایلماه بر

مطالعه په پروسیا قرالی آنحاق سگوټ ایله جواب ورپه یامدی . یو قاترلی دهانک بالکزمه وکړی دکل ، سیاسي ده نه درجه احاطه اېله پکښې ، فنو حانندن باشقه دستور سیاستپه دهه ملکونه نه یو یو له خدمتار ایتدیکې ، اخلافه نه قیمتدار درسار وړېدیکې پيلمک ایچون ، مشروطیتک ایاک منلر لکه دارالقونده تدریس اېلېدیکم تاریخ سیاسيدين شو پارچه ، استطراد طریقله ، نظر عبوه عرض ایلر :

— ایکه یې (فره دریق) یو یو له حکمدار ، یو یو له برسر دار ، حاصل یو یو له بر دها ایدی ، فقط سیاسپانده ، خصوصیه بین الملل سیاسپانده هر چه به پرواسز دی ، عریک تغییر مخصوصی اېله ، رزندیق ایدی ؛ مقبول ، معتبر ، مرغی بیلیدیکم ، اویله کورمک ایستمدیکم اخلاق قاعده لرندن هانککسی اولورسه اولسون ، حین حاجنده آتیق آلتسپده چیکردی ، یو وادیده آنحاق برامل بسلردی ، اوده دوانتیک عظمی ، ملنک اقبالی ، پروسیانک آتسی ایدی ، یومرادیته ایرمک ایچون فلسفه سنی اویله بر شکله صوفش ، اویله کښپه تمش ایدی که یو کون ترپه یو له بر حکمت حکومت ادرا کزده احاطه مزه صیغماز . فقط یو کښپ ، یو قورقوچ فلسفه درکه تا (یسارق) زه ، هصرعزه ، دورعزه وارانچه به قاندار پروسیا رجالتک دستور العملی اولدی . اولدی ده آلتسپانک شسپو بهت اېله کوردیکم نجلیسې ، تمایلسنی حاضرلادی ، حصوله کتیردی .. او حکمدار حکم تاریخی باشقه بر نظره تتبع ایدر ، او قیمه کوره

تاریخنن بر فلسفه جبقار وړدی :

بر نوع فشارقدر ، فشارقدر دکله به او درجه مجبول اسباب ثایله واردرکه وقایس نه ادرالده ، غده تخمین ایدیلیمبر بر طرزه ، جوړبرلر . بز او اعمار که قاراکلفده طونونه قی ایلر وړد ، احوال اومدیغز موافق چیغبه

ناکمانی بر آیتینتی حدوده کلیر ، اوندن ده مهارت صاحب لری مستفید اولورلر . یوقه دانما او مبهم او مجبول مشیتک اویونجانی بز .

اوت ، بونمادی ظلمت ایچنده آرا صیره برایشیق کورونمک امیدي ، اختالی موجود ایدی ، ایشته (فره دریق) یو فرصتی یا قلا مقده ، حتی حاضر لامقده بیه دیه بیلرزه ، یکتا ایدی ، او بلند سیاستی ده هې یو سایمه قوردی ، بعضاً الله مقدار کافی معلومات اولونجه استتباتک کور- لیه بیه چکنه قانع ایدی ، او معلوماتی الله لیدرک ایلر یی کورمک ایچون ده الدنن کفی خارق العاده بر مهارته یالاردی .

واقعا هر کار حاصلدر بد تقدیردن

عاقلا کچر نه سر رشته تدبیردن

دستورینه اتباع ایدنلر الیته :

ماتایک تقدیره قارشی عرض تدبیر ایلرم

عازم بر آقیاد حکم تقدیر ایلرم

میناردن داما طوغری حرکت اجتن اولورلر . فره دریق ایسه سیاسپانده بیه تقدیره اهمیت ورمکله برابر تدبیردن الک جوق کار ایدن قانامر و تدبیر یو یو له حیانتپده بر لحظه وقوعه قارشی بوش بولونامش ، دانما جالبمش ، حاضر لامش ، بالکمز حالی دکل ، آتیق ، اخلاقی ، علی الخصوص اخلاقی دوشونمشد .

اسلا اونونعاملی که سیاسپانده عدم اعتقاد مادر حضوردر . بر لازم کفی حاضر لامقه ، وساطتی یغفله ، یچانی ترپه تکل اکثرا ایلرم . او سورله که بکترلم ایلریده بندی شکایت اعمسولر ، بی سیقه تساعله اتهام ایلهمسولر . حقیقه پروسیا قرالی اعتقادسن اقمده صولک درجه متیقظ ایدی ، مثلا

۱۷۶۹ ده (نیمه) ملاقاتده دوستی، منتفی، حاصلی جانی، جگری
عد ابتدایی آوستریا امپراطوری (ژوزف) ایل بر نوع کربلی مهادده
طرزنده بر مکتوب تاملی ایدارگی نه مرتبه عدم امنیت کورسترسندی،
عادتاً بر ایلله کندی مکتوبی وزیرکن اور ایلله منتفککنکی آاق
درکسسه قافار واردهشدی، مع یاقیه الک معتبر عهدنامه لاری بیسه حین
حاجنده کتان لیکن حکمنده طوعقدن ده چکستوردی:

ملکه حلاک اولیسی اولاه، یوقسه مناهدهستی حکمدارک فسخ ایتد
سیسی؟ مانکی احق وارددرکه بو مسئله بر فصل ایلک انجور بر لحظه درده
دوسوی؟

بویوک (فرمدریق) لک شلخی ایکنجی (فرمدریق کیوم) در که بو
بی امان دستور سیاسی زه فارشی ده، لهاره فارشی ده یک امان تطبیق
ایلهدی. بو قراک مقصدی ده سلقی کی بروسیایی شرقدن بویوک،
الحاحه لهستاندن (طون) و (دانجینگ) لیلانلری غضب ایله مکنکی، بر
حکمدارک بوقشحات دریا یایور، طویشوردی، چاره لردن چاره لره
باش اوریوردی. او اشاره بر عیبه ایله روسیه ایله چار پشوروق.
چارچیه ایله امپراطور سینه لردن بری متقی ایلدی، حتی (فرم) ده
بولوشملار، کوروشملار، دولت علیه لک آرا لره تقسیمی تصور
"pojet grec" ایله مشردی، بر ایکی سنده بو تصویری قوه دن فله
چقارمسه جالابورلردی، لکن قولای قولای موق اوله ایلورلر،
بعضاً یاسه ییله دوشورلردی، چونکه تورکلر زمان زمان ناکهانی
بویوک بر قدرت مقاومت کورستورلر، اداره جه انقراضلریه رغماً،
قهرمان بر اسلاک ذری اولدقلری اثبات ایدیورلردی.

بروسیای قوالی اومرتبه احتراضیه بوکشمکشدن خارجه قالدیلر.
میدی، فقط نه یاسین؟ تورکلرله علناً اتفاق کوزه آلدیرامیوردی:
اورپاده مانکی دولت تورکاره محبتیه لکله نمک ایستر؟ دییوردی.
مع یاقیه براین حکومتی مقصودینه ابرمک ایچونده تورک طرفدارلاندن
باشقه جیقاناق بولامیوردی، باش وکیل (هرچیرغ) بو بولده بر بلان
حاضر لامشدی، بو بلانده توفیقاً استانبولده بروسیای سفیری (ویسیج)
شو نامجانی ورییوردی:

بزرگوری شاریده شدله دوام اشکله، آخفاق بروسییه ایله
اشکله مک ضانی آلتنده عند صلح ایلمکله، امپراطور غالییالری و قارایانلرک
شاندی برلری لهستان جمهوریتیه ترک اعتدیکه خارستانی بوشاننامه سونی
ایملر. بولده اولونجه لهاره بزه (طون) و (دانجینگ) لیلانلرله (وارن) لک
عزیمده اراخی بی وزیرلره مقصد حاصل اولور. ۱۶ یولی ۱۷۸۸
فقط ایکی، اوج آئی صوکره اردولر بزر روسیه به فارشی یکی بر
انزنامه اوغرا نیچ (هرچیرغ) بوشورقلری اونیورده تورک عیلمکنی،
تورک طرفدارلری بر یامه براتیوردی. بو اسانه کوره استانبولده
ایچنه کیرکتن (دییج) ایسه شایرمنش، قالدی. او صیره لره عبدالجید
اول وفات انیش، پادشاه سلیم ثالث اولشدی. یکی، کنج خاقانک
جلوسی بویون عیالیدلره، حتی اجنبیلره بیسه اقبال غنائی ایچون بر
امید اوایلدرمشدی. بو شوقده منعم اولونجه بروسییه سفیری شو
ملاحظه لری باز مقدن کندتی منع ایلمه مدی:

یا احوال حاضردهن استفاده ایلک فکرندن واز کیملیز — احوال
حاضره که بو دوی روسیه تاریخک الکل پارلاق بر دور اختلافی مرتبه سته
بوکسلدن ایچون یک مساعده — یا نمود تورکلرک باعلیتده، بالنده بر

دوکوشیوردی، نتیجه طبعی به سبب، دشمنان بر یاندن بشمار، آفکرمان، اسحاقی، بر یاندن به بشمار، بوکرش، سنده کی بر جوق قیتمدار شهرلری ضبط استبداد. (برلین) حکومتی تلاشه دوشدی، فقط نه ایچون؟ ه شاید بز ایشه قاریشهری حصه منبری آلمان تورکر مصلحه مجبور اولورسه دیه ا، او حاله نه ایچ کرکی؟ هر نه صورتله اولورسه اولسون، او دورده هنوز ساده چه (قانی) دیکلری باب عالی بی بویه برابریون بوزانقدن منع اتمک لازمدی. مهمده نه صورتله؟ حکومت عثمانیه بو مصلحه مسئله سنده پروسیه به باغلی بو. لونه جندی، حال بو که پروسیالیار تورکرله امداد ایچون هیچ روجه ایله حاربه اشتراک اتمک تمهیدنه بولوغنا چقدردی. سلم ثالث فکر آ منور بر پادشاه ایدی، معاونت مقابل اولانجه مقاولدن امتناع ایدی. او وقت اینی چا ایشلاندی. استانبولده کی پروسیه سفیری نه باجغنی بیله بوردی، چونکه بالذات تورکرله حق و بریور، حکومتک بو خصوصده کی خط حرکتی آلا میاوردی، نهایت هر چه ایداد بر اتفاقنامه عقیده عنم ایدرک بو معاهده مدن ممکن اولدنی درجهده استفاده اتمک مهارتی (برلین) بر اقدی.

تورکری بر قراضه بر مرک مجبور قیلن ایچون نه اولسه پایبور. هر کون دیوانه، سرابه، علمایه الک شدید اناک بیاندنه بولوربور، فقط هیچ بر طرفدن بر جواب شاقی آله میورم...

دیبه حکومتی بیله بریوردی. ابتداری سفیر صابیر که بو قرار سزاخلک سببی فقدان عزیمدر، فقط صوکره آکلار، دیوار که اولیده دل، بالمش باب عالی قصداً بویه حرکت ایلدور، چونکه بر ترجالک

خط حرکت ایدیلر. برم موسقولردن، آوسترالیاردن بکلیه جکمر ازل بر عداوتدر. بو دولرک سؤ شیدرلندن بری آتخاق شغاری صیانت ایدیه بیله. صرف او شغدرکه پروسیه به درحال امتیاز، عظمت، تقویت، نفوذ، ایله بیله. موسقولره و آوسترالیالره قارشی تورکرله صتیق صتیقه برلشلیز و دولت عثمانیه تک تمامیتی عافله ایلر. بو دولک انحلال و انقاص پروسیه کی اکنش درجهده بر دولت درک مننه اندر بر جکر. تورکرله دکل، فقط (پترسبورگ) و (ویانه) حکومتلرک ضرورتیه توسیع مطلقه ایلر، چونکه بر بکیر بره دائماً مضرت ایران ایدیه جکر در، حال بوکه اورلری آتخاق پروسیه تک منفعت چالشورق نشو و نا بوله جدر.

لکن نه پروسیه قرالی، نهده باش وکیل بو فکدره نکلیار. اولر بر معتاد خودکاملقده اتمالسنر بر سیاست نقیب ایدیروردی: تورکر مظهر اولورسه اعلان، پروسیه کی، اسوچی، لهستانی ایشه قاریدیرمدان عقد صلح اجزلر. او زمانده غالیچا یخی لهره و پروسیه لهره موافق بر طرزه اورانه قونیلر. یوق، تورکر مغلوب اولورده بالقاتلردن اونه به آتیلر، پروسیه قرالی — بعد خراب البصره — آوناری وار قونیه. — یوق قوه مغنوسیه، افلاطون واری — طوغنی تمهد ایلر، فقط شاید بز ویانه حکومتنه بعض برلری ترک ایچکک مجبور اولورسه، آتخاق بر شرط ایله بو مقاولی قبول ایدر. اوده شودر که (ویانه) حکومتی وقتیه تقسیمده لهره کی آتخاق غالیچا وساطتی بیه اولره کری وریملدر، تا که پروسیه به بو جمهوریتدن ایستدیکنی آله بیلین. اما تورکرک بو آتیش ویریشدن کارلری نه اولوروش؟ اوراسنی صوران بیله اولاز.

بو مناقذهلر بویه دوام ایدیه طورسون، بز او ایچ فوجیه دولت ایله بالکتر باشنره، هیچ بر طرفدن درجهه یاردم کورمکسین

اهاقی سایه‌سند (دیج) ل (برلین) دن آلدینی کزلی نمایانه واقف اولشد. معاینه روسیه سفیری بو خبردن مابوس اولار. وار قوی بازویه ویریه هر طایفه باش اوزیر، سرای آملریه، خوجاره، دو-لابره، زویرلره مراجعت ایلر. کندیته قفا طوطان رئیس اقدینی، خارجه ناطری ده برمه تکیه قیلا. (برلین) ده شولهجه بازار:

یونون امیدی، حصوله کتیوکه یالغندیم. بر اختلال باغلاورم. بو ایس ایچون حسین آغا اسنده بر ذاتی اله اندم. فقط بری طرفدن نورکلر عیاضله عقد منارکه ایشک اوزره اولغافری ییلار. مسئله قیزیش، مذاکره، مجادله دیرکن روسیا سفیری باب عالی ایل ۳۹ قانون ثانی ۱۷۹۰ — بر معاهده اخاقیه عقدیه موفق اولور.

بو مقاوله کوره روسیا دولتی روسیه و آوستریا بهارده اعلان حرب ایچی و دولت عثمانیه ایچون قارمه و کازره شرفلی و دواملی بر صلاح و امنیت کامله استحصال ایلهدن قلیجی قینه قوعامی تمهد ایلر. باب عالی کوره بو شرفلی و دواملی صلح ایسه ضایع ابتدایی برلی، بالخاصه قرعی استداد ایتکدر. بویه بر صلح عقد ایلهدن روسیا عیار به چکایه به ککدر. دیگر جهتن باب عالی وعد ایلر و تمهد ایلر کی اثنای مصالحه، آوستریا بیلر طرفدن، لهستان جمهوریتنه غالیجایی و توانمی کری و بربریمک ایچون صرف جهد ایل به ککدر و فضله اولهرق روسیا، اسوج، لهستان داخل اولدقچه نه آوستریا بیلر له، نه روسیه نه عمومی، نه خصوصی بر مصالحه عقد ایل به ککدر. بو معاهده نامه طرفیه، بش آئی طرفنده تصدیق اولونق لایلدور.

آیار کیدی. بهار کادی. برلین حکومتی نه عیار به کیری ایدی، حتی نهده معاهدتی تصدیق ایدی، تمایقی تجاوز ایلدش اولقله سفیری اتهامه قادی وادی. اولیه بر قاجانق آزادی. برکت و بربریمک اوسیمه لرده ایلر بطور ایشی (توزن) اولدی. ایکی امپراطور ایشی (له نوپول) ایسه هم صلح و بر آدامدی، همده هنوز آله و لغه ککد باشلایان فرانسه اختلال کیری ایل اوغراشته قویوناق اوزره ایدی، بخره مصالحه میل ایدی. (زشتوی و شباط ۱۷۹۱) صلحی عقد ایلدی، اثنای عیار به آلدینی برلی و بربریمک ایچون نورکلری اراشیجه منصرف قیلما دی. حال بو که روسیه بزم قارشی مهاجرلر نه داها شدتله دوامه باشادی، متفق قاطب ایشی ایلر اما اسوج قریله ده اوزلاشمشدی، یونون قوللری علیمزده طویلاشمشدی، دیرکن او ایشلر ده انگلتره سیاستده بردن بره بر تحول وقوعه کادی. (ویلیام بیت) انگلتره مجلس مبعوثانده و هاله شو مشهور سوزلری صرف ایلدی:

دولت عظیمه ک غایتی انگلتره ایچون لازمه حیایه اولدینی قبول ایلرله مباحثه کریتمیم. بو سوز که اون طرفه قویمی عصرده متادیا انگلتره سیاستجه بر دستور ازی کی تلقی ایلدی، فقط بکر منجی عصرده اونودلادی، بی معنی قالیوریدی.

غم و شادی ملک بویه کلیر، بویه کیدر. کوچک یونونک دولترک سیاست خارجه لرنده، دوستانلر نه، دشمنلر نه منقندن باشقه بر سائق، دستور آرامق عیشور. تاریخ

پروسياليلر، متفقيل امداد شويبه دوررسون، موسوقفار له ال الله ويرهك لهستانه قارشى يوريبورلر. تجاره ليللر ذاتا سادهورسيه مقاوم ايدمه يورلردى، روسياده اولنره ملحق اولونجه بوسبونون ازيلير، بيليلر، بر ايكنجهي انقسامه اوغرازلر، نهايت (رلين) حكومتى مقصوب دينه ايرر، (طورن) و (دالنيخ) لغمه ليرنى كوزلجه يولار، هضم ايلر.

احا شيوة يقصاده ميهوت ايلر اعدايي

خدا كوسترهمه سون آثار اصطلاح بر يرده !

اوج سنه صوكره آوسترياده اولنره التحاق ايتدى. اوج پوپوك دولت او بدبخت جمهوريتدن شيه السوبوف بكيدين بيللاشديلر، له ملحق دكل — چونكه بر ملت هييج بر قوتله اعجا ايدلهمز — فقط له حكومتى خريطلدن سيلديلار.

ايشته، اقليدليلر، اورويانك يزه و زم كمي ضعيفاره قارشى لك حقيق سايسته تاواريخين، لك قطعي، لك ميين وشيقلردن استخراج ايلديكمنر بوحادله كر كون قدر آچوق، يلار بر مثالدر. بالكنر پروسيا دكل، هر دولت، هر دورده دولت عتابيه بي بويله منفعلار يه، خودكاملار يه

آلت اتجن دورمشار. بز ايسه بر بيلدرجين بالايتله بوطولاقاره متصل طونولشتر. . . بالخاصه معرفت سياستمدن نهى دست اولديغمنر، اوروياني اصلا بيلديكمنر، اوكر غمديكمنر ايچون دوستنرى دشمننردن

آيبرد اجه مشتر. . . ماضيد بويله ايچتر، فقط حالده يه بويله ز، عجبيا استقباليه يه بويله مى اوله چنفر ؟ . بوسوالك جوابى سز آراشدير يكر. . . چونكه او مسئوليت سزه راجعدار، چونكه استقبال سزسكمنر، كنجكلكر . . .

۱ دارالفنون غتابيه تاريخ سياسى درسلى ۱۳۲۴-۱۳۲۵: اورويا و دولت عتابيه .

بو حقيقتك لك قطعي برهانلره بويله فصل فصل دولدر.

روسيانك وعدلرى، تمهيدلرى ده اتفاق كمي هييج حكمنده قانلدى.

بونون يورفيق، بوشكل دملر ده (رلين) حكومتى يزه دره جيلار ديم اجه مشدى.

انكلنر سياستك بو يكي تخيليسنه لهستان احوالى ده منضم اولدى.

ايكنجهي (قازين) لك اوردولرى قازده و دكر زده مطفر ايكن

طوردليلر، داها ايلرى كيتمه ديلر. روسيه ايله آرامزده (پاش) ده

بر مهادنه صلحيه امضالاندى. بو صلحه كورده ضايعات بك آغبر

دكلدى، فقط بزي بو بلادن قوراران، عرض ايتديكمنر كمي،

انكلتزه اولمشدى، اوصودن متفقمنر پروسيا اولاماشدى، اصلا اولاماشدى.

پروسيا كه آرتق بزي اونوعيشدى، لهستان ايشله جانلن اوغراشور

دى، ۲۹ مارت ۱۷۹۰ ده او طالعمنر جمهوريتده نيكلنكلن داها

منتظم، داها مكمل بر مهادنه عقد ايدرك ايلرى روسيه ايله تجار يه

سوق ايله مشدى. فقط وقتا كه ايكنجهي (قازين) يزمه ايلغى ييتيردى،

لهستانن طرفه دولدى — چونكه پروسيا قرالى و آوستريا اعبراطورى

فرانسه اختلالى ايله مشغول ايديلر — له اقليغى بوسبونون بويوترومك

ايچون فرصت بو فرصت ايدى. ميدانم صوري، موري بر وسيله ده

واردى: ليللر ايشلرني لاسندن دورلنمك، اصلاح ايتك ايچون او

مشوش، مردود قانون اساسيلرنى دكيشدير مكه قانقشمشاردى. (بتر-

سبورغ) حكومتى بويله بر حركتى عهوده معيار بولمق اوردولرى

لهستانه صوقدى. ليللر متفقارى پروسيادن استمداده قانقشديلر،

برده نه كوسونلار ؟

دوست ظن اينكلرك مانده دشمندر بونون

کیوش، اوردومک، هسکرک اوزون مدت تئسقیته مأمور اولمادی، تورکاری، تورکاولویرنی، رجال-حکومتی یاقیتدن طایفیدی، دوت جلد بر اثر شکسته و قتیله نسر اولوان او معروف خاطر لریده شو فقره‌نی نقل ایلر:

بر وندیک سفری ایکی حرب کیشیه استایوله تلرکن بر صالح زمان آکلر دکرزیده عتایی دونانغنه تصادف ایلر. متاد ایدی: بو دونانغا هر سنه آکلرلدن ویرکو طویلامه جیقلادی. فاینان پاشا بر نشانه مولات اولقی ادرده سفره کندی کیستنده بر ضیافت ویریر؟ سترده درده‌نی بیدن کوروشیرکن: وندیک جهورتی روسیه الیه هم حدوددهدر؟ دیه مسافرتیه سوراد.

بوئوک (نابولیون) ک دینیکی کی: «سیاست دیکل جغرافیا دیکلد». قوجه قاتان پاشامزک بیه جغرافیاچه بو مرتبه باشی بوش اولمقلن سوکره آرتق اور حکومت آدمایرک اورویایه داتر سیاسی و سامنه معلوماتی نه اوله سیکردی؟ تقدیر بوئورلسون. معنایه وندیک، طلیق عارستان، لهستان، غنجه کی حدوددهدره کائن، الک زیاده طای- سیدیمچر ملکشاردن ایدی، کیم بیار؟ فراسه، انکاکتیه، اسپانیایکی بزدن اوزاق دولار ایچون وقوقر نه درجه اکسیک ایدی! احتیال ایستورلماقد: دور ساقیمتیزیف مقانده روایت ایدلریدی که بر کون مجلس ناصیه وکلاشدن بری کریده قارده‌دن عسکر سوتی انجکی بیه نوصیه ایله مشدی. مکتبستر، تحصیلستر، دریمه ساینما معلومات الیه اوله بوئوک مستدره قانار طیرمانانلردن بو قونو، قوزغون جهالتلر استیاد ایدلر. معنایه بوئوک بر دولنک بو رحالدن بکلادیکی یااکر بو ابتدائی عرفان دکل، دها درین، دها باشقه بر علمدر، بر اساطیر، اوکا مظهریت ایسه تورکره هیچ بر دورده، هیچ بر زمان میسر

بو حقیقتله یز اورویا مورخار لیه، تاریخار لیه مطالع اولورز، یوقسه تاریخار یزیه، مورخار یزیه قانجه:

دنیا وار ایمن پاکه یوق اولش نه اولرک!

اولنایون سیاسی، اقتصادی، صناعی، عمومی، خصوصی نه اولورسه اولسون، تاریخ و مورخاک اخلاقه بیسایرلمکه بیه دکجهن اهمیتیز وقملری، راشدک پایدایی کی آخره آلتاز. آلتهماز بر طرز بیان الیه قیسبل الله شویله‌جه سیره صیره دیز مکملن عبارتدر:

وقایع ایام مشرت انجام سور عایون سینت مقرون شینهای — وقوع سور اذرواج، حضرت امثالله سلطان دامت عهدهها — نشان نایبه وزیر مشارالیه عثمان پاشا طرفیدن حیات و هدایای متعادهدر — نقل اوقات عیدان تیر برای سور عایون — خان نجل نجیب حضرت صدر عالی —

تاریخ عثمانی نامنه راشد بو حشویایی طوغوغهه جلالار، طوریرکن یوقلیده صهرش ایندیکیکی کی اورویا دولتاری زلمه هتقول ایدی، کرک راشد، حتی کرک او وزیراعظم ابراهیم پاشا بالکتر بو مشغولیندن دکل، او دولتلردن بیه بی خبر ایدیلر، اوله اولمسه بیلیم، برارچه دولتموری، عاقبتیزی دوشورلردی، چونکه، مرده لوقسورلریله برابر، آرتق او درجه‌ده اولسون، قلب، او عتجان مساحی ایدیلیم یوقای- ریده کوردولک: اولاردن الی، آلتش سنه سوکره کان رجائز، حتی بو عصرده ییتنلرتز، حتی و حتی، نه ایچون سیقاعل و ساقلااملز، الک متأخرلریز بیله اورویایی، اورویاک بو غوامضی، سرائیری بیله دیلر، اوکر غه دیلر.

مشهور بارون (ده‌نوت) که مصطفای ثالث زمه ننده خدمت غناییه

اولمادی و اولامازدی، چونکه اوپله اوانی ایچون شرقی غرب ایله مزج
اینگ لایمادی که اوده « تربیع دائرة » کی ال کمال بر مسئله ایدی.
بیلدکلرین بویله حدود اولقله رابر مایک مقدراتی الیرینه بودلیغ
ایندکلرینزه ال آت آرادینمده او بیلکی ایدی، حکومتیزده هیچ بر
وقت هیچ بر فیضه، ترقی به چهل مانع اولمادی، فقط هرمان چوق
دفعه اولدی.

بر دورده کلک کی بو بازار قیایه
سرمایه عرفانی اولانلر شمر ایلم

دینارینک دائما حقاری اولسه کدر.

بو نقصانغری کیدرمکه جالدشان « جهانغا » صاحبی کی علامه لرین
نوادردندر. ذاتا اولرمده، اولنک یازدینی جدی اثرلرده اهمیت ویرن
بوکلرین بوقدی، او بوکلرینزه معرفت نامه شاعرلرینک معهود
عقله، خیاله صینماز قصبه لری مشربلرینه داها موافق بولورلیدی.
حال نوکه اورویانی خفایایله، دقایقه بیلیمک « اوکرنگ کی معرفت
کوچ اولدینی مرتهده مزج ایدی، حالن زیاده استقبالی دوشون بر
دولت آدمی، طرف طرف او ازلی بوینانقلرین کوردیکه، عاداتا

آلیم ایکی لافیمک بایانسته
زیننه آکلانام، آتیه ککلانام

دیهه جیلر تیلیاری. چونکه اقلیمینک زمینده، آسمانی ده،
علیانه بر تغییریزله، او مرتبه اولرم دیوار ایدی. خلاصه، بعض
استانلردن صرف نظر اولونورسه، بالخاصه دور انحطاطین باشلادقین
صوکره صدراعظمین اعتباراً عثمانی رجال حکومتک ال صریح
معرفتی، ال کوزده چاریان ماهیتی بیلیمک، علی الخصوص اورویانی
بیلیمک، بیلیمکه اوزمه مک ایدی.

ابراهیم پاشانک غفلتاری

وزیرلر سلطنتی — ابراهیم پاشا وموسفوفله صلح مؤید — محال بر
خیال — بر آت فساد — غدار تاتار، مغدور موسوف ! — غریب
روحنه، عتمه لرینه، منتظرینده منافی حرکتلری — منیم باشینک طوغری
سوزلری — ندیک شانلانیقلری — عثمانلیلیک اوج بونوک الهام واحکراس
اوجانی — اسلامیت، تورکاک، بیرانس — بیلدیریم بایزیدک و قانونی
سلطان سنانک حطالمه لری — بر فزنگ مورخنک تورکله دایر حکمی —
هریات حاشیات — سیاسی وعسکری برخطا — روسپلک دولابری —
مهابت دکل، شیناک — تقصیر، فرست — ننبه : راشدک برسوزی،
عثمانی تاریخینی اجالا تدوین ایلمن بر انکلیز مورخی مراد
راپاک وفاتسدن مصطفای ثانیکن جلوسنه قادیار اوزایان ۱۶۴۰ —
۱۷۵۷ — ۱۷۵۹ — ۱۷۷۱ دوره « وزیرلر سلطنتی » عنوانی ویریر
ده درکه :

بو دور اچنده تخت عثمانیده صبره ایله مراد رایی استخلاف ایدن
سلطانلرک بزجه امینلری پک آت، شخصیتلری پک سونوکدر : چونکه
بعضی استانلردن صرف نظر اولونورسه بو پادشاهلر سربایلیینه قایمبولر،

اول بز اولدایمیزی هیچ دوشومدی، یا کوندن، قافقاسیه دن، آذربای جانن مراد قاره دکر حوضه سی ال کیمرک اولداینی ایسه ادراکته، احاطه سته سیندرمه مدی، فرانسه ایلچیمی ده حاضر اولداینی حاله موسقوف قانی کیتخدا سیه مذاکره کیریشدنی زمان هب صلیحه، همه ده صلح مؤبدیه ملار کوستورک، او زمینه دیلار دوکدرک شیخ الاسلامده او بولده فتوالر ویریدردی، حاصل، دشمنزک اکمکنه باغ سوردی:

... اولاد صدراعظم حضرتلری :
دهن تنکته بر سوزی بولغان اما
هنر اول تنکته سربسته قیبردهدر

مصدقیه صاحبک اوج نوع اوزده اولداینی بیان و اقسام ثلثه میانشده صلح مؤبدیه شرافتنه نه مرتبه رعایت لازم ایلینکی عیان بوپوروب خصو صاً دولت علیه ایله مسقوف چاری بیننده عقد اولونان صلح سلامت احام کیمدی دایم اسات فرجار یله قرین نظام و استعکام اولمق دائمی عافیه سیله تقید و اهتمام اوزده اولتقلری بوجه ایله تقریر و بو صلحک عقد اولوندی زماندن بری قوم تانار و حسادتدارک سوق و اتقا ایستکری کتانه توجیه سامتق دولت و اعتبار اتمدوب مهارت معمار همنار یله معمود و مشید اولان بتای صلح مؤبدیه نقض و هدی بر طریق اله تمجوز بوپورماقلری اسلوب سیکجهانه ایله تحجیر بوپورمقه، شیخ الاسلام انندی حضرتلری اقتضای شرع شریف اوزده دولت علیه اسلامیه قزلباش ملککلرینه عزت اله دکده مؤبد دوستی اولان مسقوف چاری مالک محمدن فراغت ایله، دیسه خبر کوندرسه دولت علیه اینندن کوی فاللار و مادام که چار طرفدن اصرار اولونایوب دولت علیه نلک حدودلرینه و عسکرینه تعرض اولونایه چار ایله اولان صلحک نقضی شرعاً جائز اولان دیسه اتقا اتمار یله . .

فکریدی، وجودی ده مضحل ابدن اکلمه سله تسام نفس ابدی سولر، دولک اداره سی چوین وزیر ل اولورلردی. شایه وزیر اعظم برسمند ذات ایسه، یا برعازایسه دولته اوکا کوره اضحلاله طوغری سیرمائی یا برار باولاشلایوردی، یا آرتیر یوردی . ۱

ایشته احمد ثالث بو دورک او نقطه نظر دن تمایز اتمش بر پادشاهی ایدی، چونکه، بالخاصه سلطنتک ایکنجی فسانده، بونون ایشلری اون اوج سته متادیا ابراهیم پاشایه راقشیدی. فقط عییا ابراهیم پاشا کور- یلار درجه سنده استمدان کوستورک الحلال اداره قی برطله طورده بر- دیمی ؟ . یوقسه قاره مصطفی پاشا، دال طلبانار، بالاطه جیلر، و سائره کچی بر درجه داها خیرلاشدیردی ؟ زجه خیرلاشدیردی، چونکه بونوک (پترو) نک خاقلار ندن، موسقوفلردن اون سک-زنجی عصرده متادیا چکدکلر بر احمد ثالث دوریشک داخلی و خصوصیه خارجه سیلمتجه اهللری، تسبیلری یوزندند . (پروت) ده الزدن باقیه اوله قولای قولای قورتاران روسیه چاری فرصتی غیبت بیله بارک صولک نقشه قدار عایمه زه حاضر لاقته قالمادی، خاقلاری ایچوک بیله حاضر لقلارده بولوندی. ابراهیم پاشا ایسه محسنا حضور قی بونماق، حرب غایله سندن هر چه بادا باد مصون قانی ایچون روسیه نک بو ماضر- اقلارینه، شرقه طوغری هر درلو تجاوزلرینه کوزلیرمسی برقر نک حقوق شنانک، (ره نو) نک بیله «عجب» دییه وصف ابایدکی ۱۷۲۴ معاهده سی عقد ایله برک عجمه سانی قسماً چار ایله عادتاً بابا لاشدی، کیندیکه بویه نفوذ، وسعت قازانان او خصمه مک مقصودی عجملردن

Turkey, by Stanley Lane-Poole.

قويانانندو . . . يا حدود لرغزي آلت اوست ايديکي تواتراده ،
صراحت گده ميدانه چيخان ، ايران کي من حيث المجموع بر ملک
اسلامي آچيقدن آچينه استغلايه قالدشسان چار ايله صلحک تقضي شرعاً
جائ اولماز، ديه بيجاره شيخ الاسلامک، طبعي حسابالام، ويرديکي
فتوايه نه دينر ؟ . ديهسه ديهسه باشانک شرع شريفده کيفنه، آرزو-
سنه اويديرديني دينر که عثمانلرک الک مقدس حسياتي بو حرکتدن
زياده ايچيکين بر حال اوله نمازدی . ايشته بو آصف دورانک سلطنت
مرتبهسنة وارن او بلند مسنددن بردن بره اويله قورقونچ بر طرزه
بوو ارلامسته الک چوق بو چشيد حال و حرکتلري سبب اولدی .

وزير اعظمک او صبره لده بو درجهه صلح و ورلکي غنائلرینک
الک بونوکی ايدي ، چونکه هم عثمانلرک غنائلرینه ، هم عثمانلرک رو-
حنه ، بو سفر ايشه دورانک بيله منفعتنه منافي ايدي .

کيندي کاه « عيار » ، کاه « بلبل شيدا » ديهه وصف اين ندیم
ه تحائف الاخبار » ترجمه سنک مقدمه سنده شوغريب معالهمه بي بسط ايلر :
حق تالي نوقی ايديوب مهر حاين اول آصف الاملاون منن و اول
داورارسطو باتقن حضرتکزينک کتف کيايتلرينه مسلم اولدقه کوا عااک
اسلاميه مرده ايکن تازه جان بولدی و غم واللله ويران اولان کواکلر سرور
و نشاط ايله اولدی . مارکرندة دشمن بر شر و مشورتي ترائق فاروق صلح
و صلاح ايله افسرده و بشعور ايديوب عدوی دني اسل و جوه ايله اهل
اسلام اوزرندن رفع و ممدکاري حسن تدبير اصابت پذير ايله اول غائله
عظيمه بي مع و دفع بوروب اول وجه ايله کافه جهانياني تأييد و تزييه
مسکنه سالک و جله عبادالهي بکيدن ملک و مال و اولاد و عياله مالک
ايچش ايکن . . .

بوتون ابراهيم باشانک يالکيز سياستچه دکل ، هرخصوصه روحی
شومئاق ، مشوش افادهدن بيله ظاهر اولور . او روح صلحک، همده
مؤيد بر صلحک، اودرجه محال بر خيالک مفتوني ايدي ، تاکه حياک
بر درلو طوبيق بيلمه ديکي اذواقندن اعظمي استفاده ايدين ، باشاين ،
کله انک احتوا ايله ديکي الک کسکين معنای حظوظ ايله باشاين . آرتق
باشا بو فطرت، بو اندیشه ايله موسقوف غائله سنک بويله چه بر طرف
ايملسندن محظوظ اولمازيمیدی ؟ . . . تاتارلرک بو واديمکي تظلملريره
هيچ قولاق آصايرمیدی ؟ . حريفار حسدلرندن بو يانيرلري قويا-
رييورلر ، پادشاه ايله چارک آرالريني نافله بره بوزمهه چايابورلری .
بوقسه حقيقتده زوالی موسقوفلر حدودمیزده تاتار تجاوزلريله بي ،
حضور ايديلر ! . . .

بويله در ، راعب ، مکافات عمل کيم ، في الحال
صورسملر مقدوريني ، غدار کيدن کويشير

رجال دولتمزک بو درجه ايله يانه ديارينه دولادقلري تاتار عدا-
رندن موسقوفک بو مقدوريني که — رئيس الکتاب احيد رسي
اقتديک خلاصه الاعتبارده اوزون اوزادي به بسط اولو نموده —
روس ديپلوماتلرک تا قديم المزدن کيدنجيه قدر قوللاديلقي بر آلت
فساددر . موسقوف سفيرلري هر درلو شيطنتاره حتی رشوتلر هم ايجت
ايدلرک آرايمزده بو فکري اشاعه ايديلورلر ، او سايلهده صلح زمانلرنده
حکومتلرینک حدودده کي حاضر افاريني ، تجاوزلريني ، عهد شکنلرکاري
بزه يوتدريمه موقق اوليورلردي . ابراهيم باشا محضاً نعمت صلحه او
دوين اشتياقندن اولميدر که او مسلم فطانتنه رغماً بو مفسداتک ايلک

بو موسقوف تهیدینه . تحقیرنه آلیشماش اولدقاری ایچون
حرب ایستین، اوله مسکیجه رصاحک عامنده بولان عثمانلار سرکش،
عاصی دیمکدی، اوله لرنه جزا، آغیر آغیر جزا محقق ایدی. مکافات
ایسه آسایش جهان دینه وصف ایدیلن بو قویوق، بو موقت، کویجه
و قوری موسقوف، مصالحه سنک نعمتی تقدیر ایدانه ایدی، قوجه
نیم ده شوقار، شطارتلر صاحجان او شن قلمیله بو زمره نك ایل
باشی ایدی :

خدیرا، سن که ایندک بوله خدمت دوتک و دینه
دعای دولک فرض اولدی، الحق، انس و جان اوزره
که ایوب حای حرب وقتیه قبل النصیح بخران
قرب اولشدی که قصد ایله به جان جهان اوزره
عبدالله هله سبابة قراط تدبیرک
عجب وقتیه قوش اولدی اونیش نالوان اوزره
عجب ظنون مقبول اوزره تربت علاج ایندک
عجب سرم قودک دالرده کی زخم نهان اوزره

بو کوفته هر اقمه قیل و قوردی. فلاکت اوکه ابراهیم پاشا بو نصیصلری،
سالیوردی، خورقلاری جدی نالقی ایله، ملک امنک و جنانشه ترجمان
مچوهرلو دوله بریوردی، هر حالده عثمانلیرک قایملرینه، امارتیه،
عنه لرینه نه درجه بیکانه اولدیفنی برکزه ده کوسترمش اولیوردی..
نیم سنو سناتک منبعی عثمانلارده دکل، او ذوق و طرب عالنده، او
مخطط سفاهته، پناهنده آراور، بولیوردی. عثمانلیر، حقیقی عثمانلیر

شمعی بر بو مدیحه لر دوشونلین، برده پاشاتک روسیه بلاسی
ادراک ایتمک کچی بر غفائی، بر ملک اسلامی، عجمستانی قسماً
بوروک (ترو) به ترک ایلمک کچی اسلامه احاطتی کوز اوکته کیتیرلین،
نذیکده مورخلرینه دائر طومری بر فکر ایدینک قولای اولور..
فی الواقع :

کردیسه فضولی که کوزلرده وفار
آلمانا که شاعر سوزی البته بالاندو

حقیقی معروفدر، فقط شاعر هیچ اولمازسه مورخلرک فالقیدینجه
بو یالانچیلانی برطرفه بر اقلیدی، عینی مقدمه ده منجم پاشینک بر مورخ
ایچون لازمه دن کوردیکی شو شرطلره آریق رعایت ایتلیدی :

مورخ صادق القول اولوب .. اوصافی بیان صدنده اولدیفنی کیمسه نك
علینه، دینه و سائره متعلق باطله احوالنه و حکمتیه واقف اوله . نسم
سودیکی آدمی زیاده مدح و سوده دیکنک مدحده ایچکده هواسته
ناج اولما، بلکه یا هیچ هولسی اولما — بوله سی غایت آزد — یا خود
هولسی اولدیفنی صورتده عدالتی یاری اوله که عدلی هولاسنی قهر ایلیوب
طریق انصافه سالوک ایله ..

نیم ترجمه ایتدیک بر کتابک بو نصیحتلرینه هیچ قولاق آصا-
مشدی، قصیده لرنده بیله ابراهیم پاشاتک بو مصالحه خدمتی، عاطفتی
نه درلو شاقلا نالارله بحیل ایدم چکنی بیلمیوردی .

چقبوب آغوشنه غوثله ایدرلشدی
مادرشیردن آهوره لر مصابن
سلوک شویله زیون ایله دلی سرکشاری که
قالادی کیمسه ده اندیشه مکر دشمن

أوت، اولونوردی، اوده تورکاکدر . . . تورکاک چنکاورک دیگدر.
عصرلرجه اورتا آسیایی باشدن باشه قاسان، قاووران تورکاک، تورک
سلطنتک تاریخی شو اوج گلده خلاصه اولو، بیایر: دوغدی،
دوکوشدی، اولدی . . .

لکن تورک اولمدی، قبیله قبیله جنوبه، غربه، شرقه یایلدی؛
باشقه باشقه قوملره قاریشدی، هب اومردانه خصلته استناداً اولنره
حاکم اولدی، حکوم اولادی، بیه یاشادی . . . اینته عثمانلرده او
قبیلهلردن بری، برمنازی، حتی کوردلرکی ایشه باقیلیرسه الک یاوزیدر.

«بوتورک قوملری و قبیلهلری عاداتا عسکر آلا بیلیرد، الک بوتوک تورک
ملطری بیه مبالاییرلرک آدلری طاشیلر، عثمانلر، اوزنگر، چغیلر
دنیلر، یزده (برشینلر، رانسولر) دنیلیرکی کی. ۱»

بدوی ایکن، یوسز، یوردسز طاغلرده، پایلرده کزورکن تورک
اندیلرلری، املری آت، سلاح، وورشوق، چاپول ایدی. وقتاکه
معلشلدی، بر بارانک آتته کیردی، بر نظام عسکرکی به بل باغلادی.
غننه، ساضی، شان صاحی اولدی، تورک بیه جنک دوشونیردی،
چونکله اوزنگله تشکیلات سیاسیه سی محافظه ایدیلیردی، اوسایه ده
برهیئت اجتماعی اولمیلیردی. حرب غنملری، قستاری، کلیرلری
اولمخچ بوهیئت یاشایله یوردی، قبیلهلره داغیلیروردی، فقط اولنلردن
هر بری فرصت بولونجه بیه عین سورتله بر ملت، بر هیئت تألیس
ایدیلیرلردی . . .

ایشته قانی خانلارک تشکیل ایشکلری جمعیت عثمانیه ابتدالری

۱۰ تورنر وموغولار Léon Cahun.

باشقه حرصده، باشقه هوا و هوسده ایدیلر. عثمانلیلرک ماشیلر،
میداندله اوج بوتوک الهام، اجتراس اویانچی واردی که بوتوک اوجی ده
بوتوک هر حالده، هر حرکتنده عصرلرجه تأثیرینی کوستردی
و حالده کوستریر . . . بوتوکا قارندن برنجیمی اسلامیتدر، ایکنجهجی
تورکاکدر، اوچنجهجی ده یوزانسدر.

اسلامیت عثمانلیره بر درجه به قدر علم و کمال بولتی کوستردی.
هریک صرفان خزینهلری اوزاقندن اوزاعه آچدی، فقط فطرتلرینه،
تربیهلرینه داها ملام اولدینی ایچون الک زیاده حرب و ضربی، غزوا
جهادی، جهاد فی سبیل اللهی القا ایددی، فقط نه درین، نه یانان
القا ایددی، چونکله زمین ده، زمان ده بوتوک بر اختراصه یک مساعد
ایدی، اوکتر نهایتس بر دارالحرب ایدی، قرون وسطاه خنوز
حکمی، ایلنی سوریوردی.

قرآن کریمده: «قالوالذین لا يؤمنون بالله و فرمان بوتورکلیور
میدی؟ عثمانلیری خریستیانله، خریستیان عالمه قارشى صولتله سول
ایچسون بر اسر جیلدن مؤثر نه اولوردی؟» قالوالذین یلورنکم من
الکفار. نص قاطعی ده اوس منتهی تأکیدتایوردی و حدیث
شریفده: «من اغبرت قدما فی سبیل الله حرمه الله علی النار» تبشیر
عظمی بوقییددی؟ اسلام ایلهم بیک شرفانده کلری، همده فطره
ایمانلرینه، اعتقادلرینه جانندن صارمله مألوف اولدقلری ایچون صلابت
دینییه، نه اولورسه اولسون، شمعوی، اجتهایی، مل هرمدلو حسابک
فوقنده، یک کره فوقنده طوتان عثمانلیرک فطرتی جهاد ایل، جهاد
فی سبیل الله یوغورمقی ایچون داها محکم برساتق تصور اولوبیه یایرمیدی؟

خارجنده ايش كوره مديار ، لكن داخله مرهتي بوزمق ، اداره بي آلت اوست ايتك ايجون فرص آراډاير واكثريزه بولدير .. بربري آردينه پادشاهلار خاملري ، او پيتمن نوكنمن قياملر ، قياملر ، وايسته مزولك لره ب اوسا فقه الدير .

ايشته تاريخمزك بو حقيقتلر يدر كه زدن كول فرك مورخلرينك كوزلريته چارپدي . قومتمز ايجون شويدين فقط آجي ، آغبر حكلملره باهي اولدي :

توركلر برمات دكل ، اسلا دكل ، فقط برسوري دشمن قوملرله اولد . لرنده چاډير قورمش عسكلر ، قاعلردر ، حقيقتده بردوات دكل ، برادرده تكيمل ايدرلر كه لوده آتجاق فتوحات اولونجه ايشه يارار ، صلح و سكوتنه چيچور قابله قائلار اخلاصه بوز ملوتار . آوروپا مديتي اولنره قاباډير ، چونكه عتمه قوملرلري ، يعني قوتلرينك شور اساسيني دكند برمه دن انكشاف ايله خزلر . مذهبه اخلاف ، حاكيتري آلت ، آلدقاري قوملرله آزالنده كچمير بر اوچوروم آيار . سادة قبيله ، قوتله حكم سورمكي ، حكومتي پيادلر .

عنانلرلك بو جهاد هوقني ، جنگ اشفاقني تعديل ايدن ، آز چوق سويدين بوقوت وار اديسه اوده استابول محيطي ، بنزاس ايدى . متصل بو هوايي تنفس ايتك پاشلادني ، سفر دن ، غزا دن ال چكرك استابول سورلرندم محصور قالدني پادشاه دن ، سدراعظم دن پاشلادني مانيك لك كزيده مفرلري جهادي ، جنگي ؛ مسلمانلاني ، توركلاني اونونجور ، بو خفيف ، بو بوموشاق ياي تحق عالنه صوقيلور ، صاريپا ورلردى . . . نديم كجي شاعرلر ،

۱ - سول : آوروپا وقراميه انقلاب كبردي

بوسوتون بوقيدان ، بوقطرنده ايدى ، بوقطرتكه اسلامك الفا ايلديكي شوق مجاهدانه ايله بر درجه داها ازدياد بولونجه عنانلرلك غلب ، اك بارز خصلتري اولندي .

قال الحرب والضررب دأبسا ، الجهاد صفتنا وسرعة الغزأ في سبيل الله شريعتنا . . . وحاصل الكلام ان كل اشغالنا وجل احوالنا القتال مع اعداء الدين من الكفرة والتمريدين .

ديبه بوحقيقتي حاله ، شانه ياراشير برطرزده افاده واعتراف ايدن دردنجي پادشاهمز ييلديم بايزيددر . هيت مجتمعه من مدنيلشكلكن ، برقاون ، برترقي دورمه كيردككن سوكره بيله بوروشني اونومادي ، ايلن چيقارمادي . اودور نظام وانتظامك لك بونوك خاقاني شيعفني ، نسافي شويله تعريف ايله منجي ؟

بزم آباي كرام واجداد اعظامز نورالله سراقدهم دائما دفع دشمن وفتح ممالك ايجون سغردن خالي اويلاوب بز دني اولرك طريقته سالك اولوب هر زمانلر علكسكتر وصعب وحصين قلعه لر فتح ايله بوب كيجه وكوندوز آتيز تاشني و قليچمن قوشا لمصدر .

عنانلرلك بوقطرتاري كرك دور استيلايتمده كرك دور و قوشلارنده كرك دور انقراضلارنده آيري آيري تاثيري كوستردى . ابتدالري اعلا ايدى . ظفردن ظفره ، غنيمتدن غنيمته قوشان بيكيچرلر ، سياهلر ، آقبيچلر جهالك لك خارق الاماده عسكلري ايدلر ، لكن سليم نايدين اعتبارآ اوله بالي باشلي فتوحات اولامايجه بوقوتلر كوشهديلر ، صار . صاډيلر ، داخل ده صارصغه ، قاريشد زرمه پاشلاديلر . هله محمد رابع زمانده آوروپا ياكاشي انزائمز يوز كوسترخه اوردولر عر حدود

ولکه نوشهرده دوغوش، آناتولونیک صاف برکوشه سندن یشمش اولسون، ابراهیم باشا استانبولده پک کینج کلدرک بریاندن الچوق سرا ایدمیشادانی ایچون، بریاندن اولازک قشربنک سوقیه قولای قولای برآنسلا- شمشندی، ذوقی، غایه حیاتی اسکی عثمانلار کی قلیچده، غزاده دکل، سوسده، صفاده آریاور، بولیوردی، مصیبت اولکه عثمانییه ده بو جیلده سانیوردی، لاله لره، اکابنجلره آووقتی، اولامق ایستوردی؛ عسکر لکی، عیارینی هب بان چینیوردی، موسقه قولای، تعجیلی حاصلی کفار کی برطرفه براقه قرق، حتی قسماً اولنارله برلک اوله قرق عجماره قارش یوریک ایسه، محضاً بیکچیرلری اشغال اچک ایچون اولسه ده، نه بر چهاد، نده شسانی بر غزا ایدی، شهادت غناییه اصلا توافقی ایچوردی.

خلاصه، عثمانلارک سنای عصبیتده، بوتون بو ساشلارله قاره بولولار بریکدی. بریکدی، بدن بره برفورطنه بدی اولدی. بوفورطنه ناصل دایجه سنه قویتی، یشه اوله جه حکمقی سورمش اولورسه اولسون، اسکیس پاک مصیب ایدی: ابراهیم باشا غنائلارینک جزاسی کوردی. بولله بر صدرعظم ایچون اوله برودرده باشقه الیه لره، باشقه املار کرکدی، هر طرفیز فائز صوصامش دشمنارله قوشادلس ایکن بیز بولله سفاهت دیلریشک دالامازدق، اردومیزی ایسه عجمستان پایلانده قوری قوری په ضعفلا تمان، چوروته مزیدک .. بولله یایق سیاحی، عسکری برخطا ایدی، اوله خطا که بودولت ومانه بر اهانت دهکدی، ابراهیم باشا کیسه نک، باشقه شیتک دکل، بوخطانک قربانی وادی. ۱۰. باطروقالر مه شیت ازلیه نک کایشی کوزل، کور واسطه لری

قیز اوغلان نازی نازک، شلونه آزادی آوازک بلسک، بنده بیلیم قزیمیک، اوغلانمیک کافر؟ کچی پرده دن دیشاری، عصمه، شهامه اویغان شمرل هب اوخوش، فقط جورولک زمینک یشش برمه لری ایدی. حال بوکه تورکلنک حقیقی فطرتی بو آلتیه کارله، بو یزاس هوانیته دکل شمشیر کی روی زمینه طرف طرف صالدک دیمه قوشاق جیانی پهلوانلری آلدک هزار میکده بی مسجد الیه دکل ناقوس برلنده اوقونک اذانلری

حاشیایه ماؤقندر. دور انحطاط مزده شاعرلر یز عثمانلارک بو خاصیتی اونوتیلر، احمال ایتیلر، شولارلاق نشیمده نک ناطقی کچی اونونغانلار ایسه نوادر دندر:

میلز ریاده قات بالا برینه
توغه دروغش زلف سنسای برینه
عزم دزم الیه دکل، ارباب غرایز شدی
رزمی دریش ایدرز بزم مهیا بریش
زنجده خیه واسب اولدی بزه اکلیجه
وطن آسایشی کاشانه وناوی برینه
باغیز بیره، کلی سرخ سر اعدادر
چنک حرلی چالینر بلبل کویا برینه
تفته خصمه ویریز سیمز آبدن صو
ایچرز دشمن دین قاتی صیبا برینه
بوغرا کلیمده کورکه قیزیل قانلر ایله
به ابردهشت وکوهی بزه دیک لاله کیم

بر جوق فلكر دهركان قان آغلادقارى صحيح ايدى، چونكه بو دور اسفاخته ياره يتشمبدرمك ايچون حكومت بيلمين يكيه ورگور، بدعتلر احداث ايتمى. فقرارى اهالى ازلكه ازليبودى. ديدىكلر كى خارجك خاطر ورينه زمان، ميدان قالمى، اولر اخلاقه يادگار، همده نه يادگار قالمى، آتش داخلىن چيقتدى، چيقار چيقتمازده باجهنى صاردى. بو عاقبتى هر حاليله، هر خاصيتيله بر نظر دور بندن صاقلانمايان بو لطيف، بو خفيف كاشانه، ابراهيم پاشا سلطنتيه قاشه كوز آراسنده بوق اولوبوردى. بونوك (فرهدرين) ك ديدىكى كى حياتك بو جلوه لرنده تقدير ك تاثيرى وارد، يك جوق وارد:

بونون اقبالك الحاقى استعداده نايندر

بيلمسه سرخاقت كيمسه ده تقصير يوقدر يوق

ليكن هر حاليله ابراهيم پاشانك تقصيرلى بونوكدر، چونكه، بونو بر عرض ايتيك، غفلتلى حددن آشيرويدر. ينه ايكى (فرهدرين) ك فالسوف شجعا فرصتن استفاده نى بيلمىن، هيچم هيچ بيلمىن اودن:

توصت كه هولاي تيزردر

ايرمك اوكا بر دى مندر

تاريخ سياستنامه احمد نالك دورى كى بر دور مساعد بر داها

الزه كيمده:

زمان برآن عمدتو كه كيمز بر كين آن

نجل خانه تكوتنده تكرير يوقدر يوق

بو دولتك نجاني، اقبالي ايچون جدى، متين بر ايشك جوق

ديمكلى. ذاتا اولر اولمسه مده، داخلىن برقيامت قومعه مده، فلاك خارجدن كاهنجكلى، كلدىده، آتچاق برمت، برسلطن صوكره كلدى. بو سيئتلر ك جازا قى بالكلر فائلى كورمه مده، اخلافده كوردى. اوتارنخدين اعتبارآ بوى آرنجه تولى ايدى، بالخاصه موسه قوفله قارشى هر يملر بوى اك زيلمه حاضرلايان بو لاله دورى اولدى.

فى الحقيقه او مؤيد دوستمىز، آرقى «جاردرك داره» دكل، ساده جه موسوف چارى بر ياندن مذاكره لره، معاهده لره بى اولاركلر، ديكر جهتمدن (روت) هر يملر ك انتقامى آلمه، ينه قاره دكلر انيمكه حاضرلايوردى ابرااهيم پاشانك طالعلى بر لحظه داها يار اولدى، چاره احلى وفا ايتمده. مع مافيه اولك برينه كين چارجه برنجى (قانون) عين املده بنمسه مده، بو انديشه ايله آوترتيايه اقلانده. اونكه، علممزه، ايكىنجى فصليله عرض ايتيمك كى، خنى بر اتفاق عقد ايلدى. عين زمانده نادر شاهده ايراندن دوغرى تورمك، ياشمزه بيلمين يكيه جورايلر اورمك اوزره ايلدى.

ايسته شرفدن، غرېدن، شالدين، جنودن هر طرفى بويله كوناكون تهلكتلر، نلنلر صارمى اكلر. ابراهيم پاشا حالا جهاني بكاره نوراني كورپور واوله كوستر كجه چالايوردى. بو بر مهتاب دكل، شتاب ايدى، سورسه سورسه باتى به قادار سوردى، فقط اورايده وارمادى. ذاتا اولالرك هر بى مذك باغرنده اچلمش داغردن نشانه ايدى، اوشكلر ايسه پارلاقه نجه اوجاقلرى سوندره ييوردى. سمد آبادك اوردو هالردن آب حيات آفداني يالامى اما

او دودره کوریه یلیری، خارچک اندیشه لرندن، تهاکلرندن غفلت،
داخلک، عثمانلیک قهرندن، قانقورندن غفلت، حاصل، غفلت
ایچده غفلت حکومت آدمیزدی داتما اولدینی کی بو سرفرده اوله
بر فیصلدن، بر تجلیدن محروم قیلدی، یالکز او قدری؟ مالکقده،
اونلری ده مصیبتدن سهوردی، کونوردی. چکلکایز هب
یویله یالقلرئزک سیمسیدر. افسوس! یواه ای دیه جکتر. نه ایشه
یارار؟ شمرده نئزدن اها یوکسک دوشون راشدک دیدیکی کی:

مال غفلت اواب دنیا هب نداشتد
بو روتا خوبدن اول دخی قیبر اولوغندد

راشد شاعر میندو؟

های های — شرفیلرک، بالخاصه عثمانلرک ادبیاته، خصوصیه شمره
مراقری نهدندو؟ — لسانزک تکامله بو مراقق تاثیر، خدمتی —
شمرزک نئزده یوله اوستون اولیشی — لسانزده عل قوران ایلاک
شاعرلرئز — اونجی عصرده بو بنایی کیدیشه تئز: قصولی وایق — بر
انکیزک سوزلری — احمد اول دورنده اوسرومدن برآتیاره — بماول
نقی — فیجیع بر عاقبت! — لسانیه تکاملز وشی — قیمنک
تایچه ویشندق کانلر — نجی ویهایی — هله تائل، استاد کلدر — محمد
واضع دوزنده علامه تایی — لسانده بر انقلاب — شمرزده دردنجی بر
موضوع — حکیمات — یوناییر و عربلر — بر شاعر حکیم — دکله
نندو؟ — نایینک فیلیطری — یسندن کانلر — راشد — بر شاعر حکیم
— نژده دالاقو، فقط شمرده حقکو — اوسال مثله بکنا — عفتد
بالان — شیک فنا برقلیدی — جهیت کلام — نظمه ابلا — راشدک
عجستان ایچلکی — نغمة شاهده بی خف برتضمین —

کبراه قسمی، شبه یوق که، شمرده فنون بدیهه نلک هیکلر اشاق کی،
موسیقی کی شعلری اسلامه قائل اولدینی ایچون عربدن، عجمدن
سوق طبیعتله آثار بدایه مراقق ایذتلر ادبیات ایله، ادبیاتده بالخاصه
شمرله اوضا شیرلردی. عربلرک، عجملرک او حسابز شاعرلری بو
ساقه ایله پیشیدیلر. بز، تورکلر، خصوصیه عثمانی تورککاری مدنیتده

اك چوق چالیشمالر شاعر لریمز اولدی . او سببلرله درکه بزر شاعریمز ،
بالخاصه شعر قریمیمز لك چوق اهمیت ورنلریمز . چونكه شعریمزك
عصر عصر تکاملی ، ترقیبی شیرین ککیندن داهیا آچیقدر ، صافدر ،
بارلاقدور ، لاساغزه ، لسانجه تلخیمیز بارارلقیده اولسیتیمده بونوكدور .
سلطنت عثمانیه نك ایلک دورهلریمده ، اورخانلر ، خدائونداكلر ، ییلرعلر
زماننده ییشیمش شاعر لریمزیمز ، سوله غش شعرلریمز بری بومدعایمیزك
یریر ایلریمز بولور ، دور دور سونوك ، بارلاق تا زمانیمز قلادار تعقیب
ایده ییلیمز . سلیمان چلبیلرک ، عاشق باشلارک ، احدیلرک ، شیخیارک ،
نسیملرک ، هله احد باشلارک ، نجاریلرک ، ذابیلرک ، سلیمیارک تورکیمه
خدمتلی نه مرتبه خجسته در . او درجه كه عصریمده عصره یوكسلرکیمه
یوكسلریم بونوجیه بنایه تل قوران اولاردر دنیله ییلر . فقط اونجی عصر
چهریمه فکر و حس ، خیال کی بدیعلر اعتباریلر . تورکلیک باشقه باشقه
شهریمله اربورن رفصولی ، ایکنجی درجه درباقی بونقطه نظریمده
بوتون او جماعتی کولکیمه برافازلیم ؟ بونکی جوبوك شاعریمزك
ادبیاتیمزیمکی ، لسانیمزیمکی مرتبه لریمزیمز بحق تسلیم ایتك ایچون بزی
بزدن ائی تدقیق ایدن رانکلیرک شو ملاحظه لریمه دقت بویورلسیمز ؛
اوق آلتیمز عصریم کلیمیه قدر بوتون عثمانی عرزلری پوروزلی وقای
بازی یازارلردی ، فقط سلیم اولك اوغل سلیمان قانوق زمانیمده (۱۵۶۶-۱۵۷۲)
تکی بر دور باشلادی . ایکی بوبوك شاعر ، قصولی و باقی ، مان مان عین
وقته بومعظم ابراطورلرک بری شرفلندن ، او بری غربلندن ظهور ایتیلر .
قصولی بغدادلدر . اسکی تورک مکتب شعریمک دوت اولو شاعرلریمز بریدور
همانلر ککیمده ییشیمش حقیق بر دها ایلله یازی یازارلرک ایسه برنجیمسدر .
سلطانلریمزیمز چوق بری اولك مرتبه بلندیمه یافلاشته مادی

(1) Turkey — Poole — Lane — ص — ۲۱۴

اولرک طوغریلریمز طوغری به پیروی ، حتی بردرجه قاندار وارنی
اولدیمز ایچون عینی بولی طوغری ، وادی عرفانده اك چوق ادبیات
ایله ، شعر ایله مشغول اولدق . دولتمزك ، سلطنتیمزك تأسیسندن اعتبار
ییشیم شاعر لریمز اتماده صیفماز دیسه يك یالان سوله مامش اولورز ،
شهرجه ، شاعریمز بونولرک کالات بشیریمدن دیگر شاعرلریمز کری
قالامیمز تاثیر اولدیم ؟ نقمدن زیاده ضرری دوقونیم ، هله کیتیمه
یوكشیشلک کیتیمه دارانه باعث اولمادی ؟ دولتمزك اکثریتله
هیچلیکی ، بوشلقی اویوزدن دکلیمز ؟ بومشالری باشقه بر اتریمده
الطافله ایضاح ایلدك ! . تکرار ایتك ایسته میمیز . فقط بر حقیقی یکلیم
نظر عبرته عرض ایلور .

عصرلریم بری اولله بول بولنه سورن ، ککن شاعریمزك ،
شاعر لکیمزك ، هر دلو قصورلریمه برابر مرتقی ، بر خدمتی انکار
اولولمه ماز ، اوده بزه آزه چوق مکمل برلسان بخش ایتك ، نثریمزیمز
ناثرلریمزیمز زیاده بویقیمیز خدمت ایلمش اولسیدر . کیم نه دریمه
دیسیم ؟ المزده اولدیمه زنکین ، قوی بروساطه بیان واردرک ، هر نوع
خطالیمیزه رغماً ، ایتمیزه یارار مرتبه کاله ارمشدر .

بولفت بوبله هیچ بوقدن ، امکسن . زحمتیمز وجوده کلیمدی ،
چونکه کلیمیمز ، جهانده بوبله کالات مدینه منورده واردرک عصرلرک ،
عصرلرجه هنرلرک ، غیرتارک تاثیریمه محتاج اولاسون . سافلریمز آلتی
عصر متادیا چالیشمالر ، چالاشمالر اولسیدیلر ترکیمز بوبله تکامل
ایده ییلریمزیمز . بول حاله کلیمیلریمزیمز ؛ ایسته بول اسلافلریمده بول اقبالیمز

(۱) تورک دیلی — نایندی ؟ ناولدی ؟ باسلمق اویزدردر .

بم اول نغمی روشندل و ساقی کوه
فیض آید جام مقامشرب بی با کدن
فصولی، باقی اسانه دها باشنه بر قوت، بر جلالت و بره نوره کج
مستقی بر سینه به چبقاردی، ار محالا ویا اوایله دنیله جک درجه ده
سهولته قصیدلر سوله دی که « بنایم ... » دین شاعرلر ساختارجه ،
حتی کونارجه فنا باطلا تاسلر اوقدورت بیانی کویسترمزله .

بن اوجشید طر مخانه فیض که مدام
خسروانی غم ایلد نوش ایدم مهابی
حقیقه اولیلدر ، هیچ بر ششاعریزه الفاطیحه، معانیجه بو
جوسردلک ، بوبولاق کورلمه مشدر و کورلک امکاتی ده یوقدر، صابیز.
افسوس که ادبیاتیزه، لسانیزه بودرجه خدوت ایدن بویله برنادور
روزکارنه فحیح بر عاقبت اوغرادای . شاعرلر بر قصیده مننده:

صدر روشن دل و مه کوکه بایرام باشا
که ایدر دولتی بر دمه غنی دنیایی
او یگانه هنراندوز اهلای پرور
که بو وادیده مسلدر اوکا بکشان
خلف عقل عیوکه رودر ایشه
چوهرمدنخه اؤنوسخن لالایی
دوبدر بر چرمی مرادنجی حکم علی
سؤره نور اوقوتور مهره ادیب رایی
دولتی عاله یرایه آبادانی
صحقی آدمه سرمایه روح افزایی

دینه ناحق بره کوکاره چبقاردانی ، فقط بر عیویمنده ایسه بحق برک
دینه کجوردیکی :

بایرام کی بر خر زمانه
قیدی او یگانه جهان

باقی ایسه معاصری فصولیدن قیت ادبیجه چوق آشانای اولقله برابر
اسلافنه فرسخ فرسخ تقدم ایلر !

حقیقه فصولاینک تکلم ایندیگی لغت بر باشقه لغت ایدی . او
زمانه قدر تورکجه ده او انشراح ، او فیض کورلمه مشدی :

دل ویرنه غم حقیقه که عشق آفت بایدر
عشق آفت جان اولدینی مشهور جهاندر

عین فکری بوکون ، یعنی فصولیدن درت عصر سکره دها متین،
دها یارلاق افاده ایده بیلی برشاهریز ، حتی بر ناییز وارسه عشق
اولسون اوکا . . . برلسانک استقبانه بیله بودرجه حاول ، بویله بر
تصرف دهاه اثری دکلده نهدر ؟

حضره دلک آب حیات سخن باقیدر
آکدربوب زنده قیلان نام سلیمان خانی

دینه قضای نقینک بیله تسام ایلدیگی قاضی عسکر عبدالباقی افندی
ایسه توکل :

بو دور انجیده بم بادشاه ملک سخن
بکا مولای قصیده ، بکا ویرلای غزل

دیمه مشدر ، شعرله لسانیز تر ایشیده قیلانلرک بر سرفرازیلدر .
بوایکی استاذک فیضلرله تورکجه من آیلدی ، بوکیکلای، کجیکلکلدی.

مراد اناج دورینه، اون برنجی عصرک اورتلرینه وارنجیه قدر نوعلر،
علاییار بویولی تعقیب ایندیلر ، فقط اودوزک اینتالرنده ، حتی دهاها
اوکیکلری، احد اول زماننده ارض و مدن بر آتشباره بارلادی، قیرلادی،
استانبول عیطلنه دوشدی، آتشین سوزلرله حسن بیان عالی باقیدی،
ملوتوشدیردی ،

دین شیخ الاسلام یحیی ارتق پک معروفتر اولدی، بزجه شیخ الاسلام بهایی افندیده اویند هیچ کری قالاز .

دلده بولادی جای قرار جوی اید

کولوب آجنادی مانند هنبه روی اید

حتی عاشقانه، شوخانه بیه سلف ساحتینه طاش چقاریر :

داغندک خواب ناز یاری، ای فریاده تیرسک ؟

ادوب فتنه دنیای خراب آباد تیرسک ؟

کوزل تصویر ایدرسک خال وخط دلبری اما

فسون وفتنه کلدکه، ای بهزاد، تیرسک ؟

فقط فهم، هله نائل اواره فرسخ فرسخ قدم ایدر

نائل لسانه اودرجه صاحب اولش، اوله وسعت ویرمشدرکه

صرف بو وادی بیانده نفی کی سلفلری بیه بعضاً کیش، نایی کی

خبرالغافریه بول، تکمل، نملی بولی کوسرتمشدر، استادکلدر،

مطبوع دیوانه من نه دایسه کیرممش غرا بر لغته

نطق آفرین که طبعه فیض مقال ایدر

الهام تحت قنبر اصحاب آل ایدر

مطلبه به اولار :

لعتدن الیسن طلب رفقه امان

مولد عتاب اویددی عشرده لال ایدر

مطلبه خانم ویریر . آتیش، چش یتنه وارن بوقوجه قصیده

فصاحتجه برکوجک فیه، نه اماله، نه زحاف، نه ده ناشقه برخطاکوریدر.

تورکجهده بو مجلد، بو مجلد، بوکال الاف برطرفه دورسون، اخلاقه

بیله مدسر اولادی. بیه کندی قولنجه :

اشعاری بو یله سولار، استاد سوله بیه

نه وحشت نه جنایت ! تاریخچی بویه فان اکلاری اوله کیرکله

که بعضاً اله آلتاز بر درکبه دوشوریر، اوله برپاچاوارابه دوندیریر.

بن اولورسهم بیه آشفته اولور خانی جهان

حسن تعبیر زبان چن خاکدن

تورکجه مرک ماشینی جدا تمیق ایدن، حالیه اوغراشان، آتیشی

دوشون برحباب ادب نفینک اوارقه بیانه چیلدیریر جه سنه کول ویریر.

ترکیلری، فضله لغتلی اسانزدن آغلی ز، عرب وعجه فارسی تورک

میل اخیل ز، دیوروز، اوت، بوقه بزملر . برلسان عصردن عصره،

دوردن درده تکامل ایترسه معاصرلاشه ماز. دوشونلکدر عزی افاده

ایچون قولاندیمز بو آلت متصل اصلاح ایلده کجه زده ایلرله به به به.

فقط بویه اولقله برابر اوقوجه نفی فی ماضیک ایدی شمشه لرلدن بری

اولق اوزره حافظه لر عده صافلامه، حتی زمان زمان تاشلا ایل،

تبعه محظوظ، مستفید اولمه، علماً، ادباً ترقیمز ایچون بیه محتاج

دکی زه اعتقاد زجه بویه یامسادیتمز ایچونلرکه چوق دفعه لر مثلاً

تورکجه مزه وسعت ویرمک ایچون عربدن، عجمدن آلدیمز مملکوره،

دیگر کام کی کلرلده، ترکیلرده موفقی اولمه یوروز. ذاتاً پک اوله

زنگین اولمالان ماضی عرفانلرک بوچشید خزینلری هیچ صائق، هیچ

دلکسه، قیمت یلمه مزاکدر، فافلاکلدر.

تقینک یا نتیجه صبری شا کر، یحیی، یشتن ایه نائل، فهم، بهایی،

ریاضی، نشاطی، فیضی وساره آقین آقین کلرلر، هب مستننا برادا،

لطیف بر بیان ایل کلرلر .

فورقام چنده ده عشاق راحت بویه

اودرکه نوسه شیوه خوبان استانبولی حور

امر مینفته ایثاعاً یونان عرفاندن چوق، یک چوق فیض آیدلر.
حتی عرب شاعرلری بیله بو وادیده عاقلردن کری قانایدار. مثلاً متنی
دکاید که ارسطونل حکمتلری او باسخ اسانیله شمره، نه بالاق بر
طرزده کچرمشدر:

نوضع الدی فی موضع السیف بالعلی
مصر کو وضع السیف فی موضع الدی

اولیایا، قلیج علنده مروته توسل مروته بدل قلیجه توسل قادار
موفقیته کد ویریر. بو عرب شاعرلری یونان حکیمات بو تون حکمتلری
بیله برخارقه بیان ایله عربجه به نقل ایتدیکجه اولیل اولولایر که پنجمر لک
ادعاسنه بیله واریر، مبتنی لقبی او یوزدن آلمشدر. مهربنک دیدیکی کی:

تباً فی نظم الفریض ولو دری
لایک تروی شمره اناها

آز قالدی، تاله ایده جکدی. او بر عرب شاعرلری ده بو بولی
طو قشدر: رینه آر. طونلک حکمتلر اندند که انسان دانا نغسه غایه، چالهرق
فضائلری آرتیرمیلدر، چونکه انسانلر جسم ایله دکل فضل ایلدر.
ابوالفتح البیسی بو حکمتی لسانه شویلهجه مال ایشدر:

اقبل علی النفس واستكمل فضائلها
فانت بالفعل لا بالسم الساق

ایشته بوتون عرب مدینته اولدیلری کی عرب شهرینه ده یونان
عرفانلک بویله خدمتی اولدی، عجلر کی بزه ایدلاری بو فیضدن
محروم قالدی. شهریزک حکیمات قسمی قوب قوری، بوم بوش ایدی.
بو بوشلخی عجمده صانب، تورکده نانی دولدر دیلر. اساساً تقلید

بو کزیده زمهره فی متعاقباً محمد رابع دورنده اورفندن تورمه ده لک
اکرجه واندن اولوره نایا، نوا پیدا
ولیک راه حقیقت رها بوزو نیسیدر

دیه وانی قیاس ایتدیکی نفی به بیله قنوق ادعا ایدن شاعر علامه نانی
عنائی شعرنده پارلاق بر انقلاب حصوله کتیریدی. غریبدر، مناخر لریر،
بالطاسه اکرم یک مرحوم نالری آکلا ندیلر، بو حقیقتی ادراک ایتدیلر،
نایدن اول شعریزده نه واردر؟ فضولایده اولدیلری کی غرامیات،
بول بولنه غرامیات، توحیدده، نغنده، غزلده هب غرامیات، یا خود قسماً
باقدیه، داما زیاده عیاده، بهاییده کورلیدیکی کی عشق، می، محبوب،
نهایت قعیده غلوسمه سینه ابرن تنفاخر دکل؟ بواوچ، موضعی قالدیر بر. کز
بوتون او دیوانلر همان همان بوم بوش قایر. ایشته نانی شعریزده دردیجی بر
موضوع صوقدی که قیمته او بر لریه استلدر قندم ایلر.

غریبلر اسکی یونانلیری یک زیاده تکریم ایدلر و دیرلر که:
انسانلک یو کلمه سینه یاردیم ایدن وصو کره لری مدینت عائیجه توسیع
ایدیلن بوتون اولعللرک، فنلرک میدلری ایلک اوکجه یالکیز باشلریله اولر
بولیلر، حقیقه اقوام عالمک، ابتدا رومالیرک، صو کره غرب مثلرینک،
خصوصیه، فرانسرلرک، ایتالیا لیرک، میسیری حبسکونلر اولیلر.

فی الواقع شرق ایله غربک اومرو ف آریلری، غریبلری بوشرقلیری
بویله بر تمالی منبندن محروم بر اقدی، فقط عربلر اولری فکرجه،
مدینته شریک اک ایلری رفوقی بیلدیلر، اولیله قوری تعصیدن منز
قالدیلر:

الحکمة ضالة القوم حيث ما وجد لها النقطها

محصولی اولسون، نه اولورسه اولسون، بو خدمت بونوك ایدی. چونكه
اوله آقین کلینی کوزل شمره میل ایند متفکرلریز هب فضولی،
باقی، یحیی، تقی اوله سازلردی، اوز مرده طبعاً غرامیانه، هواپانه
مستد اولانلرده بولوبه یلیدی. ایشته نانی بولبلردن بر شاعر حکیم ایدی،
با خصوص علم ایلده پک اوغراشیوردی. شاعرانکه عالمکی برلشدریمک
ایچون آنحاق برول واردی. اوده بو حکمیات ایدی. نانی، الله ایچون،
بونولی خسروانه طوبندی، عشقده غرامده ییالدر. یارلدر، چونکه
بر فضولی، حتی بر یحیی فطرتنده یارادامشدر، اوله یچونانه دکل،
بلکه ساددهجه سودانهدر؟ پک یلمز، میدن، عجبودن چوق
آ کلاناز، فخریه به یله صراق ایچرا آ کلار وایدرسه اوده محضا کورنک
ساقیه سیاهدر، فقط زمین وزمانه کوره بر فلسفه به عرض ایشدیمز
حکمت مسلکه جان آ ناز، هب فیلسوفانه، حکایه سوله ملک، سوله غلک
ایستر. وستجه الک کنیش قریهلی شاعر لر یز ککنی کولسکده بر اقل
اوقوجه دیوان نانی باشند باشه حکمیات ایله دولودر. « نانی کی حکمت
سویار» منلی مشهور دکلدر؟ اوت، اکثریته بو حکمتلر پک ساددهدر،
بسیطدر، اوله اولغله برابر ذوق سلیهی اوقشار. چونکه او کجه او
زمانه قادار کورلمه مش دوزگون، فصیح براسلوب ایلهدر، لغظاً قیتمتداردر.
صوکره بعضاً موقعه پک مطابقدر، عقله غایت ملاعیدر. معقده
ایشه یارار. بر حافظله بونارله دولسه بالکنز بر محاسنی شاندر مملکه
قالار، هر یچده، هر مقامه شطارت، شوق ویریز. ناینگ بر غزلی بوقدر
کبر حکمت ققمه سینه بکوزمه سین، بیت بیت آجلدیش، اورتابه نکیتلر
صاچاسین. مثلاً راشده وار یچیه قادار بوتون بوتانه زمینده نانی

پیرولرینک تنظیر ایشکلری شو غزلی عبرت، حکمت، حقیقت کوزله
تدقیق ایدیکز، اوله کالی بوتون طاشقینلار ایله، شاشقینلار ایله، بوبو-
کلکلرله، کوچو کلکلرله کوزلجه ادرلک ایچش اولورسکیز:

حیات! دولت یا در هوا دکلده نهدر؟
وجود! موج، بقا در فنا دکلده نهدر؟
ایدن نگاه بقا بونمود بی بوده
کربوم کرد خطا در خطا دکلده نهدر؟
جهانی آ کلانانک چشم اعتبارنده
غبار کوی فنا، توپا دکلده نهدر؟
سیاه ملکته افشاری ثابت ایکن
ملوک عالم سورت کدا دکلده نهدر؟
اسیر کشکش اضطراب ایکن اهلی
بقای جاهه دعا بر دعا دکلده نهدر؟
ملوک ساقیه نلک کوش ایدن حکایات
بیلر عروس جهان بی وفا دکلده نهدر؟
ایدموار اوله جوق ایر توپاراندن
تبول ضلعه دن ماعدا دکلده نهدر؟
ایند لیلک و صرورت زمانه خلقتدن
محصوله کله به یک مدما دکلده نهدر؟
وصاله کله به بیاه کاری یار بدخونک
مواخذه کهن ماجرا دکلده نهدر؟
کوکل مثابه رقص ساعت، ای نانی!
اسیر کردش خوف ورجا دکلده نهدر؟

بر انسان بودر چه مبدو ایلله حکمت فروش اولورسه البته ایشدالهده
دوشر، حکمت دیبه صاچاده سویار. نانی ده بو تهلکدن توفی
ایلمه مشدر؟ اوقادار ایلمه مشدر که بو یوزدن معارضلرینک مواخذه.

نایبک پندارن کلن برچوق حکمای شعرامن اوشمه نك پرتوری،
سرپیتیلریدر .

راشد ایله وجدی، لئی رایی
عاصم، راعب، منیب و سایی
اول مکتبه اولدیلر مداوم
اول خواجهدن اولدیلر ملازم

راشد بوزمره دن ، بوقیراطده برشاعر حکیمدر ؛ احتوا ایله
دکاری حکمت ، نکیته دولایسه حافظه منه ذوق، حیادت، صحتیریزه
زینت، شوق ویرن برچوق کزیده پتایریزک فانیلدر . کیکارده فیلسوف
رضا توفیق زردشت مافشه سندن برپارچه صیقله شدی ؛ «انقدم، مباحنه
هان مناقشه یه ، مناقشه مشاعیه منجر اولیورا حقیقی سوبله مک
آ کلاقمی ممکن دکل ، بونه حال ۹۰۰ دیمه شکایت ایلیوردی . عین
حالی راشد وقیله
شعری الدینیه اظهار صواب اولدی هدر
باشلاسلک چنه کیسکه سوکی غوغابه چتار
قییه لک ولقه قانده تصویر ایله مبدع .

راشد کله شعوره ایلک یورک فضایی اکثریتله شاعر لر عیزک ضلیمه
اولدق حقه کولمیدر، نثرله، تارخیله کویکاره چتاردی دورخی، ابراهیم
باشا سلطانی نظمیه همان همان باطیرمشددر ؛
تیمور مراد همت پشته دن میدان استعداد
جهانده کیمدن اینیقن آکم امید مدد شدی
محل طور عمرلندر قبول شیوه الفت
مرجه دلو باغده مراد باقی دست رده شدی

لری نه متصل بحق طاشی اولمشددر؟ فقط حریفده کویکس، فصل
وعرفان کویکس هم کیشددر، همده چلیکدندر، اوله صاعلا مدهر، بوتون
بومه اجدلهر دایانیر.
او مامارخلر اونوتیورلرک :

سوزده ضرب مثل ایرادت سوز بوق، اما
سوز اودر عالم سندن قاله برضرب مثل
دین نایی اخلافه اوله سوزلر، مصرع برچسته لر، بیت معمولی راقشددرک ؛
اگر مقصود اثرسه مصرع برچسته کاییدر
عجب حریفدهم بن ، صد اسکندر خصوصده
حکمنه اشباع ایدیلرسه بشیریک الک خجسته دهالری کی اوده ابدله ایشلر.
بز نورکار ایسه بوشاعر فاضلی ادبا بر یورک ولی نعمت کبی تقدیس
ایخلی زه چونکه او بر فضیلتلری بر طریقه دورسون، لسانغری یارایه جمسته
تسبیق ، اصلاح انجش ، دوزنیش ، زینکیشددرمشدر .

تعقید ورکیکه اوغراماز هیچ
ایلر اوقودخه طبعی تهییج
بوق ذره تافر عبارات
خودمانی کیدر استعارات
ارسال منلده مثل بوقدر
بو شیوه ده سوز اکرچه بوقدر
دستنده مثال موم ترکیب
قصه ایشیک شکیل ایله بولورزب

ایشته نایبک شعریزه، ادیبانغره خلدملری؛ اودها رها دن دوعدی،
حلبده یوکسه لدی ، استانبوله کانی بولدی، فقط ساحه کلاغمزده ازلی
بر شمعنه راقدی .

استادك الذاشعنى سوز لرندن اولدينى ايجون اومعطلبيه قصداً آلتنى
ضيا باشك خياله صيغماز برحقش لنى، برحقش لىكيدر، اوده
باشقه برچندىر.

ايدر صوٹ چرس راه خطرده دعوت رهزن

هله نداده يوقدر آدمه شهرت قدر دشمن

دين يره قوجه راشددر، راشد طبق نايى كى ارسال مثله يكتادىر:

خودشانددر نقيصه مردم سنجيده

باعث بنيان خودبين اوللقدر ديده

ايشته او زمانه قدر بيلنمه دك برنكته كه عالمه راشددر برمنل قالمه
كر كدر، بو يتك طرز قديمده بر فوق الماده لكى ده قافيه سيدر كه يكي بر
وايدله در، ذاتا شاعر عزلك مقطعه او فضلى ذكر ايلر، اولوعاىر:

اهل عرفان جنبين معذور طوتسون، راشدا

باسدى شيدىر قلم بروادى ناديديه

حكمت واديسنه بولله منشار كوستن راشد عشقه ياولدر،
عاشقانه قالمشدى شاعر لكجه بر قاچ درجه دوشىر:

عارض دلبده صامنا خال عيبر فامدر

عكس دليغ سینه افتاده ناكلمدر

تيج عمره دك دآقمدار ايدى دل مجروحى

پيلوام، اول كان ابرولرل حجامدر

كر دنده دانه خال وسيله كيسولره

مرغ دل افتاده در، كوايا اسير دامدر

قبليه قالدی دل ديه عناق زارك شكوهسى

مويانك وصفنى، جانا، سكا ايهامدر

مانع مهتاب اولان صامنا خسوف هالهدر

عارض يار اوزده، راشده خط عيبر فامدر

بر، او يوقاريده ذكرى كچن دالفا قافلىرى، تاريخ راشدك او
فقره لرى، برده شو ياك شو حجه شمرى كوز اولكه كتيوركيز،
راشد مورخيمير؟ شاعر، يير؟ قولاي حكم ايدرسكنز. مورخ ال،
اتك او يمكن دودا قافلى عادتا آشيدير مشدى، ابراهيم ياشايه خلو سارايه،
تكا بولريله بونون عزت نفسى آياق آتته آلمشى، شاعر ايسه بو حالدين
وچداننا نه درجه معذب اولاي كر كدر كه:

لطف اوعايز عان بزي رنجيده اعتمسين

آنجاق كيار عصره رچاشر بوددرنم

ديه فرياد ايلور، ذاتا بو اترك صفحه اقبانه كچوديكيز يت بديدلدن ده
آكلاشامازمى كه راشد زمانى هيچ بكمقز، دالما بر نظر استخفاف ايله
كوربر، حقير بولور، وقعه نوبلسلكده آق ديدكاريته يوسف قاره دير:

خود فروشانه هنر ياقه اقبال اولماز

جانه زور سبب عزت دلال اولماز

خاكسارى هنر ييشه ي ذلت صامنا

بر توهر يره دوشه ده يامال اولماز

كل بك مرحوم بيله عزيزمنده كى بو يوكلك ناييله اولسه كرلر،
شاعر لكده بردها وارده مادي، ياندار واردينى بر مرنه بلاغه بوكسه لك
سويله ديكى مشهور قصيده سنك شو كولل ييتندله

حقير اولديسه ملت شانه نقصان كلبه، صامنا

بره دوشكله جومر ساقط اولماز قدر وقيمتدن

آزچوق راشددرن ملهم اولما يورمى؟ مرحومك وقعه نوبسى شاعر
مقبولده بك مكمل طائيدنى تخريب و تمقيده كى مطالعه لرندن، خر اباته كى
ييتلرندن آكلاشمايىر، اويتلر كه راشده نظيره طرزنده در، فقط حقيقه

بو، چاشلر، نکتلر اویاتمده بر زمان صنایع بدیمه دن سایلمه دی،
اوله بر نظرله باقیلیرسه بویله غریب یتار بر خارقه در. حاصل یوقا قایدیه
بسط الیدیمکمز وادی حکایه دن آیریلنجه راشد، طبقی نالی کی-
کوجولور، آلباير، عادی بر ناظم اولور. ذاتاً اسلافندن بر جوغی کی اوده
قوری قوری به موزون و مقفی سوز سوله مکدن خوشلانیر :

سنبیلین کیمسه کورونور بکا
جهله ایملک وزن الیدر، راشدا
مقتلن، مقتلن، غافلن
ایلیجکی شریطه الله ادا

راشد بر آرائی عجمستانه ایلیجی آمین اولوغنددی. بومأموریتدن هر
نه سیده منی آیه خوشلانمش اولسه کرکدرکه شاهدینک تخمه منی تضمین
ایدرکدن بوسویندجی شویله جه اعلان ایلر :

چوشکه عجم ایلیجیسینک، راشدا
کیت بروار سوله بکو، کل تیا
الله عجم شاهنه بزدن سلام !
ازجه همدن، چوز دینه، نیچون چرا

لاله دورنده یتیشدیک، سمدآبادلرده باشادینی ایچون راشد شن،
لاطین ایچن. بوسویندجی باشدن باشه شو خاقلرله، شاقاقلاناقارله
دولودر :

ایچ طونه شالوار، دی، بک آستین
کی، قوشان آواب سفر، کیربوله
طور عجم اویدروروب آوابکی
کوملکه بیراهن وقتان قیا

نالی کی راشداکده لسانه عاشقانه سوزل یاراشمازه، شاعر لکک او
باغری یایقی طرزی فضولی ایلد باشلامش :

بنده مجنوندن فزون عاشقانی استعدادی وار
عاشق صادق برام، مجنونک آتخاق آدی دار
نیده شو خانه یتمشدر :

بن عاشقم، سوزمه بتم عاشقانه در
فقط زایلره، راشدلره، راغبلره همان همان هیچی هیچ نصیب
اولامشدر. راشدا بعضاً نیدیک شو خاقلارینی تقلیده یانه تیر، کولونج
اولور :

آه، اندم، سوزیکم، دوللو سلطانم بتم
صورمادک برکزه چک حال پریشانم بتم
کوشکه کیر منری بوقمه آه واقفانم بتم
رحم ایوب کل یانه، ای دوده دربانم بتم
لعلک اول آرزونخن وصال اولدی بکا
صوکره طالع مانع سیر جال اولدی بکا
آری دوشدم ناکه بان، یلیم نه حال اولدی بکا
طافتم طاق اولدی بو فرقندن آزاد ایت نی

معناقیه عشقه بر بنده حکمت قاریشد بوسویندجی راشد زینا و قونیه یانیر،
اودرجه یالیغلاشاوار :

ایوب تاراج هوش، آتشد سولای غم، حیف
بره سرمایه درد چون اولدی خرد شدی
استادی کی اوده جمعیت کلامی بک سور :
بیل دلنده نک برکانه کوز دیکدنک
همن کارار ایتمده دیکنلر بتمین

فيض آله افندى فتوى مقام كه
انئى عدل ايدر قلم جود شفق
شفقتله ايندى شرح ترجمه اجساد
وبرمن جزاي مجرمه فتوى فتوى

مع مافيه بوستوده خصلت شاعر كمينه وارامادنى باقيلرى، فقيلرى
قدر ايلر ، چونكه مثلاً بو نظمك بر كر زكاهنده دركه شوبله سويلر :

تيلس سى كه باقى استاد اله مش
اشاد وصفكه بونئيد بلاغى

اوبر قصيده نر يه شيخ الاسلام سيد على افندى ايجون، احمد خان
نالت ايجون ، قدوة الشمرانانى افندى ايجون ، زمانك ديكر بعضى
بو يوكارى ايجوندر ، هب عين منوال اوزره در :

خديو عترتاء معق كرم منشا
ايا كرم جلى قدر ناشيده نظير !

اوتهدن برى كوردريكمز وجه ايله ضيا پاشانك

هيچ وارى عجب ديلمه دك سوز ؟
قالشمى كه سويله ناله دك سوز ؟

فيلندندر ، افنده نايابه دوركون اولقندن باعدا برمن يه مظهر دكل ،
غاط اولسه ييله جان عين غاطلرى ، مسامحلىر شامندر : مثلاً فتوى به
وارنجه به قادار قدماى شعر اجاب ايله حضرتى برلكده قوللاغنى حشو
مدخولى اختيار ايدرلر ، معلومدر ، راشده بوزلى ارتكاب ايلر :

جناب حضرت خان احمد همايون عت
خجسته سايه حق ، ظل ابردمستار

معلوما ، اودورلده سفورله كينلكارى برلرده تيرين ورنيلديه.
راشد بو صرا خنامه شنده او عتقده اونو تيمور :

نمايه تيرين ورنيلر ، باقى سكا
آربه بو كورلجه جولوليا

ديوانه آلادنى ايجون آنجاق اسكى بر مجموعه كوردريكمز بو
شطحيات اهميتدن عايردر . راشدك قدرى بو كسانن ، شاعر ايكنه
يارلاق برطرزده دلات ايدن ديوانيدر . ديوان راشد مى ته قادار
كسوة طيمه كيرمه مشهده شلد بر اژدر ، خزينه اديانمدره بوكسك بر
موقى ساردر . اينك حيله لمرده اون ، اون بر قصيده نى ، بش آننى
تاريخى ، فقط مى حرفلن آرى آرى بوزلجه غزالرى ، نهايته بر قاج
رباعى شاملدر ، قصيده لمره توحيد بوق ، نعت بوق ، رنجى قصيده شيخ
الاسلام فيض الله افنديك وصفنده در :

زهى زمان چهار نشاط بشمايى :

كه ايندى فيضى غودار خاله دنيائى

اولوب طربكه كستان لبال شوق

مزاري ايله دى سركرم نغمه بديائى

ديه باشلار . راسلوب كه جان حرفيا ناي قاييدر ، او درجه نر :

شيده ، فقط يك كسقدر . نهايتك او مؤثر مومسلكنى ، معيدار لغنى ، نده

نقيدنك او معجز طاشقيناغنى ، جاذبه دار لغنى آكديز . ايكنجى قصيده

يه فيض الله افندى ايجون ، يه طيمه عين اسلوبده ، حتى عين

معاذه در :

الهدم تجزیه اجزای غشای دهری
اوله‌ماز هیچ ناهت قادار اکیمیریکا
هم خوش یرمعیانی ، هم موجز برافاده‌نی ، هم جمیت کلای شامل
دگی ؟ دیوان راشد بو قیتمده سوزلره دولودر :
ایدن کنیتلری ساحلرس حیت نجات آخر
دکلدر ناخدا ؛ ای عقل کوته‌بین ؛ خدادوهب
بوله حکمتلره مان راشدک هرغزاندده تصادف اولونور ، شو بیت‌ده
اوزمیره کزیمدهدن صایلملازی ؟
غفلت مدار معذرت جرم اولوری هیچ ؟
معفو اولوری الهسه فرضا کناه مست ؟
فقط عین غزالک شو مقطعی نیجه اولاردن هیچ آناغی قالماز :
ارباب دولک کوردوب اوضاعن آ کلام
شاند ، ایدرمش آدمی صباهی چاه‌مست
کزیمده افاده ایدیمیلک ایدی که برمهات صایلمیری ،
سوز اودر عاله سندن قاله برضرب مثل
دولردی . اسکلیریزک فلسفه‌لری معروفلدر ، محدوددر . فقط بو
فلسفینانی بولله طلاقلا ، بلاغله وزنه صوفیق هم لسانزه ، هم عرفانزه
بر خدمت در .
خوشان ایددر حرکتلری ایدن الزام
اولوب ساکت زبان ملن بدکویان اسکانات
بو معنی جیزک معلومز ایکن ، نه حکمتلدر بو بیت یه خوشنزه
کیدر ، طبق بیت آنی کی :

بو قصیده‌لرک ایچنده شاعرک نانی بیر ایچون سوله‌دییکی مستثنی
بر موقع طوتار ، چونکه او دوره پوشااعر علامه حقیقه سرور
شیرا ایدی :
اوشاه بندر عرفان که اوندده حاضردر
نفاعه هنوزقده بیکران سخن
نهدر بوقوت الدینه وقت پریده ؟
دم‌شینی ویریر فیض عنفوان سخن
مشیب طبعنه فصل شباب عرفاندر
اولورزمان کھولنده بوجوان سخن
حقیقه نانی بوله‌در ، اختیارلقده بیه برکنج قادار ابدال معانی
ایلر ، طبعی راشد بینه‌دییکی وقت نانی خاتمه عمره یاقلاشمه‌شدی ،
فقط بوبوک برشهره مالک ایدی . زمانه‌لک شاعرلری ، فاشلاری ، حتی
وزیرلی اوکا باش اکرلری :
سنگ قلدرالدینه مالکانه کدر
بدخالیکه تسلیمدر جهان سخن
بلند کویکی نظم ناینا کک الله
سهر رفعت وقدر اولدی عزو شاق سخن
اوشیخ الشعرا بو کعبده ، بوقدرنده ایدی . یلامت افادین ماعده
بر مزینه مالک اوللایان بو قصیده‌لری ، تارخیلری آرتق برطوفه برا .
قبوردر ، شدی راشدک کلاقی ، شمرده جهت رجعتی ، فضلی کوسون
غزللری ، او غزللرک احتوا ایلدکلری بیت مهورلری ، مصرع بر
چیتلری عرض ایلک ایلدکلر . چونکه بوقدهده شاعرک نانی ایقا
ایدن او اثرلر اولدی . متلا شو بینه یاقلاکو :

هلاک تشکک حسرت ایله سین چیدم
 مثال وعد اکابر بری شراب فرح
 کینه جنبش ایله ییک غمی ایدر زامان
 شکوه رشاقی ایله مهر و قدر جناب فرح
 بوکارخانه خوانده راشده اولش
 غاسبان مفاکک ایسی حساب فرح
 معلومدر ، حساب فرح «ک دوزخیرایی کینیش حساب معاشنه» حساب
 فراخ «دره فقط قدسا ردیف خاطری ایچون پوخطایی اختیار ایلدور ،
 فراخ «واسع برینه» فرح ، «مهرت کلمسی قوللانیلدور. بوغلطدن
 صرف نظر بویله :

هر مصرعی موج لیلاله

هر بیت مبتنی عیناله

وصفنه لایق برغزلی پک از شاعر یزده بولور. تحقذر ، بونکتدلر
 پیک مروف اولدنی حالده بویله موزونا بسط اولونجی. ینه خوشه کیدیور :

رؤق تحصیله البته حیامانعدر

چهلدن اول اولوبو نعمته نائل کسناخ

دل ناندانه بوطوار وکل مستعد

کوره دیک اولادین دهمده جاهل کسناخ

رستلحقه من کوه صیوک بیتده « ناندانه» برینه « ناندان» دیک

لازم کیدی ، معمایقه بویله ضعف نایلقلر متأخر لر یزده بیله بولونور :

کال بک مرحوم :

باز لیس سنک قهرمده وطن محزون ، بن محزون

دیرکه « قهرمه» دیک دها دوزخی ایسی. راشد نادرا بویله مسامحات

انظیبه مبتلادر ، داغما :

غبار کینه دل صاف اول ، صفای خاطر ایسترسه ک
 محصل سینه کی آینه بزم مصافحات

نایی ایچون ضیا باشا : ارسال مثله مثل بوقدر ، دیر ، راشده
 بو وادیده اولدن هیچ آشاغی قالا :

امیدوصلته کلر خل سیر غدارکن

ناشای نیم دفع ایله سینسی اشتیای هیچ ؟

نصیب بنده درگاه اهل خود حرماندر

ویریری بیش بایه شمع جلس دوشنای هیچ ؟

بو مثاله ارسالنده راشده او درجه موفق اوله مامشدر . اویله

ایکدن بوتون غزللری بته امثال الله ، حکمایات الله دولدیریر. نادرا

عشقدن ، غراماندن یکن ایلر :

تسلیمدر قضایه اکر واریسه علاج

تدبیر بوقسه مانع تقدیر اولوری هیچ ؟

طوعاز حریص وصل ناشای یاردن

راشد ، کرسته چشم طبع سیر اولوری هیچ ؟

برکرده شوغزلی نظر امانه آ لکیز ، باشند بایه حکمتله ، حقیقه
 مالامال بولامدسکن ؟

چکر سوکنده غم ایته انجویاب فرح

خار غصه ویریر آدمه شراب فرح

امید شوق ایله خل چکوب خراب اول

که بزم باده برجامدر نصاب فرح

بوکاره واسطه ایسین قناعی اول

زمانده واریسه ایستر انساب فرح

خالص عالی نقش برآرد دیرلر
وفا زمانده عین سرآرد دیرلر

جهانده دولت ایدر عین آمن مستور
کنایه ایدر سده فرما نواید دیرلر

چقجه نامی آسلاقله برندك
انده آب كورولسه شیرآرد دیرلر

امید وصال ایدر كن ، فراق عیانی
اكر چه چكمدك اما عنایدر دیرلر

اول آتلك خ زلفنده نالهیل ، راشد
دعای نیمشی مستجابدر دیرلر

غزلی هم فصیح ، هم بلیغ دكلی ؟ بویله كوزل سوزلر راشده

حدود افزوندر :

سهرور بی مال عاك انجای ماعدر
همینه ماورای عید تشریفك عمرمدر

یانی بلكه بیدول بر حقیقی شامل ایكن ارسال مثل دولایسله مقبولدر.
تویله طبعه صغیری و بون راشد شعرله روحه انشراح بخش ایلر ،

بوانشراحك باغی معنادن زیاده لفظ اولسه بیله بامس بوقدر ، بالقرض
شوغزلی مظلومدن مقطعه قادر انسان ذوق ایلر اوقوماسای ؟

سكا ساقی ، دیم آینه اكسندری كوستر

بكا آینه عالمنای ساغری كوستر

شانت خیز اعدا تعزیت فرمای اخواندر

مكدرده اولور سكا كندكی غمدن بری كوستر

اكر باش كوستر برسه سبیا كاران آیدینه

درون خرقه ایدینه دن سزده سری كوستر

دیشان تعلیمه اوقوقی نایسردر
كه فطرتدر مصلحتیه آداب استمداد

كی معنی اولدین قدار لفظاً دوزگون سوزلر سوزلر ، اوت بوسوزلر
بونون شاییده در ، بیایدكمز ، ایشیدكمز نكته لاری بخویدر . مثلاً :

زوال ، عاقله تفهیم قدر نعمت ایدر
بیلبسه بیریلیر اولدینین شیب لایله

یانی عارف حكمت من حومك :

دكدر انشاده ذوق ولایت ابتدانددر
جوانلق عالی یاد ایدرین بریدر بوقدر

قول مشهور بی آكدر مازمی ؟ قسناك برندن بواقفاسلریه اتحال
دیك جائز اولماز ، چو نكده اوممالر میری ملی کی عومیدر .

چوقدر جهانده كاله دلاله تیزی
رهیت زمانده سخن خود فروشدر

یانی ده اوقیلدندر ، فقط خوشدر ، راشد علی الاموم شاعری کی زمانه
فصل ایلر :

احل عرفانه بودور اعتبار جهاده

اولدی ، راشد ، ارنكا بنیت ایشانتار

طبق شناسینك :

بردورده كماله كه بوبازار فایه

سرمایه عرفانی اولانلر ضرر ایلر

دیدكی کی . بوقاریده عرض ایشدكمز کی راشدك بعض غزللری باشندن باشه
معمورد ، كوزلددر

صوك دور برك مخصوصلدر ، ياقين وقته ، بشر اون سنده كانجه يه قادار
عربى و فارسى شاهانه تصرف ايدرك لسانتزه منج ايد بيلمك بره بارت
ايدى . بوقلماسى شس اده اووايدده خارقه قهر كوستريرل :

هب او كا پوستدر برين چتر وجود
خيمه جسيك عناصر كونا اوتاديدر

ياني او احتشامدن برغوفهدر ، فقط عجبيا بو طرز ياندن بوكون
استغنا كوستر سيلمير يزي كوستر برك نور كجه مرمى ، حتى اوديله ييكتر
سانده ، صاف طر زده اولسون ، دمست ، دوزكون يازمير يزي ؟

اونكله سوله شاپر ماجراى حال فراق
بالقه غمرده دله همريان آخردر

ياني مونس بولان تورلك اولور هم ؟ حقيقه شاعرله همريان اولورق

حال جامى ، ميناي نظم دلكتك ، راشدر
شراب نفوة برچوش معيله لباليدر
دغل يزي ، اوت ، قدسا عربجه و عجمجه گلمري ، تركيلري يازيلارنده
قولايتورلر ، حتى قشله قوللايتورلردي ، ليكن او طرز استعمالده
اوليله يرخارقه توقوف كوستر يورلردي ك توركجه مرمى . مرحله خدمت
انجش اوليورلر ، بناي لسانتري قوريبورلر ، وجوده كيترييورلردي .

مجنون لالاي عشق اول روش بودر
كار آرزوده عاقل اسهك ، ايسته ايش بودر
سوزي بومد عازمك اويكلارجه . رهائلندن بريدر . ذاتا بونوع
شاعر اسكالك ال بويوك خاصيتي ، فضلي قدرت الفاظده بو خارقه عاقلده

كثير طوفان نوحى يادنه جريح كهن سالك -
جهانه جوشش سيلابه چشم بري كوستر
ادوب بو عرصه كهده ذوالفقار خامه دي كار
سغن سنباله ، راشدر ، دسترد خديري كوستر

شمر قدعمر زده غرامات فضوليدكي مرسته بلنده ايرمسه سونكدر ،
بوشدر ، عشقده ، هواياتده ، نديمانه اولان لاسه اينزاله دوشر ، فقط
حكيمات ، نايانه حكيمات راشدرده . راعبده ، باخوس او قدرت الفاظ
اله دانا خوشه كيدر :

عه تلاش غم مرادن ييام ويرير
قدخيمه كابر دعوت سلام ويرير

فكر غريب اولسده ناشندهدر . راشدك بعض تصويرى عاشقانه
اولقله رابر خياله خوش كابر .

ايدر قياتي پايال جلوه راشدر ، اوغوش
يادم كه فائنه رخت خرام ويرير
فقط بو كوزلاكلرله ميني بونون لفظ قوتيدر ، استغنا تا ايتيك
اوتراشيدده ياني ناني علامهك اوفصيح افاده ليله يحي تدقيق ، تبع
ايدلنجه ، فطرتده يارديم ايدرسه ، انسان بويلا ترا لوبه مالكة اوله بيلير .

عاشق ناله سرا عالي دسلايلير
مست هر كوردنكي كندنه همراز ييلير

اوت ، عربدن ، مجملدن مستنى اولقي ، زور كيز ، توركجه ،
صرف توركجه يازي يازمق ايتيورز . بواجها دغز مقبولدر ، فقط

راشده اوشاع حكيماك اليرنجي عييزلندن حاييلير :

سياه چيخ دل مژده تلايدير
چوم ظليلك انجاي روشناقدير

يئي ده اونوع حكيماكك لك مبدولالندن اولقله بار ثروتالفاظ
جهيله طيله ملايمير ، باخصوس بيله سوزلر اكثريا زمين وزمانه
تطابق اينديكي ايچون ذوقه كيدر :

براي كادرد دعواي اخلاص اينديكي خلقك
دروغ مصاحت آييزدو شديد صد اقلز

ذاتاً بوشاعلر لك ، معني ديهيه اهميت بوردكاري بومبول نكتهلردور :

معني رنگين مدار اعتبار لغظلدر
رغيته اولاز سراقستر حق بادامستر

دين راشدك الفاظله قدرتي ، ندرجه فوق الماده اولسه معانيده
ضمني مينالندهدر !

خرقه نجرديسر ذوق قناعت ايستهين
آرؤومند ملوف كهيدور احرامستر

منامه بوضفي اكثريا تحف فكلر ، مثالر ، مثالر تعديل ايلر :

عاشق الفت تازة لك تحصيلي تدبير ايستهين
مرغ دست آدوي سيد انك قولايدير دامستر

فقط غريبيدر ، بوخفيف سوزلرده اعتيادهيدور ؟ كوردنكيدور ؟
نعدر ؟ ييه ذوقزي اوقشار . تاريخمنده درجال دولته بليني كوزل بوز
صوفي سربن راند ديواننده عزت نفسي كوزه تير :

يوقسه فكلرلر نادرا يكيدير ، اكثريا اسلافندن اخلاقه انتقال ايلر ، دوربر .
مثلا سلم اولك :

هر جميت داهاست بريشاني اما

مصرع جلاذتي معروفدر ، راشداو فكلري مرتبه ذاتيه مينالندهدر :

بريشاني بزه شيرازه جميت اولندير

دور بيشه بوقيلدن اولوق اوزره فرنكلرك : ايكي منها بربرنه خمس
ايلر ، قولي مشهوردر . دكلي ؟ شوبيتده اونكتهندن استنباط ايدايش
اولسه كركدور :

دكلدر دور بيراي كهيدن وضع طلاله
مباد ويندا ايناي عالم فطرت اولندير

ذاتاً بوقاييده سويلهك ، بوقايي حكيمده قديم بونايلر عربلر ، عربلرده
عنايلي توركلر بيه اسناد معرفت اولديلر . بالترش مشهور مثنوي پرچموق
حكمتلري (ارسططاليس) دن آيير ، قلماسمده بوشمراي عربلن عين
طرزده مستفيض اولورلر :

اذا انت اكومت الكرم ملكته
وان انت اكومت اللثم غرط

يئي معروفدر ، راشد صوك مصرعندن استفاضه ايله :

وفاي مرادم بيمهر بيو فالفادر
لشيدن كرم اوغي ستم كدالفادر

دور ، معصافيه لسانده بوناخالله . واقفانه اقتباسلردن بوبوك خدمت
اولاز ، اولجه عرض اينديكيزكي ، بزه بوجييزي بالطافه ناي آجدي ،

جسم حریصه های سلامت کبار خطر
کردایه سوق زودق ایدر ناخداهای حرص

سوزلری یك دوعری، يك مكباب، دكلی ؟ طبعی شویدلر کی :

اولاز اسیر دولت وجاه اولقی ایسته یین
اندیمه حوادث ایلدق خلاص
راشد، زبان خنقده خوش سیرتان بيله
قادر دکلدر اولمه دشمنان خلاص

سوز حقیقته تطابق ایلجه ناولورسه اولسون ، چایه ایلدر :
پوتون خلق جهان چاسوس عیب یکدکردر عب
ایدر هرکس ، نهیردر؟ شهرت رازبانان حفظ

شویدلرده اوقیتمهدر :

بله بردی اقترانی ذلله شرتك
كوكیده نخلك اولدینی همسایه شرف !
عین بولوری عاریی چامدن کدا ؟
نادانهام فهم اولماز مایه شرف
برکون دوشتر، پوجوش مذلنده چکمه غم ،

راشد ، زنده حصه منه دایه شرف
مقلوبتور که غریبلر لائق ایلدیک طرز معالده وطن فکری ادیبانغزه
دور تجدید یوله کیمدی ؟ اولدن اول شمریزده وطن کلمنه اولاندور
آصاف اولاندور ، تاسیا ، ناوی ، مسکن کیی محدود معنار وریدلردی ،
بویه اولماز ابرر یوان راشده وطن ردایی ایه ریزلار کوردلر ، بوغزلک ده
بمن یتلر دین آکلار دلدیته کورد شاعر وطن حسابیه آرزو ق مهبج ایش :

سینه دل غریب کیمده کی ایلر

دوچاره موخووق و حوس موای وطن

بر ایسه یتیم من زمین طبع لئام
او شوره زاده، یازیق، دوقه آبدوری نیاز

مع مایه بویه سولار کن حکمتده بيله صاپیر :

نیازك نفی چوقدر دفع جور و ظلمده زبرا
خنای دست خون آلو دکان یك آب رو چیماز

دور ، بوسفر تذلی ترویج ایلر ، ذاتا موافق . معقول اولسون ،
اولدین ، ارسال مذك مقتونیدر :

سرشك حصرت معاد اولان دلمه این اولاز
جبریده که لبر اولسه طاس اولده طبع اولاز

شاعر حقیقی سولادیک زمان یوکسه ایلر ، مثلا زماندن شووچق
شکایتمده اولدینی کی :

نقد خلوص کیسه عالده قالمش
آثار صدق شیه آدیده قالمش !
اوعاء صافین، بومصلبلردی صفا
صهای شوق بزکه جده تالین !
پیران سجود دام تعظیمه مشق ایلر
تاب قیام، صاعاء قد جده قالمش !
نایاره سباط کرم کیمدن ایسته نیر ؟
فقط رجایی بو لئان نادر ؟ دیو
شایان صدرجاء اولور آدم قالمش
راشد، قصور زخم نك پروردکده در
تایم نفع صاعا که مرعده قالمش !

حاصلی ، حکمت و حقیقت وادیده راشد دائما بارلاقدر :

صوغتوال دهره ، صافین ، دست آرزو
ماهی غیبه طعمه ایدر اشهای حرص

ایسته راشدك كوزل سوزلری بویله كندی وادیسنده، كندی
حاله، كندی عصریه كوره در :

زبان قالدن انون اسان حال اولور کویا

چول آورلك ایلر خلقه دوبایلر عصالرله

دیدیكمزكي معنی هب بر اولسنده لفظ دائما كریده در، اسان خالک مقابل
اوله رق زبان قال قولانلق فصاحتہ بر نوع موقیتیدر.

بو نظم نازنین تعبیری ایل، راشدا، اخاف

درعرها، پناه خام عصره شارله

شاعر قدرت الفاظه بواعتنارله برابر،

معنی ولفظ قیدنه دوشمن دقیقه سنج

باقاز اسیر نغمه درد وصاله

دیگلدن ده چکمنز.

بوفوج فوج مثاللردن آ کلاشیدیرکه راشد طرز قیدیم شعریمز کوره
برشاعر، حتی بو بوکجه برشاعر، خصوصیه برشاعر حکیمدرکه اسنانا
فکرا ترقیمزه دیوانیه آرزجوق بر خدمت ایشیدر، بولچین اثری
انصاف ایله مطالعه ایدنلر موضوعلرک جوانی زمله منجدا شولهجه
وبربرلر: راشد مورخمیدر؟ شاعرا، شاعریمیدر؟ های های!

باشمزه رنگ رنگ غالهلر اولور دیک ایچون زمان زمان برمه دی،
فقط ارباب نیک داما، مستخرجلری، داما مسودلری پوشاگرک حیاتی،
حقیقتی درین درین تعمیق، تدقیقلرله اورتایه قولارلق ادبیاتره عرفانیه
جدا خدمت ایدرلر. اوزمان بومظهرشك اوزاقدن اوزاغه قلاووزلردن
سایا بره ق سونینر. خلاصه :

فراش مدقغه انتظاره قائل ایدك

فلك مبدل یاس اغمسه مراحمزی

ردیف راهروان توكلز، راشد

یدمشیه تسلیم ایدوب زماحمزی

۲۵ توموز ۱۹۱۸

صافی : ۵۴

اوجی جلد

کی محبوسه

هفتة مصاحبه منی

صوک اون سنهک ادبیاته دائر

بر خلاصه

اسکی دوردن یکی دورم

بوغاز ایچی ساحلارنده اطرافه کیسه کیسه آچمه
 سرهرك سوک کلر ساز وسوز عالمله نسلار
 کچریش یویوک عالمه لردن یقه قوجامان یالیرلر
 صدر اعظم وقاضیمرک یالیزی... زمان احتیاجدن
 آغزیه آبدن آیه ایرادلری یونه یونه یوبول کلیری
 عالمه لری ققیرلشدیرمیش ، دکرز رطوبتدن دیبله
 کیجه کوندوز تللری یالایه یالایه بو قالین کرستلی
 بنشاری چوکه تفسدر . بر وققر هیبتی دیر وققر
 مسافر حلقه لری اورنسنده چاغلیان ساز سارلیله
 دولو دوناختلر شیبیدی پوشالوب صومش ؛
 خلایق فهقه لریله قاشیان آت قات اودالر دورغون
 سولرک میرینسی ایچنده کوف قوقوسنه یورونوب
 چورومش ؛ یانجه یی طافالارله صارماشیلر بوغمش ،
 آرسلان آغزلیریش دولور دینی باریلتی مرمر
 حوضاری یوسونلر قیلامش ؛ هرکوشه بس سولرک
 بر قاجاق کی سینمش ، هر قووغه مصیبت برکیجه
 قوشی کی تونه مشدر . بازولریش چوشغون قونلری
 بر برلریله ایشوب کوله تیرک یغن او دوتکی لوند
 خنده وحشه بلوکندن شیدی سلامته اوکسور وکل
 بر حرم آغاسیله کوتوروم برلا ؛ ایچین ایچین یانوب
 طوتوشدقاری عرفی حرصاری بر برلریله سهویشرک
 یاسدیران اوتارن خلایق قافله لردن بوکون حرمده
 قارت یوزلو بر چرکس دادیله قورو آلی بر قافله
 قالدشدر . پالینک کوشه لری دولوران او خشکار
 ادالی ، طیفانز ، بر عظمت اسکی صاحباری برنده شیدی
 فهوه اوجاغنه بیله یاقیشایان سالیس طورلی ، قارورق ،
 کوستریشیز بر یکی واردر . اولیله برک که کیندکه
 مملکته صوقولان فرنگک قارشیننده منع اغشکه
 قونیز ، قاپلوب اوغنه آرزوسر شاشین دورور ؛
 سوزی کچیز ، امری دیکتیز ، حساباری قارشیز ،
 آدملری اوپوشوقدر ؛ سازدن لنت آلاز ، یوزدن

ملی بایرام

۱۰ توموز ، اوتقی ییل

۱۰ توموز ملی بایرامنک اوتقی ییل ادرک شاییدوروز .
 ۱۰ توموز ، ملت ایچون یکی بر خلاص و ترقی دورینک
 مبداییدر . بوسیدن ، اون سنه ظرفده ، عثمالی ملتک
 جریته واستقلاله صاحب بولوندی مدیجه ، وطنک
 سمادت و سلامتی ایچون نه کی مجاهده لرده بولوندی
 تدقیق ائیک فائده دن خالی دکادر . اون سنه اول ،
 ملت حقوقه صاحب اولدی زمان ، سنه لردن بری
 سورهن الم بر استبداد آلتنده موجودیتی تهلکه ده
 کورمشدی . بو تهلکه دن قورتولوش بوتون ملتک
 قلینده واسع ادملر ، بارلاق آرزولر اویندیری .
 بوملارک فوهدن فله کله سی ملتک یوک بر مجاهده ده
 بولوناسه لزوم کوستردی . بالخاصه تورکارر بوجاهده ده
 قانلریشک سوک داملاسه قدر چالیشیلر . وطنرک
 ضعف واستبداد آلتنده قالماسدن مستفید اولانلرک
 دسیله لرته قارشی داخلی قارشیققلری یاسدیرمایه ،
 خارجی تجاوزلر قارشی کوسک کریمک عزم ایتدیلر ،
 بو عزم لرچی فعلا ده کوستردیلر . اون سنه ظرفده
 وطن یک غیج فلاکتلره آوغرادا . تورکیسانک
 کوزل پارچه لری ، قوجه روم ایلی ، دشمن لارینه
 کیدی . بو الم ضیاعک تدایوسی ایله مشغول اولاجمیز
 بر صرده ده ، حرب عمومی باش کوستردی . اوزمان
 تورکیانک عامیتی ، عموم اسلام و تورک عالمک موجودیتی
 موضوع بحث اولدی . دولیز استقلالی محافظه ،
 موجودیتی ادمه ایچون جهان حربیه کیرمک مجبورینده
 بولوندی . چاناق قلمه ، جهان حربک هم نتیجه سی ،
 هرده جریانی اوزرینه یوک بر تائیر اجرا ایتدی . تورک
 اسلام قهرمانانی بو شانلی مدافعه ده ملنرک عسکری
 موجودیتی ، ارقی فداکارلری کوستردی . بالغان
 حربنده اردو سولرک دوجار اولدی فلاکتلر بارلاق
 و شانلی برصورتده تعمیر ایدلی .
 مع مایه اون سنه ظرفده بو آغیر و قانی
 مجرمله لر بر برمملک عرفاتی بوکلمکده چالیشدی .

کشف و نیاز او هایل بر عمره جالسز پاشا، کیدر...
لکن عینی دام آلتده، عینی زمانده بشقه بر نسل،
بر کنج زمره فرنک عالمه پسانو و صریه دن یاپیلنه
سقط قولر آتوب طوتونقده، امللری، اجتراسلری
به تکه چالیشهرق او آتاریسی اوستنده فنیله آرتونده
کروب حکم سورن آدمک چوروک نفوذی آلتنده
یکله مکده در.

ایسته او آدم آسکی دوردی، بردن کوچدی؛
اقتدار بوکنج نسلک آله یکدی... ناقص معلومه
در حال تعمیر، اصلاحه قالیقشیدلر، اورته به
آلارانه بر باقون قورمی ایسته دیر، چوکی؛
کوشیه یکی طرزده برقرله یاللم دیدیلر، چارپولدی.
کسر ووردولری بر دوکولدی؛ جیوی قاده قری
نعمه دوشدی... نهادی آفتارایله یلر، نه غلاری
ساعلامایله یلر، کورتوروم لالاک برخی یکی کن
عینی آنادولی او شانی طوتامادی؛ تازه آخرتک
ویا روم خدمتی قورو آلی قانه تک کوردیکی ایشی
یالامادی... بو امثالیز بر قاریقانی و شاشیقانی
دوریدی. کنج نسل، آرتونده دیدیشیور،
دوکوشووردی، ویران یالیک شیمی بسبتون
آلر، طوتاریری قالیان اقاضی اوستنه نسل بر بنا
فوروله جی، بوشاده نسل بر حیات سوروله جکی؛
نهایت زمان بونی کوستردی؛ کندی کندی فکرتده
برسکوت حاصل اولورق اصل یالاک، اصل شکیلانک
چیرکیری ذهنلره بایردی. بوگون خیلی ضایعاندن
سورکه سیاستیز معین بر هدیه دوغرو استغاث
طولدی؛ یک آلی یالابورسه قده یایلاجی ایشی
آرتی ییلیوز؛ آرتی اچیزدن دوغما یک طبیی
برحس بزه یول کوسترسیور؛ فرنک طاسلانی دلی
دولو فکرتی بر یانه بیراقرق کوزیزی کندیزه
چوردرک.

ایسته ادبیاتده، طبیی بویه، ساخته، تقلیدی
بولندن قیورلیدی، کوزیزی کندیسته چوریدی.
«شکاده نیت، حیده مایت» بونی بولدی.

ادبیات جدیدن فجر آتی

اسکی دورک کوجو بریدی او کورولتولکولارده
دها بزلر چو جوقدی. رشدرلی اثبات آتش اولان
بخیار ثروت فونجیلر در حال مطبوعانه و دولایسیله
سیاسیاته حاکم اولدیلر. اورتده اولردن بشقه
عرفان و علم صاحبی کیسه قالمشیدی. کنیش
صحیفه لوده چالا فلم یازدیلر، بوش میدانلره چالا
قیراج آت فوشدوریلر؛ ظن ادیبوردی که سابق
دورده عارضیه اوغراوب قیسیلان ثروت فنون
ادبیاتی شیمیدی مطبوعاتک حریتدن فیضلنرک کوندن
کونه کیشه جک، کوزلشه جک؛ ماضی شوقسز،
روفتسز. بیراقرق قدرشتمعلی بردور پاشاهجیدی.
بوکا دانا امکان بودی؛ ادبیات جدیده طبیی بر
چیچک یازدن قیبه قدر اولان عمری کی دوری
کیریشیدی. عیورلری غزله جیکه، مأمورله
قابلیتوبده صنعت عالمه اولان نسللری محافظه

ایسته ییلر یله یته مهم برایش یالایه جقوردی. نکیم
فکرت یله کندیسی ادبیاتدن بردقیه آیرمادی حالده
بر رباب شکسته دها یارلاماش، حاله ضیاده
«نسل آخر» یله آرتی کندیستدن بر «عشق منوع»
یکله عت اولدینی عالمه اثبات اتمشیدی.

بنا علیه نسل سیاسیاتک منجل بری ادبیات جدیده
ارکانه آچیلدیه اولردن انحلال ایدن ادبیاتده
بزه باش سدرده برکوستمشیدی. «بز» دیکلرم
یک مبتدی، عینی کنجدرک، وضعیتز، دها هنوز
قاندلایرکن یووالری فیرطیلدن دوشمش فوش
یاورولرینک شکل حالندن فرقتزدی. درس کورمه دن،
عیوریت نختده، بردن بره قاند آچوب کوکاک
کنیشلکنه آیلدی لازمدی. آیلدی؛ فقط ایلک
قوتیدیز بر ثروت فنون ادبیاتی، ایلک جیویلتیز
ثروت فنون ترانه سیدی. اوکزدن بو گونه
ادبیات جدیده، چوق انتظامله چالیشمش واک
اساسی بر انقلاب یایمن اولمسته رغما، فرنکانه
اداسی، کله اوپوندن عبارت نسج، چوق سطحی
و نقصان فکریله بر مکت ادبیاتی دکل، بر ژمره
ادبیاتی، اویدومه و تقلید بر ادبیاتی. بو، ادبیاتی
شکله کی شرقدن دوس دوغرو غربلکه کیرین
کوپرو، ملی حسلره اوغرامدن آوروپا فکری اوکته
قدر صوفولوب اوردان اچیری به نفوذ ایده ممش
برپولدی. ذاتا اونک وظیفه سی بوندن عبارتدی؛
وظیفه سی ده چوق مکمل یانمشیدی. اونک بونی
یالایه سی بوگونکی ادبیاته آک فاشدی بر خدمت
اولشیدی.

لکن، دیدیکم کی، شرفده یاشادینی حالده
کوزلری اوزاقده کی غربه دیکوب یورون او ادیلر
آوروپادن یک آت فکر، یک چوق شکل آملشردی.
مثلا اوزمانکی ثروت فنون مصاحبه ادبی، بدیعیات،
اقتصادیات یحی، تاریخ مقاله لری، برچوق شعرلر،
حکایه ورومانلرله، بولرک تربی، تنظیمی اعتباریه
تاماً فرنکانه بر شکل مالکیدی. معاصر اولان
رساله لر بونی یله یالایورلر، مسلکسزلک اچنده
ماشقارا اولورولردی. ثروت فنون شعرده، حکایه ده،
تقدیده محقق آوروپا اصوللرینه یافلاشمشیدی.
«معلومات» و «ارتقا» ده کی هدایارله اونک سولرلنده
تصادف امکالسدی. نجیب بر طولره آدم آدم
مدنیله شیوردی. فقط یازیق بومدنیشک «اوده ون»
بالوسته کیدرکی فکر سیزجه برمدنیشکیدی. ذاتا
او دورده استانبول دنیاک آک مراد بر تربیه سی
کیریبوردی. هرکس چو جوقلری پاپس مکتبلرینه،
مازایهت مؤسسه لرینه و بربرک، یاخود، آوروپادن
آرتیق مرپیه لری، قاجاق خوجاری باشلرینه تاج
ایده رک فرنک عبقته صوفولش چرکف کی بر تربیه
اچنده یوزیوردی. ثروت فنون بو جریان اورتده سده
شکله کندیسی قاپدره رقی، فقط اچین اچین وطنک
و ملنک دوغولرله صیرلهرق حکومت نظرندنه شنه لی،
فقط حامیلره دایلی بر عمر سورویوردی. اوزردن
غزل ادبیاتک راقی ولوت قوقان ستره سی آتش،

فرانسز یجمنده بر جاکت کیمکه مشغولدی. نتیجه
اعتباریه ناجی افندیستک کوکینه پاسوب بو ادبیات
غربه صیجرامشیدی. یعنی بزا ادبیات عالمه کیردیکز
زمان آرتی اورتده یالکتر بر چیغیر، بر مکتب
قالمشیدی. ثروت فنون معاصرلری به کشیدی.

یکی دورکنجه، ثروت فنون ادبیاتی بزم قلدلر مرده
پاشامعه باشلیوردی. منثور شعر گردانه قابیلور
مشک. «اوح»، «آه»، «آه» لی ستون ستون منثورله
یازانلر آرازمده چوقدی. بر طرفدن یکیلک
دیه نکلی حکایه یه یول آچیلور، او بر طرفدن
سربست نظم رواج بولویوردی. دیرکن باجیسا
شعری بر طولدی؛ دوغون سولر، بوسلی هوالر،
جن و ملال شعرلری بر مودانک بوتون دهشتی
وکولنجکیلکه حکم سورویوردی. حالا شکل دردی،
شکل دوریدی؛ حالا کله اویوی، ترکیب معارفی
یاسیوردی. غزاتی ثروت فنونک نام بر دوامی،
فرانسز ادبیاتک ساخته و نقصان بر تقلیدی ایدی.
هنوز اورتده کی ادبیاتک دونکی ادبیاتدن فرقی بودی.
ثروت فنون مکتبی چکیشیره، دیدیکله بلیوب
باشلیوردی.

ایلک فرقان وایله جریانی

اچیزده یاولش یاواش فرانسز ادبیاتی قاورایانلر،
آوروپا علنی هضمه باشلایان اولدی. کورویوردک
ثروت فونجیلر شکله چوق موق اولشلر، فقط
فکرده یایا قالمشردی. عل اخصوص حسن جیتی،
مرضی بر یی ملل حسن بشقه بر شی دکادی؛
یپی اوزمانکی منور خلقک حسی تاماً ثروت فنون
ادبیاتده موجوددی. حتی ثروت فنون بو جریانی
یورونمکه یازایوردی. حالوکه بوگونک بیلکی
ردو یولری بشقه لاشیوردی؛ بزدده بو فرق کندی
کوستردی. آرازمده بر قاجی کوزلری مملکتیزه
چو برشلر، عینی، لکن بری حکایه لره ادبیاتزده
فاندل بر آدم آملشردی. شعرده مملکت دوبونوسی
صوفولورکی اولمشدی. قویه چاق بر آزدورمش،
بعض دماغلر ایشله مکه باشلامشیدی؛ تک نوک یکی
محصول آلیوردی. نهایت جرأتی اوزردن بر
روزگار یکدی؛ نغم کی داغیلدی و آیری آیری
برلره سربلک. بو اوزاقلی برفوت اولدی. کورپوز
فیلزله شوراده بوراده، حکایه ویا شعرده، تاریخ
ویا خطابنده جانلایوردی.

بزی ادبیات جدیددن بللی باشلی ایلک آیران
فرق، لسان فریدی. آلزده، فرقته وارمده،
زورلامده، طبیی برایشله لسان ساده له شیوردی.
برکون روم ایلیدن بر سنس چوقدی: «ترکیلری
آیکیز» بوسدا جرأت چیلرک قولاغنه خوش کله دی؛
بر بر اوسته فایلا، جیغتر جیغتر کولمک، آرشین
آرشین قوشاق طاشیمه آلیشان بر آدمک درحال،
ده کیزدن برنی فورناره جی کی، صوبولوب میدان
جیفاسی عقل آلیوردی. بوتکلف بزی تورکوندی؛
ثروت فنون ادبیاتک ترکیبی پجه سی حالا یاقامزه

يكي مجموعه

زمانك روزگار ليله سلبيكه دو كوله آي بر تصفيه اوغرايان غرايدين اوره ده ادبياتي مسلك اوله رق طابقده دوام ايدن منفرد بش، آلتی كيشي قالمشدي، غراي خواجهده اهميت و بر بلكه شايان بر قاچ نازر و شاعر بيشمش، آوروپايه كيدوب جدي بر تحصيل كورميش نادر كنجلره ده مملكتنده علمك موقی بر درجه دهها يوكسلهرك بوكونكي ادبيات كيفيت اعتباريله ثروت فنون ادبياتيله آرتق قياس ايديله جهك بر درجه دهها يوكسلهرك بوكونكي ادبيات شيوهده استايلويق، شكاده مديت، حنومليت جهلندن برلك كوستروب فقط شوراده بوراده منفرد دولشان بونون بويي ونسبنا اولهون محررلي بر آرايه طوبلاق مملكتك عرفانه خدمت نطه سندن چوق مهم بر نشب اوله جندى . بر جدي مجموعه به احتياج كورونوبوردى .

ايشته « يكي مجموعه » بو احتياجندن دوغمشدي، بويه احتياجندن دوغوب اواحتياجده نأين ايديله جهك ماهينده اولاسندن دولاي - بزده شيميدى به قدر چيقان مجموعه لك عكسشه - هر نسخه سنده اولكيلردن بر درجه دهها دوشيك صورتيله دكل، اسكي نسخه لردن داغما بر درجه كوزله شوب قيمته شك صورتيله منتظماً نشر ايديلور، كوردكي رغبتده منتظماً آرتيوردى . مملكت علم و عرفان، ذوق و حس ساحه سنده ده كيشيش، يوكسلشدي . ثروت فنونده كي او « حيات و كتابار » شيميدى سلطانى طلبه سنك بيله يازمه و اوقومه لزوم كورمه جهكلى ابتدائي معلومات قيبندن قالمشدي ؛ او « حكمت بايع » فصالي سنك، ياري آكلاشيلش سقظ ترجمه لردن عبارت اوله يني آرتق كنجلر فرق ايديلور دى . او زمانكي « مصاحبه ادبيه » لره بر ادبي قيت و برمه كه باشلايان مملكتك منور قسمي فكره دكل شكل اهميت عطف اوله ريق يازيلان اوقمه لرك هيجلكنه كوليبوردى . سوبه لك بو فرق قارشينده آرتق رغبت كورمك، هوسلى قارنلر، حرارتي تريكار قازانق بر ايشن حاييله بيليردى . سنه سه وارمندن بو مجموعه دهها مملكتك ادراك ايدمه ديكي بر ساتيشه و رغبت نائل اولدى . لسانك تصفيه سي و دونولوك مليه شمه سي كي فائده و اهميتي ايكي هدفه دوغرو - بعضي شرطلر داخلنده - جبريز و تشيفس برورون « يكي مجموعه » ادبياتك اوپوشوب صوصديني بو حرب دوره سنده، علمه، شعره صوصاشن كنجلره بويوك بر خدمت ايجشدي . محاربه ساحه لرنده ذهنلري خيجه لر وعادته لرله بورولش كنجلهك هفته دن هفته روحى آووان، مملكته، مائنه محبتى آرتدبران بو مجموعه به باغلامشردى . بو كون ايچون « يكي مجموعه » يالكر شومظهيرى ايله، شو خدمتي ايله افتخار ايدمه بيلير . نورك ادبياتي هر حالده « يكي مجموعه » به بر موقع و بره جكدر . « ثروت فنون » ادبياتك چوق فائده لي

صاريلش، براقبوردى . بو تكلفه برايقاق كي سبكيلرلي بوزه چق سرنلكنده عكس ايمه سبدي بلكه تأثيرلى اولوردى . بالهكس ضرر و بردى؛ طبيعى صورنده آقوب كيدن جريانك استايلوله كي سيري دوردى . فقط بودوروش بر دوشوشوش ماهينده ايدى . نورك بلكه ده ادبياتده لك فاشكلده باشلامشدي . « نورك بودى » لك اوزمانكي نوركجه سي بر ايجوبه ايدى . استايلويق، آنادولويك، توركستانلى ويا قازانلى، خلاصه هيج بر نوركك آكلايامادى، ذوق آلامادى بو ديل، بر چوق صنعت و ذوق صاحبلى فخالله ئوزدى . اوقوركن انسانى قايله قايله كولك ويا هونكور هونكور آغلاق مجبورينده براقان بو سيكر بوزوش يايه لسان، يايه صفال كي بركون دوشدى ؛ فقط ايز براقدى . افراط ايچنده ايكي جريان باشلامشدي ؛ تدريجاً تصفيه اوله اوله بولردن شيميدى « يكي مجموعه » دوغه جقدى .

ادبيات بوسپرده بر دورغونله ملوتولشدي . دنيله يلكه كچ قلملر و نورك بودى اورته به بر طاقسزلى، طاسراق و برمشدى . شعر دورمشدى . « پيام » غزته سنك ادبي نسخهلر ايشه آلا نوره و آلافرانغه يكلر قارمه قارشيق دزليكي ياري ماسه، ياري سنى برسفرده ن باشقه بر شي دكلدى . بوغزته، آرا صيرا چيقان لك نفيس يازيله رنغا، ادبياتده هيج بر ايز براقبوردى . زيرا بعضي ستونده عنديليله محمد جلاليارك شاكردلى يازيلور، بعضي ستونده تركبى سز لسان كنديه بر يول آچمه جاليشور ؛ آرقه حيفه ده بوزوق بر تركى لهجه سي ته بيشركن اوده ندم شيوه سنده فنا برغل انسانك آغزنده جان چكيشيوردى . بو بو مجموعه دكل، دهها زياده بر بازار قايبدي ؛ مطبوعات عالمده اشيا ايله دولو سفرلر بابيوردى . سوكره بووه دوردى . ادبيات عالمده :

بيل خوش، حوص تپى، كلستان خراب

قالدى . شيميدى صبرا علمه ككشدي . جدي قابلي، آغير بوكلو مجموعه لر كتابجي جانكاليونه كاللى فالى فورولوب اولور و بورور، مشترى، قاره بكيورلردى . ديكر طرفدن معارف نظارقه ده شوقه كلوب بربر آرقه سه اورته به كتابلر جيقايروردى . آي بر پروغرام داخلنده نشر يانده بولونه ايدى بو، فائده لي بر نشب اولوردى .

فقط خاطره، كوكله باقيلدى ؛ نه زمان اولسه باصلايلير مكنوب دسته لينك و بك يكي اولسارلى اعتباريله آتجى طامع ويا محرورى آلتدن نشرى جائز كوروليه بيان سياحتله مارك طبعي نظارتيه فائده لي بر ايشن عد ايديلوردي . نهايت علمى مجموعه لك ياوناني و معارف نشر يانك مسلك سزلىكي بو ايكي فعاليتده سكتنه و بردى . ادبيات عالمى اوپوشدى، قالدى .

خدمتي داغما شكر و ثنا ايله ياد ايديله جكي ظن اينديكم تاريخ « يكي مجموعه » ي يالكر بر مرحله دكل يارليك ادبياتنه بر منبع و مقده ده عدايده جكدر . ايكنجى سنه سه باسان « يكي مجموعه » ايشته بكا صولك اون سنه لك ادبياتنه دائر بولله غزته سي و لوى بر خلاصه ياد بوردى .

رفيق خالده

نور

عيسانك مرقندن چيقان نور

يارن صياح قلمه به كده جكر، خرسايلارلك بويوك آتش كوتى وار .

شوقه سده جاكسارلرني هر زمان قورقارق، كندى بيكس يابانجي حس ايدركه بيلوردم . بكا اوله كلپوركه فخر كايساسندن چيقان سسلر مى سسلردى ؛ مطلقا بو قدس چاكارليك معدننده بر فرق و دعوتنده بر سر وار . چون بواجني غريزله دوشدم ؛ چون بوراده سوقاقدن، معبدن، اولادن و انساندن قاچوردم ؛ شيميدى به قدر ساكن بر سياح مراقيله بونون مقدس بناى دولاشه بيليردم . ايشته هيج بر سبب بوكنن، شو مشهور قلمه يني زيارتن بيله آرقداشلىرى آلداتوب اوزاق دورميشدم .

يالكر، برؤسانلرك عبادت اينديكي اوله نيشيك كليسا، المان او قاديترك صيحاقت اعتنارلى سزبان سالوريله، ايكي سياه كوزى كنج قيزك جالده يني اورغيله، تيز اسكله لرى، آيدىلق ويكي چيره لريله بكامونس كلدى . اولنده بر ديكشيزر كي اودامدن اولك قبه سي الله كيده بيليردم .

بم روح شرق خرسايلارليك بويوك و كوچوك معبدلردن اسكى، اسرار انكيز بر فوقو طاشيور . بو فوقو بنده روم آيازمه لردن قانش بر خاطره در . بر كون عالمه الله شتمك چنكلتنه كيتششك، اوكله وقي بن صولك بقداي دنلرلى آره سنده دولاشيوردم ، دولت ايشلرني بر درلو بكنم بن بابام :

— بو صنعتي اوكرتمكه باق، بر كون نيجرلكه ايدمه جكسك، ديوردى .

بردن افنده واسع، داغيق برابوط كوروتدى؛ هوا، يواش يواش، بولاندى . ذاتا چنكلته كنج قاله به جقدى ؛ اوشاقلر صو باشنه قوزولش سفره يني كيشش ونديك سبتلرته برلشدرديلر . قادين ازكك يالدين باصامالي، اوزون كوى آرايه سه پيندك .

جيفته بورغاز سستلرته كادبكيز وقت نارالارى شفاف بر دومانه بوغان، آتلى اوركوتن بر دولو باشلادى . بو كويك قارشينده ايكي بويوك چارله قايتش جويود يولاي بر آيازمه واردر . يول اوستنده قوشان كنج و تربيه يني باسه آيازمه بوسنى آكدربوب ايچنه صيفدق، قاچ كره چنارلى آلتنده اوپانديز بو بنايه هيج كيرمه مشيدم . قايدن بجر كچز صانكه

ÖZGEÇMİŞ

Lisans eğitimini 2007 yılında Dumlupınar Üniversitesi'nde, 2008- 2011 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nde tamamladı. 2013'te başladığı Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı anabilim dalındaki yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.

